

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

АЛМАНАХ

БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА

Брой 3
София 2013

Редакционен съвет:

доц. д-р Лидия Терзийска (София), доц. д-р Албена Стаменова (София), доц. д-р Олена Чмир (Киев), доц. д-р В. Гешев (София), доц. д-р Маргарита Младенова (София), д-р Райна Камберова (София), гл. ас. Олга Сорока (София), д-р Владимир Колев (София), д-р Павлина Мартинова-Иванова

Редактори на броя:

Райна Камберова (главен редактор)

Владимир Колев

Павлина Мартинова-Иванова

За контакти:

E-mail: info@bgukrainistika.com

Дизайн на корицата: Неда Василева

Международният стандартен номер за продължаващи издания на алманаха е **ISSN 1314-572X**.

Съставителството, редакцията и издаването на алманах „Българска украинистика“ са част от проекта „Българска виртуална украинистика – част IV“, финансиран от НИД на Софийския университет „Свети Климент Охридски“.

АЛМАНАХ „БЪЛГАРСКА УКРАИНИСТИКА“

Алманахът „Българската украинистика“ е електронно издание на официалния сайт на профил Украинистика, част от едноименния проект, финансиран от НИД на Софийския университет „Свети Климент Охридски“ и представя веднъж годишно научни публикации в областта на хуманитаристиката, в частност на украинистиката.

Алманахът публикува научни статии, обзори, рецензии на научни издания и информация за научни конференции, както на утвърдени български, украински и чужди учени, така и на студенти-дипломанти и докторанти, представящи цялостни дипломни работи, дисертации или отделни части от тях.

Редакторският екип има за цел да представи новостите в украинистиката и в славистиката, да обедини учените и преподавателите от други области, чиито изследвания могат да попаднат в по-общото поле на украинистиката.

Научна проблематика

Основните проблеми, на които дава публичност и за които създава дискуссионна научна среда алманахът, са:

- езиковедски изследвания;
- литературоведски изследвания;
- фолклористични и етнографски изследвания;
- исторически изследвания;
- социологически и културоложки изследвания;

Рубрики

„Българска украинистика“ ще представя материали, подредени в следните рубрики, които могат да не се появяват във всеки брой:

- Статии
- Проекти
- Обзори и рецензии
- Защитени дипломни работи, дисертации и тези
- Личности, събития и кариери

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи.....	7
Литературознание:	
<i>Сніжана Жигун</i> – «Неназвані міста»: зображення простору в українському неореалізмі.....	8
<i>Віталіна Кизилова</i> – Специфіка казково-фантастичного моделювання світу в повісті-легенді Б. Харчука «Планетник».....	20
<i>Ірина Кметь</i> – Українська есхатологічна апокрифіка: «Лист небесний» у писемній та усній традиції.....	29
<i>Дарія Лукьяненко</i> – Поема-симфонія «Сковорода» П. Г. Тичини: динаміка образу.....	37
Езикознание:	
<i>Наталія Пилецка</i> – Ікономическата терминология като обект на изследване в началото на XXI век.....	53
<i>Мая Радичева</i> – Семантика vs. синтаксис в старочешки. За значението на Творителния падеж, което напomnia на краля и епископа, че не са вечни.....	66
<i>Албена Стаменова</i> – Ролята на твореца в изграждането на книжовния език: П.Р. Славейков и Т.Г. Шевченко.....	74
<i>Алиса Трендафилова</i> – За някои аспекти на фактора статус в речевата акомодация.....	87
<i>Стефан Узунов</i> – Езикова ситуация в Украйна.....	104
<i>Інна Царалунга</i> – Графіко-орфографічні риси Вижвівської актової книги XVII століття.....	116
<i>Жанна Янковська</i> – Визначальні семантично-стильові вектори фольклоризму української літературної прози першої половини XIX століття.....	126

Фолклористика и етнография:

<i>Лідія Гайдученко</i> – Traditional winter holidays in Ukraine.....	139
<i>Таня Матанова</i> – Комуникационни пространства на украинците в България.....	150
<i>Ірина Мельничук</i> – Проблема спорідненості української та балканської історичної пісенності у фольклористичних студіях Івана Франка.....	164

История:

<i>Валерій Власенко</i> – Перша хвиля міжвоєнної української політичної еміграції до Болгарії.....	172
<i>Ігор Данилевський</i> – Миниатюри Радзивилівської летописи: проблеми прочтения.....	185
<i>Ірина Магрицька</i> – Новітній міф про події 1932-1933 рр. у світлі фактів з українсько-російського прикордоння.....	204
<i>Антоніна Якімова</i> – Витоки наукової школи професора М.П. Драгоманова.....	217
<i>Максим Балаклицький</i> – Маркетингові стратегії протестантського книговидання України.....	232

Методика:

<i>Олег Качала</i> – Концепція посібника з української мови як іноземної: країнознавчий аспект....	244
<i>Наталія Місник</i> – Сучасні освітні парадигми формування дискурсивної компетентності студента вищої школи в Україні.....	261

Рецензии:

<i>Ольга Сорока</i> – Крокуємо разом (О. Палінська, О. Туркевич. Крок 1. Українська мова як іноземна. Елементарний /основний рівень А1-А2, Львів, 2011, 100 с.).....	266
--	-----

Годишнини, съобщения:

<i>Райна Камберова</i> – 35-годишнина от основаването на специалността български език и	
---	--

литература в Лвовския университет "Иван Франко".....	269
<i>Олена Чмир, Леся Петровська</i> – Болгаристика в Київському університеті.....	270
<i>Олга Сорока</i> – Признание за най-добрите преводачи на съвременна украинска литература на български език.....	277
<i>Райна Камберова</i> – VIII Международен конгрес на украинистите, 21-24.10.2013 г., Киев.....	279

УВОДНИ ДУМИ

Представяме на Вашето внимание брой № 3 на електронния алманах „Българска украинистика“. Настоящият брой съдържа 21 научни статии, 1 рецензия и 4 съобщения (общо 279 стр.) в областта на литературознанието, езикознанието, фолкористиката, историята и методиката на преподаването на език и литература. Публикуваните текстове са на четири езика – български, украински, руски и английски. Текстовете във всички рубрики на алманаха са собственост на техните автори и се публикуват само и единствено с тяхно съгласие. Авторите носят отговорност за решаването на въпроси за авторските права в случаи на предишни публикации на този текст по отношение на други техни издатели.

НЕНАЗВАНІ МІСТА: СПЕЦИФІКА ЗОБРАЖЕННЯ ПРОСТОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ НЕОРЕАЛІСТИЧНІЙ ПРОЗІ

Сніжана Жигун

Annotation: The article deals with the method of urban space representation from separate markers as sociocultural description through internal landscape to the integral urban interpretation, where obtains not only legendary Kyiv obtains but also little Okhtyrka. Thus towns are deprived of their names that attracts attention to the internal world of a man and forms the impression of a community of models and contours of the represented world. The most important meaning of urban space representation is the internal landscape, which demonstrates various psychological collisions that are projected on urban space.

Key words: urban space, internal landscape, neorealistic prose

Дослідження міського тексту української літератури актуалізувалися в останню чверть століття. Ця тема обговорювалася на наукових конференціях (Бердянськ 2009, Луганськ 2011), отримала висвітлення у дисертаціях В. Фоменко, В. Левицького. І все ж говорити про її вичерпаність зарано, зокрема, й у контексті дискусії про рустикальність української літератури. Власне, дискусія щойно розпочинається у дослідженнях В. Фоменко та Н. Колошук, які поставили під сумнів дискретність української урбаністики. Річ у тім, що від часу виходу монографії С. Павличко, літературознавці загалом погоджувалися із висловленими у ній тезами: «У європейських літературах урбанізм, як відомо, асоціюється з модернізмом. В українській, де перетворення сільської культури в міську ніколи остаточно не завершилося, ставлення до міста стало лакмусом позиції митця, а дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом... З революцією в російськомовне місто попрямували Степани Радченки та Володимири Сосюри. Почалося засвоєння міста неміською людиною, яка приносила до міста свої комплекси й страхи» (Павличко 1999: 206-7). Подібні думки зберігає й остання монографія про модернізм Р. Мовчан («...своєрідне ставлення української людини до Вічного міста – як погляд у 'щілочку крізь паркан у чужий сад', її неоднозначні відчуття у полоні його атмосфери є симптомами маргіналізації, характерної для українського суспільства загалом» (Мовчан 2008: 394). Однак згадана В. Фоменко, розглядаючи українську урбаністику XX століття, демонструє

еволюцію теми, оглядаючи дев'ять авторів домодерної доби. Відповідно, логічно повторити питання, що ставив Т. Возняк стосовно Б.-І. Антонича: «Та що це означає – поет міста? Це поет, який відчуває суть міста? Чи поет, який є породженням, а отже – суттю міста? Чи є Антонич поетом міста у другому сенсі цього слова? Те, що Антонич писав про місто, причому конкретне місто, ще не означає, що він був породженням цього міста. Для мене головним запитанням є – чи поетика його поезії породжена містом, чи в опорі місту, чи в опорі на місто» (Возняк 2009 б). Відповідно він розмежовує письменників, що пишуть про місто, та тих, що творять його текст.

Проблема міського тексту, запозичена з праць тартусько-московської школи, є дуже популярна в українському літературознавстві. Саме поняття «міський текст» ввів В. Топоров, маючи на увазі специфічне явище, цілісну систему знаків і образів, що відображає вигляд міста: воно «говорить своїми вулицями, площами, садами, будівлями, вулицями, пам'ятниками, людьми, історією, ідеями і це може розумітися як гетерогенний текст, якому приписується загальний зміст і на основі якого може бути реконструйована певна система знаків, що реалізується в тексті» (Топоров 1984: 276). У літературі місто стає відображенням синтезу реалій міського буття, його історії, індивідуальних особливостей, що формують його долю. Змістову структуру тексту складають природна, матеріально-культурна та духовно-культурна сфери. Вихідною міфологемою міських текстів є структурно значимі на сюжетно-композиційному рівні елементи – локуси, що акумулюють символіку тексту. Спираючись на простір, Ю. Лотман поділив міста на концентричні (місто на пагорбах, посередник між небом і землею) та ексцентричні (місто біля ріки, а отже на межі світів).

Ці ідеї інтерпретувала у вітчизняному літературознавстві Г. Степанова, що абсолютизувала опертя міського тексту на міф і визначила його як «сукупність культурних уявлень про місто, що відкладались у людській свідомості з часів його заснування і охоплюють відбиті у міському фольклорі перекази і легенди про народження міста, відомості про історичні події, осіб (деміургів), що відіграли доленосну роль у його житті тощо. На основі цих уявлень складається внутрішній образ міста, що акумулює духовний сенс його буття» (Степанова 2007: 304). Міф є визначальним і для типології міст Т. Возняка, який поділив їх на засновані божеством (із центром-храмом), засновані владцями (із центром-фортецею чи палацом) та виниклі самі по собі поруч торгових шляхів абоощо (з центром-ратушею) (Возняк 2009 а).

Розгляд міста як цілісної художньої інтерпретації виявив низку локальних текстів культури: у Росії це передусім московський та петербурзький тексти (але й пермський,

архангельський, челябінський), а в українській – київський (досліджували Т. Гундорова, В. Левицький, В. Фоменко), львівський (С. Андрусів), чернівецький (О. Харлан), харківський (Я. Цимбал).

Таким чином переконаність у рустикальності української літературної традиції та прагнення розглядати місто як знакову систему спричинили те, що у поле зору дослідників переважно потрапляють великі («легендарні») міста. Вперше на цей дисбаланс звернула увагу Н. Колошук, запевнивши, що розгляд локусу малих міст розхитає хрестоматійні тези. Адже «безпосереднє враження читача від спадщини «розстріляного Відродження» інше: ці автори та чимало їхніх героїв укорінені в соціумі (етнічно й культурно – питомо українському, хоча й значною мірою зрусифікованому) малих/провінційних міст, чії образи представлені тогочасною літературою досить різноманітно й незрідка – насамперед у прозі – як знакові, метафоричні, що не виключає конкретно-реалістичних деталей та персонажів» (Колошук 2009: 259).

Цей екскурс був необхідним, щоб продемонструвати: мета цієї статті (показ своєрідності способу змалювання простору в українській неореалістичній прозі 20-х років) ускладнена питанням розвитку національного світогляду, а також навіть громадсько-політичної позиції митців (важко не погодитися із Т. Возняком, який надав літературному «о-своєнню» міста політичного звучання – адже занехаяння його призвело до заміщення українського дискурсу міста іншонаціональними). Матеріалом дослідження стануть прозові твори письменників, об'єднаних у літературну групу «Ланка»: передусім В. Підмогильного (1901-1937), Б. Антоненко-Давидовича (1899-1984), Є. Плужника (1898-1936).

Попри те, що жоден з них не був «породженням міста», вони осягають його досить рано: зі вступом до гімназії (Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник), реального училища (В. Підмогильний) чи вирушивши на заробітки (Г. Косинка, М. Галич; тут слід зазначити, що паралельно Г. Косинка навчається і складає гімназійний курс, а М. Галич готується і вступає на філологічний факультет КІНО). Тому теза С. Павличко, що революція відкрила молоді шлях до міста, потребує зауваження: стихійному рушенню передував цілеспрямований рух здобуття освіти і, зрозуміло, відтворення їх у літературі суттєво різняться.

Простір у художньому світі ланчан структурується на три значні топоси: села (переважний у Г. Косинки, але присутній і у В. Підмогильного, Б. Антоненка-Давидовича), містечка (В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович) та великих міст (В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, М. Галич). Своєрідністю зображення двох останніх є те, що

вони позбавлені імен, називаючись просто «місто» або ж не називаючись ніяк. Якщо у часи реалізму опис місця дії був ретельним і точним, що зберегло для нащадків образи тогочасних міст, своєрідність їх архітектури і пам'яток, то у неореалістичних текстах ескізна техніка маркує відмову від міметичності. Якщо раніше пейзаж розпочинав знайомство з новим місцем дії, то тепер відомості про нього містяться імпліцитно. Скажімо, у новелах В. Підмогильного місто постає у згадках (саме згадках, бо вони не стають локусами, структурно чи семантично значимими елементами простору) про двоповерховий будинок, гімназію, сінематограф, театр, бульвар, кав'ярню, візника, («Добрий Бог») університет, канцелярію, їдальню («Собака»), вокзал, театр, наросвіту, їдальню, авіаційний клуб з кафе, міський сад («Військовий літун»), Будинок наросвіти, пішоходи (тобто тротуари), гімназію, пошту й залізницю («Сонце сходить»), житлову контору та базар («З життя будинку»). У новелах Б. Антоненка-Давидовича: трудова школа, базар, кам'яниця, афішна тумба («Пиріжки, пиріжки»), гімназія, українська повітова рада, повітовий суд, пошта, соборний цвинтар, залізобляшана крамниця («Печатка»). Принагідно варто зазначити, що найчастотнішим маркером стають заклади освіти (гімназія, університет), що опосередковано вказує на досвід авторів. Водночас місто маркують не лише будівлі, але й його мешканці: візники, урядовці, діловоди, студенти, повії, перекупки, торгівці, вчителі, фармазонщики, а також по-міському вбрані перехожі. Розмонтованість опису позбавляє читача можливості скласти цілісну картину, придатну для інтерпретації. Таким чином місто у групі творів стає соціальною характеристикою героя, демонструє соціокультурні умови його становлення і розвитку, своєрідність стосунків з оточенням.

Іншу групу складають тексти, у яких присутні поширені описові конструкції («Старець», «Проблема хліба», «Військовий літун», «Остап Шаптала»), які характеризують внутрішній світ героя. Їхня присутність у тексті різна: скажімо у «Проблемі хліба» маємо лише кілька речень на початку: «Я йшов, а обабіч вулиці розсілися велетенські стоокі жаби. То будинки, що їх ніч і сплющила, й припосадила. І все місто здавалося святковим збіговиськом жаб із безкраїх трясовин» (Підмогильний 1991 б: 122), які стають ключем до внутрішнього світу героя. Натомість у інших текстах образи міста тяжіють до «пейзажу душі», як назвав його А. Ф. Ам'ель. «Пейзаж душі – це зіткнення і зустріч світів, «мого» і «чужого», це топос, де «я» поєднується із зовнішнім світом, де зникає межа між загальним і особистим» (Петрухіна 2002: 129), характеризує його Л. Петрухіна. Таким чином «створена художнього свідомістю образна топографія міста формує чуттєвість людини, подаючи образ міста як проекцію духовно-

душевного стану особистості. У цьому значенні літературний текст постає як досвід осягнення міста» (Степанова 2009: 68). Такий досвід демонструє повість В. Підмогильного «Остап Шаптала», сюжет якої постає ніби оберненим до класичної української традиції (виїхавши з села до міста герой зазнає поневірянь і страждань): у Остаповій родині, що живе на селі, помирає сестра, втрата якої вибиває героя з колії, він повертається до міста, де мешкає від гімназійних років, шукаючи полегшення, та повернутися до попереднього життя вже не в змозі. Образ міста у повісті так само позбавлений конкретності: його реаліями є Дніпро, Борисівська вулиця, гамарня, міський сад, дзвіниця, базар, пансіон, університет, візники, трамваї. Ці дані не дають з впевненістю ідентифікувати місто: назва вулиці є невідомою, а Дніпро, гамарня, університет та трамвай можуть одночасно бути реаліями і Києва, і Катеринослава (сучас. Дніпропетровська; де університет було відкрито за гетьмана П. Скоропадського 1918 року, а трамвайна колія стала другою в Україні (1897).

Опосередкованими аргументами на користь Катеринослава можуть бути згадка про Махна та біографічний матеріал: до написання твору молодий автор ще не залишав меж губернії, хоча непереконливість цих доказів очевидна.

У повісті автор не зачіпає історії міста, його неповторного образу (місто засноване на території Запорозької Січі російським царатом), міські реалії лише допомагають розкрити емоційно-психологічний стан героя: «Щоранку виходив Шаптала з хати і блукав по вулицях. І що більше скупчувалось на них народу, що більше гомону й стуку нависало в повітрі, то розхвилюванішим почував себе Шаптала... і дріж проходила йому по тілу, коли візники гукали на нього або дзвоник трамваю несподівано бринів йому коло вуха» (Підмогильний 1991-А: 141). У своєму стражданні по Олюсі герой апологізує смерть, яка видається йому всевладною і бажаною, адже приносить спокій і позбавляє мук (Подібний образ автор втілює і в етюді «Смерть»). Тож у тексті місто протиставляється не селу, з якого приїхав герой, а ріці, яка заспокоює його: «коли почуття власного загину опанувало ним, в уяві йому виник берег Дніпра, легенький плюскіт води і нависле пасмате небо» (Підмогильний 1991 а: 144), але потенційно містить небезпеку смерті (що підтверджує й епізод порятунку потопельниці). Річні пейзажі загалом притаманні творчості В. Підмогильного, містячи не лише страх смерті, але й снагу життя («Невеличка драма»). При цьому вони тяжіють до так званих гностичних пейзажів – відтворених митцем на основі «таємного знання», «емоційного досвіду раннього дитинства, коли образи навколишнього світу сприймаються радше почуттям, ніж розумом» (Петрухіна

2002: 130). Тож зовнішній простір стає виразником внутрішнього, еквівалентом психологічного буття людини, адже місто й ріка творять той особливий психологічний діапазон у котрому існує герой.

Дія роману Є. Плужника також розгортається у неназваному місті. Однак, якщо Місто у однойменному романі В. Підмогильного легко ідентифікується з Києвом завдяки численним реальним вказівкам, то у романі Є. Плужника назви вулиць і установ, історичні місця не згадуються (єдина згадана Німецька вулиця має надто поширену назву). Ототожнення зображеного із позатекстовою дійсністю вимагає від читача логічної операції: у місті є опера, на той час в УРСР опери існували у Києві, Харкові, Одесі та Полтаві. Згадки про потребу їхати у справах до столиці та у відпустку до моря змушують відкинути Харків (тогочасний стольний град) та Одесу. А відмовитись від Полтави (яка, до речі, в цей період саме ставила «Кармен») дозволяє репліка: «стояв він давно, на допиті в денікінській контррозвідці, в Полтаві...» (Плужник 1992: 52). Позбавлений назви Київ постає урбаністичною моделлю, без історії та географії. Місто становлять опера, завод, пивниця, вулиці і окремі квартири героїв. Ці елементи своєрідно структуровано: центром міста є опера, а завод, де працює частина героїв, розміщено на околиці. Рух протагоніста між ними не лише фізичний, а й психологічний. Адже центральною подією твору є «недуга» головного героя – червоного директора заводу Івана Орловця, що змушує його шукати товариства «класово ворожої» співачки Ірини Завадської. Осердя конфлікту проте перебуває не в політичній, а психологічній площині. Іван Семенович болісно намагається зрозуміти, чому бажає жінки, яку бажати не хоче?

Психологічний стан героя спроектовано на образ міста, де завод і опера втілюють два антагоністичні начала. Завод є освоєним, стабільним світом Івана Семеновича, де «повертається йому певність і спокій, сила і міць його тілові» (Плужник 1992: 38). Натомість у театрі «приємне почуття окремішності й злої ворожості до всіх навкруги обгорнуло його. Він дививсь на них, як на щось дивне і застаріле, що вже давно мусило зникнути геть з життя й, безперечно, зовсім зникло з поля його зору» (Плужник 1992: 29). І марно він намагається нав'язати певну подібність до знайомого йому (сині халати працівників сцени нагадують йому робітників заводу). Все ж попри такі чіткі оцінки, на час «недуги» Іван Семенович не може визначитися, до якого берега пристати. Він постійно перебуває ніби в дорозі до самого себе: «здався він собі чомусь затурканим-затурканим і самотнім без краю... Блукає він цими темними й тихими завулками і ніяк дорогу не напитає, і ніхто не хоче допомогти йому, кидають його

напризволяще, самого як палець...» (Плужник 1992: 107), «Вгрузаючи в глибокі замети, думав Іван Семенович, що не знать з чого збилися його дні на сліпі, мов цей завулочок, манівці, де більше розмов, ніж потреби в них» (Плужник 1992: 64). Таким чином блукання героєм вулицями між заводом і оперою символізує його душевні терзання, місто є не тлом чи місцем для розгортання подій, воно проникає у свідомість героя, стаючи її частиною.

У деяких творах внутрішній пейзаж укрупнюється й деталізується, формуючи міський текст, що дає підстави виокремлювати третій спосіб побутування міського простору у неореалістичних творах. Так постає Київ та рідна Б. Антоненку-Давидовичу Охтирка, яка вабила його упродовж усього життя (у аналізований період дія в ній відбувається у повісті «Смерть», оповіданні «Просвіт'яни» та незавершеному романі «Нашадки прадідів», а у другій пол. ХХ ст. – в оповіданнях «Спокуса», ймовірно «Гроза», «Образ» та ін.). Однак і ці міста у більшості текстів не мають назви, щоправда міська топографія виписана так тонко, що стає впізнаваною без додаткових операцій. Скажімо, Охтирку у романі «Нашадки прадідів» виказує вулиця Повстяна, Бульвар, що три роки був Романівською вулицею, Успенська церква, та й детальний опис споруд і їх розміщення: «Ось пошта... ось казначейство, земська управа і, нарешті, – гімназія. Грати низенького паркану, ялини, берест і двоповерхова кам'яниця. Вікна чорними пильними очима дивляться з-під червоної цегли, ніби думають» (Антоненко-Давидович 1999: 284) (такий вигляд гімназія має й до сьогодні).

За типологією Т. Возняка, це місто позбавлене міфології, «праподії» – акту заснування божеством чи можновладцем. Однак у тексті роману її заступає козацька історія, витіснена імперією, однак не знищена: «Від давньої козацької Слобожанщини мало що залишилось у місті. Древня трьохбанна дерев'яна церква, важка пудова Євангелія, що колись був подарував їй Мазепа, та ще назва вулиці – Повстяна. Колись, за давнини, місто було полковим, і це з тих часів, не знати як, зберігся козацький поділ міста на сотні» (Антоненко-Давидович 1999: 345). І хоч героєві рідне місто видається вилежаним і ледачим, а люди скнілими у безвихідній нудзі, зміна суспільного устрою (лютнева революція 1917) демонструє здатність витісненого на околиці до відновлення: українські мешканці виходять на мітинг, переконуючи русофілів – «Ні, таки не вмерла ця міфічна нація! Вона ниділа десь під заржавілими замками, щоб знову повстати до життя» (Антоненко-Давидович 1999: 367). Тож повітове місто стає містком між селянською нацією та великим світом, адже воно формує нові прошарки – інтелігенцію та службовців. На жаль, роман лишився незавершеним, тож охтирський текст є уривчастим, однак

численні звернення письменника до нього виказують його прагнення змалювати неповторний культурний силует рідного міста.

Образ Києва частіше розглядають на матеріалі творів В. Підмогильного («Місто», «Невеличка драма» та «Повість без назви»), демонструючи як місто входить у свідомість героя¹. Однак у цих творах, а також – Б. Антоненка-Давидовича присутні й самодостатні міські картини (не лише пейзажі, але й замальовки побуту), що творять особливий культурний текст. При цьому інтерпретація Києва у їхній творчості одночасно оперта на міф і протистоїть йому. Важливими компонентами київського міфу є слава християнської твердині (за легендою, місту передрік славу апостол Андрій; у подальші часи місто славилось багатьма церквами, завдяки яким отримало епітет золотoverхий), колиски української державності та осередку національного духу. Проте своєрідність окреслюваної ситуації у тому, що літературі радянської доби були чужими і християнський, і національний компонент київського міфу, а замінити його не було чим. У 1920-х роках історія Києва розгортає нову сторінку: після кількох років центрування української державності він знову стає «губернським» містом – з 1919 року більшовики використовують захоплений Харків як столицю УРСР, а за Києвом закріплюється ярлик спадку буржуазного минулого.

За спогадами Ю. Смолича, Т. Мороз-Стрілець та інших, ланчани добре знали і любили київську історію, місто було для них національною твердинею, у якій промовляє кожен камінь. Однак минуле ніколи не ставало об'єктом їхніх мистецьких шукань, тому історія не наснажує ключові міські образи: ні Софіївський собор, ні Київський університет, ні жодна інша пам'ятка не здобулися на більше, ніж епізод (Софія – у Г. Косинки, університет, Андріївська церква, Володимирська гірка у В. Підмогильного). Київські пам'ятки ніби відступають на другий план, щоб увиразнити життя міста 1920-х років. Замість них Київ представляють установи, опера, річковий вокзал, ветеринарний інститут, КІНО, пивниці.

Значна кількість установ (Махортрест, телеграф, видавництва, редакції, Соробкооп, біржа), де сумлінно працюють герої творів, стає, здається, головною прикметою Києва. Як усвідомлює Городовський (з «Повісті без назви...»), «яка хибна була його думка про те, що установ не дуже багато! Навпаки, їх безліч, деякі будинки примудряються вміщати їх по півдесятка, вони ховаються часто за непомітними вивісками, в глибині дворів і завулків»

¹ Див.: Луцій С. Художні моделі буття в романах В. Підмогильного/С. Луцій. К.: Стило, 2008. 149 с.; Пастух, Т. В. Роман «Місто» Валер'яна Підмогильного: пробл. урбанізму та психологізму/Т. В. Пастух. Луганськ: Книжк. світ, 1999. 62 с.; Ярошевська, Л. Проблема урбанізації та еволюція головного героя роману В. Підмогильного «Місто»/Л. Ярошевська//Південний архів: зб. наук. пр. Філол. науки. Херсон, 2000. Вип. 7. 86-89 с.

(Підмогильний 1991 б: 297). Ці численні установи приймали до своїх лав недавніх вихідців з сіл, що широким потоком прибували в Київ на навчання і просто в пошуках кращої долі. Цьому денному світу праці протиставлено нічний світ пивних та ресторанів з окремими кабінетами, оркестрами та пов'ями.

І В. Підмогильний, і Б. Антоненко-Давидович охоче описують вулиці з трамваями, візниками, вогнями, вітринами й юрмами. Перший навіть ретельно виписує їхні назви, демонструючи широку топографію: Хрещатик, Нижній Вал, Велика Житомирська, Андріївський узвіз, Ботанічний сад, Житній базар, Бесарабка, Лавра, Аскольдова могила, Євбаз, Пролетарський сад та ін. Однак про екскурсії, описані Ю. Смоличем, нагадує лише триденний огляд міста, який робить Степан Радченко у перші дні свого перебування. Та він доходить досить сумного висновку: «не тільки від людей лишаються мертві написи, а й цілі доби історії минають майже без сліду, покидаючи там і там невизначні здогади про колишню велич» (Підмогильний 1991 б: 345).

І все ж попри цей позірний опір традиції, можна побачити й глибину її проникнення, Київ постає у текстах містом-палімпсестом, його образ багаточаровий, зітканий з кількох часових пластів, що існують у свідомості героя чи оповідача. Скажімо, на початку роману «Місто» В. Підмогильний порівнює «кожного юнака – як Кия, і кожен юнку, як Либідь», ввівши таким чином новотворення міста у легендарний простір. А в оповіданні Б. Антоненка-Давидовича «Тук-тук» неможливість героя призвичаїтись до нового життя спроектовано на київські вулиці, де архітектурні пам'ятки лишаються людям попередніх епох.

Тепер годиться з'ясувати питання, чому знаки київської історії і слави не стали центром зображення чи, принаймні, не склали основу художньої тканини? Варто згадати, що упродовж XIX на поч. XX століття Київ був багатонаціональним містом, де корінному населенню відводилася скромна роль соціальних низів, а верхні прошарки складали поляки та росіяни. Південною твердинею російського самодержавства постає Київ, наприклад, у прозі М. Булгакова, що досягається, зокрема, і вибірковістю топографії (письменник «помічає» лише архітектурні пам'ятки, встановленні царатом). Натомість для ланчан важить докорінна зміна співвідношення національних груп: Київ стає українським і «кволенький голосок» в «могутній стихії нашого міста» (Підмогильний 1991 б: 663) стає чимраз міцнішим. Ланчани стверджують сучасну роль Києва – провідного центру формування нової української ідентичності. Тож їхня проза демонструє, як влучно зазначає Я. Поліщук, здатність Києва «до модернізації і створення

нових форм культури, що адекватно відповідають на запит свого часу» (Поліщук 2010: 150).

Отже, своєрідність зображення Києва у прозі ланчан демонструє їхню боротьбу за символічний простір своєї нації. Вони свідомо зображають сучасне місто, де живуть і працюють вихідці з сіл і старосвітських містечок, щоб ствердити освоєння ними учорашнього оплоту колонізації. Тому осердям творів не стають архітектурні чи історичні пам'ятки, вони зринають лише подекуди, як топографічний орієнтир чи натяк на перейденість їх часів. Водночас, ці згадки про своєрідність київських пейзажів формують образ Києва як міста-палімпсеста, де у сучасних картинах проступають давніші, що увиразнює зображення та індивідуалізує його.

І на останок варто зауважити часові параметри зображення міст. Н. Лощинська, аналізуючи літературу на сторінках журналу «Червоний шлях», демонструє відмінності між текстами періоду військового комунізму та НЕПу (Лощинська 1998). Першому характерна емоційна романтизація міста у поєднанні з мисленням «сільськими категоріями», у другому – звучить критика міста, як осердя індивідуалізму, обивательства; для літераторів «червоного шляху» (і йдеться не про журнал) місто НЕПу демонструвало поразку революції. У творах неореалістів змальовано міста на різних етапах. Місто перших років революції (тобто до більшовицької експансії) постає інертним, місто військового комунізму спонукає героя осмислювати голод і смерть, а періоду НЕПу стає незатишним для «маленької» людини і простором реалізації активної.

Таким чином аналіз художньої практики прозаїків «Ланки» демонструє розвиток зображення міського простору від окремих маркерів як соціокультурної характеристики через внутрішні пейзажі до цілісної інтерпретації міста, на яку здобувається не лише легендарний Київ («Місто», «Невеличка драма» В. Підмогильного, «Тук-тук» Б. Антоненка-Давидовича), але й маленька Охтирка («Нащадки прадідів» Б. Антоненка-Давидовича). При цьому міста у художньому світі неореалізму позбавлені імен, що концентрує увагу на внутрішньому світі людини, а також формує враження спільності моделей і контурів зображуваного світу.

Найвагомішим засобом зображення міського простору стає внутрішній пейзаж, що виражає психологічний стан персонажа. При цьому, попри частотне відтворення у літературознавстві тези про психологічну опозицію «місто-село», проза ланчан демонструє різноманітніші психологічні колізії, які проектується на міський простір («Остап Шаптала»,

«Повість без назви» В. Підмогильного, «Недуга» Є. Плужника).

Оглянуті тексти демонструють незаперечний досвід осягнення міста: адже і автори, і їхні герої мислять міськими категоріями. Тож можна говорити, що творча практика ланчан демонструє й інший, проти второваного критикою, шлях освоєння міста. Їхні герої часто є породженням міста або ж прагнуть бути його органічною частиною. Своєрідно, що більшість аналізованих текстів замовчують русифікованість міст та їх мешканців (вона осмислюється лише у окремих творах, наприклад повісті «Печатка», романах «Невеличка драма», «Нащадки прадідів»). Це спричинене як прагненням ствердити можливість української мови та літератури відображати не лише сільське життя, як того вимагав реалізм XIX століття, так і боротьбою за символічний простір нації.

Антоненко-Давидович 1999: Антоненко-Давидович, Б. Твори: в 2т. Т.1. Київ, 1999.

Возняк 2009 а: Возняк, Т. Семантичні простори міста. – В: Феномен міста (Електронний ресурс). Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/searchFrameset.htm> (відвідано 10.06.2013).

Возняк 2009 б: Возняк, Т. Богдан-Ігор Антонич – φόβος чи έρως міста. – В: Феномен міста. Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/searchFrameset.htm> (відвідано 10.06.2013).

Колошук 2009: Колошук, Н. «Місто мале...» (Є. Плужник): топоси малих міст і містечок в українській літературі «Розстріляного Відродження» (на матеріалі прози І. Багряного та Б. Антоненка-Давидовича) – В: Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. Бердянськ, 2009, Вип. XXII.

Лощинська 1998: Лощинська, Н. «Червоний шлях»: проблеми міста і села – В: Слово і час, 1998, № 11.

Мовчан 2008: Мовчан, Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: монографія. Київ, 2008.

Павличко 1999: Павличко, С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. Київ, 1999.

Петрухіна 2002: Петрухіна, Л. Пейзаж у контексті теорії літератури (на матеріалі слов'янської поезії) – В: Проблеми слов'янознавства, 2002, Вип. 52.

Підмогильний 1991 а: Підмогильний, В. Історія пані Ївги: оповідання, повість. Київ, 1991.

Підмогильний 1991 б: Підмогильний, В. Оповідання, повість, романи. Київ, 1991, 800.

Плужник 1992: Плужник, Є. Змова у Києві: роман, п'єси. Київ, 1992.

Поліщук 2010: Поліщук, Я. Культурное топографирование Киева – В: Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. Зб. Наук. Ст. Бердянськ, 2010, Вип. XXIII, Ч. IV.

Степанова 2007: Степанова, А. Аспекты изучения городского текста в современном литературоведении – В: Філологічні семінари. Вип. 10, Київ, 2007.

Степанова 2009: Степанова, А. Місто на межах: естетичні грані образу в літературі перехідних епох – В: Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст., 2009, Вип. XXII.

Топоров 1984: Топоров, В. Петербург и «Петербургский текст русской литературы» – В: Семиотика города и городской культуры: Петербург. Тарту, 1984. Вип. XVIII.

Фоменко 2008: Фоменко, В. Г. Українська урбаністична проза XX століття: еволюція, проблематика, поетика: автореф. Дис. д-ра філол. наук: 10.01.01. Київ, 2008.

Сніжана Жигун – канд. філол. наук, кафедра теорії літератури, компаративістики та літературної творчості Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, докторант

02140 м.Київ, вул. Л. Руденко 7, кв. 3

Електронна пошта: kengurjan@ukr.net

СПЕЦИФІКА КАЗКОВО-ФАНТАСТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ СВІТУ В ПОВІСТІ-ЛЕГЕНДІ Б. ХАРЧУКА «ПЛАНЕТНИК»

Віталіна Кизилова

Annotation: The article represents an attempt to analyze the peculiarities of the fairy-like and fantastic modeling of the world depicted by B. Harchuk in his novelistic legend 'Planetnyk'. Specific 'text in the text' composition which is meant to be an encoding factor in catching readers' attention is distinguished. The author underlines the role of the conventional allegoric and parabolic figuration of the philosophic thoughts to be dominant features of the given literary genre.

Key words: genre, text, philosophic orientation, parable, fairy-tale.

Однією із провідних тенденцій розвитку сучасної прози став жанровий синтез, що активізував появу в літературі синтетичних жанрів. Ця тенденція, на думку Ю. Коваліва, генетично зумовлена вродженим синкретизмом мистецтва й настановою письменства на узагальнене художнє осягнення довкілля (Ковалів 2012: 44). Проблема руйнування жанрових меж, усвідомлення властивості жанрів бути розімкненою структурою в теорії жанрології лишається актуальною: «Можна вирізняти включені жанри як самостійні, проте проблематичним у жанрології лишається сам цей поділ як і принцип підходу до жанрової інтертекстуальності» (Бовсунівська 2008: 494).

На жанровій специфіці літературного твору, його зв'язках з навколишнім позначаються художні принципи освоєння дійсності. Цю думку обстоював М. Бахтін, стверджуючи, що жанрова форма нерозривно пов'язана з тематикою твору та рисами світогляду його автора. «В жанрах <...> упродовж віків з життя накопичуються форми бачення й осмислення певних явищ світу». Жанр являє собою вагому конструкцію. «Митець слова повинен навчитися бачити дійсність очима жанру» (Цит за: Хализев 2009: 316).

Літературний процес останніх десятиліть ХХ століття, що представлений великою кількістю течій, шкіл, імен, тяжіє до осмислення сучасності в аспекті вічних проблем і цінностей, в єдності старого й нового. Цим, очевидно, обумовлене тяжіння художньої творчості

до філософічності, узагальнень, до спроби досягнути буття людини.

Спосіб відображення філософських поглядів письменників у художніх творах різниться від наукових теоретичних узагальнень. На цьому, зокрема, наголошував І.Мірчук, зазначаючи: «Філософічне мислення, яке виступає в творах не суто фахових <...> мусить змінити силою факту загальний свій характер, <...> мусить відкласти набік чисту абстрактність, тонкість виводів, строгість аргументації, а в осередок своїх міркувань поставити не чисте пізнання, його можливість і його границі, а насамперед людину і її долю, людське життя та його сенс» (Мірчук 1994: 320). Художній текст, на відміну від наукових філософських студій, що в основному зосереджуються на історіософських, соціально-філософських питаннях (проблеми еволюції природи та суспільства, філософії історії та національної ідеї, співвідношення соціального й національного тощо), зміщує акцент здебільшого у площину *онтологічну, екзистенційну* (проблеми сенсу життя, свободи, часу й майбутнього, милосердя й жорстокості, любові й ненависті, життя і смерті, добра і зла, зради і вірності тощо).

Досягнути сенс дійсності, пояснити світобудову, можливості й місце людини в соціумі письменники часто намагаються через поєднання казково-фантастичних й реалістичних первнів. Саме тому філософські твори за жанровою структурою часто є змішаними й поєднують у собі риси притчі, казки, легенди, повісті, оповідання. Особливого «світомоделюючого» характеру їм надає настанова на універсальність, орієнтація і на міфологію, і на окремі жанри фольклору (казка, легенда тощо), і на різноманітні літературні традиції.

Яскравою постаттю, що репрезентує філософську течію в українському літературному процесі 60-80 років XX століття є Борис Харчук. Його твори часто називають літописом подій, складних суперечливих характерів, гострих конфліктів. До аналізу творчості письменника свого часу зверталися О. Васишин, Р. Гром'як, В. Дончик, М. Жулинський, Г. Сивокінь, М. Слабошпицький, Г. Штонь та ін. В останнє десятиліття увага науковців була звернена на особливості поетики повістей Б. Харчука (Співак 2007), стильові домінанти оповіді в романістиці письменника (Полякова 2008).

Перу Б. Харчука належить низка творів для дітей та юнацтва (оповідання, повісті, казки), які до останнього часу ще не стали об'єктом пильної уваги науковців. Особливий інтерес становить повість-легенда «Планетник», яка вирізняється своєю особливою побудовою – «текст у тексті», – «в якій відмінність у закодованості різних частин тексту стає виявленим чинником авторської побудови і читацького сприйняття тексту» (Лотман 1996:436). Науковці на

позначення такої конструкції часто вдаються й до іншої термінології: жанр-вставка (Б. Іванюк, Ю. Ковалів), інкорпорована історія (О. Бровко), включений жанр (Т. Бовсунівська) тощо.

«Планетник» являє собою переплетення двох текстів. Перший розповідає про події, що відбуваються в сучасному читачеві світі (українське село Вербівка, до якого приїхав агроном і став на квартирування до Олени Булиги). Він має побутовий характер, насичений ймовірними, знайомими читачеві деталями і, власне, продовжує відому реципієнтові сучасність. У повісті він поданий як «первинний текст нейтрального рівня» (Ю. Лотман). Б. Харчук звертає увагу читача на красу світу, органічну присутність у ньому людини: «І все, що я бачив, що спивав своїми очима й не міг одірвати зору, не було б таке вразливе, пам'ятне й живе, якби не було Олени Булиги. Стара не просто вписувалася в незвичайну картину, здавалося: не будь її, спиниться Вілія, зміліє озеро, повсихають сосни, гори западуться, спустіють поля, а далекі обриси замку й собору розтануть у небі. Вона була невід'ємною частиною всього цього» (Харчук 1991: 95). Органічно сполучаючи об'єктивне й суб'єктивне, портретні й пейзажні характеристики в першому тексті, автор рухається в ньому в дусі традицій повістєвого жанру. Простір основного тексту сприймається як реальний, що підкоряється законам суворої правдоподібності. Утім, реальні події, відображені в основному тексті твору (життя агронома в селі Вербівка), відіграють швидше роль історичного антуражу, декорації, на тлі якої розгортаються події символічного, вічного плану.

Другий текст – ірреальний, сповнений фантастичними подіями. Олена Булига розповідає агроному легенду про Планетника, повертаючи в такий спосіб читача в часи кріпаччини. Основою генерування смислу «Планетника» стає т.зв. перемикання із однієї системи семіотичного усвідомлення тексту в іншу на внутрішній структурній межі. Автор при цьому акцентує увагу не на зовнішньо-подієвому плані (життя Планетника в селі разом з матір'ю, його робота в полі), а на внутрішньо-психологічному (мріях, сподіваннях Планетника, його думках про сенс життя, місце людини в світі тощо). Реальний, конкретно-подієвий план розповіді в легенді, почутій з уст Олени Булиги, отримує позачасовість і позапросторовість, що допомагає крізь одиничне бачити вічне, всезагальне.

У повісті Б. Харчук піднімає актуальні проблеми: добро і зло, батьки й діти, сенс людського існування, моральний вибір людини, відповідальність за справу. Розкрити їх допомагає авторові обраний спосіб нарації, введення у структуру тексту казково-фантастичних образів й елементів. Варто відзначити, що казка в системі письменства є дифузним жанром,

активно присутнім у прозі, поезії, драматургії і має властивість, як зауважує І. Арзамасцева, «проникати, розчинятися, забарвлювати у притаманні їй фарби абсолютно неказкові твори <...>» (Арзамасцева 1991: 27). Проникнення казки в повість «Планетник» виявляється на рівні окремих вкраплень, так би мовити, *молекулярної дифузії* (термін Наталії Тихолоз). Письменник, створюючи свою версію світобачення, зробив спробу створення власного чудесного світу із особливими часовістю й топографією, населив його «власноруч» вигаданими істотами, змусив їх «рухатися» за авторськими законами.

Втіленням народної мудрості й життєвого досвіду у творі постає дідусь Капуш. Б. Харчук епізод появи цього міфологічного персонажа стилізує в дусі фольклорної казкової традиції, використовуючи магичні медіальні формули: «Щойно це сказав, як бузиновий куш затріщав, розчохнувся і з нього вийшов дідо – сам заввишки з лікоть, а борода в сім ліктів.

– Здоров! – вітається. – Ну й давно я на тебе чекаю: сотні літ. Я – Капуш, а ти, отроче, призначений мені в учні.

Хлопець злякався, але запитує:

– Ви – дідо Капуш, той, що сидить у бузині й править світом?

– Той самий, – відповідає Капуш. Повів оком в один бік – квіти перестали цвісти, дерева відхитнулися, повів у другий бік – дикі звірі поховалися... Будеш учнем моїм і помігачем» (Харчук 1991: 106). Обслуговуючи внутрішній сюжетний арсенал тексту, вони підсилюють умовність, абстрактну ірреальність розвитку подій. (Пор., наприклад: «Пішла бабина дочка – яблунька піднялась вгору. Пішла дідова дочка – яблунька нахилилась, і вона зірвала і дала купцям по яблучку» – укр. нар. казка).

Казкова архітектоніка притаманна сценам викликання дощу Планетником, його спілкування з квітами (спочатку нарцисом, потім лісовим дзвіночком), чаклування тощо. Гіперболізація окремих рис характеру Планетника (надзвичайна працьовитість, завзятість, відповідальність), його вчинків та якостей, наділення його незвичайними фантастичними можливостями, стосунки персонажа з навколишнім світом природи надають творові казкової тональності.

Увага Б. Харчука до проблем духовних витоків людського буття призводить до насичення тексту повісті морально-етичними та філософськими роздумами, які резюмують герої твору. Заслуговує на увагу майстерність письменника в описі сцен зустрічі Планетника й діда Капуша. Їх діалоги можна розглядати як своєрідний символічний код, що засвідчує заглиблення

автора в прадавні релігійні джерела.

Капуш наділений здатністю творити дива, але йому потрібен учень – «правдивий і вірний». Сцена першої зустрічі Капуша з Планетником – співзвучна біблійному сюжету (розмова Ісуса Христа з апостолом). Мудрець докоряє Планетника за любов до матері, яка сварить його, а у відповідь чуємо: «Як би вона мене не сварила, я все одно її люблю». Автор в такий спосіб підкреслює вірність Божій Заповіді «Шануй свого батька та матір свою». Асоціації з розп'яттям Ісуса Христа виникають при твердженні Планетника про любов до людей.

«– Може, ти скажеш, що любиш і людей? Їхні діти обзивають тебе, кидають на тебе камінцями, а ти їх любиш? <...> – Люблю... Я ніколи їх не покину, дідусю...» (Харчук 1991: 106).

Автор, таким чином, наділяє Планетника божественними рисами, зводячи часто його індивідуальні характеристики до сакральних ознак святого. Біблійні мотиви слугують для письменника джерелом художніх форм і можуть розцінюватися як оригінальний жанрово-композиційний показник художньої структури тексту. На думку Т. Бовсунівської, пробіблійне наслідування є однією із найбільш поширених форм у художній практиці, що часто виявляє себе в агіографічній літературі (Бовсунівська 2008: 31). Принцип конструювання центрального персонажа (Планетника) у вставній легенді можна розцінювати як біблійний інтертекстуальний елемент, вдало використаний письменником з метою наочного увиразнення базисних світоглядних формул. Маємо, таким чином, оригінальну триступеневу конструкцію: повість, в яку вставлена легенда, що в свою чергу характеризується вкрапленням казки й біблійних інтертекстуальних елементів. Вони завдяки оригінальному переплетінню авторського коду в свідомості реципієнта перетворюється на художнє ціле.

Небо – земля – душа людини – своєрідний макрокосм, який освоює автор разом з героями твору і його реципієнтами. Свою науку з Планетником мудрець починає з неба: «... в усіх нас гуде крапелька небес». Тому цілком природними виступають прагнення Планетника – навчатися, пізнати світ. В уста Капуша Б. Харчук вкладає міркування про сенс земного життя: «Перед нами зелена книга <...> Он врунється молодий засів – це наше з тобою життя виколисується на кожному тендітному листочку. Бо що ми без колоска? Ми залежимо від зерна: людина, звір і пташка. І ми самі як зерно – вийшли із землі <...> а тепер запам'ятай: краси людини без землі й краси землі без людини нема <...> найвища радість людини – орати й сіяти»

(Харчук 1991: 110). Такі наративні твердження виконують у тексті автентичну функцію; в них міститься авторська концепція сенсу людського життя, суть якої полягає в тому, щоб жити і вдосконалюватися, піднятися до краси й сили природи, любити її, жити в злагоді зі всім світом, творити добро. Використані Б. Харчуком біблійні мотиви надають образам та епізодам твору філософського виміру, характеру своєрідної концептуальної моделі.

Прикметною особливістю повісті Б. Харчука видається концентрація авторської уваги не стільки на сюжетно-подієвому русі твору, скільки на його духовному житті. Одвічні проблеми буття осмислюються письменником на психологічному й емоційному рівнях, на рівні переживання. Це обумовлене, зокрема, й авторським зверненням до жанру легенди, автори-творці якої здебільшого знаходяться в пошуках ідеальної правди. Ці текстуальні властивості спрямовані на програмування читацької рецепції на глибокий філософський підтекст, надання твору ознак *притчевості*.

На думку О. Колодій, від початку 70-х років минулого століття письменники, усвідомлюючи неоднозначність, суперечливість навколишнього світу, стали активно використовувати з арсеналу письменницьких засобів притчу, міф, параболу для осмислення й творення складної моделі буття. Дослідниця, проаналізувавши проблеми функціонування притчі та її сучасних модифікацій в українській прозі 70-80 рр. XX ст., визначає притчевість як якість художнього твору, що виявляє завуальоване, приховане в тексті, його вихід на морально-етичну та філософську проблематику на високому рівні узагальнень (Колодій 2000: 15). У випадку з «Планетником» риси притчевості притаманні другому тексту, вбудований в основний текст легенді. У ній, на відміну від класичної притчі, практично відсутній відкритий дидактизм, моралізаторство. Моральні й філософські проблеми розкриваються за допомогою витончених афоризмів, що виконують у тексті функцію каталізатора. «Ми всі, мов листя на дереві, – кожен листочок інакший», «Мороку нема. Є недоступне, яке називається мороком. Ти повинен знати стільки, скільки може знати людина», «Шукай пізнання у трьох коренях – у землі, з якої піднявся, у небі, до якого прагнеш, і у самому собі, у своїй душі», «Світ збудувався і держиться на двох силах – на потузі любові й на потузі терпіння... З любові й терпіння народжується людина і хліб» та ін.

С. Полякова, полемізуючи над специфікою вживання термінів «стиль», «оповідь» у сучасному літературознавстві та їх співвідношенням (Полякова 2008: 7), виводить поняття *стильова домінанта оповіді*, під якою розуміється принцип органічності компонентів

конкретного твору, зумовленого специфікою оповіді відповідно до авторської логіки розгортання сюжету, уявлення про ступінь прозорості смислу, бачення автором функціональності й концептуальності елементів художньої системи. Оповідні стильові домінанти виявляються на сюжетно-композиційному рівні при врахуванні часопросторових модифікацій, що є концептуальним для літературного твору, а також при використанні системи художніх прийомів, на які проектується авторська позиція.

Стиль «Планетника» органічно поєднує відсутність розлогих ліричних відступів, словесно-образну напруженість, асоціативну багатозначність, психологічну глибину оповіді. Оповідній манері Б. Харчука відповідає його образно-символічна система. Лаконізм і неускладненість фраз, неповторний ритм створюється завдяки вдало продуманим письменником діалогічним і полілогічним ходам. Динамічності образу Планетника, максимальної напруженості сюжету автору вдалося досягти завдяки використанню коротких, але містких синтаксичних конструкцій: «Він побожно сіяв, заскороджував, рілля ставала, як пух. Потім виривав бур'яни. Умлівав перед половінням. І не покладав рук. Його згода переросла в любов. Не тільки до свого городу, не тільки до своєї маленької нивки» (Харчук 1991: 120).

Необхідно відзначити, що з метою розкриття екзистенційної проблематики автор використовує специфічні прийоми організації художнього тексту. Найпоказовішим з них є *параболічність*. Оповідь відривається від сучасного авторові світу, а далі, рухаючись по кривій, знову повертається до свого предмета й дає йому філософсько-етичне осмислення та оцінку. Планетник, «прилетівши з вирію казки на свій берег», наприкінці твору таємничо зникає: «З настанням дня шукали Планетника, але не знайшли. Чи він розтанув у небі, чи запався в землю?». Причину такого авторського ходу необхідно шукати в мотиві поведінки героя. Він наважився здійснити казку *сам*, стати вище сил природи, підкорити їх своїй волі. Проте існування в цьому світі можливе лише на основі *гармонії* людини і природи; можна (й потрібно) вдосконалюватися, розвиватися, прагнути дорівнювати природній силі й красі, проте стати вище природи, вище Всесвіту людина не може.

Варто наголосити й на тяжінні повісті-легенди до фольклорної поетики. Як вважає У. Далгат, «у розвинутих літературах та чи інша апеляція митця до фольклорних жанрів насамперед зумовлена його творчими задумами. Літературно-фольклорна жанрова спадкоємність ускладнюється функціональним підходом до свідомо обраного митцем матеріалу» (Далгат 1981: 23). Велика кількість сцен у творі витримані в народнопоетичній

традиції (відвідування матері з сином знахарки, яка лікувала хлопця; народні свята, прикмети, яких дотримувався Планетник, сіючи навесні тощо). Б. Харчук в такий спосіб актуалізує думку про вічні цінності народної моралі й життєустрою, про національні святощі як основу духовності.

Олена Бровко, досліджуючи метатекстуальний аспект структури «текст у тексті» зазначає, що він «...сприймається літературознавцями як своєрідна гіперриторична конструкція, притаманна розповідним текстам. Іманентною ознакою такою побудови є те, що основний текст спрямований на опис або написання іншого, що й визначає зміст усього твору» (Бровко 2011: 243). Повість-легенда «Планетник» Б. Харчука є оригінальною версією синтезу основного і вставного тексту в структурі художнього твору (повість і легенда) з використанням казкових і біблійних інтертекстуальних елементів. Твір концентрує в собі важливі для авторського світогляду ідеї й проблеми. Відшукування відповідей на ключові питання сенсу буття стали причиною трансформації зовнішньо-подієвого сюжету твору у внутрішньо-психологічний. Тяжіння до узагальнення продиктувало відповідну жанрову форму з високою мірою художньої умовності. Як наслідок умовно-алегоричне казково-притчеве оформлення філософських роздумів стало домінантною ознакою жанрової форми твору.

Література:

Арзамасцева 1991: Арзамасцева, И. Метафора жизни. Размышления о сказке. – В: Детская література, 1991, 9/10.

Бовсунівська 2008: Бовсунівська, Т. Основи теорії літературних жанрів: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008.

Бровко 2011: Бровко, О. Новела в структурі художньої прози: модифікації та функції: монографія. Луганськ Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011.

Далгат 1981: Далгат, У. Литература и фольклор: теоретические аспекты. М.: Наука, 1981.

Ковалів 2012: Ковалів, Ю. І. Жанрово-стильові модифікації в українській літературі: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012.

Колодій 2000: Колодій, О. І. Притча і притчевість в українській прозі 70-80 років XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 01. 06. «Теорія літератури». К.: 2000.

Лотман 1996: Лотман, Ю. Текст у тексті. – В: Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів. Літопис, 1996.

Мірчук 1994: Мірчук, І. Філософія в Україні. – В: Мірчук І. Історія української культури. Мюнхен; Львів: УВУ, 1994.

Полякова 2008: Полякова, С. В. Стильові домінанти оповіді в романістиці Бориса Харчука: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук: спец. 10.01.01. «Українська література». Дніпропетровськ, 2008.

Співак 2007: Співак, І. Е. Повісті Бориса Харчука. Проблеми поетики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01. «Українська література». Херсон, 2007.

Хализев 2009: Хализев, В. Е. Теория литературы: учебник для студ. высш. учеб. Заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2009.

Харчук 1991: Харчук, Б. Горохове чудо. Казки, оповідання, повісті. К.: Веселка, 1991.

Інформація про автора:

Кизилова Віталіна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії літератури та компаративістики Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка

E-mail: vitalina@luta.com.net

УКРАЇНЬКА ЕСХАТОЛОГІЧНА АПОКРИФІКА: «ЛИСТ НЕБЕСНИЙ» У ПИСЕМНІЙ ТА УСНІЙ ТРАДИЦІЇ

Ірина Кметь

Annotation: The article is devoted to the study of the popular in Ukraine apocryphal stories of “Letter from heaven”. The author made an investigation in semantic, territorial/time aspects of research of the apocryphal plot.

Keywords: apocryphal book, eschatology, “Letter from heaven”, folklore apocryphal writings, Mother of God, “Popular Bible”

Взаємовплив релігійної та народної культури, прояви цієї взаємодії у словесній писемній та усній творчості представлено у сучасних дослідженнях Магдалени Зовчак, Єжи Бартмінського (Польща), Ольги Белової, Світлани Толстої, Нікіти Толстого, Людмили Фадєєвої, Бориса Успенського (Росія), Флорентини Бадаланової, Георгія Мінчева, Донки Петканової, Лілії Старевої (Болгарія), Деяна Айдайчича (Сербія), Ів Левін (США). Дослідження есхатологічної апокрифіки в Україні відображено у працях Олени Сирцової, Юрія Пелешенка (Сирцова 2000; Пелешенко 1997). Важливим аспектом сучасних досліджень апокрифів, зокрема у їх взаємозав'язку з народною творчістю, є праця над укладанням «**Народної біблії**», що передбачає фіксацію й систематизацію різножанрових фольклорних творів, які інтерпретують, «переказують» біблійну історію. Джерела, що ілюструють релігійний світогляд українців, частково увійшли до «Народних біблій», виданих у Польщі, Болгарії та Росії (Бадаланова 1999; Белова 2000; Zowczak 2004).

На явище «небесного листування» та його популярність у народі звертали увагу чимало дослідників. І. Франко опублікував 10 варіантів цього твору під назвою «Лист небесний» з рукописних збірок XVI-XIX ст. Один з таких листів, зазначав дослідник, висів в оселі його власниці на чільному місці «під шклом. В кін. XIX – на поч. XX ст. М. Білоус, поліграфіст з Коломиї, продавав «втридорога, преимущественно неграмотным крестьянам, которые носят его на груди как амулет» друкований текст одного апокрифу (Мельник 2001: 124). Галичани (зрештою, як східні слов'яни загалом) особливо вірили в надзвичайну силу цього

незвичайного тексту. Один з прикладів – аби благополучно минули пологи, і ангел приніс душу маляті, над породіллю батько дитини за вказівкою баби-повитухи читав «Сон Богородиці» (Бернштам 2000: 109). Лист оберігав від несподіваної смерті, від ворогів, міг вилікувати від будь-якої хвороби. Власник листа мав певність в тому, що ніяке лихо, диявольська сила не оселяться в його домі, а після смерті обов'язково на нього чекатиме місце в Раю. Після ретельного прочитання «Листа» та виконання усіх його вказівок, людина могла за три дні до смерті довідатися про час свого відходу.

Відомо, що зразки «небесних листів» сягають витокami перших століть існування християнства. Їх авторами вважали Ісуса Христа, Богородицю, апостолів. Про це свідчить письмова відповідь Христа на лист Абрага, володаря Едесу, датована II-III ст. н. е. Ще одна з давніх згадок – 584 р., коли єпископ Ліцініан з Карфагену насварив на єпископа Вінцентія з Ібізи, який нібито повірив в автентичність листа Небесного, що впав з неба на вітар св. Петра в Римі. Причиною гніву став неканонічний зміст цього писання. У 745 р. відбувся синод в Римі, на якому була викрита і засуджена фальшивість листа. У 789 р., в час правління Карла Великого, спалено низку «безбожних» і «неправдивих» листів, які нібито впали з неба в Єрусалимі. Особливо популярними листи були в добу середньовіччя, ареал їх поширення, на думку польського дослідника Яна Бистроня, сягав від Ісландії, аж до окремих християнізованих територій Індії. У Польщі найдавніший лист під назвою «*Epistola Deimanuscripta*», переклад з німецької, походить з XVI ст. Найдавніший чеський варіант – поч. XIV ст. Латинський варіант апокрифу на цих теренах з'явився в XV ст.

Дослідники епістолярної апокрифічної спадщини кінця XIX – поч. XX ст. О. Веселовський та А. Конір стверджували, що тексти, поширені в Україні, зазнавали значного впливу західної латинської традиції і створювалися через посередництво польських варіантів. Обидва вчені виокремлювали 2 головні версії Епістоли про Неділю – Римську та Єрусалимську. На думку О. Веселовського, давнішою була Римська редакція, згідно з якою незвичайний лист впав з неба в Римі на вітар св. Петра. Друга версія – Єрусалимська, згідно з якою діялося це на Святій Землі в Єрусалимі, у Вифлеємі або у Вифанії, на Оливній горі або в святині гробу Господнього. Аналізуючи мову Єрусалимської версії «Листа», чеський дослідник А. Конір схилявся до думки, що саме ця версія є давнішою. Він проаналізував різні варіанти апокрифу, впорядкував їх за різними критеріями (мовним, географічним). Його список 1914 р. нараховував понад 40 текстів (11 латинських, 10 грецьких, вірменський і сирійський, 4 російських, 13

українських, 4 південнослов'янських (2 болгарські і 2 сербські). Згодом перелік доповнив текстами староцерковнослов'янськими, серед яких було 5 хорватських глаголичних).

Виникнення цього апокрифу, формування його змісту датують приблизно IV ст. Саме тоді Костянтин Великий у 321 р. видав суворе розпорядження про заборону працювати в неділю. У 363 р. на синоді в Лаодикії видано ухвалу про святкування суботи і неділі, зокрема неділі. У IV ст. посилюються християнсько-юдейські суперечки, актуальним та необхідним кроком для збереження та зміцнення християнської віри серед простолюду стає укладання послань від імені самого Ісуса Христа чи апостолів. Саме так народився «Лист небесний» або «Епістола про Неділю»¹.

В Україні, на думку польського вченого Кшиштофа Вроцлавського, популярними були дві версії апокрифу. Спочатку з Південного сходу на Україну потрапляли візантійські редакції «Листа», які в результаті редагувань духовних отців під впливом польськомовної латинської традиції набували форми т. зв. «римської» версії. Відповідно до суспільних релігійних потребці тексти перекладено на церковнослов'янську та російську мови (Wrocławski 1991: 28). Розповсюдженню есхатологічних апокрифів на українських землях сприяла діяльність окремих єретичних сект, зокрема, т. зв. бичівників або покутників. Представники цього релігійного руху, що виник ще у XIII ст. в Італії та поширився як у Західній, так і Східній Європі, закликали пам'ятати про наближення смерті та Страшного Суду і спокутувати свої гріхи через самобичування. У їх середовищі були поширені пісні та тексти, складені народними мовами. «Звичайно вказується, – зазначав І. Огієнко, – що такі апокрифи, як Сон Богородиці, Оповідання про 12 п'ятниць та Лист Небесний – це твори покутників» (Огієнко 1930: 50).

Апокриф, що складався з двох частин: «Сну Пресвятої Богородиці» і «Листа небесного» («Епістоли про Неділю») виявив у книзі генерального судді Сави (XVII ст.) М. Сумцов. На думку ученого, це український переклад з польськомовної версії 1546 р. (Сумцов 1887: 357-360). У першій частині розповідається про пророче сновидіння Матері Божої – знущення над Її Сином Ісусом. Прокинувшись на Оливній горі «в британській землі» (або, за іншими апокрифічними розповідями, у Вифанії (Франко 1906: 79, 458)), Марія побачила перед собою Ісуса Христа. Він підтвердив правдивість цього сну, говорячи, що лише той, хто все

¹ Латинські назви – *Epistola decoelomissa*, *Epistola Deimanuscripta*, староцерковнослов'янські і слов'янські – *Epistola o nědele*, *Posłanie gospoda Boga*, *Svitok Erusalimskij*, *Skazanie o svitkě*, чеські – *Listz nebeseslany*, *Zazračnepsani*, польські – *List Boży*, *List z Nieba*, *List Niebieski*

життя пам'ятатиме про Його страждання, отримає Царство Небесне. Тому Ісус Христос залишив людям лист, написаний золотими літерами в Єрусалимі на Оливній горі перед образом святого Архістратиґа Михаїла. Згодом Спаситель подарував листа папі Леву, а той, освятивши, передав своєму братові-королю. Цей лист допоміг монарху в боротьбі з ворогами (Сумцов 1887: 357-360).

Такий «Лист небесний» став основою для писання св. Кирила, патріарха Єрусалимського. У «Листі» описаний шлях до спасіння кожного християнина, яке можна досягнути лише через молитву та піст. Завдяки молитвам Богородиці існує людство, тому християни повинні гідно вшановувати сьомий день у тижні (уже в суботу після вечірнього богослужіння не працювати). В апокрифі доданий також перелік п'ятниць, які необхідно вшановувати особливим постом: перед Благовіщенням (щоб ніколи не піддатися спокусі гріха вбивства), перед Успінням Пресвятої Богородиці (щоб завжди жити в достатку), перед Різдом Божої Матері (щоб після смерті сподобитися бачити Лик Пресвятої Богородиці) та ін. Хоч «Лист» неодноразово засуджували на соборах Римської Церкви ще у VIII ст., він користувався широкою популярністю не лише у середовищі бичівників: «Тоді ж таки, чи трохи згодом з ним сполучено ще другий популярний апокриф «Сон Богородиці», і відпис сих двох sacramентальних писань став християнським талісманом, фетишем, котрий рекомендувалось неодмінно тримати в кожному християнському домі, носити при собі на тілі, відмовляти в скороченні як молитву» (Грушевський 1994: 224).

Свідченням неабиякої популярності апокрифу та поетичного осмислення основних проблем есхатології стала трансформація сюжету «Епістоли» у народних колядках. Богородиця колише Христа та складає на папері для людей перелік постів, яких потрібно дотримуватися, щоб одержати Царство Небесне (Головацький 1878: 41):

*Кто-жегоспостит по справедливости,
Тому-ж мі буде рай й отворений,
Рай й отворений, пекло замкнене,
Пекло замкнене, кліч затрачений* (Гнатюк 1914: 109).

Стиль написання «Листа» цілком відповідає канонам обраної жанрової форми. Есхатологічна тематика твору дозволяє розглянути його в контексті розвитку есхатологічної думки, зокрема есхатологічної апокрифіки. Пророцький дух висловленого в «Листі» є подібним до Апокаліпсису св. Іоана. Окремі фрагменти нагадують сцени з Євангелія, наприклад, про

другий прихід Христа на землю в День Страшного Суду. (Мф. 25, 41). Тісним є зв'язок цього апокрифу з апокрифічним Апокаліпсисом св. Петра. У II ст. був написаний апокаліпсис «Одкровення Петра», який ще до прийняття у IV ст. канону Нового Заповіту, християни навіть вважали справжнім богонатхненним писанням, таким як і Апокаліпсис св. Іоана Богослова. Твір розповідає про те, як апостол Петро показував Христові муки грішників у пеклі. Близьким за змістом до цього апокаліпсису стало «Одкровення Павла», написане у IV ст. Цей апокриф був виявлений у Тарсі через три століття після смерті апостола. Яскрава живописна картина Страшного Суду з яскравими описами мук покійних грішників у пеклі і ликування праведників у раю розгортається перед читачами у видінні апостола. За душу померлого борються добрі і злі ангели. Перемога залежить від добрих чи поганих вчинків людини, яка завершує свій земний шлях. Душа, відлітаючи, повинна запам'ятати своє тіло, щоб обов'язково туди повернутися у день воскресіння мертвих. Саме тут грішники можуть зустрітися з тими, кого образили за життя. Архангел Гавриїл показує апостолу Павлові усі муки, реальність і жахливість яких розчулюють до сліз гостя Царства Небесного. Архангел Гавриїл і апостол Павло разом просять Господа помилувати грішників. За цю молитву Бог звільняє від мук тих, хто страждає, на час святкування святого Воскресіння. Апокриф схожий за сюжетом до «Апокаліпсису Богородиці». Привертає увагу мотив зустрічі апостола з Божою Матір'ю під час оглядин пекла, а потім – раю. Марія підійшла до Павла і поцілувала його, промовивши: «Радуйся, улюбленцю Божий!» (Сахаров 1888: 200).

Твір «Одкровення Пресвятої Богородиці» (або «Апокаліпсис Богородиці»), відомий з часів Київської Русі під назвою «Ходіння Богородиці по муках», став одним із найпопулярніших есхатологічних апокрифів у народі. Ця пам'ятка ранньохристиянської літератури VII-VIII ст. уже з XII ст. відома на українських землях. Головна подія у творі – зішестя Богородиці з архангелом Михаїлом до пекла, де архангел на Її прохання показує всі муки грішників. Вражена і розчулена людськими стражданнями, Богородиця просить Божого Сина помилувати душі. Спільна молитва Заступниці роду людського, архангела Михаїла й усіх святих вплинула на те, що Господь послаблює муки грішників і дає їм відпочинок у визначений час. Син Божий ніколи не залишає без уваги прохання Матері: згідно з текстами у записях В. Гнатюка, Ісус Христос дарував грішникам «вільні від мук» дні з Великого Четверга до Великої П'ятниці (Франко 1906: 171), а за рукописом Георгія Білявського (XVIII ст.) – від Воскресіння Христового аж до Зіслання Святого Духа. Відкритість літературної форми

апокрифу, можливість додавати все нові і нові картини мук грішників дозволяли книжникам змінювати текст відповідно до власних уявлень про той світ (Рождественская 2002: 12), а також сприяли популярності та поширенню цього твору на слов'янських землях у різних часових та авторських редакціях. Нерідко цей апокриф переписувачі передавали у складі єдиного есхатологічного циклу іноді з взаємозамінними частинами: *«Сон Богородиці»*, *«Плач Богородиці»*, *«Сказання про 12 п'ятниць»*, *«Єрусалимський звиток, або Епістола про Неділю»*. *«Ходіння Богородиці по муках»* з невеликими змінами увійшло до складу духовних віршів (репертуару жебраків, калік) та колядок, що стало ще одним способом популяризації твору. Під впливом *«Апокаліпсису Богородиці»* у фольклорних та літературних жанрах утворювалися колоритні описи пекла – місця страждань грішників, та раю – місця ликування праведників.

Мотив *«Ходіння Богородиці по муках»* можна простежити в *народних колядках*. Перехід есхатологічного сюжету *«Ходіння Богородиці по муках»* в колядковий, на думку О. Потебні, став однією з причин вшанування душ померлих під час різдвяних святкувань. Дослідник виокремив низку есхатологічних колядкових сюжетів: Пречиста відмикає пекло, святий Петро і його матір в пеклі, розлука душі з тілом, грішна душа (Потебня 1887: 783). В есхатологічній апокрифіці, поширеній в Україні, головною постаттю є Богородиця – Милосердна Заступниця усіх людей перед Справедливим суддею. Божа Матір приходить до Христа і просить в Нього ключі від пекла, щоб випустити грішні душі. Ісус Христос задовольняє прохання Матері. Лише три душі не дозволяє помилувати: одну за те, що зневажала батьків, іншу за те, що не прийняла до хати бідного, третю душу за те, що «йшла фальшивим свідком свідчити». В одному з варіантів Божа Матір сама вказує на душі, які повинні назавжди залишитися в пеклі (Гнатюк 1914: 60). В іншій колядці з проханням відімкнути ключами пекло та випустити грішників звертається до Богородиці Ісус Христос, а ключі від пекла Богородиці дає апостол Петро (мотив твору *«Одкровення святого Петра»*).

Апокрифи – ключ до розуміння народного релігійного світогляду. Під впливом народної традиції запозичені християнські канонічні образи, наповнені етичним символізмом, набували етноментальної специфіки, посилюваної експресивністю, драматизмом, онародненістю героїв. Сугестивна функція *«Листа небесного»*, характерна і для народних замовлянь, а також віра тих, хто сумлінно виконує все, що написано у листі, стала визначальною у сприйнятті та популяризації *«Листа небесного»*.

Література:

- Бадаланова 1999:** Бадаланова, Ф. Болгарская фольклорная Библия. – В: Живая старина, 1999, № 2.
- Белова 2004:** «Народная Библия»: Восточнославянские этиологические легенды, сост. О. В. Белова. Москва, 2004.
- Бернштам 2000:** Бернштам, Т. Молодость в символизме переходных обрядов восточных славян. Учение и опыт Церкви в народном христианстве. СПб., 2000.
- Гнатюк 1914:** Колядки і щедрівки. Збір. В. Гнатюк. – В: Етнографічний збірник. Львів, 1914, Т. 35.
- Головацкий 1878:** Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собр. Я. Ф. Головацким. Москва, 1878, Ч. II.
- Грушевський 1994:** Грушевський, М. Історія української літератури. Київ, 1994, Т. IV, Кн. 2.
- Мельник 2001:** Мельник, Я. Іван Франко про причини популярності апокрифічної літератури в Україні. – В: Українське літературознавство. Львів, 2001, Вип. 64.
- Огієнко 1930:** Огієнко, І. Українська літературна мова XVI-го ст. і Крехівський Апостол 1560-х р. Варшава, 1930.
- Пелешенко 1993:** Пелешенко, Ю. «Епістола небесна» в українській словесності – В: Європейське Відродження та українська література XIV – XVIII ст. Київ, 1993.
- Потебня 1887:** Потебня, А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. Колядки и щедровки. Варшава, 1887, Т. II.
- Рождественская 2002:** Рождественская, М. Апокрифы Древней Руси. Санкт-Петербург, 2002.
- Сахаров 1888:** Сахаров, В. Апокрифические и легендарныя сказания о Пресвятой Деве Маріи, особенно распространенныя в Древней Руси. – В: Христианское чтение. СПб., 1888, Ч. I.
- Сирцова 2000:** Сирцова, О. Апокрифічна апокаліптика: Філософська егзегеза і текстологія з вид. грец. тексту Апокаліпсиса Богородиці. Київ, 2000.
- Сумцов 1887:** Сумцов, Н. Очеркиюжно-русских апокрифических сказаний и песен. – В: Киевская Старина. Киев, 1887, Т. XIX, октябрь.
- Франко 1906:** Апокріфи і легенди з українських рукописів. Збір. І. Франко, Т. IV. Апокріфи есхатологічні. Львів, 1906.
- Wrocławski 1991:** Wrocławski K. List z nieba czyli epistola o Niedzieli. Warszawa, 1991.
- Zowczak 2004:** Zowczak M. Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej Wrocław, 2000.

Інформація про автора:

Ірина Кметь – кандидат філологічних наук, викладач, заступник директора з науково-методичної роботи Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (м.

Львів, вул. Університетська, 1).

Електронна пошта: ira_kmet@yahoo.com

ПОЕМА-СИМФОНІЯ «СКОВОРОДА» П.Г. ТИЧИНИ: ДИНАМІКА ОБРАЗУ

Дарія Лукьяненко

Annotation: The multiple-aspect analysis of Grigoriy Skovoroda's image in the similar poem – symphony by P. Tychyna is offered in the article. The causes of authorial view of the first Ukrainian philosopher in the environment of Haidamak movement were ascertained. The evolution of thinker's artistic image in the context of poet's literary way and sociopolitical situation of the age is analyzed.

Keywords: poem-symphony, dualism, baroque, harmony.

Одна із ключових тез учення першого українського філософа Г. Сковороди – самопізнання – набула гострої актуальності та перемістилася з абстрактно-філософської у конкретно-історичну після революційних подій в Україні 1917 року. Зіткнення національного відродження України з імперсько-шовіністичними силами, які намагалися підпорядкувати особистість, а значить – знищити її як окрему неповторну індивідуальність, змушують багатьох українських літераторів звернутися до давньоукраїнських витоків духовної «свободи» або переосмислити їх. Серед них – П. Г. Тичина, який від початків своєї творчості вважав Г. Сковороду своїм духовним наставником у пошуках гармонії.

Разом з тим доба, в яку жив і творив П. Г. Тичина, була суперечливою і неоднозначною. Митці, що діяли в культурницьких процесах початку ХХ століття, невдовзі опинилися в жорстких рамках тоталітарного режиму 30-х років. Трансформація творчості не могла не позначитися на викривленні свідомості. Перед митцями поставало питання: або стати мучеником системи, або вдатися до внутрішньої еміграції і писати «в стіл», або піти на співпрацю з режимом, тим самим отримавши можливість друкуватися і мати численні привілеї. Останній шлях, хоч і був ззовні привабливим, проте по суті був шляхом «раболепія», позначеним значними моральними збитками.

Поет П. Г. Тичина став заручником не лише сталінської системи, але й власного гедонізму. За влучним висловом М. Коцюбинської, кредо П. Тичини зводилося до такої тези: «Краще бути апологетом, ніж жертвою (інша річ, що апологети – це також у певному розуміння жертва...)» (Коцюбинська 1989: 47).

Життєдіяльність П.Г.Тичини була суперечливою і неоднозначною. Його поетичний геній спалахнув у 1918 р. і поступово перетворювався на попелище протягом подальшого життя.

Проте при цьому світ Григорія Сковороди був співзвучний духовному космосу П.Г.Тичини. У світлі Сковородинівської філософії можна було б виділити окремим циклом поетичні твори П. Тичини, а саме: збірку «Сонячні кларнети» (1918), наскрізь пронизану темою гармонії – «гармонії людської душі, природи і космосу» (Гуменюк 2005: 56); другу частину триптиху «На могилі Шевченка» (збірка «Плуг», 1920), де ім'я Г. Сковороди згадується поряд із прізвищем Устима Кармелюка; збірку «Замість сонетів і октав» (1920) із авторським коментарем «Григорію Савичу Сковороді присвячую», написану під знаком дисгармонії, чи, точніше, туги за всесвітньою гармонією; поезію 1937 року «Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді «Витязя в тигровій шкурі», написану до ювілею Шота Руставелі.

Так, вже у ранній творчості лірик П.Г.Тичина гостро реагував на тодішні політичні перегини, апелюючи до постаті Г. Сковороди. Зокрема, друга частина диптиху «На могилі Шевченка» «сприймається й як щоденниковий запис», в якому «злилися воедино документальність та висока художність» (Тельнюк 1990: 160).

Не менш цінним вважаємо зауваження С.Тельнюка, що присвятою збірки «Замість сонетів і октав» Г. Сковороді П. Тичина привів за руку «українського пророка у двадцятий вік». Ця думка підкріплюється останніми рядками поезії «Іспит», в якій проведено паралель між Г. Сковородою та Ісусом Христом (Тичина 1971: 7).

Перераховані вище твори є змістовими «попередниками» найбільшого поетичного твору П. Тичини – поеми-симфонії «Сковорода», що творилася з 1920 по 1940 рр. (тепер відновлена з опублікованих за життя поета фрагментів та рукописів), але так і не була завершена, зважаючи на обставини життя поета та часові виміри тоталітарної держави, в якій йому судилося жити. Власне, поему «Сковорода» можна розглядати як дзеркало літературного шляху поета.

Зауважимо, що тлумачення образу Г. Сковороди в аналізованій poemі буде більш повноцінним за умови врахування текстів вищезазначених творів. До того ж слід зазначити, що звернення літературознавців до образу Г. Сковороди та рецепції лейтмотиву його творчості у П.Г.Тичини на сьогодні мають фрагментарний характер. У зв'язку з цим виникає потреба уважнішого прочитання поеми-симфонії «Сковорода» задля уникнення суб'єктивізації

тлумачення образу Г. Сковороди, зокрема виникнення таких однобічних відтінків у ньому, як: революційний, гайдамацький або схематичний.

Така тенденційність у літературознавчих дослідженнях можлива, зважаючи на те, що в однойменній поемі-симфонії Г. Сковорода виразно вписаний у коло повстанців-гайдамаків. Історичні події автор використовує лише як тло для розгортання сюжету, але не як критерій достовірності образу філософа. Тим більше, що П. Г. Тичина ставився до реалізації свого задуму дуже відповідально, прискіпливо збираючи підготовчі матеріали, групуючи їх «у десятках тек за різноманітними темами» (Яранцева 1992: 232). Як зазначає С.А. Гальченко, «матеріалів, зібраних Тичиною до своїх робіт, вистачило б іще на багато творів, а коефіцієнт їхнього використання був не дуже високим... Про це свідчить «Реєстр тем до поеми «Сковорода», складений А. Павлюком...» (Гальченко 1990: 25).

Отже, П.Г. Тичина, вписуючи Г. Сковороду в середовище повстанців, навмисно зробив таке відхилення від історичної правди. У зв'язку з цим цілком слушними видаються думки С. Єфремова з приводу грубої соціологізації філософа: «Героя-созерцателя, що такий повинен бути взагалі близький Тичині з своєю «главною мудрістю – пізнай себе самого», раптом сунути в повстання, поставити ватажком бунтівників – це вже не тільки смілива думка, не тільки анахронізм щодо часу, це попросту викривлювання й історичне, і психологічне образу старчика Сковороди, це згвалтування письменника, над самим собою вчинене» (Єфремов 1995: 623-624). Думку С. Єфремова підтримує Р. Мовчан, яка розцінює створений П. Тичиною образ Г. Сковороди як «ганебні метаморфози авторської еволюції» (Мовчан 2004: 140). Аналогічними є зауваження М. Куліша в листі, датованого 1934 роком, до театрального і музичного діяча П.Б. Зенкевича: «Не те, геть не те виходить у Павла Григоровича. Замість живого Сковороди – засушений, замість історично-конкретного – надісторичний, замість філософа і поета (і хитрого, думаю, хохла) – якась вимудрована постать <...> А як було б добре, коли б П. Гр. написав і відтворив історично конкретного Сковороду <...> просто, прозоро, зрозуміло для кожного» (Куліш 1990: 563).

Такі висловлювання видатних сучасників П.Г. Тичини якомога повніше характеризують сутність поеми, що з часом стає все більш заангажованою. Так, зокрема Ю. Лавріненко, спираючись на приватні розмови з П.Г. Тичиною у його помешканні в будинку «Слово» щодо задуму створення поеми-симфонії, не просто не міг сприймати тогочасні публікації уривків «Сковороди» як цілісний твір. Критик визначав поему-симфонію П.Г. Тичини

як «твір-легенду», який сам автор «похоронив» «з єдиною метою – створити її. І вдався задля цього до автоматистифікації», публікуючи фрагменти із незавершеного твору (Шестопалова 2010: 193).

Сприймав «Сковороду» П. Тичини загибеллю генія «першого поета-оптиміста в українській новітній літературі» і В. Стус (Стус 1993: 11), який вважає, що поразка національної революції нівелювала віру в Сковородинівські ідеї можливості досягнення гармонії. Відповідно, і П. Тичина «...на догоду часові пробує модернізувати мандрівного філософа, вийнявши його із сфери проблематики морального самовдосконалення людини і ввівши в завужений простір питань класової боротьби, нібито єдиної панацеї од усіх (у тому числі й моральних) соціальних вад. Наш старчик вийшов пантеїстом і марксистом уводночас» (Стус 1993: 43).

Зовсім іншої думки дотримувалася радянська літературна критика. Цьому підтвердження знаходимо й в академіка О. Білецького: П. Тичина «зумів критично переосмислити спадщину Сковороди, взяти в неї прогресивні елементи і в своїй творчості саме з цього боку показати Сковороду» (Білецький 1965: 78).

Слушним видається припущення сучасного літературознавця Р. Савінова, що «Тичина моделює всі можливі зв'язки героя з часом, спрямовуючи в наступні епохи. Отже, це художня модель історії, і вже не тільки сквородинівська, а й тичинівська проблема сутності людини, місця митця й філософа в житті народу. Г. Сковорода розв'язує її суперечності в єднанні з друзями» (Савінов 2003: 464).

Образ Г. Сковороди – відхилений від зображення звичного «старчика», про що зауважує Т. Пінчук: «Розбудовуючи цей образ у духовному просторі, П. Тичина осмислює місце митця в суспільстві та історії, його покликання в добу епохальних революційних перетворень, розглядає його різнобічно і в слабості, і в силі, змальовуючи мандри свого героя – не так житейські, як інтелектуально-духовні: спершу схильний до об'єктивно-споглядального сприйняття світу Сковорода, зрештою знаходить точки зіткнення власних філософських ідей та суспільної практики» (Пінчук 1988: 67). На думку дослідниці, такий художній образ в українській літературі є новим – художньо-філософським – типом освоєння культурно-історичної постаті.

На наш погляд, у задумі П. Г. Тичини визначальним в еволюції образу Г. Сковороди стало безпосередньо авторське розширення жанру поеми музичним терміном

«симфонія», а саме: по-перше, це – «великий музичний твір для оркестру з однієї або кількох частин, що відрізняються одна від одної характером музики й темпом» і, по-друге, у переносному значенні – це «гармонійне сполучення різноманітних звуків, кольорів, тонів та ін.» (Бусел 2005: 1316).

Отже, вже задум поеми передбачав створення образу філософа не лише різноаспектного, а й динамічного, тобто змінного під впливом зовнішніх обставин. При чому, імовірно, зміни були не завжди на користь цілковитого відмежування від світу. При цьому важливим є ключові слова із переносного значення «симфонії» – «гармонійне сполучення» – від пошуків гармонії ні автор, ні його герой не відмовилися. Можливо, змінилися лише засоби пошуку у зв'язку із постійними змінами влади та політичними утисками. Тичинин Г. Сковорода намагається поєднати такі несумісні, на його погляд, поняття, як справедливість і гармонія.

З одного боку, відштовхуючись від ключової тези філософської концепції Григорія Сковороди та, з іншого боку, під впливом «трагічної культівської вакханалії 30-х і пізніших років» (Коцюбинська 1989: 48), еволюціонують Тичинівські ідеали, і, відповідно, поглиблюється поетичний образ мислителя у симфонії. А такі зміни не слід вважати лише наслідком заполітизованості образу, що спричинено відходом поета від своїх ідеалів під впливом партії. Навпаки, по-перше, необхідно пригадати вчення Сковороди, у якому суперечності й, на перший погляд, взаємозаперечення поєднані в єдину струнку філософську систему. Отже, як справедливо зауважує С. Тельнюк, «... Тичина, як митець надзвичайно чутливий до фальші, не мав права «вирівнювати» Сковороду» (Тельнюк 1991: 41). І, по-друге, слід завважити можливість Тичинівської автоматизації в «умовах тоталітарного пекла» як засобу створення «пропартійних» поезій: «...геніальний Тичина перетворював себе на *ніщо* й, імітуючи це *ніщо*, сигналізував усім осліпим, що негаразд усе в тій країні, яка 1917 року здійснила революцію!» (Тельнюк 1991: 186). Ця думка С. Тельнюка видається більш об'єктивною, ніж припущення І. Моторнюка, що «хвалебники» П. Тичини справді були найкращою «пародією-насмійкою над радянською літературою <...> Однак читачі сприймали їх як насмішку над самим Тичиною. І в цьому ще одна трагедія поета» (Моторнюк 2001: 141).

До того ж на час написання поеми (окремих її розділів, що публікувалися у тогочасних періодичних виданнях) приєднання Г. Сковороди до гайдамацького руху мало сприйматися як явище символічне, а саме: та революція приречена на поразку, науково освічений ватажок якої (Цундра, що вчився разом із Радищевим у Лейпцигу; сперечається із

Г. Сковородою про філософію, знає французьку мову) не усвідомлюють найголовнішої істини – необхідності самопізнання.

На противагу авторським «викривленням» образу Г. Сковороди своє захоплення першим українським філософом П. Тичина висловив у вступному слові на урочистому вечері в Київському державному університеті 19 листопада 1939 року з нагоди 145-річчя з дня його смерті: «...слова «Весь світ спить, пора прокидатись», були сказані Сковородою за два роки перед великим народним повстанням, перед Коліївщиною. Звичайно, ми не маємо права пов'язувати Сковороду з повстанням, але разом з тим – жодного не маємо права применшувати його заслуги. Бо сказати такі слова серед моторошної тиші катерининського царювання – це велику, величезну сміливість треба було мати. І Сковорода її дійсно мав. Сковорода продовжував і далі наступати на тиранів» (Тичина 1971: 354). Звичайно, не відверто революційними засобами, а застосовуючи твердість власних переконань, реалізованих у «чудернацькому» для навколишніх способі життя, зокрема, через поєднання «земної філософії» із «земною практикою реальною» (Тичина 1971: 355).

Отже, в цьому вислові поета ми спостерігаємо зіткнення двох чітко виражених аспектів, що знайшли відбиток в поемі-симфонії «Сковорода». Перший аспект поеми – це звернення поета П. Тичини до непересічного образу Г. Сковороди, історичної особистості та філософської світоглядної системи. Поет відчував внутрішню співзвучність духовному світові філософа і розпочав поему про нього ще в толерантні 20-ті роки XX століття.

Другий аспект поеми – це пристосування П.Г. Тичини до нових реалій доби 30-40-х років, зміцнення тоталітарного режиму, посилення політичних репресій, створення агресивного військово-промислового комплексу, вимоги до літератури ідеологічно обґрунтовувати ці процеси. І як наслідок – надання літературному філософу революційних рис в контексті загальної вульгарної соціологізації поеми.

Думається, П. Тичина як тонка талановита особистість відчував власне «незадоволення» створеним образом Г. Сковороди, його зміну від самозаглибленого мислителя в розділах 20-х років до фактично ватажка повстанців у розділах наступних років (1931-1940 рр.). Тому обґрунтованим є створення X розділу поеми-симфонії «Судить мене» (1931-1932), в якому автор через слова філософа подає самооцінку:

Судить мене, мої сучасники, судить;
тавруйте, ймення прикладайте;

кажіть, що я не досить ще залізний;
що розум десь підважую тим почуттям
або ж із молоддю в незлагоді;
чи націю, як сад однофруктовий, уявляю... (Тичина 1971: 223).

На нашу думку, вислів «я не досить ще залізний» можна розглядати як рефлексії щодо справжнього поетичного осяяння в поєднанні з фальшивим пафосом. Як би не бажалося П. Тичині 30-х років ХХ ст. знайти розраду в живій воді світу Г. Сковороди, проте внутрішній цензор спрямовує його в соціальне русло.

Окрім того, слід відзначити виразну метафору П. Тичини «однофруктовий сад». Імовірно, у такий спосіб поет відмічає сучасну йому заангажованість суспільної думки. Адже відомо, що позитивне чи негативне наповнення топосу саду є авторським баченням душі того чи іншого героя, а у даному випадку – суспільства у цілому. Отже, урізноманітнення саду тими чи іншими «фруктами» є виявом різних граней думок.

Але за будь-яких умов ключем до самоідентифікації залишився принцип самопізнання, який згадується філософом як на початку твору:

... усе, усе в природі каже:
пізнай себе самого, пізнай (Тичина 1971: 53),
так і в розпалі революційного запалу:
Цундра – голодранець,
голякам у тон,
з голяками вічно –
γῶσι σε αὐτόν! (*пізнай самого себе – курсив наш – Д. Л.*)

Тень до танцю Цундри!
Твій запнуто світ?
Одколи всі спонки –
γῶσι σε αὐτόν! (Тичина 1971: 126).

Проте, як вище зазначалося, Цундра не хоче або, можливо, не готовий прийняти нову концепцію змін, запропоновану Г. Сковородою, що полягає у беззбройній

революції перетворення дійсності через самопізнання і самоперетворення. Адже складність запропонованого філософом шляху перетворень для сучасного йому й П. Тичині суспільства полягала у необхідності глибинних, внутрішніх, перетворень на противагу найпростішому – збройному – способу розв’язання конфліктів. Лише такий шлях є засобом досягнення найвищої, за Г. Сковородою і П. Тичиною, людської цінності – внутрішньої свободи, потребу якої гостро відчував поет, змушений зробити вибір між совістю і владою. Г. Сковорода залишився духовно вільним, а отже, для П. Тичини став уособленням втраченої Свободи. Водночас Г. Сковорода не-громадянином, абсолютно відмежованим від світу, ніколи не був. На це звертає увагу О. Яровий. На думку дослідника, Г. Сковорода також мав ідеал вільної людини, про який можна прочитати у поезії «De libertate», що стала «апологією» Сковородинівського «ідеалу державотворця, громадського діяча – Богдана Хмельницького» (Яровий 2005: 2).

Отже, такий аспект можна вважати ще однією точкою зіткнення двох феноменів – Г. Сковороди і П. Тичини, який М. Коцюбинська охарактеризувала так: «Симфонія Тичини – це стільки ж твір про Сковороду, скільки про самого автора» (Коцюбинська 1989: 51).

Г. Сковорода, й услід за ним П. Тичина, були гуманістами за своєю натурою, не здатними переступити християнську межу не вчинення зла. Тому цілком виправданими роздуми Г. Сковороди, який прагне досягти гармонії у дисгармонійному світі:

Гармонія неіз’яснима.
Налився всесвіт повноти
і споглядає сам себе.
Але й його чиясь рука на два пересікає:
на світ вгорі,
і світ внизу,
і другий – завжди рабство (Тичина 1971: 58).

Філософ стає на бік повстанців, оскільки іншого виходу не могло бути в автора поеми, коли він хотів побачити свою поему надрукованою. Але при цьому Г. Сковорода залишається прихильником своїх же «ранніх» ідей у переживаннях, рефлексіях:

Не хлоп, а людина,

безщасний громадянин всього світу!

Але кому ж ти кажеш?

Усім, усім скажи, а не собі! (Тичина 1971: 312).

До того ж Сковородинівське рішення «перетворити у золото енергію голоти» (Тичина 1971: 119) цілком відповідає його ж висловлюванню – «А мой жребій с голяками» (Пісня 24-та «Саду божественных песней») (Сковорода 2011: 76).

Грунтовнішому сприйняттю Тичинівської рецепції феномену Г. Сковороди, на нашу думку, сприяє змістово-виражальний аспект аналізованого твору. Ідеться про розширення змістового наповнення твору у зв'язку із авторським поясненням визначення «поема-симфонія». Вище зазначалося, що симфонія як музичний твір передбачає створення частин, різних за характером і темпом звучання. Відповідно, автор добирає до окремих частин назви, що є музичними термінами, а саме: «Allegro Giocoso», «Grave», «Risoluto» і «Finale». Водночас створена П. Тичиною словесна симфонія насичена, за визначенням Н. Пелешенко, елементами поетики «барокової драми», а саме: монологи, диспути, суди, діалоги (Пелешенко 1999: 66). Увираження образу філософа засобами бароко видається символічним, адже Г. Сковороду вважають завершателем доби бароко. Особливо показовою у цьому аспекті є прозова частина «Інтермедія. Диспут (Памфлет)», де, по-перше, П. Тичина зібрав представників усіх соціальних сфер та релігійних конфесій, а, по-друге, «Диспут між апологетами двох антагоністичних таборів нагадує різновид барокових «преній» (Пелешенко 1999: 66). З-поміж інших барокових рис дослідниця називає «триярусну барокову модель (небеса – земля – пекло)», що у П. Тичини реалізується через трикутник «палац Вельможного – майдан (місце брані) – степ, звідки очікується наступ повстанців» (Пелешенко 1999: 67). Іншим не менш виразним засобом поетики бароко є синтез різних мистецтв – музики, пластики, цирку, кіно, театру. Так, упродовж розгортання сюжету звучить мелодія флейти Г. Сковороди; у VI розділі «Перше видіння Сковороди. Ніч» розгортається маскарад – Осляча голова, Собаки, Пастух, Пастушка, Потвора та інші химерні персонажі стають співрозмовниками Г. Сковороди; у розділі XV «У яру» встановлено «риштування, немов у цирку» (Тичина 1971: 293).

У цьому ж розділі автор уводить кіноремарку «Тут саме на екрані всесвіту пролітають усміхнені птиці. Куди – хто їх знає. Усміхнені птиці» (Тичина 1971: 297), яка передують гнівному монологу Масона про найстрашнішого ворога тогочасної «шляхетської сім'ї» –

Г. Сковороду – «ненависного всім єретика і вільнодумця!» і завершує цей же монолог (Тичина 1971: 298). На тлі вільних безтурботних птахів увиразнюється образ Г. Сковороди, також наділений іронічною посмішкою над приземленими «вельможами», які не здатні через свою приземленість зрозуміти його самозаглиблену філософію:

... людина
не хоче знать ані сім'ї, землі,
ні власності, – це що, питаю, що це,
як не комиз затятий, ручий? Ххе!
Ковпак на вас надіть він хоче. Церква?
Йому пусте. Мораль? – сміється він
із нашої моралі! (Десь м у ж и ч у ,
видно, найшов). Ні Академія,
ні світський чин, ні царський двір – ніщо,
ніщо його привабити не може!
Це гордівник, свободолюб, мудрак,
що хоче світ перевернуть, а з світом
і нас усіх!.. (Тичина 1971: 300).

Отже, форма барокової симфонії, дозволила авторові експериментувати з текстом, зокрема, з манерою викладу думок та з образами, химерними й, можливо, не до кінця зрозумілими.

Повертаючись до з'ясування значення розділів поеми, названими музичними термінами – «Allegro Giocoso», «Grave», «Risoluto» і «Finale» – зазначимо, що писалися вони у 1920-1923 рр., тому на противагу їх композиційній віддаленості вибудовується сюжетна лінія усієї поеми. Так, у I частині «Allegro Giocoso» (з італійської – означення музичної п'єси, написаної у веселому, радісному, жвавому темпі, або ж звичайний темп перших частин у сонатному циклі) вперше лунає Сковородинівське «гасло» «Пізнай самого себе», навіяне спогляданням і замилюванням природою:

Отут,
тут справжній ключ до душі.
Колос зігнувся і дивиться в землю –
пізнай себе самого.
Небо в тисячі люстер перехмарюється –
пізнай себе самого... (Тичина 1971: 53).

Зустріч із пастушкою Маринкою, у якій він побачив свою ученицю Марію, та її слова

«Колись я думала, що можна жить
працюючи,
аби земля родила.
Тепер – ні.

Бо батько й мати горби понаробляли,
а все панові, бодай йому не дихать!...» (Тичина 1971: 55) змушують Г. Сковороду «усумнитися» в своїх поглядах й у меті свого перебування у Китаївській пустині, замислитися над двома світами – «світ вгорі, і світ внизу» (Тичина 1971: 58) та своїм місцем у них. Тому у наступних рядках П. Тичина перефразував відомий вираз мислителя «мій жребій з голяками»:

... мир не просто правда, –
мир є справедливість,
за всіх пригноблених піднятий меч (Тичина 1971: 59).

Час написання частини XIV частини «Grave» збігається з «Allegro Giocoso», тому їх композиційна віддаленість зменшується завдяки змістовій єдності. «Поважно, важко, з деякою урочистістю, в повільному темпі» – таким є визначення італійського музичного терміна «grave». У цій частині Г. Сковорода знову перебуває серед ченців, – у Лаврському монастирі, – але звідси він не просто тікає, як з Китаївської пустині, а велично й водночас суворо відповідає ченцям на їх питання «де наше щастя, кудю йти?»:

Всяк есть там, де сердцем сам...

Покиньте рясу, пахать идите! (Тичина 1971: 285).

Такі гострі слова викликані боротьбою двох «богів», – «гармонії і справедливості»,

«бо де ж гармонія,
як справедливості нема?..» (Тичина 1971: 283).

І, щоб «чернь» остаточно не перетворилася на «грязь», як замордована панами Маринка, він залишає свою трапезу і вирушає на схід.

У XVI частині «Risolutio» «рішуче, визначено, мужньо, твердо» Г. Сковорода переоцінює власні погляди на гармонію, знайшовши в яру під Києвом вбитого Маринчиного брата:

Отам його гармонія:
душу свою з суспільною з'єднать –
на села! (Тичина 1971: 313).

Символічним видається образ пастушки Маринки, що проходить через згадані три частини. Недаремно Г. Сковорода впізнає у дівчині риси своєї учениці Марії, якій він (це ж цілком очевидно) передавав свої знання, вимірював із нею свої ідеали. Але омріяний ідеал всесвітньої гармонії вмить зникає саме із смертю Маринки, що, на нашу думку, є його уособленням.

Усе це підтверджується у передостанній частині «Finale». Г. Сковорода зустрів-таки свою Марію, яка стала «полюбовницею генерала» і «поруч з чоловіком повстанців була...» (Тичина 1971: 337). Проте зрадниця була покарана народними месниками, які Г. Сковороду справедливо називають «учителем».

Отже, симфонічна композиція дозволила авторові визначити основну композиційну лінію, розширену новими образами, подіями, згрупованими навколо головної ідеї – історичного осмислення філософії Г. Сковороди.

У цілому П. Тичина виписав образ Г. Сковороди у світлі ключових положень

його вчення, що були прогресивними для XVIII століття і набули актуальності за часів революційних спроб суспільних перетворень у 20-ті роки XX століття. У цьому переконуємося, звертаючись до розділу «Сковорода і Біснுவатий», де, на думку С. Тельнюка, «ми бачимо передусім ствердження, велетенність постаті українського філософа на тлі віку, глибину його світобудови та громадсько-політичної концепції» (Тичина 1971: 18).

Водночас «громадсько-політична концепція» має відтінок аполітичності. Так, зокрема у розділі XVII «Друге видіння Сковороди. На горі. Дико. Далеко», філософ у черговий раз доводить свою невідступність від ідеї самопізнання:

... Що кров дурна – я сам це знаю.
Хочу ж,
щоб кров була розумна. Проорем
і виорем всю ниву! І підвищим
духовну дисципліну, підемо
верхівлями... (Тичина 1971: 327).

До таких висновків Сковорода приходять у дні поразки гайдамачини. Для нього це ще один рушій до самопізнання. Але, на жаль, не всі «революціонери» розуміли це так, як розумів сам мислитель. Взяти хоча б примару, Чорнобога, що «дурну кров» розуміє, як даремно пролиту, що зайвий раз підтверджує необхідність усвідомленого ставлення до втілення певних мрій, реалізації цілей, необхідність опанування вмінням реально оцінювати свої можливості.

Саме в нерозумінні «революційної мислі Сковороди» (Тичина 1971: 31) революціонерами-гайдамаками, одним з представників яких є Цундра, полягає одна із найтрагічніших ідей симфонії.

Водночас це і трагедія самого Сковороди, який не відступається від своєї «зброї» – слова, що органічно відповідає його «статі». Наголосимо ще раз, що Сковородинська філософія із самопізнанням у центрі була прогресивною і досить неоднозначною, адже кожен пізнає себе настільки, наскільки здатен, або ж наскільки дозволяє собі. Цьому підтвердженням є слова Пастуха з розділу VI «Перше видіння Сковороди. Ніч»:

... Пане філософе, ти чуєш: як ми твою природу
й простоту по-своєму зрозуміли!.. (Тичина 1971: 149).

Тим більше, що слід ще й зважати на панування схоластичної науки у XVIII столітті:

«Професор.

... тільки підопріть мене, будь ласка, труною, бо я вже не годен на одній нозі
стояти...» (Тичина 1971: 240).

Повертаючись до розділу VI «Перше видіння Сковороди. Ніч», варто підкреслити, що не випадковим є місце, де воно відбувається. Це монастир. А в образах-примарах, що намагаються спрямувати думки Сковороди в хибне русло, можемо розгледіти реальні постаті, що намагалися зробити із мандрівного філософа ченця. Безпосередньо в тексті прямо вказується на таку подію в житті Г. Сковороди в розділі «Risoluto».

Оскільки П. Тичина ставив собі за мету не лише намагання «... збагнути його (Сковороди) силу і слабкість, свободу і беззахисність перед лицем життєвих суперечностей» (Тичина 1971: 9), а й осмислення місця мислителя в історії взагалі, «міру і форми його участі в бурхливих суспільних подіях» (Тичина 1971: 9), то такі розділи поеми «Сковорода», як «Видіння Цундри. У Лейпцигу», «Інтермедія. Диспут (Памфлет)», «У яру» можна вважати історичним тлом, на якому розгорталося реальне життя філософа: історичні пани й пані (Дибуль), їхні слуги, масони, догматики, філософи, які самі себе називають «скептиками», навіть пророки та ін. Уведені до твору реальні історичні особи (Радищев), згадуються й твори та думки Вольтера, Гете, що ще раз підтверджує прогресивність поглядів Г. Сковороди, першого українського філософа.

Зі своїми думками про Людину, яку мислитель називав «храмом божим», про гармонію натури внутрішньої із зовнішньою Сковорода піднісся на рівень загальнолюдський. Недаремно пані Дибуль називає його – «громадянин усього світу, старчик» (Тичина 1971: 81). А «завужений простір» (Стус 1993: 43) бурхливих часів гайдамаччини обраний як одна із паралелей із часом П. Тичини, що став переломним моментом в історії України, коли загострилося питання про свободу та несвободу митця від суспільства.

Таким чином, проаналізувавши зміст поеми-симфонії П.Г. Тичини

«Сковорода», можна зробити певні висновки. По-перше, поет виступає до певної міри «феноменом доби становлення тоталітарної системи». Його феномен полягає у підпорядкуванні власного неабиякого таланту та духовного поля поверховим і вульгаризаторським вимогам соцреалізму. І якщо пригнітити талант і поставити на службу певному соціуму ще можливо без особливого зашкодження особистості, то з духовним полем значно складніше. Пошкодження духовного поля талановитої особистості призводить до неминучої її деградації.

По-друге, П.Г. Тичина звертається до життєдіяльності такої особистості як Г. Сковорода, вічного феномена, універсальної людини з мудрим органічним відчуттям гармонії. Потяг поета до висвітлення особистості такого масштабу цілком закономірний. Проте в часопросторовому вимірі це припадає на добу 20-40-х років XX століття, коли головою метою держави було створення військово-промислового комплексу міцної тоталітарної держави. Література та мистецтво вимушені були обслуговувати цю систему, відповідно – підпорядковуватися надмірній заідеологізованості. Отже, зіткнення таких двох унікальних особистостей, як П. Тичина і Г. Сковорода було приречене на вульгарне спрощення та соціологізацію.

По-третє, поемі «Сковорода» притаманний дуалізм, дві тенденції, що не лише характеризують творчу лабораторію автора, але є віддзеркаленням доби. З одного боку, у поемі простежується образ реального історичного Г. Сковорода. Йому притаманні духовна самозаглибленість, рефлексії щодо себе та навколишнього світу. І це не може не поділяти поет П. Тичина, автор «Сонячних кларнетів». З іншого боку, тоталітарна доба вимагає революціонізувати Г. Сковороду, зафарбувати його свідомість фарбами класової боротьби. На нашу думку, знайти точки зіткнення цих двох тенденцій неможливо, а прагнення будь-що досягти цього призводять до руйнації особистості, внутрішньої корозії творчості. Що, власне, і репрезентує поема-симфонія «Сковорода».

Література:

Білецький 1965: Білецький, О. Г. С. Сковорода. Зібрання праць у 5 т. Т. 1. Київ, 1965.

Бусел 2005: Бусел, В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь, 2005.

Гальченко 1990: Гальченко, С. Грані великого таланту. До 100-річчя від дня народження П. Г. Тичини. Київ, 1990.

Гуменюк 2005: Гуменюк, В. Творчість П. Тичини в контексті мистецьких віянь його доби. – В:

Дивослово, 2005, 5.

Єфремов 1995: Єфремов, С. Історія українського письменства. Київ, 1995, 686.

Козубенко 2007: Козубенко, Л. Постать українського філософа у поемі-симфонії П. Тичини «Сковорода». – В: Григорій Сковорода – джерело духовної величі у сучасність. Матеріали Переяслав-Хмельницьких 10-11-12-х Сковородинівських читань. Тернопіль, 2007.

Коцюбинська 1989: Коцюбинська, М. Корозія таланту (Болючі роздуми про поезію Павла Тичини і не тільки про неї). – В: Радянське літературознавство, 1989, 11.

Куліш 1990: Куліш, М. Твори в 2-х томах. Т. 2. П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади щодо письменника. Київ, 1990.

Мовчан 2004: Мовчан, Р. «Перший інтелігент» у вирі національного відродження (Григорій Сковорода як текст 20-х років ХХ ст.). – В: Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах, 2004, 2.

Моторнюк 2001: Моторнюк, І. Павло Тичина. Дзвін, 2001, 1.

Пелешенко 1999: Пелешенко, Н. Рецепція творчості Г.Сковороди в українській літературі 1920-1940-х років. – В: Наукові записки Києво-Могилянської академії, 1999, 17.

Пінчук 1988: Пінчук, Т. Штрихи до поетичного портрета Гр. Сковороди. – В: Радянське літературознавство, 1988, 2.

Савінов 2003: Савінов, Р. Г. Сковорода в творчості поетів і письменників. – В: Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність. Київ, 2003.

Сковорода 2011: Сковорода, Г. Повна академічна збірка творів. Харків-Едмонтон-Торонто, 2011.

Стус 1993: Стус, В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави). Київ, 1993.

Тельнюк 1991: Тельнюк, С. Містифікація генія в тоталітарному пеклі. Дніпро, 1991, 1.

Тельнюк 1990: Тельнюк, С. Молодий я, молодий...: Поетичний світ П. Тичини (1906-1925). Київ, 1990.

Тичина 1971: Тичина, П. Г. Сковорода (Симфонія). Київ, 1971.

Шестопалова 2010: Шестопалова, Т. Концепт читача в науково-критичній спадщині Юрія Лавріненка: рецепція поеми П. Тичини «Сковорода». – В: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010, 4 (191).

Яранцева 1992: Яранцева, Н. П. Г. Тичина – інтерпретатор спадщини Г.С.Сковороди. – В: Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали. Збірник наукових праць. Київ, 1992.

Яровий 2005: Яровий, О. Слід Григорія Сковороди. – В: Вісник УПЦ, 2005, 42.

Інформація про автора:

Лукьяненко Дарія В'ячеславівна – аспірантка 4-го року навчання кафедри українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету імені Івана Франка; асистент кафедри українознавства Миколаївського національного аграрного університету.

E-mail: svet-daria@mail.ru

ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ КАТО ОБЕКТ НА ИЗСЛЕДВАНЕ В НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК

Наталия Пилецка

Анотация: У статті розглянуто лексичний склад сучасної чеської економічної термінології, з'ясовано вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на формування названої групи лексики, проаналізовано сучасні тенденції розбудови чеської економічної терміносистеми.

Ключові слова: економічна термінологія, чеська мова, неологізм, термін

Іконономическата терминология като система от названия на икономически явления и понятия, функциониращи в икономическата сфера на законодателството, деловата документация и икономическите науки, представлява голям и извънредно важен пласт от речника на всеки национален език. Вниманието към терминологията и развитието ѝ на собствена езикова основа, степента на обработеност и систематизация, състоянието и дълбочината на научното изучаване са показатели за нивото на развитие на държавата, на националното съзнание като цяло, а също така и на икономическото съзнание, на националната култура в конкретните ѝ прояви (интелектуална, езикова, правова, политическа).

Іконономическата терминология неведнъж е била обект на анализ от страна на украинските езиковеди (Т. Панко, Г. Чорновол, О. Чуешкова), но чешката икономическа терминология още не е била предмет на специален анализ в украинското езикознание. Това изследване е актуално преди всичко във връзка с нарастването на интереса на украинските учени към терминологията от различните области на знанието и по-конкретно на икономическата, а също и с търсенията им на пътища за решаване на неотложни практически въпроси от изграждането на най-новите терминосистеми в съвременния украински книжовен език. Анализът на икономическата лексика на съвременния чешки език разширява теоретичния кръгозор на чешкото и украинското терминознание, защото това не само позволява да се проследят процесите на формиране на съвременната чешка икономическа терминология, а и допринася за открояването на общославянски тенденции и на специфични национални

особености в развитието на съвременната терминосистеми в посттоталитарния период от развитието на славянските езици.

Целта на статията е да изясни закономерностите в развитието на съвременната чешка икономическа терминология, да проследи динамиката на лексикалния ѝ състав, да разкрие ролята на езиковите и извънезиковите фактори в процеса на назоваване на специални икономически понятия в съвременния чешки език.

Езикът е система в постоянно движение, затова промени се извършват на всички нейни нива. Но ако импулсите за развитие на отделните нива, например на фонетичното, са заложили във вътрешната тъкан на самия език, обогатяването на лексикалния състав се обуславя също и от действието на извънезикови фактори. Особено интензивно се променя лексикалният състав при преход между исторически епохи. За съвременния чешки език такава граница става периодът след така наречената Каdifена революция през ноември 1989 г. Промените в обществено-политическия живот водят до появата на цели пластове нова лексика, особено в сферите, непосредствено свързани със социалните преобразувания. Лексикалният състав, вътрешният строеж, границите на съвременната чешка езикова терминология са подвижни, открити, намират се в постоянно развитие и взаимодействие с други системи от термини, с общоупотребимата некодифицирана икономическа лексика. Така преходът на чешката икономика от планова социалистическа към пазарна е причина за появата на значителен брой неологизми в икономическата терминология. Сред тях са **byznysmanství, byznysplan, dealování, developer, duty-free, e-bankovnictví, fundriser, holding** и т.н.

Трябва да се отбележи, че процесът на развитие на съвременната чешка икономическа терминология, свързан с пазарните отношения, продължава: появяват се нови терминологични единици, преосмислят се значения на вече познати наименования на икономически понятия, част от термините преминават към пасивния лексикален пласт. Едва в последствие ще бъде изяснено кои от тях ще заемат своето място в центъра на терминосистемата и кои ще отстъпят към периферията на лексикалния ѝ състав.

Промените в терминосистемата и развитието ѝ се обуславят от сложното взаимодействие между външни и вътрешни фактори. Доста често в процеса на номинацията на специални понятия приоритетна роля изиграват екстралингвистични фактори, но външните фактори на развитие на терминосистемата не действат независимо от вътрешните, обусловени от определени системни отношения. Извънезиковите причини могат да допринесат за ускоряването

на съответните процеси на назоваване чрез термини или, обратно, да препятстват развитието на системата от наименования на специални понятия.

Процесите на назоваване чрез термини частично зависят също от характера на терминосистемата, от историята ѝ, а също от спецификата на понятийния апарат на отделни области. Икономиката, чиито термини са предмет на нашия анализ, стои, както е известно, на границата между техническите и социално-хуманитарните науки, което обуславя определена специфика в изграждането на терминологията ѝ. Основното разграничение между техническите и социално-хуманитарните науки преди всичко се обуславя от характера на съотношението между субекта и обекта на изследване. Очевидно, може да се твърди, че колкото по-малко е влиянието на човека върху една или друга област от науката, толкова по-ясен и по-точен става терминът, толкова повече той ще се доближава до тези идеални качества, които се изискват от такова наименование. На икономиката са присъщи математическа точност и яснота (наличие на изчисления, графики и уравнения), от една страна, обаче от друга основният обект на икономиката са отношенията между хората, а това обуславя значителното влияние на човешкия фактор върху понятийния апарат на различните области на икономическата наука. В езиков план това състояние на нещата обуславя експресивността на икономическия термин, наличието на многобройни парадигматични връзки (полисемични, синонимични, омонимични и т.н.), които с оглед на еднозначното съотношение между знаците и специалните понятия, чиито наименования са първите, се считат за нежелателни в терминосистемата.

Чешката икономическа терминология като динамична подсистема на книжовния език

Чешката икономическа терминология представлява сложна и многостранна система и е пълноценен компонент на съвременния чешки книжовен език. Тя е йерархично структурирана в подсистеми (области, подобласти) и групи термини (родово-видови, синонимични) на основата на логико-смислови връзки между понятията. Анализиранията подсистема на чешкия книжовен език съдържа ядро (основен терминологичен фонд) и периферия (термини от съседни на икономиката сфери, общонаучни термини), в които под влиянието на външни и вътрешни фактори се извършват различни лексико-семантични промени, процеси на терминологизация и детерминологизация. Към ядрото принадлежат преди всичко лексеми, които представляват названия на родови икономически понятия. Сред тях могат да се отделят две подгрупи термини. Първата е съставена от широко използвани термини, общото значение на които е известно на средностатистическите носители на езика: **aukce** – **veřejný**

prodej zboží, na němž se zboží prodá tomu, kdo nabídne nejvyšší cenu; **cena** – peněžní vyjádření hodnoty zboží; **daň** – povinná platba, kterou platí domácnosti nebo firmy do rozpočtu státu nebo obce ve stanovené výši a stanoveném čase; **dluh** – povinnost jedné osoby (dlužníka) plnit pohledávku vůči osobě druhé (věřiteli); **podnik** – funkčně a právně samostatný subjekt zpravidla zakládaný a provozovaný podnikatelem za účelem dosahování podnikatelského zisku, což je cíl a motiv k podnikání; **úvěr** – každé zapůjčení peněz někomu jinému na základě dohody, že po určité době se musí stejně velká suma zaplatit zpět; **výdaje** – představují úbytky peněžních prostředků – protipól příjmů.

Втората подгрупа представляват лексеми, с които си служат само икономисти, и тази подгрупа е разбираема за тесен кръг специалисти: **akreditiv** – listina, kterou banka potvrzuje, že bude podle instrukcí zákazníka platit třetí osobě, popř. plnit jiné bankovní úkony; **dumping** – je to cenové podbízení v zahraničním obchodě, znamená prodej za nízkou cenou; **embargo** – zákaz vývozu nebo dovozu určitých druhů zboží nebo všeho zboží ve vztahu k určité zemi; **indosament** – písemný převod cenného papíru (obvykle směnky) na dalšího majitele, který se uvede na rubu cenného papíru (směnky).

Такова използване на лексеми във функцията на название на тясноспециализирани понятия сближава икономическата терминология с терминологията на природните и техническите науки.

Периферията се състои от названия на правни, математически, социологически, управленски и други понятия, които широко се използват в изследванията на съвременната чешка икономика. Ето защо понятието “икономическо значение на думата” може да се смята за условно, тъй като редица термини могат едновременно да се причислят към няколко терминологични подсистеми. Към интердисциплинарните могат да се отнесат такива термини като: **reforma** – úprava, změna, přeměna směřující k zlepšení něj. stavu, veřejného zařízení ap.; **smlouva** – (písemná) závazná dohoda, úmluva.

Към периферията също могат да се причислят общонаучни термини: **analýza**, **báze**, **doklad**, **globalizace**, **koncepce**, **segment**, **sektor**, **strategie**, **struktura**, **subjekt**, **system**.

След като анализирахме основните типове лексеми в състава на съвременната чешка икономическа терминология, предлагаме следното работно определение на икономическия термин: икономическият термин е дума или словосъчетание, което изразява понятие от икономическата сфера на обществения живот и има дефиниция в икономическата

литература.

Всеки икономически термин може да се характеризира със следните параметри: произход, семантика, системни връзки, граматическа структура, начин на терминообразуване и функционални особености.

Икономическите термини не са изолирани, лишени от функции единици на общоупотребимия език: те представляват пълноценна част от общия лексикален състав на съвременния чешки книжовен език, но като елементи на терминосистема на тях са им присъщи по-ясни семантични граници, тенденция към еднозначност, по-строга регламентираност в употребата, което отговаря на изискванията на професионалното общуване и взаимно разбиране.

Заедно със собствено икономическите термини в икономическия текст широко се използва номенклатура – система от специфични названия на конкретни икономически обекти. Трябва да се отбележи, че за икономиката не е характерна установена международна номенклатура, както например за зоологията, ботаниката, музикологията или за други науки. Така, в споменатите области съществуват международни термини за означаване на животни, растения, музикални състояния (предимно с латински произход), които са разбираеми и общоприети за учените от целия свят. Целта на създаването и функционирането на такъв тип номенклатура е именно разбираемост за широк кръг специалисти. Гореспоменатите номенклатури са се формирали по-отдавна и понастоящем не се приемат за чужди.

В съвременната чешка икономическа терминология преди всичко прониква номенклатура, свързана с използването на модерни технологии в икономиката, в частност това е номенклатура на компютърните науки, която активно се формира на базата на английския език и която чешкият език активно заема. Наред със собствено икономическите термини, които са обобщени означения на икономическото понятие, в икономическите текстове широко се използва номенклатура – система от названия на конкретни икономически обекти.

Собствено икономическата номенклатура в съвременната чешка икономическа терминология е представена главно от названия на държавни и международни органи, учреждения, организации, документи: **ČMS – Česká marketigová společnost**, **ČNB – česká národní banka**, **PČRB – První česko – ruská banka**, **MUS – mostecká uhelná společnost**, **ČKD – Českomoravská – Kolben – Daněk / tradiční název podniku/**, **ČMKOS – Českomoravská komora odborových svazů**, **Česká spořitelna**, **Evropská banka pro obnovu a rozvoj (EBSD)** и др. При това трябва да се отбележи, че въпреки съществуването на англоезична версия или абривиатура

за означаване на една или друга международна организация, се дава предимство именно на чешки словосъчетания или съкращения: **OSN – Organizace spojených národů**, а не **UNO – United Nations Organization**, **SOF – Světová odborová federace**, а не **WFTU – World Federation of Trade Unions**. Същевременно продължават да се използват и международни абривиатури: **INCOTERMS, SWIFT**.

При излагането на икономически реалии текстът често се съпровожда от таблици, схеми, графики, чертежи, рисунки, формули, знаци. Така, формата на таблица позволява да се повиши точността, яснотата, компактността на представяне на нормативния материал, да се засили формалната определеност на документа. Често чертежите, схемите и рисунките изпълняват ролята на официални пояснения към словесни формулировки. Освен това текстът нерядко не би бил разбран правилно без помощта на чертежи, схеми и рисунки.

Икономическата терминология е исторически формирана съвкупност от термини, която изразява система от икономически понятия и е предназначена да задоволи специфични потребности на общуването в сферата на икономическата наука и практика.

Тази съвкупност е специален обект на изследване както в икономиката (в частност в икономическата теория), така и в езикознанието (преди всичко в новите му области – терминология (теоретични основи на науката за термина и терминологичната система на икономиката) и лексикография (наука за теорията и практиката на създаване на речници).

Формирането на икономическия речник в системата на езика се извършва под влиянието на външни и вътрешноезикови фактори. Върху характера и динамиката на развитието му влияят конкретни общественно-политически условия: типът производствени отношения, съотношението на класовите сили, промените в държавно-общественото устройство, международните отношения, езиковата политика и др.

Нивото на развитие на икономическата терминосистема зависи от натрупания от държавата (нацията) опит при икономическото регулиране на обществени отношения, от дълбочината на научното изследване на икономическите явления и категории, от мерките относно подреждането, систематизацията и лексикографското описание на икономическата терминосистема.

Чешката икономическа терминология, както и общоупотребимата лексика, функционира съгласно фонетичните, морфологичните и синтактичните закони на книжовния език. Но терминологичната лексика активно реагира преди всичко на извънезиковите фактори,

особено на промяна в понятийния апарат на икономическата наука, което води до значително попълване на общия лексикален фонд на съвременния чешки книжовен език.

Икономическата терминология като съвкупност от названия на икономически понятия в една от обществените науки обединява откритостта на тази подсистема на книжовния език с общоупотребимата лексика. Затова някои нейни единици сравнително лесно проникват в общоезиковия лексикален фонд и обратното, терминологията заема от него лексеми за назоваването на нови икономически понятия.

Икономическият термин, както и всеки друг, не може да съществува без взаимодействие с общоупотребимата лексика. Нито един икономически текст не се изгражда само върху термини, а се създава и функционира в тясно взаимодействие с цялата лексикална система на езика.

Защо икономиката и нейните базови понятия са по-близки до средностатистическия гражданин, отколкото например физиката и нейните основни термини? Преди всичко в разпространението на икономически знания значителна роля играят средствата за масова информация. Ежедневните броеве на информационните издания (например Dnes) задължително съдържат икономически новини. В телевизионните предавания също има новини за вътрешната и външната икономика. Един от основните източници на информация днес е световната мрежа Интернет. Огромният брой Интернет-сайтове на икономическа тематика очевидно се обуславя от търсенето от потребители специалисти, както и просто от интересувачи се. Това, че сайтовете са предназначени не само за специалисти, се потвърждава от факта, че в някои от тях се съдържат допълнителни пояснения на базови понятия, които са известни на икономистите, но могат да бъдат неразбираеми за средния потребител.

Друг източник на икономическа информация за населението са изказванията на политическите ръководители на държавата. Обикновено един от основните пунктове в речите са именно икономическите въпроси. В предизборна кампания (на митинги, в агитационни материали) политиците акцентират вниманието върху икономиката, защото преди всичко икономическото благосъстояние на населението влияе върху популярността или непопулярността на политическите лидери и партии.

Освен това средностатистическият човек във всекидневния живот често пряко или опосредствано се сблъсква с икономическата сфера (актът на покупко-продажба, плащането на битовите сметки, банковите услуги и т.н.).

Всички тези фактори правят икономиката близка до човека, а икономическата терминология – разбираема за средностатистическия гражданин.

В състава на съвременната чешка икономическа терминология влиза специална лексика от следните подсистеми на икономическата наука: „Борса и борсова дейност“, „Счетоводна отчетност и одит“, „Макроикономика“, „Маркетинг и търговия“, „Международна икономика“, „Микроикономика“, „Предприемачество и мениджмънт“, „Статистика“, „Застраховане“, „Финанси, банки, инвестиции“, „Фондова борса“, „Ценни книжа“.

За съвременната чешка икономическа терминосистема са характерни два вида системност – логическа и езикова. Под логическа системност се разбира йерархията на понятия, които изразяват родово-видови отношения. Езиковата системност представлява структурна типология от термини (синтез на прости, сложни и съставни наименования), както и системни отношения (полисемия, синонимия, антонимия) между тях.

Чешката икономическа терминология може да се изучава в синхронен и диахронен план. Синхронният подход предвижда изучаване на състоянието на икономическата терминология като система от взаимосвързани и взаимно обусловени терминоеlementи в определен момент от неговото развитие. Диахронният подход към изучаването на икономическата терминология се състои в това, че тя се разглежда в процеса на историческото развитие – от появата на чешкоезични разработки по икономика до съвременни изследвания от тази област на човешкото познание. Икономическата терминосистема по пътя на основаването и формирането си не остава неизменна: съставът ѝ се разширява, структурата ѝ се усложнява, извършват се определени лексико-семантични процеси.

Необходимо предшестващо условие за систематизирането на чешката икономическа терминология е изследването ѝ като отделна специфична подсистема на съвременния книжовен език, който използва средства и начини за общоезикова номинация със специалната цел за назоваване на научни икономически понятия. Само такъв подход дава възможност да се осветлят обективните тенденции от развитието на икономическата терминосистема в съвременния чешки език. Системният анализ също така прави възможно разкриването на перспективни средства и модели за създаване на термини, неизползвани твърде активно досега или излезли от употреба.

Освен на теоретичния, е необходимо да се обърне внимание и на практическия

аспект на терминната деривация, без отчитането на която не е възможно да се напишат жизнеспособни икономически документи, които да отговарят на съвременното ниво на развитие на икономическата наука и да задоволят належащите нужди на икономическата практика.

Един от основните фактори, които влияят на ролята и мястото на тези лексеми, е сферата на използването им. Сферата на функциониране на икономическата терминология днес е необичайно широка: икономически документи, специализирани и периодични издания, учебници и наръчници. Общоприето е мнението, че първичната сфера на функциониране на термина е тясноспециализираната сфера на общуване на специалистите от една или друга област на науката (Даниленко 1977: 58). Съвременните глобализационни процеси и особенният статус на икономиката като наука обаче водят до широка популяризация на икономическите термини. Разбира се, количеството и честотата на употреба на различните икономически термини не е еднаква.

При детайлното разглеждане на сферата на употреба на термина възниква въпросът: дали в зависимост от контекста терминът преминава в статуса на общоупотребима лексема или продължава да изпълнява функцията на термин? Дали икономическата лексика и икономическата терминология са две групи на една и съща система? Някои автори пропагандират мнението, че икономическата терминология е съставна част от икономическата лексика. Обаче трябва да се обърне внимание на това, че част от икономическата терминология се използва само в специални текстове и професионално тесен кръг от специалисти и никога не преминава към общоупотребимия език, а единиците ѝ не стават елементи на икономическата лексика. Освен това лексемите, които едновременно са елементи и на икономическата лексика, и на икономическата терминология, във всяка от системите имат различни функционални характеристики. По наше мнение икономическата терминология и икономическата лексика са две различни системи, които тясно си взаимодействат.

Сфера на използване на икономическите термини са предимно икономическите документи (договори, споразумения, закони) и научни разработки по икономическа теория и практика. Както отбелязва в своето изследване Иржи Краус (Kraus 1997: 92), през последното двадесетилетие именно езикът на икономическите документи преживява най-големи промени. Във връзка с широкото разпространение на гореспоменатите обществени преобразувания се изменят и типовете икономически документи. Активно започват да функционират разнообразни форми на договори, пълномощни, учредителни документи.

Нееднородната структура на икономическия текст се обуславя от това, че икономическата информация е предназначена за различни реципиенти, съответно и ролята на термина ще бъде различна. В специализирания икономически текст (научни статии, учебници, специализирана преса) авторът подава информация, която предполага, че и двамата участници (автор и адресат) владеят специалните понятия. Адресат могат да бъдат специалисти от тази или близка до нея област, бъдещи специалисти и т.н. Ролята на научния термин в такъв текст е чисто информативна. Целта на специалния текст е запознаване с новите тенденции в теорията на икономиката, с резултатите от практически изследвания в областта на икономиката, с проблемите, които възникват по време на въвеждането на практиката в теорията.

Действената и влиятелна съвременна публицистика допринася преобладаващото множество от икономически терминоединици от тясноспециални постепенно да стават обичайни, общонародни, т.е. да се нормализират и кодифицират, а с времето да преминават и в системата на икономическата лексика. Става въпрос преди всичко за интернационализми-европеизми (предимно от английски език и американския му вариант), които представляват най-многобройната и отворена група, която постоянно се попълва (Стишов 2003: 65). Променяйки сферата си на употреба, икономическата терминология преминава от разряда на икономическата терминология в разряда на икономическата лексика.

Друг тип икономически текст е научнопопулярният, който си поставя други задачи. Авторът и адресатът притежават различни знания и навици. Авторът на научнопопулярния икономически текст е като правило специалист в тази област, макар и да може да бъде например журналист, който е добре запознат с икономическата проблематика. Адресат са специалисти от други области, студенти, младежи, широката общественост. Целта на научнопопулярния текст е запознаване на масата с основни икономически проблеми, изясняване на базови икономически понятия.

Съвременни тенденции на развитие в чешката икономическа терминосистема

През последното десетилетие на XX и в началото на XXI век се е развил и продължава стремително да се развива многоезичният терминологичен пазар. Това развитие се характеризира не само с конкретни попълнения на количествения състав на изследваната терминосистема, а и с качествени промени в терминотворческите процеси. Развитието на съвременните информационни технологии и политико-икономическите преобразования в Европа и света са определящи за съвременния етап от развитието на човечеството, който се

описва с понятието глобализация. Глобализацията засилва миграционните процеси, които предвиждат постоянна взаимовръзка между отделни личности, култури и езици. Глобализационните процеси обуславят приоритетното положение на английския език като средство за общуване между различни народи в обединена Европа и света. Това благоприятства проникването на голям брой английски заемки в различни езици по света. Чешкият език не е изключение: и в книжовния му вариант, и в разговорно-битовата лексика е наличен голям брой заемки от английски (както от британския, така и от американския вариант). Пътищата за проникване на англицизми са извънредно много. Те се обуславят от това, че английският език се използва в различни сфери. Преди всичко английският се смята за език на науката и бизнеса. Именно той е основното средство за общуване на международни конференции, форуми и симпозиуми. Световната научна литература се печата също предимно на английски. Чешките учени, запознавайки се с научни англоезични изследвания, заемат особено трудни за превод думи (това се отнася особено за терминология от различни области). Трябва да се отбележи, че процентът на текстовете, написани на английски език, е различен в различни сфери на науката. Тенденцията за използването на чешкия език като приоритетен съществува предимно в хуманитарните и обществените науки на чешката езикова общност.

Още един достоверен източник за попълване на лексикалния фонд на чешкия език с английски заемки е европейското сътрудничество в областта на икономиката. На английски език се сключват също различни договори и споразумения, не задължително между англоговорящи страни.

Отношението на чешките езиковеди към глобализационните процеси не е еднозначно, тъй като въпреки многото позитивни черти, те същевременно поражда редица езикови проблеми. Към тях се причисляват разколебаването и нестабилността на нормата, вариантността при термините и т.н. Затова необходимо условие за използване на дадена заемка е анализът на ситуацията в няколко посоки: опасност/безопасност от увеличаване на и без това значителния обем на заемките; уместност на едни или други термини в определени процеси на езиковата комуникация; целесъобразност на заимстването на лексикални единици от чужди езици при наличието на собствени национални съответствия. Като цяло проблемът с миграционните и глобализационните процеси за чешкия (както и за много европейски езици) остава актуален и се нуждае от детайлно проучване, и по-специално в плана на определянето на ролята и мястото на заемките в системата на съвременния книжовен език.

Чешката икономическа терминосистема се развива в руслото на изграждането на чешката научна терминология, тъй като тя е една от нейните съставни части. Както е известно, в края на XX – началото на XXI век чешката икономическа наука се развива с извънредно бързи темпове, което се обуславя преди всичко от значителните промени в икономиката на Чешката Република след разпадането на социалистическия лагер и влизането на държавата в ЕС.

В контекста на европейската интеграция, наред с глобализацията, забележима става тенденцията към по-голямо осъзнаване на собствената културна идентичност. Въпреки доминиращата роля на английския език в сферата на икономиката, бизнеса и масовата култура повечето европейски страни се придържат към мнението, че именно националният език трябва да обслужва тези сфери. Поради това актуален остава проблемът за запазването на чешката националноезикова самобитност в научния език като цяло и в частност в областта на назоваването на специални икономически понятия.

На съвременните европейски езици (и на чешкия в частност) е присъща симбиоза на две противоположни явления: от една страна, езикова глобализация, т.е. стремеж към подобност, а от друга – интерес към националния език като отделна самобитна единица (оттук произтича интересът към диалектите, към стандартния и субстандартния национален език).

Друг важен процес, който се осъществява днес в европейските езици, е модернизацията. Между тях се осъществява постоянен обмен на информация, който засилва различните междуезикови влияния и благоприятства създаването на междуезиков лексикален фонд, особено на базата на гръцко-латински корени в европейския езиков ареал. За съвременната чешка езикова терминология една от последиците на модернизационните процеси става появата на голям брой неологизми с компоненти *e-*, *i-*, *m-* за означаване на обекти и субекти на икономическите процеси, броят на които расте преди всичко поради използването на съвременни средства за общуване – интернет, мобилни телефони, IP-телефония.

Следователно, съвременната чешка икономическа терминология е сложна и многопластова система. Тя е пълноправна част от съвременния чешки книжовен език и подлежи на неговите фонетични, лексикални и морфологични закономерности.

Основна част на съвременната чешка икономическа терминология представляват собствено чешките термини. В състава на чешката икономическа терминология

може да се разграничи ядро и периферия. Към ядрото се причисляват собствено икономически термини. Периферията се състои от термини на близки дисциплини, общонаучни термини и номенклатура (названия на документи, международни и държавни институции и т.н.). В икономическия текст като спомагателни към словесните средства присъстват разнообразни схеми, графики и уравнения.

Структурата на текста зависи също от това за какъв реципиент е предназначена икономическата информация. Затова икономическите текстове могат да бъдат разделени на специални и научнопопулярни. Ролята на термина в различните типове текстове също е различна и преди всичко се обуславя от нивото на икономическа компетентност на потребителите, а също и от общото интелектуално ниво на адресати и реципиенти.

Съвременната чешка икономическа терминология не е подмината от влиянията на интеграционните и глобализационните процеси. Явленията глобализация и модернизация тук също оставят своя отпечатък.

Превод: Анастасия Стоилова

Използвана литература:

Даниленко 1977: Даниленко, В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977, 247.

Стишов 2003: Стишов, О.А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Пугач, 2003, 387.

Kraus 1997: Kraus Jiří Jazyk hospodářských dokumentů a písemností // Český jazyk na přelomu tisíciletí.- Praha: Academia, 1997, 92-96.

Информация за автора:

Наталия Пилецка – доц. д-р по английски и чешки език в катедрата по чужди езици на Лвовската държавна финансова академия. Сфера на интереси: лексикология, терминология, методика на преподаването на чужди езици.

E-mail: pilecka@ukr.net

СЕМАНТИКА VS. СИНТАКСИС В СТАРОЧЕШКИ. ЗА ЗНАЧЕНИЕТО НА ТВОРИТЕЛНИЯ ПАДЕЖ, КОЕТО НАПОМНЯ НА КРАЛЯ И ЕПИСКОПА, ЧЕ НЕ СА ВЕЧНИ.

Мая Радичева

Annotation: The article is about one meaning of the Instrumental case – Predicate instrumental, which initially enters into Slavic languages only for semantic reasons – to indicate temporary status, appointing to an impermanent, volatile post or transformation into something etc. Gradually that meaning loses its adverbial marking and as a part of the predicate becomes a syntactic function of the Instrumental case.

Key words: Predicate instrumental, case, semantics, old czech, Instrumental case

Творителният падеж, който е зависим едновременно от глагола и чрез него – от управляващото съществително (по-рядко прилагателно) име, наричан в езикознанието Творителен предикативен, представлява особен интерес за лингвистите, тъй като неизвестните и неопределени обстоятелства около него са най-много в сравнение с останалите значения на Инструментал. Основните проблеми, които според нас не могат да намерят еднозначен отговор, са: 1. какъв е произходът на ТП¹ предикативен и 2. синтактична или семантична категория е разглежданата група, т.е. функция ли е или е значение на Инструментал.

Тъй като в качеството си на самостоятелна езикова единица ТП предикативен съществува само в славянските и балтийските езици, а индоевропейските му корени са доказани в езикознанието², в началото на XX в. възниква въпросът показателно ли е това за формирането на балтославянска езикова общност, или развоят на категорията е паралелен, но независим в езиковите групи и не може да се счита за общо наследство.

В монографията си *Славяно-балтийски етюди* И. М. Ендзелин изказва мнението, че наличието на ТП предикативен в славянските и балтийските езици показва епоха на съвместен живот на двете племенни групи, като подкрепя твърдението си с примери от типа на *он был моим избавителем* и съответстващото му в литовски *jis buvo mano gėlbėtoju*

1 По-нататък в изложението ще използваме следните съкращения на названията на падежите: ИП=Именителен, РП=Родителен, ДП=Дателен, ВП=Винителен, ТП=Творителен, МП=Местен.

2 Вж. напр. Ендзелин 1911, 1953, Френкел 1926, Трост 1957 и др.

(Ендзелин 1911: 190). През 1953 г. той отново отбелязва генетическите връзки на ТП предикативен в славянските и балтийските езици с идентични примери, като този път включва и примери от латвийски народни песни (Ендзелин 1953: 77). И двата пъти езиковедът получава критики от Е. Френкел, според когото подобни конструкции има и в латински, например *aqua nive concrescit* „вода застываает снегом“, но те са много редки и не са доказателство за връзка със славянските и балтийските езици (Френкел 1926: 77-117). Според С. Б. Бернщейн И. М. Ендзелин допуска методологическа грешка, като раглежда само ТП предикативен, а не обръща внимание на синонимните синтагми с ИП предикативен, което обрича реконструкциите му на неуспех. Самият славянски материал е против хипотезата на И. М. Ендзелин, тъй като разглежданата конструкция е сравнително нова за славянските езици (Творительный падеж 1958: 22). Такова е и мнението на В. В. Виноградов, според когото в нито един от славянските езици широкото разпространение на явлението не може да бъде отнесено към период, по-ранен от XIV-XV в. (Виноградов 1946: 14). Р. Мразек обобщава, че явлението се развива по собствен път в двата езикови клона и не може да се счита за общо наследство от балтославянската епоха, тъй като в края на праславянската епоха съгласуемите предикативни падежи (имат се предвид двоен винителен и двоен дателен – М. Р.) са имали явно преимущество над ТП предикативен (Мразек 1964: 209).

Изследванията за начините, по които разглежданото явление прониква в славянските езици, и съответно определянето му като синтактична функция или семантично проявление на Инструментал, също са предизвикателство за изследователите на падежите. Представителите на младограматическата школа като Б. Делбрюк, К. Бругман и най-вече Е. Френкел опитват да обяснят появата му в чисто семантичен план, като създават множество раздробени критерии за класификация и не обръщат внимание на структурно-системните условия, които водят до налагането и разширяването на употребата му. В най-сериозната книга за Инструментал – *Творительный падеж в славянских языках*, която също залага на семантичните признаци, липсва отделна глава за ТП предикативен, а обяснението е, че от една страна, изследванията по въпроса са много, а от друга – генезисът на ТП в състава на сказуемото не е обяснен, а в чисто синтактичен план работата няма да разглежда други части на изречението, освен допълнение и обстоятелство (Творительный падеж 1958: 40).

Според нас най-правилна е позицията на Р. Мразек, който смята, че първоначално употребата на ТП е чисто семантична, адвербиална, свързана с ТП за начин и

отчасти ТП за инструмент и средство, но най-често със значението за превръщане и сравнение, като с течение на времето конкретната семантика в него се сублимира, използването му в много случаи става механично, без да има конкретна адвербиална маркираност, което води и до постепенното му синтактизиране (което е достигнало различна степен в отделните славянски езици) (Мразек 1964: 212-215).

Процесът на навлизането на ТП предикативен е добре засвидетелстван в *Далимиловата хроника*. Глаголите, с които участва в конструкции, са сравнително разнообразни, особено ако изхождаме от факта, че жанрът на текста – хроника, предлага определена идентичност на описваното, а именно: един владетел (светски или църковен) е възкачен на престола, извършва определени дела, умира, а след него е провъзгласен друг и т.н., т.е. ситуациите, в които се използва предикативният Инструментал, се повтарят.

Най-многобройни са примерите с глагола „**býti**“. Според Р. Мразек ТП предикативен най-рано и много последователно се е „внедрявал“ именно в синтагми, в които се съобщава за извънредното, особено, временно актуално съществуване на някого (нещо) във връзка с действието (Мразек 1964: 214). Ние можем да добавим, че конструкциите могат да включват всякакви форми на глагола (лични и безлични), различни времена, залози и наклонения, че Агенсът може да бъде одушевен или неодушевен, изразен чрез съществително или прилагателно име, което смятаме, че е сигурен маркер за изключителната всеобхватност на явлението. Ще илюстрираме твърдението си със следните примери, които представляват около една трета от общо ексцерпиранияте:

Po něm by knězem syn jeho Nezamysl (Dal. 17); Po něm byl knězem Křizomysl, syn jeho (Dal. 17); a v dědinách pánem býti (Dal. 23); Tehdy Svatopulk u Moravě králem bieše (Dal. 25); řka: „Raději chci konvršem býti než králem a s nepřátely se nebiti“ (Dal. 26); Po Okradu Hrza biskupem bieše (Dal. 46); nebyl-li by biskupem, to mu za diel jmieti (Dal. 48); Čáp, jsa králem, o jich radě poč netbáti (Dal. 56); Spieše oráč dobrým knězem bude (Dal. 68); že chce dobrým býti, stryc jeho Bořivoj se jeho ruči (Dal. 61); Div se, ač je mohla ta řeč pravdú býti (Dal. 52); nedaj jiskřě uhlem býti (Dal. 9); Neb uhel často ohněm bývá (Dal. 9).

Значението за съществуване се допълва от глаголи, които според нас можем да наречем такива, които обозначават назначение на определена длъжност или обществена функция, като указват конкретния начин, по който то е било извършено. Към тях включваме

такива като *voliti, korunovati, krstíti, upraviťi, činiti, dělati* (последните два в смисъл „правя някого някакъв“). Считаме, че тук Инструментал навлиза най-естествено като падеж, тъй като връзката с временното състояние, която е посочвана като основна за замяната на ИП предикативен с ТП предикативен, е най-силна. В текста открихме следните примери:

Protož jej po otci knězem zvolichu (Dal. 17); *Biskupem Ondřeje zvolichu* (Dal. 72); *a Jana z Lucemburka králem českým korunovachu* (Dal. 103); *ten již králem uherským korunován bieše* (Dal. 92); *Ciesar Vratislava prvým králem korunova* (Dal. 50); *v Řezně českým králem korunova* (Dal. 67); *již „nečiň sě Strykem“ říekají* (Dal. 22); *za svú duši Strachkvasa, syna svého, mnichem učinil* (Dal. 32); *Knieni Jitka učini biskupem rodiče svého* (Dal. 46); *Jaromíra káza biskupem učiniti* (Dal. 48); *řka: „Činiš se biskupem, nemohla doličiti“* (Dal. 51); *Ten se moravským zběhem činieše* (Dal. 56); *a v Čechách chci tě německým králem učiniti* (Dal. 68); *a svým jej čiešníkem upravi* (Dal. 50).

По-рядко в синтагми с ТП предикативен влизат глаголи със значение ‘наричам, провъгласявам някого за някакъв’, които могат да бъдат и част от предходната подгрупа, тъй като смисълът им е идентичен, но ги обособяваме, защото извън разглежданата семантика те се свързват с други падежи. Такива са например *nazývati, zovieti, provolati* и др.:

Točíš knězem nazývaným kúřimského (Dal. 50); *kako sě živ můžeš českým králem nazývati* (Dal. 67); *Hron tu byl v radě ze všie múdřejším nazván* (Dal. 82); *až jej Berúnským Dětrichem zoviechu* (Dal. 87); *a králem českým a polským sám jeho provola* (Dal. 50).

Сравнително изолирана подгрупа глаголи, която е слабо представена в *Далимиловата хроника* от конструкции с ТП предикативен, са *čísti, jmieti, kázati*, като и тук значението е изместено към ‘считам се, имам се за някакъв’. В случая можем да определим връзката с Инструментал като слаба, тъй като преобладават синонимни предложно-падежни конструкции (вж. за тях по-долу):

a ten sě čte šlechticem, jehož otec jměl stříbra mnoho (Dal. 42); *Vecě: „Baťo, proč druhem sě nekážeš“* (Dal. 63); *Kanovníci jeho rádi biskupem jmiechu* (Dal. 51).

Обща подгрупа представляват глаголи като *státi se, ostati, stavěti* и техни префигирані производни, където можем да потърсим творителното значение в смисъла ‘оставям

някако да бъде някакъв' или както е в случая с *postaviti* – 'унищожавам, като променям вида на нещо'. Ето примерите от *Далимиловата хроника*:

Ostavi knězem Vratislav, bratra svého (Dal. 27); Neb vši zemi popelem postavi (Dal. 44); Pól země popelem postavi (Dal. 83); až vši zemi popelem postavi (Dal. 83).

Една от подгрупите глаголи – тези със значение за превръщане-сравнение, които според някои изследователи като Е. Френкел, С. Бернщейн, К. Ходова, Р. Мразек и други, са основна причина за появата на ТП предикативен в славянските езици, не са представени в изследвания от нас текст. В Историческата граматика Я. Гебауер посочва едва няколко примера с *obrátiť se* и *státi se* с подобна семантика:

že se zlob zlobí obrátí a dobré dobrým se oplatí, Mast.101; jak okusi starý svat vodu vínem obracenú, EvVid.Jan 2,9; (had) se obrátil prutem versa est in virgam Ol. Ex, ať kameni toho chlébem se stane Mat.47 и др.³

Такива примери изобщо липсват за старочешки в *Творительный падеж в славянских языках*, както и в монографията на Роман Мразек *Синтаксис русского творительного*. Това ни позволява да направим следните изводи:

1. Налагането на ТП предикативен е сравнително късно явление, което се осъществява след разделянето на праславянския, тъй като в отделните славянски езици развоят му е различен и
2. В старочешки разглежданата конструкция не е толкова разпространена, както в езиците от източнославянската група – руски и украински, за които има документирани стари свидетелства⁴.

За да завършим изложението си за описваната синтагма в старочешки, е необходимо да направим преглед и на някои синонимни конструкции, които се конкурират с ТП предикативен в *Далимиловата хроника*. Най-разпространена от тях е **jmieti + za + ВП**. Винителната форма при тях отдаваме на силната акузативна рекция на глагола *jmieti*, докато инструменталната семантика според нас се дължи на проникването на значение за смяна,

³ Гебауер 1929: 415-416.

⁴ Напр. за руски – *и летаетъ орломъ и ястребомъ, и ворономъ и дятлемъ, рыцють лютымъ звэръмъ...летаютъ змиемъ...* Ио. Экз. Болг. 211; за украински – *Исус Христос голубом літав*. Е.36, 35, 30 и др. (Творительный падеж), стр.181-182.

замяна, която се подсилва и от предлога **za** ‘вместо’, както и на оттенък за назначение. Примерите са много, тук ще посочим само някои от тях, които според нас показват богатството по отношение на съчетаемостта както със съществителни (одушевени или неодушевени), така и с прилагателни имена:

Nechci tebe za súdci jmieti (Dal. 3); než chcete za knězě silného mužě jmieti (Dal. 4); a viec ny mužie za robotné budú jmieti (Dal. 11); Kochana mezi sobú za starostu jmiechu (Dal. 36); Páni jemu počěchu z toho za zlé jmieti (Dal. 42); než králevú německú za ženu jmieti (Dal. 42); Za diel jemu jest biskupstvo jmieti (Dal. 51); Nebo jej za rodicě jmieše (Dal. 51); že za král pně jmiechu (Dal. 56); ale jeho bratra Vladislava za kněz jmiechu (Dal. 58); Múdrý jemu za dobré jmieše (Dal. 68); ještě holoty dřieve za úřad jmiechu (Dal. 75); A když Božěj a Mutyně v zemi za starostu ostasta (Dal. 57).

Синтагми, в които се запазват съгласуемите падежи, откриваме и с глагола **učiniti**. При тях особено добре проличава старото състояние на езика, конкуренцията с ТП предикативен и надмощието, което навлязлата конструкция печели на основата на семантичните условия за използването си. Твърдението ни се подкрепя от следните примери:

Ciesar učiní knězě českého Ottu moravského (Dal. 58) a knězě jeho učinichu (Dal. 8) Ten byl kázal kněz Mezka učiniti (Dal. 44) Páni proti ciesařově vůli knězě učinichu (Dal. 58) neb z tebe učinil bych králíka malého (Dal. 79).

Само на няколко места регистрирахме употреба на глагола **býti** + ИП. Смятаме, че това е още едно доказателство за силата на явлението ТП предикативен в старочешки, а номинативните форми можем да обясним или като остатъчни, или като използвани от автора, за да се спази ритмиката на текста. Ще посочим всички ексцерпирани примери:

Toho syn svatý Vojtěch biskup bieše (Dal. 33) On vecě: „Že jsem biskup, chci toho listy dosvědčiti.“ (Dal. 51) je král na hody svého děda (Dal. 56) Král Václav šedrý ovšem bieše (Dal. 80).

Според нас в съчетанието *Uslyšav Vratislav, někdy král český / že zabit ciesař, bób německý (Dal.68)* Номинативът е употребен, тъй като глаголът **býti** е изпуснат, макар да се подразбира.

Накрая ще посочим примери за конструкции с наречието *jako*, които придават значение на сравнение, уподобяване и поради тази причина са конкурентни на Инструментал. Указваме само синтагми с описаните по-горе глаголи, тъй като ги считаме за релевантни:

Stojieše jako jat v udici (Dal. 6); *Jako holubi letie z svých kotcův* (Dal. 9); *že proti mužóm jako kámen biechu* (Dal. 11); *Budem jako amazonské panie* (Dal. 11); *mezi hrdinami jako tuří roh slovieše* (Dal. 60); *jako na vlka vzvoláchu* (Dal. 68); *hodiny jako kněz říkáše* (Dal. 90).

ТП предикативен в славянските езици е явление, което, както показват примерите, навлиза като чисто семантична употреба и постепенно се синтактизира. Условията за разпространението му са сравнително ясни – участие в именното сказуемо заедно с глаголи със значение за превръщане, сравнение, заемане/назначаване на длъжност и др. Въпреки това обаче отделните славянски езици развиват описваните конструкции в различна степен. Старочешкият като част от западнославянската група не приема всеобхватно предикативния Инструментал така, както го правят източнославянските руски и украински. Запазва се основната му характеристика – да обозначава най-общо временност на съществуване, но той не успява да се наложи например в конструкции, които указват превръщане и сравнение, където се налагат предложно-падежни съчетания и аналитични синтагми. Така старочешкият от XIV в. дава интересна отправна точка за изследване на развоя на тази нова, но изключително стабилна употреба, наречена Творителен падеж предикативен.

Литература:

Виноградов 1946: Виноградов, В. *Учение А. А. Потебни о стадияльности развития синтаксического строя в славянских языках*. – В: Вестник Московского университета, № 3-4, 1946.

Гебауер 1929: Gebauer, J. *Historická mluvnice jazyka českého, díl IV Skladba*, Praha, 1929.

Данхелка 1988: Daňhelka, J., Hádek, J., Havránek, B., Kvítková, N. *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. 1,2, Praha, Akademia, 1988.

Эндзелин 1911: Эндзелин, И.М. *Славяно-балтийские этюды*, Харьков, 1911.

Эндзелин 1953: Эндзелин, И.М. *Древнейшие славяно-балтийские языковые связи*, Рига, 1953.

Мразек 1964: Мразек, Р. *Синтаксис русского творительного*, Прага, 1964.

Творительный падеж 1958: *Творительный падеж в славянских языках*, Москва, 1958.

Трост 1957: Trost, P. *O baltoslovanských vztazích v oblasti syntaxe*. В: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1957.

Френкел 1926: Fraenkel, E. *Der predicative Instrumental im Slavischen und Baltischen und seine syntaktischen Grundlagen*, Берлин, 1926.

Информация за автора:

д-р Мая Радичева – главен асистент в Софийския университет „Св. Климент Охридски“,

E-mail: korektina@abv.bg

РОЛЯТА НА ТВОРЕЦА В ИЗГРАЖДАНЕТО НА КНИЖОВНИЯ ЕЗИК:

П. Р. СЛАВЕЙКОВ И Т. Г. ШЕВЧЕНКО

Албена Стаменова

Анотация: Стаття присвячена анализу особенностей использования лексичних і фразеологічних засобів у творах болгарського поета, публіциста, письменника, перекладача і фольклориста П. Р. Славейкова та українського поета Т. Г. Шевченка. Визначено деякі спільні та відмінні риси в їхній літ практиці. Підкреслено визначальний вплив обох митців на розвиток болгарської та української літературної мови.

Ключові слова: Петко Славейков, Тарас Шевченко, вплив, літературна мова, лексика, фразеологія

Настоящата статия ще се опита да очертае някои основни приноси на двама колоси в българската и украинската национална литература – П. Р. Славейков (1827-1895) и Т. Г. Шевченко (1814-1861) – в развитието на книжовния език на своя народ. Сравнението между тях е избрано неслучайно. Преди всичко то е оправдано от гледна точка на хронологията. 40-те години на XIX век са началото на творческата и обществена активност и при двамата, въпреки че разликата във възрастта им, макар да не е значителна, изиграва своята роля. Когато съвсем младият Славейков през 1843 година стъпва на обществената и литературната сцена в България, Шевченко вече е удивил културната общественост в Русия с мощта на своята поетическа дарба, а когато Украйна се прощава със своя велик син, Петко Славейков навлиза в своята творческа зрялост, на която предстои да даде най-добрите си плодове. Все пак известното разминаване в периодите на активност не може да засенчи факта на огромно влияние от страна на всеки от тях върху развитието на литературата и езиковите нормотворчески процеси.

Културният и обществено-политически контекст в двете страни, в който се развиват и изявяват тези две дарования, при всичките си разлики, показва и значителни сходства. И украинският, и българският език се развиват в условия на липса на собствена държавност на народа, който го говори, на възпрепятстване на нормалното развитие на просветното дело, науката, публицистиката, литературата и обществото като цяло. И украинският, и българският книжовен език едва-що са положили своето развитие на народна основа и правят първите си

стъпки по пътя на обогатяването и развиването на изразните си възможности, на изиявяването на художествения си потенциал на всички нива, на нормализация и стилова диференциация. Впечатляващо е също така, че и двамата творци нямат достатъчно влиятелни и съизмерими със своя талант предшественици в литературата (особено съществено и видимо е това при Славейков), което прави техния принос толкова по-значим.

Всички тези обстоятелства ни дават основания да потърсим паралели между приноса на всеки от тях за развитието на книжовния език на своя народ. Литературното наследство на двамата творци е изследвано многостранно и задълбочено. Тук ще съсредоточим вниманието си върху лексикалната и фразеологичната страна на езика им.

Петко Славейков е поет, публицист, фолклорист, учител, преводач, активен и авторитетен политически деец в следосвобожденска България. Творчеството му е богато и разностранно както по жанр, така и по тематика, като приносът му към развитието на новия български книжовен език (НБКЕ) е най-значителен за усъвършенстването на публицистичния, художествения и поетичния стил.

Едва 16-годишен, Славейков се отдава на просветителска и общественческа дейност. Двете десетилетия на всеотдаен учителски труд го обогатяват с познания за родния му език, за народното творчество, за културното и политическото положение на народа. През 1864 година, вече познат с литературната и публицистичната си дейност, завоювал авторитет сред просветените обществени слоеве, той се установява в Цариград. Следва десетилетие на напрегнат и плодотворен труд на полето на журналистиката, литературата, превода, обществената дейност. След Освобождението на България до смъртта си Славейков се изиявява като политик и журналист и един от строителите на нова България.

Цариградският период е най-блестящият в обществената, журналистическата и литературната дейност на Петко Славейков. Той издава изключително популярните вестници „Гайда“ (1863-1867) и „Македония“ (1866-1872), първите два вестника за жени, четири хумористични издания и едно списание. Превежда и адаптира на български разкази, романи, дидактически произведения, пише статии за своите и други вестници, твори поезия, събира български народни умотворения и фолклор. Тук той извършва и превода на Новия завет заедно с евангелиста Христофур Сичан-Николов по поръчка на Американското библийско дружество.

Творческата му енергия е неизчерпаема, той е една от водещите фигури в

обществения и книжовния живот на България през третата четвърт на XIX в. По това време вече са отшумели полемиките около основата на НБКЕ, дискутира се въпросът за диалектната му основа. Възгледите и практиката на книжовниците не са еднородни и в тези условия приносят на Славейков в утвърждаването, обогатяването и развиването на НБКЕ е огромен. Макар без да има високо образование и филологическа подготовка, той взима становища и влияе върху книжовноезиковите процеси чрез своята активна творческа практика, в която съчетава отлично познаване на българския език, поетически талант, аналитичен усет и критически вкус.

Историците на книжовния език изтъкват, че „възгледите му... в съзвучие с други подобни виждания на неговите съвременници създават основата на предосвободенската ни национальноезикова доктрина“ (Иванова 2012: 297). Преди всичко като основна характеристика на Славейковия език се изтъква неговата *народност*, което едновременно се изразява в две насоки. Едната насока е на уважение към традициите и използването на най-доброто и приложимото от тях. Според него българският език „трябва да се завърне при началото си, където е добре уварден“, тоест той трябва да наследи богатствата на старобългарската и църковнославянската традиция. Втората насока е отчитането на непрестанното развитие на езика, което той уважава и не желае да го сковва в остарели правила – „ний трябва да приближаваме нашия български език към живия изговор на народа“ (цит. по Иванова 2012: 297). Гледната си точка върху необходимостта книжовният език да се гради на съвременна народна основа Славейков изразява така: „Обущата на бащата не мога всякога да са и на сина. Езикът не е нещо изляно в калъп... не е мъртво вещество непроменимо, той е един жив организъм, който непрестанно се изменя, преобразява и развива...“ (цит. по ИБКЕ 1989: 135). Също така той е убеден, че книжовните творци трябва да обогатяват, обработват и усъвършенстват книжовния език, без обаче да накърняват неговата национална специфика. Към неговите изразни средства трябва да бъдат привлечени богатствата на повече народни говори, за да може езикът да подпомага единството на своите носители. Българският книжовен език и неговата граматика трябва да станат първостепенен по важност учебен предмет. Правописът трябва да демократизира езика, а не да създава изкуствени трудности при овладяването му (ИБКЕ 1989: 135-136, Иванова 2012: 296-300, Попов 1983: 23-24).

Книжовната практика на Петко Славейков най-пълно изразява възгледите му. Като цяло тя е демократична и затвърждава образците, които с времето залягат в общобългарската норма. В областта на лексикалната система и словоупотреба приносят му е

безспорен. Той допринася за активизирането и закрепването в езика на думи от различен произход, като особено забележимо е това по отношение на църковнославянските, руските и западноевропейските думи.

Като наследство, като писмена и културна традиция църковнославянският език оставя дълбок отпечатък върху творчеството на българските дейци от епохата на Възраждането и завещава на общонационалния български език значителен лексикален пласт. Това са думи, отнасящи се предимно до абстрактни, библейски, църковни, нравствено-религиозни и други понятия от високата културна сфера. Славейков е вещ познавач на старата културна езикова традиция, което личи както от църковнославянското влияние върху ранното му творчество, така и от високото качество на превода на Новия завет, който той извършва през втората половина на 60-те години на XIX век. Чрез неговото творчество в българския език се утвърждават редица книжовни думи от старобългарски и църковнославянски произход, които авторът осъзнава като български и съзнателно и с убеждение употребява, при това като обикновен лексикален материал, без стилистични и експресивни функции. Така се потвърждава фактът на естественото и отдавнашно битуване на тези думи в българската езикова среда и се задълбочава тяхното интегриране в лексикалната система на езика. Такива думи са например: *прелюбезен, гонение, имение, блаженство, съкровище, просвещение, угнетение, блажен, суета, тление, беда, невежество, познание, щастие, възпитание, достойнство* и др. (ИБКЕ 1989: 137, Попов 1983: 33-50, Иванова 2012: 326-345).

П. Р. Славейков не е руски възпитаник, но руската литература играе решаваща роля в оформянето му като творец. Изучавайки самостоятелно руски език, той го овладява в дълбочина. Чрез неговото творчество в българския език се утвърждават много руски думи в контекста на общото руско езиково влияние върху българския през този период като съставна част от процеса на интелектуализация и разширяване на обществените и културните му функции. При това той се ръководи от принципа заетата дума да е еднокоренна с дума от българския език и да няма пълно съответствие по значение. Около 500 руски думи, въведени от него, и днес са общоупотребими в българския език. Такива са например: *бездействие, верност, влияние, доблест, дружество; безобразен, положителен, отрицателен, завиден, зловец; възприемам, изобличавам, обучавам, тълкувам* и др. Славейков допринася за възстановяването по руски образец на категориите на сегашното деятелно и сегашното страдателно причастие: *отнасящ се, цветущ, необорим, нетъртим* и др. (Попов 1983: 50-66, ИБКЕ 1989: 137).

Не по-малко съществени са лексикалните интернационализми, които се утвърждават в езика ни под влияние на Славейковата публицистика. Някои от тях проникват чрез руски език, напр. *литература, театър, характер, критика, карикатура, принцип, оригиналност, библиография, басня, анекдот, символ* и др., редица термини от точните науки: *физика, газове, кислород, атмосфера* и др. С посредничеството на руския широко разпространение получават имена с наставка *-изъм*. Други са заети от съответните езици, напр. *банкрутиране, полирам, декларация, център, колония, имунитет, специфичен, конференция, привилегия, вандализъм, инкогнито, опозиция, вариация, либерализъм, консерватизъм, социализъм* и мн. др. (Попов 1983: 64-78, ИБКЕ 1989: 137).

Освен за обогатяването на речника на БКЕ, Петко Славейков допринася и за развитието и обогатяването на фразеологичната му система. Един от основните му източници е народната устна словесност – фразеологични съчетания, пословици и сентенции. Употребата им придава живост и колоритност на речта му. Ето някои примери: *хвърли въдицата, оживяло на сърцето, умира от смях, тръпки ни побиват, нищо и никакви разисквания, плета си кошницата* и др. Той обогатява и обществено-публицистичната и книжовна фразеология със съчетания като: *политическа зрелост, поддържам обвинението, разпалени съперници, равенство на гражданите, свобода на словото, народни представители, добра воля, обществено мнение, историческо призвание, неоправима щета, последна фаза, другари по оръжие, междуособни борби, любовни похождения, в този смисъл, историческа катастрофа, духът на новото време* и мн. др. (ИБКЕ 1989: 138, Попов 1983: 84-90). Днес тези фразеологизми са неразделна част от ежедневието на културния българин.

При Славейков общественикът и литераторът вървят ръка за ръка. Сред обширното му литературно дело поезията заема централно място и именно с нея той си завоюва почетно място в историята на българската литература. Тя впечатлява със своето разнообразие както на тематика, така и на форми и стих. Забележително при него е, че той на практика няма предшественици в българската литература. В средата на 40-те г. на XIX в., когато той стъпва на литературната сцена, българската поезия едва прохода. „Доколкото може да се говори за художествени творби до тоя период, това са някои твърде несръчни опити за стихотворения или произведения с черковно съдържание“ (ИБЛ II: 288). При липсата на възможност да се учи от големи образци в българската лична поезия, поетът насочва погледа си към българската народна поезия и в творчеството му зазвучава мелодиката на вариации на народната поетична реч. Като

първи „книжовен“ и „литературен“ поет, той предвещава залеза на народопоетическата традиция, като я трансформира в нов тип поезия, която в по-голяма степен съответства на изискванията на националното ни развитие в новото време. Чрез неговата поезия се извършва преходът от присъщото на народната поезия силабическо стихосложение и се утвърждава силаботоническото и фактически в нея може да се проследи формирането на поетическия стил в НБКЕ (ИБЛ II: 308 и сл., Русинов 1980: 203-207).

Тематичното и жанрово разнообразие в поезията на Славейков е впечатляващо: от любовна лирика, елегии, стихове за природата през патриотични стихове, басни, сатира, епиграми до поеми, драматични произведения, стихове за деца. Не трябва да оставяме без внимание и неговото преводаческо творчество. Мимоходом ще споменем, че П. Р. Славейков е един от първите преводачи на Т. Шевченко на български език. Връзката му с народната поезия се изразява по две линии. Преди всичко той е закърмен с нея, възпитан е в нейния дух, познава я отблизо и я чувства близка. Освен това като фолклорист и събирач на народни умотворения той придобива много широк поглед върху народното творчество и развива безпогрешен вкус към естетическата стойност на фолклора.

Пряк израз на близостта на Славейковата поетична реч с езика на устната поезия е нейната простота, изразителност, живост и неподправеност. Тя засвидетелства безсъюзно свързване, синтактичен паралелизъм, повторения, характерни за народната поезия. В поезията на Славейков народният синтаксис получава значителна книжовна обработка, широко са представени обособените части. В нея рядко се срещат архаизми, а народните и книжовните елементи са органично споени (ИБЛ II: 332-347, Русинов 1980: 203-207).

Т. Г. Шевченко е украински поет, прозаик, художник, етнограф. В литературното му наследство централно място заема поезията и то е смятано за основа на съвременната украинска литература и в много отношения на съвременния украинския книжовен език. Творчеството му преминава през няколко основни периода, които се характеризират с различни особености на тематиката и езиковите средства. Първият, ранният период, през който се появява знаменитият сборник „Кобзар“, се характеризира със съчетаване на романтизъм и реализъм. Вторият период, наричан „Трите години“ (1843-1847 до преди арестуването му) е продуктивен, творческите му възгледи и художествената му система еволюират, тогава се появяват остро сатирични произведения със социална насоченост. През 1847 година той е

арестуван заради членството си в тайното Кирило-Методиевско дружество и е заточен на военна служба в Оренбург без правото да пише и рисува. Третият период традиционно е наричан „Периодът на заточението“, когато условията за творчество са изключително неблагоприятни и трудни. Неслучайно през тези години поетът още повече се задълбочава в библейската тематика, изказът му става алегоричен, езоповски, лириката му е наситена с размисли за бъдещ справедлив обществен ред. Последният период обхваща годините от завръщането му от заточението до смъртта му през 1861 година, през който идейната насоченост на творчеството му продължава да е подчинена на идеята за национално и социално пробуждане на украинския народ.

Езикът на Шевченко е разглеждан в различни аспекти, но като цяло се изтъкват следните негови основни характеристики: 1. **Народност**, проявяваща се в дълбоката и неразривна връзка с живите народни говорни извори, в дълбочинното познаване на народния живот; 2. **Емоционална наситеност**; 3. **Многогранност и богатство** на лексиката, разгърнатата фразеология; 4. **Простота и яснота** на изказа; 5. **Епично-разговорен характер** – използване на обръщения, въпроси, вмъкнати изрази, типични за народния език, диалогична реч. Тези основни негови особености са споени в органично цяло, което превръща езика на поета в основа на съвременния украински книжовен език (Курс 1958: 211-212).

От гледна точка на съдържателността се обособяват няколко тематични кръга:

1. **Производствено-професионална лексика**, свързана основно с дейностите от селския бит и трудов делник, напр. *отара, тесляр, струг, тесла, обоз, човен, байдак, щогла* и др.; 2. **Терминология** от различни области на живота, напр. *поема, проза, поет, чума, проказа, сторож, студент, банкір, князь* и др. Използването на тези два типа лексика не е основна черта на Шевченковото творчество, но в него тя е значително по-широко застъпена, отколкото в произведенията на негови съвременници и предшественици; 3. **Обществено-политическа лексика**: *цар, пан, кат, шинок, шинкар, наймит, невольник, раб, воля, неволя, доля, недоля, горе, лихо, мука, правда, слава* и мн. др. Нерядко дори общоупотребими, обикновено конкретни думи придобиват обобщаващо-абстрактно обществено-политическо звучене, напр. „*У чужому краю Не шукайте, не питайте того, що немає І на небі, а не тільки На чужому полі*“ и мн. др.; 4. **Абстрактна лексика** за означаване на чувства, състояния, морални и физически качества, напр. *надія, скорбь, печаль, краса, серце, мудрість, любов* и др.; 5. **Историческа лексика**, характеризираща основно военния живот и различни страни от хетманската власт, напр. *булава, бунчук, клейноди, козацтво, козацька громада, полковник* и др.; 6. **Диалектна лексика**, която у

Шевченко е твърде ограничена по количество. Преди всичко е дискуссионно определянето на дадена дума като диалектна или пък отнасяща се към просторечието или битовата лексика например. Преди всичко такива думи поетът употребява в речта на персонажи или при стилизиране в духа на народния език.; 7. **Руски думи.** Като цяло използването на русизми на оня етап от развитието и състоянието на украинския книжовен език е разбираемо и оправдано. Впечатляващо е, че при обяснимото силно влияние на руския език върху формирането му като творец, в поезията си Шевченко употребява незначителен брой руски думи, при това винаги стилистично мотивирано. Това става при предаването на речта на персонажи-руснаци или пък за иронизиране, срещат се и някои употребими и днес разговорни думи, напр. *письмо, минутка, обручатись, против* и някои други; 8. **Чужди думи и интернационализми.** Т. Шевченко допринася за интегрирането в речниковия състав на формация се украински книжовен език на такава лексика, която той употребява при назоваване на различни обществени явления, градове, реки, исторически личности, митологични същества, държавни институции, социални отношения, поетико-терминологична лексика и др., напр. *султан, король, шляхта, барон, герцог, герцогиня, патриції, плебеї, галера, гарем, кумир, оргія, сакля, аул, чурек, шашилик, елегія, епопея, епілог* и др.; 9. **Религиозно-култова лексика.** Употребяването ѝ, от една страна, е обусловено от широката ѝ употреба в ежедневиия живот, проникнат от мирогледа и практиката на християнската религия. От друга страна в творчеството на поета такава тематична група е напълно естествена от гледна точка на емоционалния и моралния патос на творбите му. Този патос, вложен в обръщане към най-висшата морална справедливост, често има иронична и изобличителна насоченост. Например: „*Храми, каплиці і ікони, І ставники, і мірри дим, І перед образом твоїм Неутомленніє поклони*“ и др. Изразяващите годишни времена и църковни празници понятия се интегрират с битовата лексика: „*Удовиця у м'ясниці сина привела*“, „*До зеленої неділі в байраках білили Сніги білі*“, „*А в петрівку і спасівку...*“. 10. Близка до предходната тематична група са **църковнославянизмите**, които поетът съзнателно използва със стилистична цел. Броят им нараства през критичните му и революционно настроени творби към тези със социална и библейско-религиозна тематика и се оформя творческото им и разнопланово използване.

Употребата им може да се разграничи в два плана. Първият от тях, по-рядко представеният, е **дословното пресъздаване** на църковнославянските текстове, съзвучни с неговата идея, например като епиграфи към негови творби, напр. „*Дух истини, егоже мир не*

може да припие, ако не види го, по-долу знае го“ (Иоан 14:17). По-често у Шевченко обаче е **творческото пресъздаване** на религиозните текстове и въвеждането на отделни църковнославянизми или цели изречения в основния украински текст. Тук се откроява употребата им в две посоки – позитивна и негативна. В първия случай църковнославянизмите се използват за придаване на тържественост и подчертаване на положителни постъпки или природни картини, напр. „Во Іудеї не було – Промовив гость, – того ніколи, Що нині узриться! Равві! Равві великого глаголи, На ниві сіються новій! І виростуть, і пожнемо, І в житницю соберемо Зерно святее. Я месію Іду народу возвістити“. Във втория случай те се използват за задълбочаване на отрицателни характеристики, за създаване на ирония, сарказъм, за подсилване на гнева, напр. „Пребезумний в серці скаже, Що бога немає, В беззаконії мерзїє, Не творить благая. А бог дивиться, чи є ще Вискающий бога“; „І всеє господа тлаголи, І всеє плачеться земля“. Особено силно е художественото въздействие в случаите на непосредствено съединяване на високите по стил църковнославянизми с обикновената, дори ругателна украинска лексика, както в случаи като: „І од глибокої тюрми Та до високого престола – Усі ми в золоті і голі“; „Восплач, пророче, сине божий, І о князях, І о вельможах, І о царях отих. І рци: Нащо та сука, ваша мати, Зо львами кліщилась, щенята? І добувала вас, лихих?“ (Курс 1958: 215-224; примерите са цитирани също по това издание).

Със съзнателната и високохудожествена употреба на църковнославянска лексика в творчеството си, Тарас Шевченко я утвърждава като неразделна част от културния лексикален пласт на украинския език. Старобългарският в основата си църковнославянски език векове наред е лежал в основата на езика на високата култура, религията и науката в украинските земи. Независимо от различията в пътищата на развитие на украинския и руския книжовен език (където църковнославянизмите са значително повече), те са органично присъщи на културния фонд и на украинския език. Лексикалните църковнославянизми в творчеството на великия поет трябва да се възприемат не като руско езиково влияние, а като творческо интегриране на езиковото културно наследство в корпуса на съграждащия се украински книжовен език, като вплитане на осветената от вековете традиция в народната стихия, върху която той се основава. По този начин той легитимира украинския език на голямата сцената на литературата и демонстрира по силно въздействащ начин неговия художествен потенциал.

Дълбоката народност на Шевченковия език се проявява и в широкото използване на разнородна народна фразеология, включително пословици и поговорки. При него

тя е представена значително по-ограничено, отколкото при неговия предшественик Котляревски, но е много по-разнообразна и уместно и органично използвана.

Най-широко у него са представени различни емоционални изрази като *ото то й то, та й годі, та й те сказать, нігде правди діть*. Нерядко такива съчетания се доближават до глаголни императиви и изпълняват ролята на сказуемо в изречението: „А *пек тобі*, забув, дурню, що смерт за плечима“, „Шукаю бога, а находити *Таке, що цур йому й сказать*“ и др. Също така често се срещат идиоматични изрази, характеризиращи различни състояния на човека или поведението му, които служат за образно обозначаване на явлението, а също и такива със социално заострени характеристики на описваното, напр. „Щоб дома *байдаків не бив*“, „...мовчки *чухали чуби*“, „в *дурні й убрався*“; „Петра на волю *одпустили...*“, „А хлопців в *москалі забрали...*“, „І знову в люде довелось *Проситись в найми!*“ и др.

Значителна група в творчеството на Шевченко са съчетанията със смисъл на сравнение, които поради широката им и честа употреба в народното творчество са придобили смисъла на постоянни характеристики на качества или явления. В преобладаващия случай това са сравнения с качества на животни в положителен или отрицателен смисъл, напр. „*понадувалось, як індики*“, „*мов ласочка крадеться*“, „*мов пси гризуться*“, „*зашипіли, мов гадюки*“ и др. Редица сполучливи характеристики на социални ситуации, направени от твореца, се превръщат в „крилати изрази“ в украинския език, напр. „*Учитесь, читайте, І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь*“, „*Де нема святої волі, Не буде там добра ніколи*“ и др. (Курс 1958: 229-231).

Шевченковият език представлява хармонична смесица от разнородни и разнотилови елементи. Чрез творчеството си поетът утвърждава във формацията се нов украински книжовен език широк спектър лексикални средства от народната говорна стихия и от високия религиозно-философски стил. Съчетавайки ги, той ги подчинява на нов в сравнение с предшествениците му емоционален и идеен патос, на нови творчески и естетически методи и така предизвиква естетическа преоценка на словесните изразни възможности на художествения език. Чрез своята емоционална и могъщо въздействаща поезия творецът дава мощен тласък на развитието на поетичния стил. Освен това обаче тя изиграва обществено-естетическа роля, сравнима с ролята на езика на прозата в западноевропейския или руския културен контекст, а именно – тя синтезира „и поетични, и риторични, тоест агитационно-убеждаващи, публицистични, делови, научно-теоретични и други функции“ (Виноградов 1962: 15, цит. по

Співвідношення 1963: 29). Като започва да изразява политически, философски, културни и др. понятия със средствата на украинския език, творчеството му се превръща в идейна и естетическа основа и в тласък за развитието на публицистичния, научния и ораторския стил. Фактически творчество на поета поставя началото на функционално-стилистичното разслоение на украинския книжовен език. Той окончателно скъсва със старата традиционна подялба на висок, среден и нисък стил с регламентираните за него изразни модели и средства (Співвідношення 1963: 28-39).

Може да се каже, че богатият лексикон на Тарас Шевченко представлява основата на речниковия състав на украинския език. Езикът на великия поет още през XIX век придобива голям авторитет, което обуславя и неговото широко лексикографско представяне от „Малорусько-німецький словар“ на Е. Желехивски и С. Недилин (1886), през „Словар української мови“ под ред. на Б. Гринченко (1907-1909) до единайсеттомния „Словник української мови“ (1970-1980). В последния от тях, най-подробния и пълно представящ словесното богатство на украинския език, 86% от употребяваната от поета лексика е включена като нормативна (9458 единици), което представлява 7% от общия лексикален състав на езика, представен в СУМ (Січкап 2003).

От направения преглед се налагат някои изводи.

И двамата творци имат мощно и дълготрайно влияние върху развитието на книжовния език на своите народи. Творческият път на П. Р. Славейков е по-продължителен и дава по-голяма възможност за пълноценна изява в различни сфери – от литературната до политическата. Неговата литературна продукция, при цялата ѝ разностранност, се очертава в две основни насоки – на поезията и на публицистиката. Публицистът, общественикът и поетът в творческата личност на Славейков са неразривно свързани и се допълват. Затова и основните посоки на влияние върху книжовния език са в сферата на поетичния и публицистичния стил, без, разбира се, да се пренебрегва и художествено-белетристичният.

При Тарас Шевченко основна насока на изява е поетичната, макар със своето новаторство и мощно художествено въздействие тя да става основа за развитие на други стилове като публицистичния и ораторския. Без специално да се изявява в областта на публицистиката, творецът я включва органично в своята поезия чрез идейната и емоционална насоченост и художествена реализация на поетичните си творби. На това се и дължат някои от основните

разлики в художествения език на двамата дейци.

Без да са теоретици на езика, и двамата са много последователни във възприемането в творчеството си на своите виждания за същността и насоките на развитието на езика, които се изразяват в развиването му в демократична посока и в новаторско и творческо сплитане на елементи от живия народен език с елементи от старата книжовна традиция. Все пак Славейков, като журналист с богата практика, е по-експлицитен в изразяването им.

И двамата автори на лексикално ниво демонстрират изключително богатство. По отношение на културната лексика, представена от интернационализмите и църковнославянизмите, те имат заслуга за интегрирането им в системата на книжовния език. Специално във връзка с последните трябва да се отбележи творческата им употреба, като се утвърждава статутът им на неразделна част от културната история на езика. При двамата автори се забелязва известна разлика в използването им, проявяваща се в по-скоро стилистично неутралната им употреба от Славейков в номинативна функция и много често емоционалната, силно стилистично маркирана в положителен или отрицателен емоционален смисъл употреба от Шевченко. В публицистиката на Славейков се наблюдава употреба на русизми в качеството им на заемки за обозначаване на понятия от културната сфера. Шевченко избягва употребата на руски думи. Този факт е обясним освен с личните му предпочитания и богат лексикален запас, и с това, че той не разработва обществена и политическа тематика по начина, по който прави това един публицист. Така че в този случай не става дума за богатство на езика и лични нагласи при двамата автори, а по-скоро за различия в културния контекст, в стила, тематиката и проблематиката на произведенията им и в творческите задачи, които си поставя всеки от тях.

Пак в рамките на тематично-стиловата специфика на творчеството им се проявяват и разликите в сферата на фразеологията. При Шевченко тя е изключително народна фразеология с оценъчен или сравнителен характер. Славейков обогатява книжовния език освен с фразеология от областта на устната народна словесност, и със словосъчетания и изрази от обществено-политическата сфера, с които той борави като журналист. С течение на времето такива словосъчетания се фразеологизират в езика и днес са естествена и неотделима част от културния лексикон.

Разгледано в сравнителен план, творчеството на двамата колоси на украинската и българската литература – Т. Г. Шевченко и П. Р. Славейков – показва съществени общи черти. Те се изразяват преди всичко в съчетаването на дълбока народност и

интелектуалност, на традицията и новаторския подход. Направеният преглед ни убеждава в могъщото въздействие на тези творчески личности върху процесите на обогатяване, интелектуализация и стилова диференциация на книжовните езици до степен то да зададе основните естетически насоки на развитието им и да залегне като крайъгълен камък във формирането им.

Използвана литература:

Виноградов 1962: Виноградов, В. Поэтика и ее отношение к лингвистике и теории литературы – В: Вопросы языкознания, 1962, № 5.

ИБКЕ 1989: Жерев, Ст., Станков, В., Цойнска, Р. История на българския книжовен език. Учебник за XI и XII клас на националното средно училище по култура. С., 1989.

ИБЛ II: История на българската литература в 4 тома. Т. 2 – Литература на възрождането. С., 1966.

Иванова 2012: Иванова, Д. История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс. Пловдив, 2012.

Курс 1958: Курс історії української літературної мови. Т. 1 – Дожовтневий період. За ред. академіка І. К. Білодіда. К., 1958.

Попов 1983: Попов, К. Езикът на Петко Славейков. Лексика и фразеология. С., 1983.

Русинов 1980: Русинов, Р. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С., 1980

Січкарь 2003: Січкарь, С. А. Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми. Автореферат дис. канд. філол. наук. КНУ ім. Т. Шевченка, Інститут філології. К., 2003.

Співвідношення 1963: Білодід, І. К., Їжакевич, Г. П., Франко, З. Т. Співвідношення стилів української літературної мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими в період творення національних літературних мов. Доповіді радянської делегації. V міжнародний з'їзд славистів, Софія, вересень 1963 р. К.

Информация за автора:

Албена Стаменова – доцент д-р

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Катедра по Славянско езикознание

бул. „Цар Освободител“ 15, София, 1504

E-mail: albena_stamenova@abv.bg

ЗА НЯКОИ АСПЕКТИ НА ФАКТОРА СТАТУС В РЕЧЕВАТА АКОМОДАЦИЯ

Алиса Трендафилова

Annotation: The purpose of this study is to identify the relationships between the Communication accommodation theory (CAT) and the social status of the recipients and to show some result about the effects of pre-message cognition about the social status of the recipients on the accommodation intentions and the communication accommodation strategies.

Keywords: social status, communication, communication accommodation theory, strategies.

В настоящата статия се разглеждат съвременната теория за акомодацията и някои от основните аспекти на социалния статус на говорещия човек, които имат отношение към емпиричните изследвания на стратегиите за речева акомодация, прилагани от носители на българския език.

1. Теорията за акомодацията в комуникацията – общи насоки

Съвременната теория за акомодацията в комуникацията представлява особена изследователска рамка с корени и развитие най-вече в социалната психология на езика. Тя обяснява и предсказва мотивите и последствията от приспособяването в процеса на общуване, като поставя акцент върху социално-когнитивните процеси и водещата роля на индивидуалната мотивация при избора на конкретно речево поведение. Тази теория първоначално е модел за обяснение на езиковите атитюди и „мобилността на акцента“ (вж. Giles 1973), по-късно – за речевата (вж. Thakerar et al. 1982) и комуникативната акомодация (вж. Giles et al. 1987), а днес обхваща междуличностната и междугруповата комуникация (вж. Gallois et al. 2005). През почти четиридесетилетната история на изследванията, основаващи се на теорията за акомодацията, са настъпили множество промени в подхода и неговите приложения при изследване на комуникативното поведение на човека. С оглед на целта на настоящия текст – представяне на някои аспекти на социалния статус при изследване на акомодацията – следва да се споменат основните компоненти на посочения подход днес.

1) За тази теория комуникацията е не само процес на обмен на референциална

информация, но и управление на междуличностните и междугруповите взаимоотношения. С оглед на това се приема, че участниците във всеки комуникативен акт регулират социалната дистанция чрез различни променливи в езика и речевото поведение, които функционират като маркери за индивидуална и групова идентичност. Връзките между идентичността и социалните групи са значими още преди непосредственото комуникативно взаимодействие, като се приема, че контактът между представителите на различни социални групи се осъществява в контекст, който се определя от историята на междуличностните и междугруповите отношения, както и от някои културни и индивидуални ценности.

2) Първоначалната ориентация към акомодация на всеки комуникант определя комуникативната ситуация, акомодацията и прилагането на стратегиите за акомодация. С термина „първоначална ориентация“ се означава степента, в която говорещият А е предразположен да има междуличностна или междугрупова ориентация към говорещия Б, както и мотивацията на А за приспособяване или за несприособяване към характеристиките на Б, които възприема като индивидуални или като групово присъщи на всички членове на дадена група, с която А идентифицира Б.

3) Във фазата на непосредствено взаимодействие между говорещите най-силно влияние оказват нормите, наложени от ситуацията на общуването, които в голяма степен определят речевото и неречевото поведение на човека. Стратегиите за акомодация могат да бъдат различни, напр. за конвергенция, дивергенция, поддържане, допълване, улесняване на разбирането, управление на дискурса, междуличностен контрол и др. (вж. Трендафилова 2011 а, 2011 б, 2012 б, 2013), като всяка от тях се определя от субективното възприемане на социалната дистанция, културно обусловените комуникативни особености на социалните групи и динамиката на субективния и обективния свят на комуникантите.

4) Комуникативното взаимодействие се разглежда с оглед на това, което говорещите внасят в конкретния акт, т.е. тяхната първоначална ориентация, и с оглед на това, което извеждат от него, т.е. оценките и очакванията по отношение на партньора във взаимодействието и на социалните групи, с които той е свързан. Това означава, че според теоретичния модел в комуникативния акт взаимодействат не само непосредствено изявени стратегии, тактики и поведенчески модели, но и елементи от социалния опит на комуникантите, които са свързани с този акт, но го предхождат или са следствие от него. С оглед на това динамиката както на намеренията за участие в бъдещи ситуации на общуване със същите

комуниканти или с други представители на дадени социални групи, така и на оценките за продуктивното представяне на конкретните участници, засяга всяка фаза на взаимодействието и времето след него.

От една страна, теорията за акомодацията има здрави корени в психологическата социална психология и най-вече в социалната психология на езика (вж. Трендафилова 2012 а), като промените в тази област съществено влияят върху по-нататъшните промени в разбиранията за същността, функциите и особеностите на комуникацията, разбрана като процес на акомодация. От друга страна, днес психологическото познание в най-голяма степен засяга изследванията върху акомодацията в два аспекта: а) по отношение на социалната идентичност на говорещите (вж. Tajfel 1974; Tajfel, Turner 1979; Трендафилова 2012 б), която определя както поведението в една или друга насока, така и възприемането на другите говорещи посредством субективните аспекти на принадлежността към определени социални групи; б) с оглед на непрекъснато протичащите в акта на комуникация каузални атрибуции, т.е. начините, по които всеки от говорещите си обяснява своето собствено поведение и това на другите говорещи (вж. Андреева 2007: 31–68; Трендафилова 2012 б). Следва да се спомене още, че изследванията на комуникативното взаимодействие с оглед на теорията за акомодацията предполагат отчитане на паралелното функциониране на езикова, психологическа и субективна акомодация, както и на признатата днес възможност за симултанно прилагане на различни стратегии. Тези особености имат съществено значение при всяко емпирично изследване на акомодацията в комуникацията и задават отправна точка както при планиране и провеждане на изследване върху акомодацията, така и при анализ на получените данни.

2. Подходи към социалния статус на говорещите

В социологията днес социалните статуси се приемат като „структурни елементи на социалната организация на обществото, които осигуряват социалните връзки между субектите на обществените отношения. Тези отношения, подредени в рамките на социалната организация, се групират в съответствие със социално-икономическата структура на обществото и образуват сложна координатна система“ (Яковлев 2008: 502). Статусите бива два: предписани на индивида от обществото (предписани позиции), които не зависят от усилията и заслугите на този индивид, и достижими статуси (достижими позиции), заемането на които зависи от самия човек (пак там, с. 502). Още М. Вебер разглежда социалния статус като измерение на социалната

стратификация на обществото и определя два типа характеристики на статуса: субстанциални, напр. свързаните с възрастта, пола, националността, културата, образованието и др., и релационни, които определят мястото на човека в съответните социални групи и показват ситуативното и социалното неравенство по вертикала (Weber 1978: 305). От своя страна, социалната роля в социологията се разглежда в два аспекта: като съвкупност от норми, които определят поведението на личността в зависимост от нейното социално положение, и като самото поведение, което реализира тези норми (Силасте 2008: 399).

Терминът *социален статус* в социолингвистиката днес се определя като „положението на индивида в обществото, неговото постоянно или временно място в социални йерархии от различен тип, които определят взаимоотношенията с другите членове на обществото“ (Михалченко 2008: 217), като в социолингвистичен план статусът има три аспекта. От една страна, той е „недиференцирана съвкупност от всички социални признаци на говорещия – както постоянни, така и проявяващи се само в дадената ситуация на общуване. С оглед на това статусите биват приписани (дъщеря, мъж, китаец), придобити (учител, лидер, жена) и ситуативни (спътник, купувач) – в този случай социалният статус се включва в групата фактори, която обуславя както стратификационната, така и ситуативната вариантност на езика“. С второто си значение: „Съвкупност от постоянни социални и социално-демографски признаци, с които се характеризира (възраст, пол, принадлежност към определена социална група, етническа принадлежност)“, статусът е свързан със стратификационната вариативност на езика, при който избирането от страна на говорещия на конкуриращи се езикови форми се обуславя от постоянни, обективно присъщи на комуниканта социални признаци. Третото значение е: „Относителното положение (позиция) на индивида или групата в социалната система, което се определя по оста „по-високо – по-ниско“ в съответствие с редица признаци, които са специфични за дадените система (икономически, професионални, етнически и др.), които могат да се оценяват като престижни или непрестижни в съответствие с ценностните нагласи, приети във всяко конкретно съобщество: в такъв случай социалният статус може да бъде висок или нисък (пак там, с. 207-208). Под „статусен набор“ пак се разбира комплексът от груповите постоянни (приписани или придобити) социални статуси, с които се характеризира положението на субекта в социума и който определя набора от социални роли, като основният статус в статусния набор е положението на субекта в обществото като цяло (пак там, с. 217).

Един от основните тезиси на социолингвистиката е този, че придвижването

нагоре по скалата за престиж е основен мотиватор за речевото поведение на човека в социалните групи: „Тъй като обществото е структурирано и йерархизирано, езиковото поведение на повисшестоящата социална група има по-висок престиж в сравнение с низшестоящите. Тази зависимост е твърде специфична за социолингвистичните изследвания“ (Виденев, 2000: 99). Социолингвистиката приема още тясната връзка между социалната роля и социалния статус: „Социалната роля на личността заедно с нейния социален престиж влиза в обема на понятието „социален статус на личността“, което обединява и функционалната, и оценъчната характеристика. Социалният статус показва положението, което заема един индивид или група от индивиди по вертикалната скала на престижността, а в крайна сметка това е свързано с положението в обществото, наричано най-често „обществено положение“ (пак там, с. 105). В социологията понятието „социален статус“ включва „не толкова атрибутивните признаци, по които можем да отнесем един индивид към определена социална група, колкото престижните и нормативните признаци, издигани от обществото под формата на ценностен комплекс“ (пак там, с. 106), а обществото оценява индивида по свой комплексен ценностен критерий, който включва различни аспекти: производствен, икономически, политически, организационен, културен, морален и т.н., като „...по отношение на речевото поведение обществото набляга на социално-културния ценностен критерий“ (пак там, с. 106).

За Ст. Димитрова „социалният статус включва „всички характеристики на говорещия като член на обществото – социално положение, роднински взаимоотношения, професионално ниво, културна осведоменост и т.н.“ (Димитрова 1988: 71)

Според А. Швейцер терминът статус може да бъде включен в понятийния ред, свързан със стратификационната вариантност на езика, а терминът роля – в реда, свързан със ситуативната вариантност (Швейцер 1977: 81). При определянето на статуса се отчитат признаци като класова принадлежност към социална група, професия, равнище на образование и др., докато ролевите отношения са взаимоотношенията между участниците в комуникативния акт, които са определени от социалната ситуация и варират заедно с нея (пак там, с. 81). С оглед на разбирането за социалния статус в социологията Швейцер уточнява, че „за социолингвистиката релевантни са не всички социални роли и не всички ролеви отношения, а само тези от тях, които имат експлицитно изразени езикови речеви корелати“ (пак там, с. 82).

Твърдението на Ст. Димитрова, че „... въпросът за лексикалната селективност и за социалния статус както на говорещия, така и на слушащия, винаги е бил и продължава да

бъда актуален“ (Димитрова 1988: 73) все още важи в пълна сила, като изследванията върху различните аспекти на статуса отчитат и неговата сложност и многомерност.

Разглеждайки социолингвистиката и социологията на езика, Н. Вахтин и Е. Головки подчертават: „От всички параметри на социолингвистичните изследвания най-сложен остава този, свързан със социалния статус“ (Вахтин, Головки 2004: 61). Тези думи кореспондират на тезата, изразена от Р. Хъдсън, че „данните почти не подкрепят представата за социалния статус като единно явление“ (Хъдсън 1995: 219). С оглед на приемането на социалния статус като скала с два ясно определени полюса Хъдсън допълва: „От друга страна, в литературата има случаи, когато нормата се определя от групата в *средата* на йерархията, което потвърждава, че обществото не е задължително поляризирано на връх и дъно, що се отнася до речта“ (пак там, с. 219-220).

Конечкая подчертава, че социалният статус е исторически изменчива и динамична категория, като във всяка страна социалната йерархия в различни исторически промени е различна и това се отразява върху названията на социалните групи (Конечкая 1997: 14-15).

За Н. Вахтин и Е. Головки въпросът как на един индивид се приписва място в социалната структура има отговор в два аспекта: въз основа на обективни измерения и субективна оценка (Вахтин, Головки 2004: 61). Измеренията на социалния статус на партньорите в комуникативния акт могат да бъдат субективизирани в различна степен и да бъдат релативни на комуникативната ситуация и на различни прагматични и психолингвистични нейни аспекти. Пример за това е тезата на Д. Танен, че „актът на даването на информация по дефиниция поставя човек в рамката на по-висок статус, докато актът на слушането – в по-долен статус“ (Танен 1997: 152).

В своята монография върху езика на социалния статус В. Карасик приема, че „социален статус“ обозначава съотносителното положение на човека в социалната система, което включва права и задължения и произтичащи от това взаимни очаквания на определено поведение, при което личностните характеристики на човека отстъпват на втори план (Карасик 2002: 5). Обобщените от автора направления, в които съвременните изследвания в областта на социологията, социалната психология и социолингвистиката разглеждат социалния статус на човека, разкриват сложната и многомерна същност на категорията социален статус.

А) Социално-икономически план – отразява влиянието на социалната

стратификация върху типовете жизнени стилове, като съпоставителните признаци на тези стилове са обобщени от В. Карасик в няколко аспекта: основни житейски ценности, тип семейство, доминираща роля в семейството, оптимална възраст, отношения между поколенията, отношение към образование, както и към общуване, местожителство и свободно време и ярки характеристики на битието (Карасик 2002: 11).

Б) Социометричен план – представлява скалиране на обществените групи и слоеве от населението по редица критерии, към които обикновено се отнасят типа занятие и източникът на доходи, произход, образование и др., като във всеки от посочените аспекти е налице своеобразно скалиране по различни признаци.

В) Ролеви план – проявява се в това, че статусът обобщава множество социални роли. Под роля В. Карасик разбира устойчив шаблон на поведение, който включва действията, мислите и чувствата на човека (пак там, с. 13). Ролята има няколко аспекта: позиция (място на личността в системата на социалните отношения), сегменти на позицията (пакети от социални връзки), ролеви очаквания (социалните норми, ориентирани към личността като изпълнител на съответната социална роля), ролеви партньори (агенти на ролевите очаквания), и ролеви предписания (вътрешният контрол над ролевата дейност (Тарасов 1979: 117). Освен това ролите са нееднородни, могат да бъдат обусловени от постоянни и променливи характеристики на човека, да бъдат независими от говорещия и усвоени, да функционират на социално, междуличностно и вътрешногрупово равнище, да бъдат свързани със статуса, позицията и ситуацията както на макро-, така и на микроравнище (Карасик 2002: 14).

Г) План, свързан със социалната дистанция – този план се изразява в „неутрализиране“ на индивидуалните характеристики на човека, който заема определена социална позиция, и в актуализация на отношенията на неравноправие между участниците в общуването. Тук се отнасят напр. четирите типа комуникативна дистанция, установени от Е. Хол: интимна, лична, социална и публична (Hall 1982: 114–129), различните класификации на комуникативните стилове и тоналности (вж. напр. Пачев 1993: 160–163; 217–220; Виденов 2000: 106–107), и др. Тъй като дистанционният аспект на статуса се изразява и в субективната оценка за собствения статус и този на партньора, е възможно тази субективна оценка да не съответства на обективната. Всъщност и субективната статусна оценка, и субективната статусна самооценка са детерминирани най-вече от чувството за принадлежност към определена социална група. Социалната дистанция има динамична природа, обусловена от пресичането в общуването на

субективните и обективните статусни оценки и самооценки. Въпреки това в този план съществуват различни зависимости, напр. колкото е по-голяма разликата между общественото положение на единия и на другия участник в общуването, толкова е по-вероятно да се увеличи социалната дистанция между тях, а превключването на тази социална дистанция като правило е привилегия на участника в комуникацията с по-висок статус.

Д) Нормативният (оценъчен) план на социалния статус се изразява посредством понятията привилегия, престиж и уважение. Различията в общественото положение са свързани с определен набор от модели на поведение, права и задължения, с които се асоциира дадено място по ценностната скала на конкретното общество. Разпределението на различни социални възнаграждения сред хората, които заемат различно общественото положение, сведени до три типа – власт, богатство и престиж, – се проявяват по три начина: като непосредствено, като символично потребление и като обмяна. От всички тях именно престижът се приема за базов символ на социалния статус.

Е) Етнокултурният план на социалния статус, изследван в ентографията, антропологията и културологията, разглежда статусните отношения в различни култури и езици и засяга теми като експлицитност и имплицитност на изразяването на статусното неравенство, правилата на етикета по отношение дължината на фактическата реч, съществуването в някои езици на особени начини за изразяване на повишаване на статуса на партньора в общуването и на понижаване на собствения статус, превключването на социолектите в съответствие с превключване на статусните отношения, както и различни аспекти на статусните отношения в различни субкултури на една култура и в различни социолекти на даден език.

Ж) Динамичният план на социалния статус обединява два проблема, свързани с измененията на статуса: а) филогенетичният (диахронният) анализ на статусните отношения в дадено общество позволява да се проследят измененията в обществените норми и правилата на поведение в съответствие със социалната йерархия; б) при онтогенетичния анализ, свързан със социализацията на човека като подрастващ член на обществото, се разглеждат теми като билингвизма, престижните и непрестижните социолекти, езиковия дефицит и др.

По отношение на най-важните интердисциплинарни аспекти на категорията социален статус В. Карасик прави няколко обобщения:

1) общественото значимите различия между хората имат биологична и социална природа и се типизират в системата от социални признаци на индивида;

2) социалните признаци на индивида са в йерархия в съответствие с ценностите на определено съобщество в даден период;

3) социалните признаци на индивида са нееднородни, групират се в признакови комплекси и могат да бъдат измерени;

4) социалният статус на даден човек се разкрива в ролеви, свързани с дистанцията и нормативни характеристики на поведението, които са обусловени от социално-икономическите и културно-етическите фактори на обществения живот;

5) ролевите, свързаните с дистанцията и нормативните характеристики на поведението се отразяват в стратегиите и средствата в невербалното и вербалното общуване – и трите типа характеристики формират концептуалното ядро на категорията социален статус на човека в социолингвистиката и се разкриват в признаците на речевото поведение, в стратификационната позиция и в стила на живот (Карасик 2002: 282).

Последният от изброените В. Карасик аспекти – влиянието върху стратегиите и средствата за невербално и вербално общуване – има пряко отношение към настоящото изследване. Ролевите характеристики на поведението има отношение към начина, по който комуникантите възприемат себе си и останалите участници в комуникативния акт. Дистанционните характеристики на статуса са в тясна връзка с разбирането на комуникативната акомодация като процес на регулиране на социалната дистанция, а нормативните характеристики на поведението като аспект на социалния статус могат да бъдат отнесени към най-важния фактор във фазата на непосредствено взаимодействие според теорията за акомодацията: нормите, зададени от комуникативната ситуация.

3. Емпирично изследване на социалния статус в контекста на стратегиите за акомодация

Затрудненията при провеждане на емпирично изследване върху стратегиите за акомодация се обуславят от разбирането на акомодацията като сложен комуникативен процес, в който стратегиите са трудни за обективно наблюдение, реализират се на всички комуникативни равнища и е възможно една и съща променлива да функционира като реализация на различни стратегии. Поради това в емпирично изследване, което има за цел анализ на стратегиите за акомодация, е избран подход, при който посредством въпроси, които съчетават особеностите както на езиковите атитюди, така и на поведенческите аспекти на атитюдите в социалната

психология, да се разкрият важни особености на прилагането на стратегиите за акомодация на различни равнища. За нуждите на емпиричното изследване, проведено в Икономическия университет във Варна, Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и Югозападния университет „Неофит Рилски“ в Благоевград общо със 120 студенти в различни специалности, е съставен въпросник, в който различни аспекти на атитюдите към стратегиите за речева акомодация с оглед на тяхната реализация на речево и неречево равнище се изследват в 16 разновидности според комбинацията от 4 фактора: субективно възприет характер на общуването, пол и статус на получателите на съобщението и тип отношения между говорещите, обусловен от две сфери на социална реализация (образование и трудова дейност). Въпросите имат възможност за отговор по 7-степенна скала от Ликъртов тип, където 1 е „Категорично не“, а 7 – „Категорично да“, като във въпросника са представени за оценка по такава скала и 27 фактора, които оказват влияние върху ежедневните за анкетираните лица ситуации на общуване.

Получените в емпиричното изследване резултати се отнасят до няколко от стратегиите за акомодация:

- стратегия за конвергенция, при която говорещите увеличат сходствата между себе си и останалите участници в ситуацията на комуникативно взаимодействие;
- стратегия за дивергенция, при която говорещите подчертават или увеличават социалната дистанция чрез разграничаване от субективно възприетите характеристики на вербалното и невербалното поведение на другите говорещи;
- стратегия за улесняване на разбирането, свързана с фокусиране на говорещия върху възможността за разбиране и тълкуване на съобщението от страна на реципиента на това съобщение;
- стратегия за управление на дискурса, при която фокусът е върху комуникативните потребности на партньора в общуването и приспособяването на говорещия към тях;
- стратегия за междуличностен контрол, свързана с определяне на посоката и характера на комуникативното взаимодействие.

Разгледани са особеностите на следните реализации на стратегиите за речева акомодация:

- стратегия за речева конвергенция – посредством думи, които се разпознават като остарели, диалектни, жаргонни, термини и чужди думи, под влияние на такива употреби от

страна на различен събеседник; различни книжовни променливи, напр. депалатализация на консонант пред окончанието за 1 л. ед.ч. и 3 л., мн. ч., сег. вр. при глаголи от I и II спрежение (*вървѢ, спѢ*), и консонант пред членната морфема при съществителни нарицателни имена за лица дейтели с наставка –АР и –ТЕЛ от м.р., ед.ч.. (*учителѢ, преподавателѢ*); употреба на повелителни глаголни форми с отнет на ударението (*нАправи, дОнеси*); повсеместен Е-рефлекс на старата ятова гласна (*бЕл, хлЕб*); глаголно окончание –МЕ за 1 л., мн.ч., сег. време, I и II спрежение (*пишемЕ, четемЕ*); редукция на неударено Е в И (*тИлИвизор*); пет паралингвистични променливи: дължина на изреченията, дължина на паузите в речевия поток, сила на гласа, темпо на речта и произносителен стил; формите за обръщение ТИ – ТИ и ВИЕ – ВИЕ под влияние на такива употреби от страна на различен събеседник;

- стратегия за речева дивергенция посредством формите за обръщение ТИ – ВИЕ и ВИЕ – ТИ;

- стратегия за междуличностен контрол чрез променливи като прекъсвания на другия говорещ, поправяне на говорещия в разговора или предоставяне на контрола върху разговора на него;

- стратегия за улесняване на разбирането посредством забавяне темпото на речта и произносителния стил;

- стратегия за управление на дискурса при смяната и налагането на темата на разговора.

Резултатите по отношение на комуникативните фактори показват, че за същински фактори, които влияят върху анкетираните лица върху ежедневните за тях ситуации на общуване, следва да се приемат само онези 11 от тях, чиито средни стойности превишават средната стойност по скалата. Тези фактори са следните: *отношения между говорещите; тема, за която се говори; цел на общуването; интереси на говорещите; общи хобита; възраст; общ минал опит; наличие на случайни странични слушатели; възможност за бъдещи ситуации на общуване между говорещите; обща принадлежност към определена група; образование*. И така, шест от най-високо оценените фактори са със субективен характер в контекста на теоретичната рамка, свързана с акомодацията в комуникацията: *отношения между говорещите, интереси, общи хобита, общ минал опит, възможност за бъдещи ситуации на общуване и обща принадлежност към определена група*. Три от високо оценените фактори са свързани с комуникативната ситуация: *темата, целта на общуването и наличието на случайни странични*

слушатели и само два са социално-демографски: *възрастта* и *образованието*.

Представените в скалата за оценка фактори, свързани със социалния статус на реципиентите, не са сред онези, които получават средна или по-висока от средната оценка: *положение в обществото на всеки от говорещите* е на 16-то място (със средна стойност 3.84), *разлика в йерархия между говорещите* е на 17-то място (със средна стойности 3.78), а *обществено положение* – на 18-то място (със средна стойности 3.50), т.е. те получават общи стойности със значение между „По-скоро не“ и „Колкото да, толкова не“.

От друга страна, прилагането на клъстърен анализ при обработка на резултатите по отношение на акомодационните фактори показва интересно групиране на факторите, свързани със социалния статус. *Разликите в йерархията* (№17) и *положението в обществото на всеки от говорещите* (№ 18) са обединени в една подгрупа, която, заедно с *обществено положение* (№ 10), формира групата на факторите, свързани със статуса. *Образованието* (№ 3) и *типа професия* (№ 4) формират подгрупа, към която се добавя *актуалното занимание на говорещите* (№ 5) – трите фактора са свързани със социалната реализация, а *полът* (№ 2) заема самостоятелно място в тази подгрупа.

По отношение на стратегиите за акомодация може да се каже, че съществуват ясни различия в получените резултати по отношение на наличието или липсата на статусна разлика между анкетираните лица и реципиентите на съобщенията според променливите, заложиени във въпросника. Тъй като едва 15,6 % от анкетираните студенти са посочили, че работят, резултатите по отношение на комуникативните ситуации с преподавател следва да се приемат като основани на социалния опит и комуникативната компетентност, свързани най-вече с общуването в академична среда, докато резултатите, свързани със сферата на трудовата реализация, следва да се разглеждат повече като нормативни очаквания на анкетираните за изискванията на съответната социална роля.

С оглед на направените уточнения може да се обобщи, че когато в комуникативната ситуация другият участник е състудент или колега на работното място, т.е. не са налице различия в статуса, очакваното поведение е свързано с прилагане на различни стратегии за акомодация според изследваните променливи, каквито са:

- думи, които се приемат като остарели, диалектни или жаргонни;
- всички изследвани не книжовни варианти на езиковите променливи;
- някои от паралингвистичните променливи, каквито са дължината на

изреченията, дължината на паузите в речевия поток и темпото на речта

- употребата на второлична сингуларна форма за обръщение при такива употреби от страна на другите говорещи;

- употребата на второлична сингуларна форма за обръщение при употреба на второлична плурална от страна на другите говорещи;

- прекъсване на говорещия по време на разговора;

- поправяне на говорещия;

- смяната на темата на разговор;

- налагането на темата.

Когато, от друга страна, в комуникативната ситуация другият участник е преподавател или пряк ръководител на работното място, т.е. налице са статусни различия и разлика в йерархията, очакваното поведение е свързано с прилагане на различни стратегии за акомодация според следните изследвани променливи:

- думи, които се възприемат като термини и като чужди думи;

- синхронизиране с произносителния стил на останалите говорещи;

- уподобяване в силата на гласа според комуникативното поведение на другите говорещи;

- употреба на второлична плурална форма за обръщение в отговор на такива употреби от страна на другите говорещи;

- употребата на второлична плурална форма за обръщение при употреба на второлична сингуларна от страна на другите говорещи;

- предоставяне на контрола върху разговора;

- забавяне на темпото на речта с цел улесняване на разбирането;

- улесняване на перцепцията на съобщението посредством характеристиките на произносителния стил.

С оглед на стратегиите за акомодация, прилагани от изследваните лица, може да се каже, че са налице резултати, въз основа на които може да се очертае наборът от стратегии и променливи, чрез които те се реализират, в зависимост от статусните отношения между говорещите.

При липса на статусни различия между участниците в комуникативния акт, може да се очакват:

– стратегия за конвергенция на лексикално равнище при думи, които се възприемат като остарели, като диалектни или като жаргонни, различни употреби на не книжовни варианти на дадени езикови променливи, на паралингвистични средства като дължина на изреченията, дължина на паузите в речевия поток и темпото на речта, както и употреби на второлична сингуларна форма за обръщение при такива употреби от страна на другите говорещи и на второлична сингуларна форма за обръщение в отговор на употреби на второлична плурална;

– стратегия за междуличностен контрол чрез прекъсване на говорещия по време на разговора или поправяне на говорещия;

– стратегия за управление на дискурса чрез смяна на темата на разговора или чрез нейното налагане.

Когато са налице разлики в йерархията и различия в статуса на участниците в комуникативния акт, по-вероятно е да се прилагат следните стратегии за акомодация:

– стратегия за конвергенция чрез думи, които се възприемат като термини и като чужди думи, синхронизиране с произносителния стил на останалите говорещи, уподобяване в силата на гласа според комуникативното поведение на другите говорещи, употреба на второлична плурална форма за обръщение в отговор на такива употреби от страна на другите говорещи;

– стратегия за дивергенция чрез употребата на второлична плурална форма за обръщение при употреба на второлична сингуларна от страна на другите говорещи;

– стратегия за междуличностен контрол чрез предоставяне на контрола върху разговора;

– стратегия за улесняване на разбирането чрез забавяне на темпото на речта с цел улесняване на разбирането, както и посредством характеристиките на произносителния стил, съобразен с необходимостта от недвусмислено разбиране на съобщението.

Обобщение

По дефиниция апроксималните стратегии за акомодация, каквито са стратегията за конвергенция и за дивергенция, имат за фокус регулацията на социалната дистанция, а неапроксималните – фокусиране върху възможността за разбиране и тълкуване на съобщението от страна на реципиента на това съобщение (стратегия за улесняване на разбирането), върху комуникативните потребности на партньора в общуването и

приспособяването на говорещия към тях (стратегията за управление на дискурса) и върху определяне на посоката и характера на комуникативното взаимодействие (при стратегията за междуличностен контрол).

Както показват данните от емпиричното изследване, по-високи са стойностите на получените резултати по отношение на неапроксималните стратегии за акомодация, каквито са тези за междуличностен контрол, за улесняване на разбирането и за управлението на дискурса, в сравнение с апроксималните. От една страна, може да се каже, че регулацията на социалната дистанция е по-малко значима за анкетираните лица от декодирането на съобщението, комуникативните потребности и конвенциите на комуникативното взаимодействие. От друга страна, с оглед на резултатите от цялостната обработка на емпиричните данни, наличието или липсата на статусни различия между комуникантите, наред със субективно възприетият характер на общуването, се оказват с по-голямо влияние върху реализацията на стратегиите за акомодация от пола на събеседника и сферата на отношенията. От трета, относително ниските стойности на факторите, свързани със социалния статус и статусната йерархия, предлагат обяснение на данните чрез възрастта на анкетираните лица, степента на тяхната социална реализация и ниския процент трудова заетост сред тях.

В контекста на изследване на стратегиите за акомодация и на социалния статус на говорещите сред млади носители на българския език данните са показателни за относителната диференциация по стратегии и променливи, приети в емпиричното изследване, а социалният статус е застъпен както по отношение на субективната оценка, заложена при изследване на атитюдите, така и при обективно зададените отношения между комуникантите в социалното пространство. С оглед на получените резултати може да се каже, че темата за субективните аспекти на социалния статус и тяхната роля в комуникацията следва да бъде обект на анализ в още изследвания, за да могат да бъдат направени категорични изводи по темата.

Използвана литература

- Андреева, 2007:** Андреева, Л. Социално познание и междуличностно взаимодействие. С., УИ „Св. Климент Охридски”, 2007.
- Виденов 1998:** Виденов, М. Социолингвистическият маркер. С., Делфи, 1998.
- Виденов 2000:** Виденов, М. Увод в социолингвистиката. С., Делфи, 2000.
- Вахтин, Головко 2004:** Вахтин, Н.Б., Головко, Е.В. Социолингвистика и социология языка. СПб, ИЦ „Гуманитарная академия“; Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2004.
- Димитрова 1988:** Димитрова, Ст. Лексикална селективност и социален статус на говорещия. –

В: Проблеми на социолингвистиката I. Материали от I национална школа по социолингвистика с международно участие. Приморско, 12-15.X.1987, С., БАН, 1988.

Карасик 2002: Карасик, В. И. Язык социального статуса. М., Гнозис, 2002.

Конечкая 1997: Конечкая, В.П. Социология коммуникаций. М., Международный университет бизнеса и управления, 1997.

Михалченко 2006: Михальченко, В. Ю. (отв. ред.). Словарь социолингвистических терминов. М., Институт языкознания РАН, 2006.

Пачев 1993: Пачев, А. Малка енциклопедия по социолингвистика. Пл., Евразия-Абагар.

Силласте 2008: Силласте, Г. Г. Ролей социальных теории. – В: Осипов, Г. В., Москвичев, Л. Н. (Отв. ред.). Социологический словарь. М., Норма. 2008, 399– 401.

Танен 1997: Танен, Д. Ти просто не разбираш. Мъжете и жените в разговор. С., Агата, 1997.

Тарасов 1979: Тарасов, Е.Ф. К построению теории речевой коммуникации. – В: Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф., Шахнарович А.М. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. М., Наука, 1979, 5–147.

Трендафилова, 2011 а: Трендафилова, А. Комункативната акомодация: събития, реакция на събития или комплекс от фактори. – В: Международна научна конференция „Събитие и безсмъртие в литературата, езика и философията“, ФСФ, СУ „Св. Климент Охридски“, София, 13 – 14 май 2011 г. Сборник с доклади. (Под печат).

Трендафилова, 2011 б: Трендафилова, А. Акомодация и стратегии: типология и динамика. – В: Littera et Lingua. Зима 2011. [<http://slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/issues/winter-2011-toc/to-language-m/706-trendafilovaa-2011>]

Трендафилова 2012 а: Трендафилова, А. Акомодация, стратегии и социална психология на езика. – В: Littera et Lingua. Есен 2012. [<http://www.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/index.php/bg/issues/autumn-2012/751-trendafilovaa-2012>]

Трендафилова, 2012 б: Трендафилова, А. Роля на социалната идентичност и каузалните атрибуции в динамиката на апроксималните акомодационни стратегии. – В: Единадесета конференция по социолингвистика „Езикът във времето и пространството“, посветена на 100-годишнината от рождението на професор Стойко Стойков. Сборник с доклади. Международно социолингвистическо дружество. София, 26 – 27.10.2012 г. (Под печат).

Трендафилова 2013: Трендафилова, А. Стратегии за речева акомодация. Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по психолингвистика. [http://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/fakultet_po_slavyanski_filologii/specialnosti/doktoranti/pridobivane_na_obrazovatelna_i_nauchna_stepen_doktor/arhiv/alisa_dimitrova_trendafilova_fakultet_po_slavyanski_filologii].

Хъдсън 1995: Хъдсън, Р. Д. Социолингвистика. Прев. от англ. Т. Богоева-Желязкова, М. К. Георгиева. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.

Швейцер 1977: Швейцер, А.Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы. М., Наука, 1977.

- Яковлев 2008:** Яковлев, А. М. Статус социальный (позиция). – В: Осипов, Г. В., Москвичев, Л. Н. (Отв. ред.). Социологический словарь. М., Норма. 2008, 502.
- Gallois et al. 2005:** Gallois, C, T. Ogay, H. Giles. Communication Accommodation Theory: A Look Back and a Look Ahead. – In: W. Gudykunst (ed.). Theorizing about Intercultural Communication. Thousand Oaks, California: Sage, 2005.
- Giles 1973:** Giles, H. Accent Mobility: A Model and Some Data. – *Anthropological Linguistics*, 1973, 15 (2).
- Giles et al. 1987:** Giles, H., A. Mulac, J. Bradac, P. Johnson. Speech Accommodation Theory: The First Decade and beyond. – In: M. McLaughlin (ed.). *Communication Yearbook*, 10. Beverly Hills, CA: Sage, 1987, 13–48.
- Hall 1982:** Hall, E. T. *The Hidden Dimension*. 2-nd ed. New York: Random House, 1982.
- Matsumoto 2009:** Matsumoto, D. (ed.). *Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Thakerar et al. 1982:** Thakerar, J., H. Giles, J. Cheshire. Psychological and Linguistic Parameters of Speech Accommodation Theory. – In: C. Fraser, K. R. Scherer (eds.). *Advances in the Social Psychology of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, 205 – 255.
- Tajfel 1974:** Tajfel, H. Social Identity and Intergroup Behaviour. – *Social Science Information*, 1974, 13, 65–93.
- Tajfel, Turner 1979:** Tajfel, H., J. Turner. An Integrative Theory of Intergroup Conflict. – In: W. G. Austin, S. Worchel (eds.). *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey: Brooks/Cole, 1979, 35–53.
- Weber 1978:** Weber, M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (eds. by G. Roth & C. Wittich). Berkeley, University of California Press, 1978.

В настоящия текст се представят материали, свързани с дейностите по проекта „Изследване на модели и средства в различни речеви ситуации и сфери на общуването в съвременния български език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, дог. № ДТК 02/ 11 от 16.12.2009 г. Изказвам благодарност на Фонд „Научни изследвания“ за подкрепата в изучаването на съвременната българска устна реч.

Информация за автора:

Алиса Трендафилова – доктор по общо и сравнително езикознание (психолингвистика)

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

E-mail: alistrendafilova@gmail.com

ЕЗИКОВАТА СИТУАЦИЯ В УКРАЙНА

Стефан Узунов

Анотация: У статті розглянуто питання функціонування української та російської мови на території України. Автор простежує розвиток соціолінгвістичних термінів – «диглосія» та білінгвізм, історію використання української та російської мови та з'явлення мовного феномену «суржик».

Ключові слова: українська мова, російська мова, диглосія, білінгвізм, суржик

В Украина на границата на XX и XIX век езиковата ситуация е интересна и сложна. Днес езиковите и етническите проблеми вълнуват почти всички държави, тъй като едно-езикови и едно-етнически държави на практика не съществуват. Особено силно това вълнение се усеща в Украина, поради факта, че в продължителни периоди от съществуването ѝ са създавани условия за езикова асимилация от страна на различни езици.

Факторите, които обуславят езиковата ситуация в Украина, са разнообразни и в известен смисъл дори противоречиви. За правилното изследване на езиковата ситуация е важно да се определят езиците, които се говорят, териториалното и количественото им разпространение, а също и комуникативните възможности и сферите на тяхното функциониране.

Разбираемо е, че обемът на това изследване не позволява да се разгледа езиковата ситуация в Украина детайлно. За това ще се спрем на осмислянето на част от елементите, които я формират. Правим уговорката, че по същество, това изследване разглежда отношенията между езиците, които формират езиковата ситуация в Украина и в частност социолінгвистичните отношения между украинския език и руския език, на основата на съществуващите социолінгвистични понятия.

Езиковата ситуация привлича вниманието на езиковедите във връзка с така наречената „езикова политика“ на дадена държава и се превръща в един от основните проблеми на съвременната социолінгвистиката.

Между езиковите формации на конкретно езиково (или словесно) общество при тяхното функциониране, винаги се поражда напрежение, обусловено от много фактори, в основата на които е различния социален статус на носителите. Тази проблематика се обхваща от

понятието „езикова ситуация”. При определянето на обема на понятието се има предвид съвкупността от езици и диалекти в дадено държавно обединение, в даден район или регион (Виденев 2000).

Терминът „езикова ситуация” в американската социолингвистика означава съвкупност от данни за езиците, които се употребяват в конкретна държава или в конкретен географски ареал, за вида и характера на диалектите и патуата, за броя на носителите на всяка формация и отношението към функциониращите формации в различните езикови общности (Виденев 2000).

От средата на миналия век се правят опити да се съберат и анализират данни, които попадат в границите на това понятие и сред славянските книжовни езици. Пример за това е чешкият изследовател Алоис Едличка, който още през 60-те години прави опити да изследва езиковата ситуация в Чехия. Не можем да не споменем и факта, че съществуването на държавни обединения като СССР и сложните езикови ситуации, които се формират в тях, предопределят интереса от страна на славистите по проблемите на езиковата ситуация.

Според Леонид Борисович Николски езиковата ситуация е съвкупност от подсистемите на даден език и/или системите на два или повече езика, които обслужват обществото в един или друг период на неговото развитие и които са функционално свързани.

Езиковата ситуация в едноезично общество е съвкупност от подсистемите на неговия език (териториални диалекти, социолекти, литературен език, стилове). В двуезично, какъвто е случаят в Украйна, или в многоезично общество езиковата ситуация се определя като съвкупност от системите на два или повече функциониращи езика, които могат да има и функционални рангове (Николски 1974,1976). Леонид Борисович Николски предлага и обща типология на езиковите ситуации, която е построена на две основни положения: 1) функционална натовареност; и 2) социален статус на комуникантите. Езиковите ситуации също могат да се делят на 1) екзогlossen (съвкупност от формации на повече от един език – такава е ситуацията в днешна Украйна); и 2) ендегlossen (съвкупност от формации на един език). Академик Михаил Виденев също подчертава, че езиковата ситуация не е статично явление и динамиката на нейното развитие, както в самите формации, така и между тях, се определя от различието помежду им и от борбата им за по-престижна позиция в обществото.

Допълнителен фактор в езиковата ситуация в Украйна е така нареченият „суржик”. Той не е достатъчно изследвано явление, нито сам по себе си, нито в по-широк

съпоставителен, социолингвистичен контекст и ние не бихме могли да намерим преки аналози в съществуващата до днес класическа социолингвистическа литература. СССР като политическа формация създава едни от най-благоприятните условия през XX век за мощен езиков контакт и влияние върху националните езици на народите, които влизат в състава на политическия съюз, от страна на господстващия руски език.

Базирайки се на основните теоретични изследвания в социолингвистиката, ще опитаме да разгърнем идеята за суржик – плод на диглосия, а не на билингвизъм между руски и украински език. Въпросът е сложен, доколкото в социолингвистиката няма единно мнение относно обема на двете понятия – билингвизъм и диглосия – и в повечето случаи обемът им се препокрива. За това ще разгледаме най-разпространените хипотези и ще опитаме да намерим съответстващата на дадения случай.

Билингвизмът и билингвите (хора, владеещи два и повече езика) представляват интерес за няколко съвременни научни дисциплини – психология, социология, лингвистика, социолингвистика. При билингвизма два езика съществуват съвместно в рамките на един колектив, който използва тези два езика в различни комуникативни сфери в зависимост от социалните ситуации и други параметри на комуникативния акт. Едно от последствията на колониализма се явява разпространението на двуезичието, при което един от езиците в езиковата двойка е езикът на колонизатора, който се налага като господстващ (език на администрацията, армията и т.н.). В ролята на такива езици най-често се оказват английски, испански, руски, португалски или френски. Швейцер успява да сведе определянето до „билингвизъм – два съвместно съществуващи езика” и „диглосия – взаимодействие на две съвместно съществуващи разновидности на един и същи език” (Швейцер 1990). Това мнение подлежи на доуточнения и в последвалите социолингвистични трудове на редица автори бива опровергавано.

Юнус Дешериев определя билингвизма в една от своите статии като „свободно владееене на два езика” (Дешериев 1976). Валентин Аврорин отбелязва: „Двуезичие следва да се нарича еднаквото, свободно владееене на два езика. Иначе казано двуезичието започва тогава, когато степента на владееене на втория език се приближи плътно до степента на владееене на първия (Аврорин 1972).

Най-голяма популярност по темата за съотношенията и контактите между езиците и диалектите има труда на Уриел Вайнрайх „Езици в контакт”.

„Практиката на успоредно ползване на два езика ще наричаме двуезичие, а

лицата, които я осъществяват – двуезични” (Вайнрайх 1979).

Това определение обаче не уточнява степента на владеење на езиците. За по-голяма яснота Вайнрайх и езиковедите от неговото обкръжение използват различни класификационни признаци, като:

поредност на усвояването (в зависимост от последователността на усвояване се подреждат като първи език, втори език, трети и т.н. Проблем за класифициране представляват индивиди, които изучават още в първичната семейна група два (или повече) езика);

важност за актуалната комуникация в ситуацията, в която живее индивидът. Тази класификация е предложена от У. Уайтли. Тя се отнася до необходимостта и престижността на езиците, които владее билингвът в ситуацията, в която живее. Тук езиците се поделят на „основен” или „първичен” и „спомогателен” и „вторичен”;

степен на владеење на съответните езици. Във връзка с този признак традиционната лингвистика говори за „пълен” и „частичен” билингвизъм, т.е. владеење на двата езика като родни или само единия – подлежи на фонетични, граматични и лексикални интерференции, като резултат от по-слабото му владеење.

начин на усвояване на съответния език. По този признак делим билингвизма на „естествен” (резултат от пребиваване на индивида в другоезична среда, като новият език се усвоява чрез подражание) и „изкуствен” (когато чуждият език се изучава с помощта на учебници и учебни помагала). В тази категория спадат всички изучаващи чужд език в родноезиковата си среда, като например учениците, учещи чужди езици в училище и др. (Виденев 2000).

По въпроса за дефинирането на билингвизма интерес представлява и тезата на Р. Бел. Неговата дефиниция гласи:

Билингвизмът е езикова ситуация, в която индивидът използва повече от един език (цит. по Виденов 2005).

Бел също така въвежда и делението на билингвизма на „смесен” и „координиран” в зависимост от начина, по който индивидът си служи с езиците. При координирания билингвизъм двата езика съществуват независимо един от друг. На практика това означава индивидът да владее съответните езикови системи в такава степен, че да мисли на тази, на която протича речевия акт. При смесения или още субординиран билингвизъм, единият език се владее като първи, а другият като втори (обикновено на по-ниско ниво). Именно този вид билингвизъм е предпоставка за поява на интерференция.

Прегледът на научните трудове по въпроса показва, че няма строго дефинирано мнение и за това какво съдържа терминът диглосия. За първи път го употребява В. Марсе през 1930 г. Същинското му дефиниране обаче започва едва със студията на Ч. Фъргюсън от 1959 г. Дефиницията, която се дава там, гласи:

Диглосията е относително стабилна езикова ситуация, при която в допълнение към първичните диалекти на един език (които могат да включват и един стандартен език или няколко регионални стандарта) съществува още един много различен, високо кодифициран (често граматически по-сложен) наложен вариант, носител на обширен и внушителен корпус от писмена литература от по-ранен период или от друга речева общност, който се използва предимно в официалното образование за писмени и официални цели, но не се използва от нито един сектор на обществото за всекидневни разговори (Виденев 2005).

Постановката на Ч. Фъргюсън цели да обобщи представите ни за езикова ситуация и за да съответства напълно на ситуацията на диглосия в конкретен езикова ситуация, подлежи на някои доуточнения и разширения, както отбелязва М. Виденов (Виденев 2005).

Дж. Фишман развива идеята за „разширена диглосия” в един от своите трудове от 1967 г. В основата на тази теория е заложена идеята, че формите на два генетично несвързани езика или исторически обособени и отдалечени езикови системи, използвани в едно общество, също могат да се смятат за феномен на диглосия, ако между тях има разлика по отношение на признаците власт и престиж. Той въвежда и понятията „висок език” и „нисък език” (Fishman 1967). Фишман също така предлага четириделна конструкция на отношения между висок и нисък език.

- Високият е като класически език, а ниският е като простонароден. Двата езика са генетично свързани.
- Високият е като класически език, а ниският е като простонароден. Двата езика не са генетично свързани.
- Високият като писмен език или за официални разговори, а ниският като простонароден. Двата езика не са генетично свързани.
- Високият като писмен език или за официални разговори, а ниският като простонароден. Двата езика са генетично свързани.

Идеята за диглосия в случаите на употреба на генетично различни езици разширява понятието до такава степен, че то навлиза в обема на понятието билингвизъм. Според

Фишман основният компонент, който не позволява тази граница да бъде премината, е противопоставянето по признака „висок – нисък” език при диглосията, докато при билингвизма има своеобразна симетрия „висок – висок” или „нисък – нисък”.

Мнозинството социолингвисти се обединяват около твърдението, че ситуация от типа „стандарт – диалекти” не може да бъде разглеждана като диглосия. Решение на това противоречие дава американският учен Х. Клос, който предлага диференцирането на диглосията на „вътрешна” и „външна”. Като случаи на вътрешна разглеждат постановките на Фъргюсън, а под външна се разбира диглосията с разнотипни езици или с много отдалечени еднофамилни езици (например между отделните славянски езици) (Kloss 1966).

Най-логичната постановка според М. Виденов по въпроса за същността на диглосията е дадена от У. Стюарт. В нея решаващо значение има опозицията „официалност – неофициалност”:

Съществува особен тип функционална зависимост – връзка между двете езикови форми, които независимо, че в структурно отношение могат да си приличат по редица свои особености, недостатъчно се различават по други свои черти, за да представляват различни системи от лингвистична гледна точка. Едната от тези форми обикновено е автономна, докато другата е хетерогенна по отношение на първата поне в известна степен, но и двете се използват като алтернатива една на друга подобно на алтернативността между официален и неофициален стил на един и същи език или диалект (Виденов 2005).

Двуетичието като явление на територията на днешна Украйна в значителна степен се разпространява през Средновековието. Подробно разглеждане на това явление в художествената литература, публицистиката и науката започва през XIX век. Това е свързано със създаването и затвърждаването на нов украински книжовен език и със самоопределянето на украинците като нация. В пределите на Украйна по време на съществуването на СССР изучаването на национално-езиковите взаимоотношения, включително и двуетичието, се случва в политически контекст. Когато антиукраинската политика се оказва недостатъчно ефективна и неприета от обществото, като основно средство за разрешаване на езиковите проблеми се използват възможностите на съществуващото вече двуетичие по оста историческа общност – съветски народ.

Езиков контакт между руски и украински език в рамките на една държава

съществува вече повече от три века (1654-2013) доколкото, през този период постоянно носители на украински език преминават на руски. Все пак особено активен и политически целенасочен този контакт става по времето на СССР. Съветските езиковеди разглеждат отношенията руски език – национален език (на страната в състава на СССР) като състояние на билингвизъм и ясно подчертават равенството на останалите национални славянски езици с руския език. Зад тези становища на известни съветски езиковеди прозират политическите стремежи и напътствия на съветската власт.

Билингвизмът, представен от неруско езичните държави, които влизат в състава на СССР и руския език, е нееднороден във възрастово, териториално и социално отношение. Показателен за това е фактът, на сериозно разминаване в резултатите, които постига еднаквата езикова политика в Западна и в Източна Украйна. Билингвизмът през XX век съществува в широк спектър от сравнително равностойно владееие на националния език и смятания за по-престижен език на международно общуване – руски, до по-слабо владееие на руски език или слабо владееие на родния език.

Съществуват много примери за различни нива на владееие на украински и руски език сред днешните украинци. Критично състояние за този билингвизъм настъпва тогава, когато местното население преминава от родния език (националния език на съответния етнос) на целевия език (в случая руски език). Национално – руския билингвизъм става характерна особеност за комуникацията и езиковото поведение на гражданите на Царска Русия и в най-голяма степен за гражданите на СССР. В това социално средище, той се възприема като предимство и повишава статуса на човек, тъй като отваря пътя му към сферите и професионалните дейности, които са недостъпни за хората, които не владеят руски език.

Безспорен е фактът, че както в Царска Русия, така и в СССР, руският език е влизал в контакт с другите езици на националностите, съставляващи тези обединения по схемата „висок – нисък“. Макар и определян като билингвизъм, подобен контакт, съгласно съвременните изследвания по социолингвистика, е по-скоро състояние на диглосия, а не билингвизъм (Ризов 1992). В Беларус този преход поражда така наречената „трисянка“. В Украйна поражда „суржик“, който постепенно излиза извън границите на прехода от един език на друг и започва да функционира самостоятелно като един вид „квази-език“.

Владееенето на книжовните норми на руски и украински език безспорно е билингвизъм, но украинският и руският език не са били с равен статут на територията на УССР.

Така както не са били с равен статут руският и белоруският език в БССР. Руският е бил език на държавната власт, армията, културните учреждения, художествената и научната литература и всичко, което се е отнасяло до „елита“ и високия стил на живот. Изтласкването на украинския и другите славянски езици от тези сфери ограничава възможностите им и забавя развитието им в исторически план.

Владеенето на книжовните норми на руския и украинския език безспорно е билингвизъм, но суржик като явление е плод на неравнопоставеността по време на езиковия контакт, а това съгласно изказаните твърдения и разгледаните теоретични постановки е случай на диглосия.

Множество световноизвестни социолингвисти са посветили работите си на различните типове езикови. Едни учени изследват контакти, които образуват креолски езици и това явление е разпространено до такава степен, че възникват термини като креолизация. Други изследват пиджин. Ние не можем да вземем техните готови теоретични изследвания, тъй като украинската езикова ситуация е прекалено различна от тези широко изследвани езикови явления.

Ако се опитаме да сравним езиковата ситуация през XX век в Украйна с тази в България, ще намерим ред съществени различия по отношение статуса на езиците, които са разпространени в тях. Ако в България българският език се възприема като нормален код, на който може да се общува в научна, политическа, държавна, правова и религиозна сфера и да не се провокира реакция от обществото, то в Украйна в тези сфери през по-голямата част от XX век украинският език е бил периферен. Той се е разглеждал като не достатъчно способен да задоволи потребностите на високата култура. В ролята на език за създаване на научни трудове, университетски лекции и т.н. се използва руският. Той е основното средство за изразяване на научна мисъл, особено в областта на природо-математическите и инженерните науки. Едва след 1991 г. в Украйна, украинският език заема мястото на официален, единствен, държавен език и започва да функционира масово в тези области, като дори днес рускоезичието в някои от тях все още не е преодоляно.

Преследванията, забраните, ограниченията, под които попада украинският език в книгоиздателската дейност, през XIX и XX в. силно са ограничили възможностите му за функционално и стилистична диференциация и обогатяване. За украинците, които живеят в други държави, украинският език не е държавен. Той не се употребява в сферите на държавното деловодство, войска и религия. Това разбира се води до по-късната му кодификация и

стесняването на възможностите и за развитие в сравнение с руския език. Системното отслабване на авторитета на този език от страна на официалната власт води до отчуждение от украинския език и култура на значителна част от интелигенцията, до нежелание да се говори украински език, да се развива украинската и украиноезичната култура. В съветско време официалната държавна политика и идеология на думи създава равенство между езиците в СССР, а в действителност руският език доминира във всички сфери на държавния и обществен живот. Спрямо украинския език се води целенасочена политика на унищожение и вмешателство в кодификацията на езика с цел максималното му приближаване до руския и унищожаване на самобитността му. Като се добави и масовият терор и репресии срещу украинската интелигенция – носител и представител на украинското национално самосъзнание, а също и срещу украинското село – основната украиноезична маса, враждебното и двойно отношение на съветската власт отказва много украинци от родния им език и насажда у тях страх от използването му и желание за мимикрия в руския език. Повечето документи и факти, свързани с официалната политика против украинския език стават известни едва в края на XX век и дават основание на украинските учени да нарекат този периода „лингвоцид“ (Лизанчук 2008).

Тези обстоятелства са в основите на причините и факторите, обуславящи украинско-руската диглосия, чиито резултати наблюдаваме днес. Диглосното съотнасяне на тези два езика е не само по оста „висок – нисък“, но и, както може да се очаква в идеологическия контекст на социалистическото общество, по оста „престижен – непрестижен“, „прогресивен – изостанал“, „свой – чужд“, „идеологически правилен – вражески“, „благонадежден – подозрителен“, „интернационален – националистичен“, а в крайна сметка и, както се оказва за мнозина украинци – „безопасен – опасен за живота“.

Литература:

- Аврорин 1972:** Аврорин, В. А. Двужычье и школа – В: Проблемы двужычья и многоязычия. Москва, 1972.
- Антоненко-Давидович 1997:** Антоненко-Давидович, Б. Як ми говоримо. Киев, 1997.
- Бойко 2005:** Бойко, Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. Монографія, 2005.
- Вайнрайх 1979:** Вайнрайх, У. Языковые контакты. Киев, 1979.
- Вахтин, Жиронкина, Лисковец, Романова 1995:** Вахтин, Н., Жиронкина, О., Лисковец, И., Романова, Е. Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве (о суржике и трасянке). Москва, 1995.

- Вашенко, Поповський 1994:** Вашенко, В. С., Поповський, А. М. Українізми в російських народних говорах. Дніпропетровськ, 1994.
- Виденов 2000:** Виденов, М. Увод в социолінгвистиката. София, 2000.
- Виденов 2005:** Виденов, М. Диглосията. София, 2005.
- Врублевська 2002:** Врублевська, Г. Суржик як елемент міської субкультури. – В: Урок української. № XI. Київ, 2002.
- Гнатюк 1957:** Гнатюк, Г. М. Російсько-українські мовні зв'язки в другій половині XVIII – перший чверт XIX ст. Київ, 1957.
- Гладкова, Ликоманова 2002:** Гладкова, Г. Ликоманова, И. Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарсько – чешские параллели). Краков, 2002.
- Горбач 1973:** Горбач, О. Російсько-українські мовні зв'язки. – В: Енциклопедія українознавства, т. 7. Паріж, 1973.
- Дешериев 1976:** Дешериев, Ю. Д. Проблема создания системы билингвистических понятий и вопросы методики ее применения в исследовании. – В: Методы билингвистических исследований. Москва, 1976.
- Їжакевич 1969:** Їжакевич, Г. П. Українсько-російські мовні зв'язки. Київ, 1969.
- Кознарський 1998:** Кознарський, Г. Нотатки на берегах мракобесок. – В: Критика. Київ, 1998.
- Кузнецова 2001:** Кузнецова, Т. Суржик і мовлення – В: Урок української, № VI. Київ, 2001.
- Лизанчук 2008:** Лизанчук, В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації. Львів, 2008.
- Масенко 2002:** Масенко, Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен. – В: Дивослово, III. Київ, 2002.
- Мацюк 2002:** Мацюк, Р. Суржик для інтелігенції. – В: Довідник з історії найновішого поступу 1998-2001. Львів, 2002.
- Нещименко 1999:** Нещименко, Г. П. Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации. Мюнхен, 1999.
- Озерова 2002:** Озерова, Н. Г. Украинизмы в газетной речи на рубеже тысячелетии. Киев, 2002.
- Пиркало, 2002:** Пиркало, С. Зелена Маргарита. Київ, 2002.
- Плющ 1972:** Плющ, П. П. Історія Української літературної мови. Київ, 1971.
- Радчука 2000:** Радчука, В. Суржик як недопереклад. – В: Українська мова і література, XI. Київ, 2000.
- Ризов 1992:** Ризов, Г. Проблеми на макросоціолінгвистиката. София, 1992.
- Руда 2000:** Руда, О. Суржик або напівмовність. – В: Українська мова і література, XI. Київ, 2000.
- Сербенська 1994:** Сербенська, Олександра Антісуржик. Львів, 1994.
- Ситник 2004:** Ситник, В. Проблема української мови - суржик. Дніпропетровськ, 2004.
- Ставицька 2008:** Ставицька, Л. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ, 2008.
- Ставицька 2005:** Ставицька, Л. Український жаргон (словник). Київ, 2005.

- Ставицька 2001:** Ставицька, Л. Кровозмісне дитя двомовності. – В: Критика, Х. Київ, 2001.
- Стриха, Гриценко 1998:** Стриха, М., Гриценко, О. Суржик. Нариси української національної культури. Київ, 1998.
- Стриха 2006:** Стриха, М. Український художній переклад. Київ, 2006.
- Тараненко 2004:** Тараненко, О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови. – В: Мовознавство, І. Київ, 2004.
- Труб 2000:** Труб, В. М. Явище „суржик” як форма просторіччя в ситуації двомовності. – В: Мовознавство, І. Київ, 2000.
- Колектів 2007:** Колектів. Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти. Тридцять шість наукових праць. Київ, 2007.
- Фаріон 2000:** Фаріон, І. Правопис-корсет української мови. Харків, 2000.
- Флаер 2000:** Флаер, М. Суржик: правила утворення безладу. – В: Критика, VI. Київ, 2000.
- Франко 1905:** Франко, І. Я. Двоязичність і дволичність. – В: Літературно-науковий вісник. Львів, 1905.
- Цыхун 2000:** Цыхун, Г. Креалізованы прадукт: трасянка як аб’ект лінгвістычнага даследавання. Мінск, 2000.
- Чапленко 1959:** Чапленко, В. Дещо про мову. Нью-Йорк, 1959.
- Швейцер 1990:** Швейцер, А. Д. Социолінгвістика. – В: Лінгвістический енциклопедический словарь. Москва, 1990.
- Шевельов 1951:** Шевельов, Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Київ, 1951.
- Шерех 1998:** Шерех, Ю. Так нас навчали правильних проізношень. – В: Поза книжками і з книжок. Київ, 1998.
- Ільченко 2003:** Ільченко, В. І. Експресія іменів в засобах масової інформації. Київ, 2003.
- Дель Гаудио 2007:** Дель Гаудио, С. Діалектальний субстрат в суржике. – В: Компаративні дослідження слов’янських мов і літератур, VII. Київ, 2007.
- Fishman 1980:** Fishman J.A. Prefatory notes. В: Nlde, H. Languages in Contact and in Conflict. Wiesbaden, 1980.
- Fishman 1967:** Fishman J. A. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. Wiesbaden, 1967.
- Kloss 1966:** Kloss H. Types of multilingual communities. – In: Sociological Inquiry. Berlin 1966.
- Shevelov 1991:** Shevelov G. Y. Zum Problem des ukrainischen Anteils an der Bildung der russischen Schriftsprache Ende des 18. Jauhrhunderts. In and around Kiev. Hekdelberg, 1991.
- Weinreich 1953:** Weinreich U. Languages in contact. New York, 1953.
- Horbatsch 1988:** Horbatsch O. Das ukrainisch-russische Sprachgemisch (suržuk) und seine stilistische Funktion in Werk von Volodymyr Vynnyčenko and Oleksander Kornijchuk. Köln/Wien, 1988.

Інформація за автора:

Стефан Узунов завършва руска езикова гимназия и висше образование в Софийския университет „Свети Климент Охридски”, специалност „Славянска филология” с първи език украински и втори полски. Докторант по украинистика в Софийския университет.

E-mail: sfn@abv.bg

ГРАФІКО-ОРФОГРАФІЧНІ РИСИ ВИЖВІВСЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ XVII ст.

Інна Царалунга

Анотация: В статията за пръв път е направен анализ на графично-правописната система на Виживвська актова книга от XVII век. Проследена е историята на създаването на документа, определени са неговите структурни особености, графични и правописни тенденції на староукраїнските текстове в книгата. Засвідцелствана е варіативност при употребата на буквите, обусловена от традиційний и новий правопис в границите на тогавашний писмен узус.

Ключови думи: Виживвська актова книга, архивно дело, скоропис, графема, варіативност.

У контексті вивчення пам'яток офіційно-ділового стилю української мови XVI–XVII ст. особливе місце належить актовим книгам замкових, ратушних, земських канцелярій українських міст та містечок періоду пізнього середньовіччя. У Центральному державному історичному архіві України (м. Київ, фонд 32, опис 1, справа 1) зберігається Виживвська актова книга XVII ст. Вона була створена у м. Вижива (сучасне с. Нова Вижива Старовиживського району Волинської області). Як свідчать джерела, 28 серпня 1508 року польський король Сигізмунд I видав князям Янушу і Василю Сангушкам грамоту, у якій дозволив «заснувати містечко Виживу на Смідинській землі, у Володимирському окрузі при річці Виживі»: цією землею ще при королі Казимирі володів їхній дядько Іван та батько Михайло Сангушко (Мазурик 2006: 183-185; Мазурик 2008: 259-261; Заєць 2002: 36; Цинкаловський 1984: 189).

Поселення було закладене князями Сангушками близько 1543 р. Воно мало вигідне географічне положення, адже саме через Виживу пролягав торговий шлях з Володимира на Берестя, так звана «Вітовтова дорога», транспортний коридор через Полісся. За користування такими шляхами подорожні повинні були сплачувати митний податок державній казні. Як згадується в документах 1580 р., тут діяв прикоморок Ковельської митниці. Також Вижива виникла і на важливому річковому шляху Вижива – Прип'ять – Дніпро – Чорне море. Згодом містечко із замком та церквою стало волосним центром. До складу Виживвської волості входили

села Брідки, Гридки, Красна Воля, Мостище, Секунь, Стара Вижва (тепер – м. Стара Вижівка, районний центр), Хотивель, Шушки. 1548 р. Вижва отримала привілеї магдебурзького права: у місті дозволялось щонеділі проводити ярмарки, стягувати мито за переправу через річку, таким чином розширювалися повноваження міського самоврядування.

У XIX ст. паралельно з офіційною назвою містечка Вижва вживався топонім Вижівка-Нова для розрізнення із найменуванням села Стара Вижівка (Мазурик 2006: 183). Згодом оновлений ойконім закріпився у формі Нова Вижва.

На початку XVIII ст. почався занепад міста, який посилився в часи Першої світової війни, окупаційних режимів XX ст. Тож сьогодні Нова Вижва – звичайне поліське село, згадки про величне минуле якого залишилися у давніх документах канцелярії міської управи.

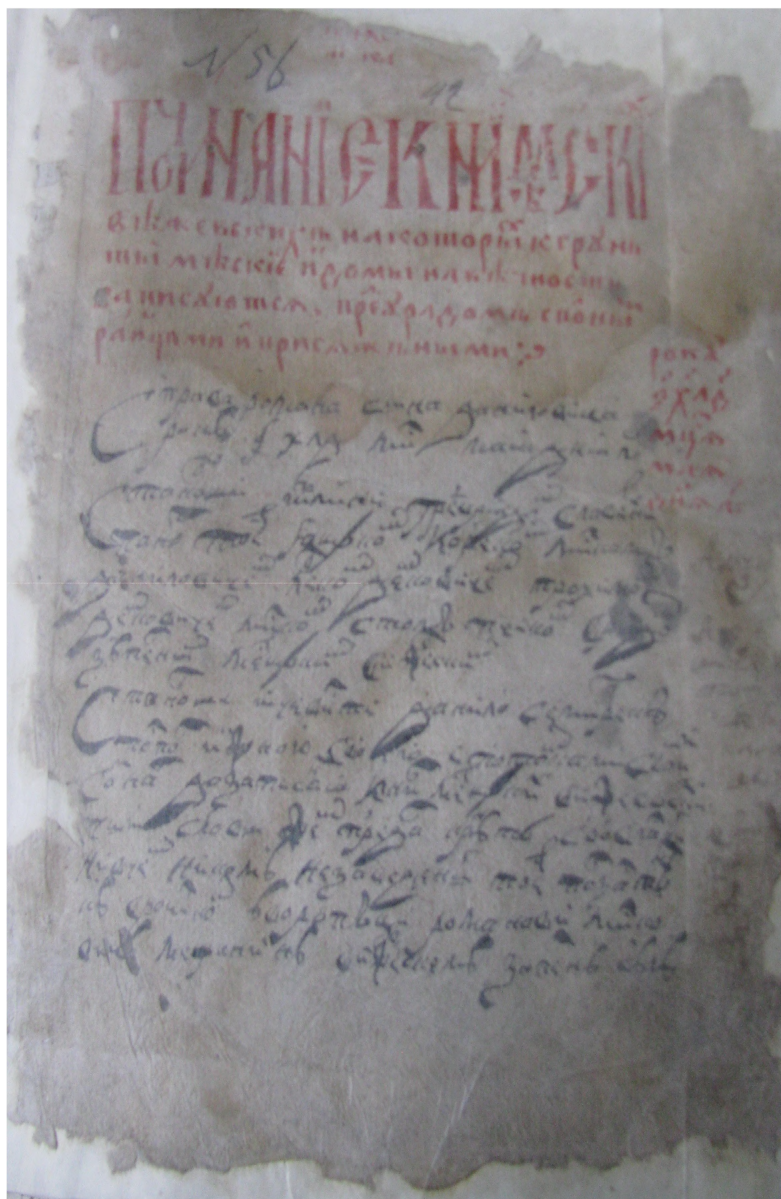
Вижвівська актова книга, шириною 17 см, довжиною 21,5 см, товщиною 9 см, перебуває у задовільному стані. У ній записані справи, що розглядалися Вижвівським урядом від 2 грудня 1599 року (арк. 1). Хронологічно остання справа не має номера і датується 12 лютого 1684 року (арк. 362 зв.), очевидно, вона вписана пізніше, бо там само на сторінці справи за 1661 рік виконані іншим почерком та світлішим чорнилом. Закінчується книга справою № 646 на аркуші 419 зв. (тобто остання за розташуванням у книзі, а не за датою). Загалом, справи записано без дотримання послідовності, тому й останній за датою документ знаходимо в середині книги.

У конволюті на 420 аркушах містяться справи за 85 років. Хронологічна послідовність записів за роками здебільшого витримується, хоча часто трапляються порушення її, пов'язані, мабуть, із пізнішим переписуванням протоколів судових засідань до книги. Цікаво, що з плином часу кількість розглянутих справ збільшується, хоча є такі роки, у які документи не записувалися, наприклад:

1599 –	2справи	(аркуші 1 – 2 зв.);
1604 –	3справи	(аркуші 9 зв. – 11);
1609 –	немає справ;	
1614 –	4справи	(аркуші 27 – 29);
1619 –	11	справ (аркуші 44 – 54 зв.);
1625 –	16	справ (аркуші 79 – 85);
1629 –	19	справ (аркуші 104 – 113 зв.).

Палітурка книги, виготовлена з товстого картону й обгорнута тканиною

блакитного кольору, очевидно, була доклеєна пізніше. Художньо оформлених початкових літер у заголовках актів не виявлено. Записи в документі зроблені чорним, місцями – коричневим, сірим, чорнилом на сажевій основі. Лише в одній справі (№ 56, аркуш 42) знаходимо червоний напис напівуставом, імовірно, заголовок до нової частини книги: «Починаніє книг мских в-жєвскихъ, на которыхъ кгруньты мские и дома на вчности записУютси предъ Урадомъ сполным, раицами из присижьными». Тож за змістом це переважно акти купівлі-продажу нерухомості, майна містян, а також справи щодо його заповідання, дарування, обміну. У розглянутих документах немає судових тяжб про пограбування, розбій, убивство тощо.

Справа 56. Аркуш 42.

У кінці книги (арк. 420) є приписка Комісії з перевірки актових книг від 23 серпня 1854 року: «Дана книга пронумерована, припечатана і перенумерована на четверсотодевятнадцяти листахъ по предложению Г. Исправляющаго должности Кіевскаго Военнаго Подольскаго и Волынскаго Генераль-Губернатора отъ 29 декабря 1853 г. № 21133 въ присутствии Членов Правленія Университета Св. Владимира съ приложеніємъ печатей Правленія Университета и Кіевскаго Центральнаго Архива», скріплена двома круглими сургучними темно-коричневими печатками із зображенням двоголового орла з короною на голові, а також підписана ректором, деканами університету та секретарем.

Папір нелінійований, світло-сірий, вицвілий, біля кутиків – затертий, часто обірваний, а то й обрізаний. Імовірно, при реставрації шматки сторінок наклеювали на прозорі аркуші, які потім зшивали. Якість паперу початкових аркушів значно гірша від подальших сторінок. У книзі чимало пошкоджених, обірваних аркушів, особливо обшматовані сторінки: 1-14, 41, 50, 63, 76-79, 228-229, 352-353. Очевидно, що пам'ятка зазнала руйнівного впливу вологи, чимало аркушів затекло, тож через затікання, потемніння паперу уміщений на них текст нечитабельний.

Почасти на аркушах знаходимо водяні знаки. Наявний вкладений чистий аркуш без водяних знаків і написів, за якістю паперу такий само, як інші сторінки книги. Аркуш 88 – вклеєний, містить текст польською мовою, на звороті чистий. Аналогічно аркуші 103, 109, 195, 369 вміщують невеликі польськомовні тексти, вклеєні чи вставлені у документ. Також польська мова використана на аркушах 361 зв.-362. Отже, переважна більшість справ пам'ятки ведена українською мовою, поодинокі – польською, відтак графіка пам'ятки ґрунтується на слов'яно-кириличній писемній основі.

Сторінки книги різного розміру, склеєні не на одному рівні, зрідка – «низом догори», зокрема перевернуто арк. 78-79, 354-357, 361-362, 369-373, 390-391, 393-396. Можливо, деякі сторінки були вийняті чи випали з книги, поки вона ще не була переплетена. Простежена непослідовність розміщення справ у книзі через невпорядковане комплектування аркушів, дублювання і виправлення номерів при нумерації справ, відсутність окремих номерів. Непослідовна нумерація справ №№ 28-31, 39-41, 50-54, 56-58, 93-94, 96-98, 319-322. Порушена послідовність також на аркушах 217-219, тобто після спр. 339 розміщено справи 329 і 330, а далі – спр. 342. Повторюються такі номери справ, як спр. 64-73. Відсутні номери справ, тобто немає номера 121, 585. Деякі справи пронумеровані, наприклад, на арк. 9 зв., 76-77, 222, 351 зв., 362

зв.

Записи в пам'ятці здійснено багатьма почерками. Виділено 12 різновидів написання, із них – 4 явні скорописи, часто новий почерк чергується із попереднім. Більшість опрацьованих справ Вижівської книги написана розбірливим, плавним, дещо кутастим почерком. Зрідка графеми стилізовані, витіюваті, петлясті.

У переважній більшості справ літери розміщені вертикально, із невеликим нахилом вправо. Модуль почасти витриманий – висота букв дорівнює ширині. Наявна певна кількість з'єднаних графем: послідовно сполучені з наступною графемою букви *б, к, л, м, р, ш*; із попередньою – *ь, и, у, є*. Не з'єднуються з іншими літерами букви *в, д, ж, т, х, ч*.

У кінці слова та в кінці складу виносяться над рядок літери *б, в, д, ж, з, л, м, н, р, с, т, х, ч, ш*: Порыдубского 167 зв., намовленымъ 178, молодшому 181 зв., мским 35 зв., ктгунът 36, ѿб меж 140, сознанє 160, волно 185, в дом 163 зв., мещанин 142, чверть морку 161, миских 141, выш помененым 166, вечноє 190. Часто записували над рядком диграф *ст*: властныи 36, на вечност 140, бурьмистрами 140 зв., с притомностю 145, Щастновичем 159 зв., мєстцю 180.

Кінцева графема *й* майже завжди пишеться над рядком у вигляді паєрка. Інколи виносними є кінцеві літери слів: закінчення у власних назвах осіб *–ч[а], –ч[у], –ч[ом]*: Игната Куньич[а] 142 зв., Семєнови Кузмич[у] 142, Іаном Щастнович[ом] 142 зв.; закінчення у займенниках: сына своеє 145 зв., ничог с тог 145 зв., потомком єє 151 зв., нікому 162 зв., сама 278 зв.; кінцеві літери у дієслівних формах: ѿдаліаючи 147 зв., мєнованого 153, выш поменоноє 155 зв., примушонымъ 189 зв., было принзт и записано 172.

Поєднання літер *ск* зрідка передається як три вертикальні риси.

Для досліджуваного скоропису притаманна значна варіативність графем. Двозвук *[i̯a]* передається здебільшого диграфом *ia*, хоча знаходимо й інші відповідники: *z, iu, ja*: вріадом 140 – врздом 144 зв., дніа 140 зв. – днз 144 зв. – дніу 141 зв., іакосє 179 зв. – іакосє 180. Звук *[y]* має двояку форму запису: крунъть 140 зв. – крунъть 141 зв., пустив 143 зв. – пустив 177, по реку 141 зв. – по реку 156.

Відзначимо чотириграфемне відбиття давнього **ě* у мові Вижівської актові книги: *, є, з, и*, наприклад, м(ст)ски(х) 144 зв. – мє(с)кихъ 202 зв. – ми(с)ки(х) 141, мсццз 144 зв. – мєсццз 172 зв. – ми(с~)ца 140, наилпшому 179 – налєпъшему 142 зв. – налипъшему 140, по рку 155 зв. – по реку 156 – по рiku 147 зв., а також під впливом польської мови: мскимъ 36 –

мєски(м) 141 – мзски(м) 202 зв., сєножа(т) 156 – синожа(т) 178 зв. – сіаножа(т) 177.

Зафіксована взаємна заміна букв *ε* та *и*, що свідчить про сплутування звуків *[u]* та *[e]*, наприклад, під наголосом: у Ви(ж)вє 141 – у Вежви 142, третину 179 зв. – третєну 167 зв., і в ненаголошеній позиції: Го(н~)чика 144 зв. – Гонъчека 143, на Заліадъничу 186 зв. – на Заліадънє(ч)чу 181 зв., ко(н)чисє 147 зв. – ко(н)чєсє 141, Корє(ч)ко(м) 140 – Кори(ч)ко(м) 193 зв., нинє(и)ши(х) 141 – нєнє(и)ши(х) 144, починасє 142 зв. – почєнасіа 150, Ратинъски(м) 181 зв. – Ратєнъски(м) 177 зв., учинили 191 зв. – учєнили 176.

У графіці пам'ятки виразно простежуються наслідки поплутування фонем *[y]* та *[i]*, зумовлені появою нового голосного *[u]* з колишніх *[*y]* та *[*i]*: иж-єхъми 157 зв. – иж-єхъмы 159 зв., которы(и)-то 140 зв. – ктори(и)-то 184, крєвныхъ 141 зв. – крєвнихъ 147 зв., тєды 154 зв. – тєди 184, тим 181 зв. – тымъ 141, тисє(ч) 169 – тисє(ч) 186 зв., тихъ 153 зв. – ты(х) 181, турбацыи 250 зв. – турбации 251 зв., улицы 143 зв. – улици 181 (хоча такі написання можуть свідчити і про велярність африката *[ɟ]*). В ономастиконі пам'ятки репрезентовано варіанти: у Вы(ж)ви 153 – у Вижви 146, Давидовича 184 зв. – Давыдовича 191 зв., Ку(з)ми 186 зв. – Ку(з)мы 151 зв., Сыно(в)чєви(ч) 186 – Сино(в)чєви(ч) 186 зв., Хотаби(ча) 175 – Хотабыча 194 зв. Злиття голосних *[y]* та *[i]* стало однією із визначальних рис української фонологічної системи.

Бінарна варіативність засвідчена й при позначенні двозвука *[je]*: найчастіше використано букву *ε*, зрідка *є*: єму 145 – єму 145 зв., єє 145 зв. – єи 153 зв., Ан~дрємъ 276 – Ан~дрєм 276. Літера *ε* могла означати йотований звук, вжитий на початку слова чи після голосного: єще 163 зв., єжели 178 зв., маєт 36, починаєтсіа 179 зв., роджонє 191 зв. тощо.

Омега найчастіше використовується на початку слова: очевистє 35 зв., Ллихвера 35 зв., ѿтчизну 140 зв., ѿ шъто 144, ѿдєржал 151, ѿсмъ 151 зв., Јниска 158, Јлєшъком 213, Јрышъка 214 зв., ѿдалзючи 277 зв., проте маємо приклади з графемою *o*: одноє 35 зв., о шъто 143, Огапка 161 зв., обєрнути 164.

Літера *ъ*, яка позначала твердість попереднього приголосного, зустрічається часто: вижовъским 35 зв., буръмистрами 143 зв., Хведъка 154, тастаменътъ 163, Иваном Порыдубъским 173, на гостинъцу Ратєнъским 177 зв., Лукъіанови 194 тощо, натомість *ь* вживався обмеженіше: своєвольного 35 зв., польских 36, мєстцькоє 146 зв., чвєртъ 154 зв., часть 158 зв. та ін.

Замість африката *[дж]* почасти використовується *[ж]*, здебільшого перед *[o]* < *[e]*, що зумовлено, очевидно, впливом усного народного мовлення: уроджоньи 183, братіа

роджоныѣ 191 зв. – брата свого роженого 163 зв., пра[в]ом мн прироженым 172 зв., братови моему роженому 187, братов роzonychъ 251 зв.

Щодо нового, запозиченого із грецької мови, звука [ф], пам'ятка містить відповідники *ф, ѿ, п, хв* у таких варіантах іншомовних лексем: Ма(т)феіа 191 – Матѿеіа 143 зв., фе(в)ралз 202 зв. – ѿе(в)раліа 148 зв., шафовати 140 – шаѿовати 147 зв. – шаповати 141 зв. – шахвовати 202 зв. Вони свідчать про остаточно несформований на той час спосіб артикуляції чужомовної фонемі.

При скороченні слів, написанні чисел писарі подекуди використовували титло: дх~а 163, дш~ 163 зв., мс~цз 35 зв., пн~у 152 зв., пз~єи 153, Хст~вым 165; в року тисяч шестсот .л.~³/₄. [36] 140, мсзцз новѣмбра .аі~. [11] днз 144 зв., мис~ сєн~ дня .а~. [1] 158, месзцз октебра дн~з к~и [28] 172 зв., мсца феvралз .а~. [9] дн~з 202 зв., року а~хм~г [1643] 276 зв.

Титло могло ставитись над літерами, винесеними над рядок, найчастіше над *н*: записан~~ю 144, мещанин~~~ 141, будован~єм 145, продан~є 172 зв., зозьнан~ємъ 173, уподобан~іа 189, кон~чєє 191, крун~ту 259, жаден~ 259 зв., ѿдезван~сє 259 зв., кон~цєм 276, будин~ком 277, за позволєн~ємъ 278 зв., а також над *к, л*: век~ 277 зв., волок~ 141, шис~так~ 276; дол~го 145, пол~пліацз 144 зв., вол~ность 278 зв.

У кінці окремих справ – спр. 45, спр. 221, спр. 228, спр. 232, спр. 236, спр. 434 – наявний один, а то й два авторські вензелі: писанъ у Вижвє року и дьніа вышєи поменєного. ∞ 141; и просил, абы тоє ѿчевистое зєзнанє было записано, што єсть записано. ∞ 145; писан у Вижви року и дьніа, вышь міанованого. ∞ 148; ...и просил [Матфеи Кримзницз], абы то было записано, што єст записано. ∞ ∞ 278.

Писарі не використовували розділових знаків. Спорадично вживали при написанні велику літеру, найчастіше – на початку справ, як правило, це графеми *С* і *П*. При виділенні частин ускладненого речення вживаються заголовні *А, К*. Непослідовно використовується велика літера у власних назвах. Антропоніми головно пишуться з малої літери, проте трапляється й графічне виділення їх, частіше у заголовках справ: Лєсюковича 36, Аньдріа 161, Сємєнєм 161 зв., Слусаровичєм 161 зв., Прокопа 169, Матфеіа 174, Аврама 191, Трохима 277. Топоніми, незалежно від об'єкта найменування і від місця в документі, написані з малої літери.

Стосовно написання слів разом чи окремо, слід зауважити, що деякі слова

енклітизувалися чи проклітизувалися у мовному потоці. Почасти писарі приєднували до попереднього слова займенники: щосмы 163, а то таксе маєт 163, волное 164 зв., иж-ехмы 169 зв., до наступного слова – прийменники: часть плеца обмеж Јниска 158, а подругои сторон 161, нагостинци 161, дотого 162 зв., спечатю 163, изжоною 164, зовсми 186, кузаписан~ю 194, здомом 202 зв., преднами 212 зв., встенах своих 277; сполучники: продати идати 159, памети ирозуму 163 зв., аполморка 164 зв., аздругои стороны 193, частки: ниоткого 169, незаведеныи 169, небудучи 194.

Щодо акцентуації, то писарі часто ставили крапки над літерами, які позначали голосні звуки, до прикладу, над усіма складами у слові: јчѣвѣстѣ 36, стѣнѣ 276, вшѣлѣжѣмѣ 276 зв., справѣ 276 зв., записѣно 279, Хѣскѣлѣвѣ 279, над більшістю голосних: записѣваньѣ 36, Кѣлѣніковѣчѣм 276 зв., намовлѣным 276 зв., записѣно 277, Кримнѣнѣці 277, записѣно 278, зрѣдка – над літерою, що позначала кінцевий голосний: устѣнѣ 36, декаб~рѣ 278, стороныѣ 279. Як бачимо, позначки проставлялися непослідовно, незалежно від якості голосного звука.

Неоднаковою є кількість рядків на сторінках. На одну сторінку в середньому припадають 20-22 рядки, але можуть бути і 16-18 (у першій половині пам'ятки), і 25-27 рядків (у другій частині книги), тобто з часом письмо ущільнюється. Помітно, що писарі старались використовувати папір економно, бо порожніх місць на аркушах майже немає, якщо ж невеликі проміжки між справами залишались, на них ставився символ на зразок великої літери X: 182 зв., 192 та ін.

Таким чином Вижівська актова книга XVII ст. – важлива пам'ятка канцелярійного стилю староукраїнської мови, написана на північно-західних українських теренах. Вона увібрала в себе давні традиції ділового письменства та засвоїла нові графіко-орфографічні елементи, що зумовило значну, здебільшого – бінарну, варіативність графем. Орфографічні риси у своїх головних виявах відображають скоропис, характерний для діловодства канцелярій Правобережної України того часу.

Сьогодні триває підготовка Вижівської актової книги до опублікування. Нижче пропонуємо одну із метаграфованих справ цієї пам'ятки (арк. 191 зв. – 192).

№ 295. Справа Аврама и Пѣтра Пушѣкарович[ов], братѣ рожнѣи, в року ахм~~ [1640] мис феvрал дня в~ [2]

Предъ нами, вріадам мсцькимъ вижевскимъ, Іацьком Коречком, Радьком Мисковичем а Веремеем Калениковичем, и при Трохими Демковичем (!), Лєсю Ковалю, присіаажными, вріадам сполнымъ мсцьким вижевским.

Постановившєсє очевистє, іавнє и доброволнє, а нє будучи ни *от* кого примушонымъ и ани намовлєными, славетными // Аврам з єднєю стороны, а з другої стороны Пєтръ, Пушъкаровци, братіа роджонє, сами, доброволнє, ведълугъ любъви братєрское, сознали до къниг нєнєишихъ мсцькихъ вижевскихъ тымы словы,

иж-єхъмы учинили згуду межи собою вєчистую на крунъты наши їмчистые, которые нам належат по їмц нашєм небожчику, никому ни в чєм з обохъ сторонъ нє заведєнє, то *єст* полплєца з будованєм ѡбъмєж Степана Рудъника, а з другої стороны Знъки Потъєвны, лежачии на улици Ратєн-скеи, кончисє по плєць Сивки Пархомовича, іакосє в соб маєт, то *єст* ѡтчизна наша. А полморъка, лежачаіа за морком ѡбъ мєж Веремєіа Калениковича, а з другої стороны Лукъіана Давыдовича, з будованєм, конъчисє под рику, іако сє в соб таіа прєрєчонаіа полморка в соб (!) маєт, а то *єст* ѡтчизна наша. Тєды-с мы зъгодилисє из собою // и вчную а нєѡтмную угоду ѡтрымали єсмо, то *єст* полплєцу, звышъ поменєного, з будованєм іа, Аврам, іако брату своєму пустилєм част свою, що на мєнє приналежала, чвєртъка з всмъ на всмъ Пєтрови. А Пєтръ, стоіачи на вріадє, на то позволиль.

А Пєтръ напротивку тоє чвєрти плєцу брата свого Аврама спустил полчвєртъ морку, звышъ поменєного, що учинит цлого полморка, належачаіа Аврамови. А полплєца з будованєм Пєтрови ѡстає вєчными часы. Которыми крунътами, що-с мы миніали, ствєржєм тыи записом нашимъ вєчистымъ (!). Мы сами, и жоны, и потомки єдинъ на другого наступовати нє маєм, алє каждыи свого маєт постєрегати подъ закъладом заруки копъ десіат на уріадъ мсцький до скрынки мсцькое, мла б котораіа сторона слова омылити.

Що просили, абы таіа угода была записана, що и їдєржали. //

Література:

Засєць 2002: Засєць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів, 2002.

Мазурик 2006: Мазурик Ю. Городище доби пізнього середньовіччя в с. Нова Вижва на Волині – В: Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. / Ред. кол.: Телегін Д. Я. (відп. редактор), Титова О. М. (заст. відп. редактора) та ін. Випуск 15. Київ, 2006. С. 183-185.

Мазурик 2008: Мазурик Ю. Печатка містечка Вижви першої половини XVIII ст. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. / Ред. кол.: Телегін Д. Я. (відп. редактор), Титова О. М. (заст. відп.

редактора) та ін. Випуск 17. Київ, 2008. С. 259-261.

Цинкаловський 1984: Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Кращезнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року. У 2-х т. Вінніпег, 1984-1986. Т.1. Вінніпег, 1984.

Інформація про автора:

Царалунга Інна Богданівна – доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету. Кандидат філологічних наук.

Наукові інтереси: історія української мови, старослов'янська мова, ономастика.

E-mail: tsaralunga@svitonline.com

ДО ПРОБЛЕМИ ОКРЕСЛЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ, МЕТОДОЛОГІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ СЕМАНТИЧНО-СТИЛЬОВИХ ВЕКТОРІВ ФОЛЬКЛОРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ПРОЗИ 30-60-Х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ

Жанна Янковська

Анотация: В статията се разглеждат проблеми на научния дискурс относно дефинирането на термините „фолклоризъм“ и „фолклорна литература“. Очертани са методологията и някои основни вектори за изследването на фолклоризма на базата на оригинална авторска проза от 30-60-те години на XIX век.

Ключови думи: фолклоризъм на литературата, рецепции на фолклора в литературата, методи за изследване, вектори на проявите на фолклоризма в литературата.

Література кожного народу в тих чи інших формах виявляє рецептивні зв'язки із фольклором. Українська література також не є винятком у такого роду рецепціях.

Кожен період, щабель у розвитку авторської словесності (як, до речі, й інших видів творчості) є відображенням історичного розвитку етносу, найчастіше апелює до певного хронотопу (у синхронічному та діяхронічному зрізах) з усіма притаманними йому рисами. Тому можна стверджувати, що основним предметом будь-якої національної літератури, за словами дослідника О.Вертія, є «історичне і сьогоденне буття нації, вироблені нею соціальні, політичні, духовні та інші цінності, проблеми, породжені в ході історичного поступу народу» (Вертій 2005: 7).

З часів свого виникнення і до сьогодення література, проходячи окремі етапи свого розвитку в межах відповідних стилів, напрямів, літературних течій, у кожному із них виробила достатньо чіткі й разом з тим різноманітні критерії засвоєння і трансформації народної творчості як першоджерела. І хоч відношення між фольклором і авторською творчістю нині визначаємо як такі, що ґрунтуються на взаємовпливах та взаємодії двох художніх систем, проте первинність визначального впливу усної словесності на авторську, безперечно, зумовлює його домінування. С. Мишанич стосовно цього писав: «Конкретні форми впливу фольклору на

літературу можуть бути найрізноманітнішими, і їх треба вивчати тільки з позицій історизму, враховуючи всю сукупність конкретно-історичних обставин, за яких вони здійснювалися» (Мишанич 1980: 20).

Хронологічно специфіка взаємодії фольклору та літератури визначалася засвоєнням іманентних форм та принципів народної творчості авторською. З часом форми кореляції між усною та оригінальною словесністю змінюються, удосконалюються, а тому сьогодні можна говорити про дві взаємопроникаючі системи вербальної творчості. Проблема вивчення народних джерел національної культури (в тому числі й літератури) – це, за висловом О. Вертія, «проблема синтезу, діалектичної єдності двох світоглядів, двох систем художньо-естетичних цінностей» (Вертій 2005: 31).

Українська література 30-60-х років XIX століття загалом і літературна проза цього періоду зокрема відображає досить цікавий аспект такого впливу, оскільки романтизм, поєднаний з екзистенційною естетикою сентименталізму та гуманістичною скерованістю реалізму у цей час заактуалізував якнайширше та якнайглибше звернення до фольклорного зразка, що можемо простежити за творами таких відомих митців слова, як Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, Ганни Барвінок (Олександрів Білозерської-Куліш), М. Шашкевича, М. Гоголя (маємо на увазі його оповідання на українську тематику), Марка Вовчка та інших.

Аналіз наявності на різних рівнях фольклорного елемента у творі окремого письменника чи у літературі певного періоду сьогодні охоплюється поняттям «фольклоризм», що семантично є неоднорідним та поліаспектним, «багатоликим», виявляючи щоразу інші форми вияву взаємодії. Власне, тому метою цієї розвідки є здефініціювати термін «фольклоризм» в хронологічних та змістових межах, зумовлених темою статті; окреслити основні методи дослідження; означити основні семантично-стильові вектори (напрямки) фольклоризму літературного наративу зазначеного періоду з метою подальшого більш детального дослідження його у творчості окремих письменників для виявлення загальних тенденцій, типології та відмінностей.

Для досягнення зазначеної мети вбачаємо за необхідне бодай коротко окреслити дефініцію та смислонаповнення терміну «фольклоризм» та визначити методологію, в межах якої буде здійснене це дослідження.

Термін «фольклоризм», як відомо, був введений до обігу Полем Сабією в кінці XIX століття для позначення різноманітних занять фольклором (у житті, мистецтві і т.д.).

Звичайно, з того часу семантика терміну змінилася, а точніше, стала більш місткою. До загального наукового вжитку термін почали застосовувати у 60-х роках ХХ століття.

До пояснення терміну «фольклоризм літератури» сьогодні спостерігається два підходи: 1-й – рецепції на рівні суто усної словесності; 2-й – рецепції на рівні культурної традиції загалом. Зазначені підходи цілком відбивають вузьке (як тільки усна словесність) та широке (як комплекс народних поглядів на світ, звичаєвість, художня творчість, етнографічні особливості і т.д.) розуміння поняття «фольклор».

У «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва та В.І. Теремка фольклоризм трактується як «наявність фольклорних елементів у літературному творі» (Літературознавчий словник-довідник 2007: 699), і перевага надається першому підходу в його розширеному варіанті, включаючи елементи світогляду, рецепції міфологічних мотивів та образів через посередництво фольклору, символіку.

У словнику-довіднику «Українська фольклористика» за редакцією Михайла Чернопиского визначення фольклоризму подано як амбівалентне поняття, що (за смыслом) включає до обігу й поняття фольклоризації як засвоєння авторських творів чи їх елементів народними. Тому фольклоризм тут постає як «синкретизм фольклору та літератури на високому художньому рівні, що народжується в процесі тривалої різнобічної взаємодії та взаємовпливу двох художніх систем» (Українська фольклористика 2008: 400). Це стосується саме «генетичного» рівня його вияву, який, спираючись на Р. Кирчіва, автори розуміють як «наслідування або використання фольклору в літературній творчості», коли «орієнтуючись на фольклорну поетику, автори літературних творів творчо трансформують, переосмислюють чи розбудовують традиційні фольклорні мотиви, образи, композиційні схеми та художні засоби у канві власного художнього тексту» (Українська фольклористика 2008: 399), на протигагу рівню «функціональному», що (за В. Гусевим) впливає з соціальної природи фольклоризму як «продуктивного процесу органічної адаптації, трансформації і репродукції фольклору в суспільному побуті, культурі, мистецтві» (Українська фольклористика 2008: 399). Це проявляється в організації хорів, ансамблів, творчих колективів, які стимулюють поширення фольклорних творів у народне середовище. Тому можна стверджувати, що саме фольклоризм «генетичного» рівня вияву породжує рецептивні зв'язки літератури з фольклором на рівні культурної традиції загалом, коли йдеться, за висловом О. Вертія, «про підстави художнього освоєння літературою народного світогляду, багатовікового народного досвіду, звичаїв, обрядів,

народної моралі, етики, естетики, психології, філософії, поетики усної народної творчості і т.д.» (Вертій 2005: 7).

Здефініціювати термін «фольклоризм літератури» намагалися багато дослідників і кожне із цих визначень, відштовхуючись від єдиного предмета, який умовно можна визначити як різнорівневе засвоєння фольклорних елементів авторськими творами, відображає й відмінні риси. Скажімо, окрім вищенаведених визначень, можна для порівняння коротко нагадати й інші, де фольклоризм потрактовується як «явище посиленого використання фольклору у творчості письменників різних народів» (І. Денисюк); «свідоме звернення письменників до фольклорної естетики» (У. Далгат); «запозичення (нехай навіть із дальшим переосмисленням і включенням у нову художню структуру) визначеного, твердо встановленого набору фольклорних елементів і властивостей» (Д. Медріш) і т.п. Тому, маючи концентроване силове ядро (рецепцію фольклорного системного сегмента у літературний), поняття разом з тим не має чітко окреслених семантичних меж свого смислонаповнення, через це (як і саме явище) залишається відкритим для сприйняття (а відтак, і дослідження) нових ознак, нових форм взаємозв'язку між літературою та фольклором як системами незамкненими.

Відображення невеликої частини дискурсу з приводу з'ясування парадигми смислів, які вкладаються сучасними науковцями у термін «фольклоризм літератури», дає підстави говорити не лише про його багатовекторність, але й про інше «обличчя» для кожного літературного періоду, а відповідно, й потребу «гнучкості» у підходах до його аналізу. При цьому використовуються не лише універсальні стандартні схеми, але й дуже широко принципи коригування методів та вибіркості.

Іншими словами, окресливши семантику терміну «фольклоризм» стосовно літературної прози зазначеного у темі періоду, що відображає рецепції на рівні культурної традиції загалом, постає питання про методи його дослідження.

Властиво, що наукове осмислення використання народної творчості в літературі 30-60-х років XIX століття розпочалося фактично відразу після видання самих творів. Це було цілком закономірно і відбувалося, за твердженням Ю. Шутенко, «в зв'язку з формуванням романтичної парадигми світосприйняття, захопленням старовиною, прагненням пізнавати своє рідне, національне» (Шутенко 2004). У цей час форми впливу фольклору на авторську творчість простежують у своїх в основному порівняльно-історичних студіях М. Максимович, П. Куліш, М. Костомаров, О. Бодянський, І. Срезневський та інші дослідники.

Вони неодноразово наголошували на такій визначальній на той час рисі літератури, як народність, що у «Літературознавчому словнику-довіднику» пояснюється як «органічна якість художніх творів кожної національної літератури, яка виражає ментальність народу в його етнологічних та історичних виявах і вимірах, зумовлена органічним зв'язком письменника зі своїм етнонаціональним середовищем (Літературознавчий словник-довідник 2007: 481). Поставши на Україні серед письменства саме зазначеного періоду, ця риса засвідчила усвідомлення передовою інтелігенцією власної ідентичності та визнання за народом його національної самобутності, права на статусування його культури в усіх її формовиявах. Ще М. Костомаров 1844 року в огляді українських творів стосовно цього писав: «Тепер ідея народності оживила нашу літературу: і читачі, і письменники шанують народність як головну чесноту будь-якого твору красного письменства», де під народністю розуміється «достеменно зображення свого, рідного з усім карбом національного характеру» (Цит. за вид.: Літературознавчий словник-довідник 2007: 481).

Із розвитком різних наукових галузей на Україні це поняття стало «затісним» для повноцінного аналізу художніх творів, оскільки фактично було зведене «до тематично-проблемної основи твору, його доступності для широких мас, до ідейної спрямованості творчості митця», а відповідно, залишалося поза увагою «стильове розмаїття письменників, естетична рівноправність літературно-мистецьких напрямів, художнє експериментаторство митців слова» (Літературознавчий словник-довідник 2007: 481).

Піднявшись на якісно новий рівень розвитку, сьогодні українська гуманітаристика потребує інших підходів та методів, серед яких і метод інтердисциплінарних зв'язків, що дає можливість вирішувати складні проблеми на перетині різних наукових галузей та породжуючи їх синтез. Таким чином не просто виникають нові напрямки дослідження, але й синкретичні дисципліни, як, наприклад, етнолінгвістика, літературна герменевтика, етнопсихологія, етнокультурологія, етнофілософія і т.п. Цей метод, на думку В. Давидюка, є «головним інструментарієм», що «дає змогу стереоскопічного бачення багатьох культурних явищ, які важко зауважити в площинному вимірі» (Давидюк 2012: 73). Окремі аспекти такого підходу із дослідження взаємодії літератури і фольклору продемонстрували у своїх працях І. Денисюк, Л. Дунаєвська, У. Далгат, Р. Кирчів, С. Мишанич, О. Вертій, П. Іванишин, Я. Гарасим, Ю. Шутенко, Р. Марків та інші дослідники. Проте, оскільки фольклоризм – явище поліаспектне, то тут ще залишається достатньо широке поле для дослідження.

Нова національна методологія, скерована на глибоке вивчення явищ літератури через зв'язки із суміжними науковими галузями, – шлях, на якому гостро постає проблема перегляду старих підходів та стереотипів у вивченні творів словесності, під час вирішення якої можна говорити, за твердженням П. Іванишина, про «інтерпретацію» та «реінтерпретацію» текстів (Іванишин 2008: 5-6). Стосовно інтерпретації, то, як зазначає автор, спираючись на Г.Г. Гадамера, «йдеться про те, що історичне життя передання [...] “якраз і полягає в необхідності все нових і нових засвоєнь і тлумачень”». Стосовно реінтерпретації слід брати до уваги, що нагальна потреба у витлумаченні постає тоді, коли “смісловий зміст зафіксованого спірний і потрібно досягнути правильного розуміння повідомлення”» (Іванишин 2008: 5-6).

Напевне, у деякому розумінні сьогодні можна говорити не стільки про повне заперечення попередньої інтерпретації («реінтерпретацію»), скільки про пере- або неоінтерпретацію, маючи на увазі на основі позитивного досвіду минулого нове потрактування творів з точки зору сучасних наукових підходів та принципів.

Питання рецепції фольклору, його поетики та інших засобів у літературну прозу першої половини XIX століття із сучасної точки зору якраз і знаходиться у смисловому полі фольклоризму літератури цього періоду загалом. Його дослідження дозволяє суттєво розширити аналітичні рамки студій із відповідними творами, посутньо доповнюючи їх дослідження і більш об'ємно-«стереоскопічним» прочитанням, і дослідженням «співдії» фольклору й літератури як двох систем словесності. У цьому плані, як пише О. Вертій, «розширюються й рамки самих досліджень, виробляються й кристалізуються нові основоположні підстави вивчення фольклорно-літературних взаємовпливів» (Вертій 2005: 20). На думку ж О. Кузьменко, «має важливе значення й виявлення відмінностей і типологічних аналогій між літературою та усною народною творчістю», що на сьогодні «набирає щораз більшого резонансу, виростаючи до загальносхіднослов'янської проблеми» (Кузьменко 2009: 11). Тому важливе місце серед інших у їх вирішенні посідають метод компаративного аналізу, типологічний та інші.

Зазначені методи комплексно або вибірково застосовуються для вивчення літературної прози 30-60-х років XIX століття, різноманітних форм, напрямків (векторів) його прояву. Серед цих векторів можна виділити універсальні, такі, що притаманні загалом літературі романтизму, і специфічні, характерні лише наративним жанрам. Спробуємо їх коротко охарактеризувати.

Як зазначено у словнику-довіднику «Українська фольклористика», поняття «фольклоризм літератури» охоплює кілька сфер – «формальну і змістову» (Українська фольклористика 2008: 400), що стосуються авторських творів будь-якого періоду і тісно пов'язані між собою.

До «формальної» сфери у прозі Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, Ганни Барвінок, М. Гоголя, М. Шашкевича та інших письменників можна віднести рецепції на рівні мовностилістичних (у тому числі й лексичних) одиниць: використання діалектної лексики, фразеологізмів, паремій, народно-художньої тропіки і т.п. Письменники-романтики зуміли піднести українську народну мову до рівня мистецької якості, довівши її високу естетичну вартісність, спроможність використання не лише для побутового спілкування, але й для створення художніх творів, які гідно увійшли до скарбниці національної культури. До прикладу, Г. Квітка-Основ'яненко після написання «Марусі» у листі до російського письменника Плетньова писав: «Был у меня спор с писателем на малороссийском наречии. Я его просил написать что серьёзное, трогательное. Он мне доказывал, что язык неудобен и вовсе не способен. Знал его удобство, я написал «Марусю» и доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться» (Квітка-Основ'яненко 1981: 215).

Письменник зробив це надзвичайно природно й невимушено, настільки, що у мовностильовому плані його повість є взірцем органічного сплаву естетики фольклору і авторської словесності. Стосовно «Марусі» ще П. Куліш зазначав: «Українська писана словесність має корінь у тому, що народ український говорить і співає. Славний прозою Квітка вичерпнув свої оповідання з народних уст і прилагодив до потреби людей письменних, зробив їх творами літературними» (Цит. за вид.: Дмитренко 2004: 187). Таке ставлення до мови критик довів і своїми власними творами. Відповідно, аналізуючи творчість самого П. Куліша, Я. Гарасим писав: «Мову, саме мову простого народу як засіб вираження уснопоетичної творчості П. Куліш визначає як головну ознаку, основу народної особистості. У мові розкривається дух народу, у мові й через мову пізнається народ. Тут джерела і спосіб народного самопізнання і пізнання себе як нації» (Гарасим 2009: 93).

Таким чином, митці слова зазначеного періоду фактично зняли тавро меншовартості з мови української і максимально наблизили свої твори до народного зразка. Інтерпретація мовних особливостей прозових творів вищезазначених письменників дає підстави говорити про аналіз народності літератури «зсередини», що характеризується використанням

іманентних, найчастіше використовуваних форм, засобів, навіть семантичних кліше у літературних стилях та напрямках (романтизм, реалізм, сентименталізм). Тому цей рівень фольклоризму можна ще назвати стилетворчим.

«Змістова» сфера фольклоризму є комплексним відображенням елементів національного буття на рівні світоглядних уявлень, ідеологічних, морально-етичних переконань, народної філософії і т.д. Такі рецепції проявляються «на різних функціональних зрізах: через сюжетне запозичення, введення у текст окремих фольклорних мотивів чи образів, символічне переосмислення фольклорних міфологічних першоелементів» (Літературознавчий словник-довідник 2007: 699).

У літературі першої половини XIX століття дуже помітною є психологічна інтерпретація фольклорних мотивів, реалій життя, подій та вчинків героїв. Стосовно цього, спираючись на думку відомого вченого І. Денисюка, Я. Гарасим стверджує, що «продуктивним (...) було використання в українській літературній прозі окремих засобів фольклорної поетики для посилення внутрішньої напруги та розкриття психологічного вмотивування вчинків персонажів. І якщо в 1870 р. «фольклорна манера психологічного аналізу відчувалася як застаріла», то «прозаїки початку XIX ст. часто переносили вироблені фольклорні образи на характеристику внутрішніх переживань людини» (Гарасим 2009: 280). Дуже помітною ця риса є у наративних текстах, позначених рисами сентименталізму та кордоцентризму (Г. Квітка-Оснoв'яненко, частково П. Куліш, Ганна Барвінок, Марко Вовчок та ін.).

Ще одним вектором прояву фольклоризму в авторській прозі аналізованого періоду є жанротворчий аспект. Особливо це помітно у «малих» жанрах – оповіданнях, повістях, які буквально пронизані елементами фольклорних наративних форм – як переказ, легенда, народне оповідання. Вищезазначені письменники, користуючись народними зразками, створили високохудожню, наскрізь оригінальну згармонізовану цілісність.

Як приклад жанрових переплетень можна привести оповідання П. Куліша. Фактично шляхом олітературення фольклорних розповідних жанрів письменник виробив свій тип оповідання, що ніби стоїть на межі фольклорного та літературного, художня природа їх визначається жанровими ознаками тих народних творів, які покладені письменником в основу; окремі, хоч і є суто авторські за сюжетом, все ж зберігають народнопоетичну структуру оповіді. Наприклад, твори «Орися» та «Дівоче серце» ще сам автор назвав ідиліями, романтичне оповідання «Гордовита пара» за змістом та жанровими ознаками можна визначити як

оповідання-баладу, морально-повчальний характер мають твори «Потомки українського гайдамацтва» та «Про злодія в селі Гаківниці», з народним анекдотом межують оповідання «Сіра кобила» й «Очаківська біда», історичними є твори «Січові гості» та «Мартин Гак». Автор іноді сам відзначає їх структурну схожість із народними наративами. Скажімо, оповідання «Гордовита пара» має підзаголовок «Бабусине оповідання», «Січові гості» – «Споминки старого діда», а в історичному оповіданні «Мартин Гак» у першому ж реченні є вказівка: «...Розказує, було, молодим прадід мій». Введенням у текст такого зауваження чи підзаголовка автор орієнтує на народного читача (слухача), разом з тим, вони є одним із фольклорних засобів дотримання принципу правдивості. Особливістю поетики малої прози П. Куліша є й те, що твори у нього не «пишуться», а «розповідаються». В українській літературі цей прийом започаткував Г. Квітка-Основ'яненко. Типовим він є і для згаданих вище письменників.

Наступним напрямком простеження рецептивних зв'язків оригінальних творів з фольклором є звернення авторів до народних образів. Не кажучи вже про письменників, які писали про буття народу українською мовою, хочеться для прикладу звернутися до повістей М. Гоголя, якого ще у XIX столітті відносили до української історіографії, маючи на увазі насамперед його оповідання на українську тематику, що увійшли до збірок «Вечори на хуторі біля Диканьки» та «Миргород». Українські імена (і не тільки) він так і залишив звучати по-народному (Солопій Черевик, Охрім, Терентій Корж, Параска, Хівря, Вакула, Грицько, Левко, Стецько, Пацюк, Чуб, Горобець та ін.). Деякі критики відразу після виходу «Вечорів на хуторі...» називали такі номінації у тексті помилками. Але саме за допомогою таких «помилко» письменник наділяє своїх героїв відповідними психологічними рисами, передає стихію народного життя з усіма його колоритними подробицями. І справа не просто в іменах та прізвиськах, а в тому, що давалися вони на Україні за найбільш яскравими рисами характеру, вчинками, або й зовнішніми ознаками когось із членів роду, як правило, передавалися із покоління в покоління, в основному по батьківській лінії. За такою номінацією у творі уже відразу вгадується тип людини, часто мегаобраз. Тому можна стверджувати, що в основі типізації героїв у прозових творах цього періоду лежить фольклорно-естетичний ідеал людини, що відповідає національній візії (пригадаємо яскраво виписані портрети Марусі, Василя (Г. Квітка-Основ'яненко), Орісі, Лесі, Череваня, полковника Шрама, божого чоловіка (П. Куліш) і полягає в гармонійному співвідношенні зовнішніх рис та внутрішнього духовного світу персонажів, їх морально-етичних переконань і способу життя. Це справді неповторні

мегаобрази, які впізнаються поколіннями навіть без вказівки на те, із якого вони твору.

Надзвичайно цікавим вектором фольклоризму в авторській прозі зазначеного періоду є звернення літератури через посередництво фольклору до міфологічних мотивів, образів, сюжетних схем, що призводить до виникнення поняття «міфологізм» і, відповідно, є однією із граней, способів прояву фольклоризму. Таке апелювання до міфології, яка, за висловом В. Кубілюса, «є не лише мистецтвом слова, але й втіленням первіснообщинного досвіду» (Кубілюс 1976: 24), запускає складний процес непрямих трансформацій (як зазначалося, через посередництво фольклору). При цьому, враховуючи надто значну віддаленість у часі й міжлокусному текстовому просторі (фольклорі) та авторське бачення як «кут переломлення» первинно-вторинної інформації, виникають дуже різні міфологеми, які, вбираючи ознаки обох систем словесності (міфу і фольклорного твору), являють собою оригінальний текст, що (в межах фольклоризму) позначений рисами міфологізму.

В процесі засвоєння міфологічного матеріалу простежуються різноманітні форми «поетичної реалізації міфу у творах оригінальної літератури» (Літературознавчий словник-довідник 2007: 452), що зумовлене й прив'язаністю до певного хронотопу зображуваної дійсності, й до культурної епохи часу написання твору, авторського задуму, жанру і т.п. Тому в художніх творах, які належать до різних історичних періодів, а відповідно, й літературних течій та напрямів, простежуємо кардинально різне потрактування одних і тих же міфологічних образів, мотивів, вирішення сюжетних колізій.

Смислонаповнення зазначеного вектора фольклоризму надзвичайно містке та різноманітне. Аналіз його стосовно творів оригінальної прози першої половини ХІХ століття простежено нами в окремій розвідці (Янковська 2013: 335-343). Проблеми міфологізму літератури є предметним полем досліджень Р. Марківа, зокрема, деякі аспекти такої взаємодії висвітлено у його статті «Сфери трансформації міфологічно-фольклорних образів у структурі характеру літературного героя» (Марків 2013: 154-163), а також багатьох інших дослідників.

Наступним напрямком у дослідженні фольклоризму літератури є простеження засвоєння нею уснопоетичної символіки. Хоч у прозі (в тому числі й вищезгаданих письменників) пряма рецепція фольклорних символів виражена слабше, проте не відсутня, наявна при використанні уснопоетичних цитувань, а особливо в порівняльних зворотах, вживанні паралелізмів такі запозичення виокремлюються дуже чітко. До прикладу, П. Куліш (аналогії простежуємо й у інших авторів) в ідилії «Оріся» й інших творах вдається до

символічних порівнянь при описі героїнь. Дівчина у нього «як квітка», «як ясна зоря», «як калина», або «красна» (гарна). Власне, у цьому семантичному ряді можна простежити насамперед звернення до червоного кольору. О. Потебня пише, що калина стала символом дівчини за тим самим способом, за яким дівчина названа красною: «Епітети слова *калина* – *ясна, красна, жарка, червона* так рішуче відносять це слово до поняття вогню, що немає сумнівів у тому, що воно має спільне походження з *калити, розкаляти*» (Потебня 1860: 8). Такі символічно-порівняльні засоби не лише наближають саму оповідь до народного стилю, за їх допомогою змальовано народно-естетичний образ героя.

Можна простежувати у творах згаданих раніше письменників трансформовані, органічно «вживлені» у текст космогонічні, рослинні, тваринні фольклорні символи. Етнографічно-знакова символіка вгадується в описах одягу, житла і т.п.

Як окремий вектор фольклоризму в літературній прозі 30-60-х років XIX століття можна аналізувати архетипні локуси, застосовувши універсальний міждисциплінарний концепт «Дім – Поле – Храм», що його відомий український філософ і культуролог С. Кримський, спираючись на праці М. Гайдеггера, зокрема його теорію архетипних структур, вивів у площину характеристик для аналізу української культури. Особливо знаковою в цьому плані є праця С. Кримського «Архетипи української ментальності» (Кримський 2006). Застосування цієї моделі, яка відображає культурно-історичні топоси національного буття людини, враховуючи й міжлокусні символічні архетипно-етнобуттєві конструкти (межа, дорога, ворота як лімінальні зони, доля, хліб, сорочка і т.п.) насправді дозволяє бачити твір не у «площинному», а в об'ємно-«стереоскопічному» вимірі. На основі цього концепту нами було проаналізовано історичний роман-хроніку П. Куліша «Чорна рада» у статті «Концепт «Дім – Поле – Храм» крізь призму історичного роману П. Куліша «Чорна рада» (Янковська 2011: 21-24).

Власне, окреслені вище вектори – це лише відкрита схема для аналізу фольклоризму літератури чи то окремо взятого періоду, чи конкретного твору певного автора, оскільки «явище фольклоризму безпосередньо пов'язане з основними напрямками розвитку літератури в певну епоху, з основними світоглядними концепціями, характерними для цієї епохи, з основними стильовими напрямками, а також зі своєрідністю стилю окремого автора, – і кожен із цих аспектів визначає комплекс критеріїв формування фольклоризму» (Українська фольклористика 2008: 401). Тому матеріал, представлений у статті, є своєрідною рухомою схемою, яка не претендує на завершеність, та все ж певним чином структурує дослідження

фольклоризму літератури як явища на прикладі авторської прози 30-60-х років XIX століття.

Література:

Вертій 2005: Вертій, О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х років XIX століття. Суми, 2005.

Гарасим 2009: Гарасим, Я. Нариси до історії української фольклористики: навчальний посібник. Київ, 2009.

Давидюк 2012: Давидюк, В. Генетично-порівняльний метод – нові можливості фольклористичної компаративістики. – У: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 36. Київ, 2012.

Дмитренко 2004: Дмитренко, М. Українська фольклористика другої половини XIX століття: школи, постаті, проблеми. Київ, 2004.

Іванишин 2008: Іванишин, П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, С. Маланюка, Л. Костенко. Київ, 2008.

Квітка-Оснoв'яненко 1981: Квітка-Оснoв'яненко, Г. Зібрання творів. У 7-ми т., т. 7, Київ, 1981.

Кримський 2006: Кримський, С. Архетипи української ментальності. – У: Проблеми теорії ментальності. Відповідальний редактор М.В. Попович. Київ, 2006.

Кубілюс 1976: Кубілюс, В. Формирование национальной литературы – подражательность или художественная трансформация (три шага литературы в фольклор). – У: Вопросы литературы, 1976, №8.

Кузьменко 2009: Кузьменко, О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. Львів, 2009.

Літературознавчий словник-довідник 2007: Літературознавчий словник-довідник. За редакцією Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ, 2007, 752.

Марків 2013: Марків, Р. Сфери трансформації міфологічно-фольклорних образів у структурі характеру літературного героя. – У: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 38. Київ, 2013.

Мишанич 1980: Мишанич, С. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість. Київ, 1980.

Потебня 1860: Потебня, А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков, 1860.

Українська фольклористика 2008: Українська фольклористика. Словник-довідник. Укладання і загальна редакція Михайла Чорнопиского. Тернопіль, 2008.

Шутенко 2004: Шутенко, Ю. Фольклоризм літератури. Режим доступу: [nte.etnolog.org.ua|zmist|2004|N5|Art16.ntm](http://nte.etnolog.org.ua/zmist|2004|N5|Art16.ntm) (відвідано востаннє 28.06.2013).

Янковська 2011: Янковська, Ж.О. Концепт «Дім – Поле – Храм» крізь призму історичного роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада». – У: Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 95. Серія: Філософські науки. Чернігів, 2011.

Янковська 2013: Янковська, Ж.О. Міфологізм української прози першої половини XIX

століття як один із проявів її фольклоризму. – У: Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 38. Київ, 2013.

Інформація про автора:

Жанна Янковська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та філософії
Національного університету «Острозька академія», доцент (посада)

Електронна пошта: malva_sit@mail.ru

TRADITIONAL WINTER HOLIDAYS IN UKRAINE

Lidiia Gaiduchenko

Анотація: В статті розглядаються традиційні зимові свята в Україні, звичаї та обряди, які з ними пов'язані, в контексті їхнього загальноєвропейського походження та християнських традицій. Найбільш значущі свята зимового календаря українців розглядаються в аспекті їхньої ролі у формуванні світогляду давніх українців.

Ключові слова: традиційні зимові свята, християнство, зимове сонцестояння, українські календарні свята.

Winter holidays in Ukraine have a long history and belong to the Ukrainian calendar holidays. The winter traditions and rites of Ukrainians reveal some crucial elements of the formation of mentality of Ukrainians throughout the ages. Before the Middle Ages Ukrainian peasants used to celebrating the New Year on the 1st of March as the beginning of a new agricultural year (Курочкін 1978: 13). In the XIV century the Church obliged people to celebrate the New Year on the 1st of September, what was met with resistance by the ordinary peasants, who were still associating the New Year with spring. Due to polish influences in the XV-XVI centuries and introducing of Julian calendar the New Year shifted on the 1st of January, which was officially formalized with the order of the Tsar Peter I in the year 1700. From that time on the New Year and Christmas have been established on special days of a year. Even the promulgation of the Gregorian calendar in 1582 in Europe did not mean that the new calendar could replace without any resistance the Julian calendar especially in civil life and in the church. Russia and Ukraine remained on the Julian calendar until 1918, when the Gregorian calendar was officially established by the government (Курочкін 1978: 15). This historical remark justifies actually the fact that now Ukrainians, who mostly belong to the Eastern Orthodox Church, which have not refused using the Julian calendar, celebrate Christmas two weeks later after it has been celebrated in Europe and when it was traditionally celebrated in Ukraine before the year 1918. Moreover this historical overview makes it clear, where the Old New Year has its origin: the holiday appeared due to the compulsory introduction of the new calendar in the early XX century, which common Ukrainians refused to accept.

These not very ancient historical events illustrate the new interpretations of the winter calendar holidays of Ukrainians. But traditionally winter holidays in Ukraine as well as in Europe were deeply rooted in the pre-Christian or pagan times and were tightly connected with the Sun. To be more precise, winter holidays were solstice feasts and were commemorating to the winter solstice. The winter solstice was viewed in ancient times as being a crucial moment of the annual cycle of the year. Winter solstice was initially associated with the battle of the evil spirits and the good ones, which the sun symbolized. The concepts of the birth or rebirth of the sun were fundamental for the ancestors, so that the culmination of the holidays was the birth of the sun on that very day, when it turned to the spring, which meant that the darkness and the cold would be surely defeated.

The winter solstice may have been immensely important because of some reasons (Winter solstice 2013): communities of ancient people were not certain of living through the winter, and had to ask the nature to protect them; ancestors wanted to thank the nature for the crops and harvests and ask it to be as generous in the next year; communities had to honour their ancestors, who could also protect them from the evil spirits and the cold winter; people wanted to predict the future, and if possible to ask the nature to be as benevolent as possible.

Traditionally winter holidays were and are still celebrated very cheerfully and joyfully. Winter holidays Ukrainians began for Ukrainian peasants actually with Presentation of the Blessed Virgin Mary which was celebrated on the 4th of December. It was the day of the first footer or *полазник*, – as it was traditionally called in Ukrainian families. The rite of the first footer as a sign for future telling was very common for many European cultures. It was the first person to cross the threshold of a house. Besides that day the first footer was also treated in Ukraine on the St. Nikolas' Day and on Christmas. If it were a good looking man to come into the house, the year would be prosperous and healthy, if an old or, God save, a sick lady came in, the year were expected to be complicated (Франко 1898: 205). That was why elderly women were trying not to leave their houses and visit the relatives on those days.

From that day on the youth in villages began to gather together in what was called *вечорниці* or *досвідки*. The youth usually rent a house, paid for it where girls were spinning yarns or embroidering or even sewing and singing folk songs and the boys were doing their male work, they could repair harness, make nets or ropes in so doing they were joking, laughing, telling each other funny stories, sometimes dancing and having fun in order to get to know each other, to communicate and to find a future husband or a wife (Українці 1999: 299).

The next holiday in the traditional Ukrainian calendar was a St. Catherine's Day, celebrated on the 7th of December. The St. Catherine's Day was and is widely known in Ukraine as time, when one can look into the future and ask the fate to be generous, benevolent and well-disposed in the coming year. Usually in the evening the girls were gathering in a house for fortune-telling trying to predict whether they were going to marry the next year, what the name of their husband, his field of activity, habits would be. Many years ago girls were using water, candles and corns for their fortune-telling. On that day girls used to cut down some twigs of fruit trees and put them into a glass of water, if any twig had begun to blossom before Christmas came, it meant that the year would have been happy for the family. Actually hat twigs were the only green elements of the traditional Ukrainian winter holidays, they were the ancient forerunners of our modern Christmas trees.

If the St. Catherine's Day used to be initially a time when the girls could have fun, the next feast which was the St. Andrew's Day was more important for guys. The St Andrew's Day was celebrated on the 13th of December and it was time for mischievous guy pranks such as putting a plough on a house roof or taking a gate off its hinges, especially that of a girl's father, whom a guy loved, but who did not allow his daughter to have night dates. These tricks were treated to be a part of the carnival culture, when the guys were allowed to do everything they wanted, and none could be punished after. All those pre-Christian traditions described above were tightly connected all in all with courtship and marriage of young people. Besides that girls celebrated the St. Andrew's Day in Ukraine with fortune-telling in order to find out whether they would marry the next year or not. Winter holidays were special time for ritual pastries. On that day girls baked usually a special round pancake (called *коляда*) and pastries (in Ukrainian – *балабушки*). The guys came into the house, where the girls had already fastened a pancake with a hole inside to the ceiling and the participants of the competition with no smile on their lips had to take a bite off a pancake without using their hands, otherwise they could be stripped with soot by Pan Koliadynskyj. All these games and competitions were supposed to help girls and guys to get married (Боронай 1993: 19).

After the St. Andrew's Day the three traditional feasts followed one another: the St. Barbara's Day on the 17th of December, the St. Sava's or Sabbas's Day was held on the next day. These two holidays were regarded as time for preparation for more important feasts, which were expected to come in few days. One of the most important holidays in the winter calendar of ancient Ukrainians was the St. Nicholas Day or the Day of the Nikolas the Wonderworker, which was celebrated on the 19th of December. St. Nicholas was treated in Ukraine as a special saint, for it was Prince Vladimir who

brought back tales of the saint after he had gone to Constantinople to be baptized in the X century. Since that time there were a lot of folk tales and legends about the wonders of the Saint.

On that day people usually brewed up beer. Besides, it was a special holiday for young children, which they were and still are looking forward. Because obedient children would receive gifts from St. Nicholas, and the naughty ones would be granted with a birch, so that they could be better brought up by their parents and grandparents (Canira 1993). In the Western regions of Ukraine children found usually their Christmas gifts under their pillow in the morning. In our days soon after the breakup of the Soviet Union that tradition expanded throughout the other regions of the country. Even in the last decades of the XX century the rite with the presents under the pillows were unknown in Kyiv, in the southern and eastern regions of Ukraine, and now the tradition is very popular, so that a lot of Ukrainian children usually find toys and sweets under their pillows in the early morning of the 19th December. These gifts are now called *миколайчики* but initially it was special sweet pastries, baked on that day, which were called that way.

The youth was also celebrating the St. Nicholas Day. They were making their parties or *вечорниці* in the evening. Girls cooked some special pastries or *миколайчики* for the evening in the house they had rented and paid for it, and invited guys, who had bought wine and candies, came to them and together they were making jokes and playing folk games, dancing as well.

The culmination of the winter holidays in Ukraine was Christmas. Christianity was introduced into Ukraine in 988, when the Eastern Orthodox Church was established. The flourishing pagan religion and traditions associated with it were too deeply rooted in the world-view of ancient Ukrainians to allow the Church to eradicate them completely. Therefore, the Church adopted a policy of tolerance towards most of the ancient customs and accepted many of them as part of the Christian traditions. In this way the ancient pagan feasts of winter solstice, feasts of fertility, became part of Christian Christmas customs. That is why Ukrainian Christmas customs combine both Christian traditions as well as pagan believes, what now makes it really unique and deeply symbolic.

Ukrainian Christmas festivities began on Christmas Eve that is on the 6th of January. Nobody in the family ate anything during the Day before Christmas, because it was a strict fast day, when all members of the family were preparing for the one of the greatest holidays in the year. As soon as the first star had appeared in the sky, which in Christian tradition was believed to symbolize the Star of Bethlehem, the family gathered to begin supper. That special supper was called Christmas Eve Supper or Holy Supper (in Ukrainian *Свята вечеря* or *Святвечір*). It was time when all the members

of the family were usually brought together to participate in special foods and the holiday with ancient customs and variety of traditions began. It was strictly prohibited not to be at home on Christmas Eve, because it were widely believed, that one would be absent during the whole year (Воронай 1993: 46).

The traditional Christmas supper in Ukraine combined many elements and rites, each of them had ancient roots and were strictly followed, because it was believed that they predetermined the life of a family and of a whole settlement in the coming year. At the beginning of the supper, a hand-made creature made of a sheaf of wheat stalks was placed under the icons in the house. It was called *дидох*, which meant “ancestors”, in that way the stalk of grain symbolized all ancestors of a family, which were treated to be good spirits. In pagan times ancestors were considered to be benevolent spirits, who, when properly respected, could bring good fortune to the living members of family, could held to overcome frost and to have rich harvest in the next season. After that a father or a head of a household placed a bowl of a specially cooked *кутя*, which was actually boiled wheat mixed with honey, poppy seeds, nuts, and a jug of stewed fruits, called *узвар*, in the center of the table. After that a father together with the other family members prayed and ended their prayers with the words: “*Христос рождається! Славимо його!*” (Christ is born! Let’s sing our praises to Him!), a whole family sat down to a twelve-course meatless Christmas Eve Supper. The Christian tradition explained twelve courses in the Supper on the Holy Evening by the Number of the Christ's Apostles. According to the ancient pagan belief each course represented every full moon in the course of the year. The first course on the Holy Supper was always kutia. After that one could taste a variety of dishes that belonged to the Ukrainian cuisine: borshch, vushka (dumplings filled with mushrooms and onions), different kinds of fish – broiled, baked, fried, cold in aspic, marinated herring, different types of varenyky (dumplings filled with cabbage, buckwheat grains, potatoes, prunes), holubtsi (cabbage stuffed with carrot) (Brama 2013).

After the Supper, a father went outside with a plate of kutia and with a special verse invited the Frost to taste the kutia together with him asking him in that way not to be so devastating for winter wheat in his fields and for his family.

Ukrainian Christmas Eve traditions included different types of rites: the ones that implied solemn family traditions and the others were joyful and merry such as custom of caroling. Actually there were two main groups of Christmas songs in Ukraine: the *колядки*, whose name was probably derived from the word *коло* which meant “circle” (Українці 1999: 307). Koliadky could be heard on Christmas Eve and on the Christmas Day in many Ukrainian regions. The second group of

traditional Ukrainian Christmas songs was called *щедрівки*, which was a derivation from the word with the meaning “generous”. The latter were sung during New Year and Feast of Epiphany. Some researchers claim, that Ukrainian *koliadky* included also *shchedrivky*, as its separate type, because they revealed common motives and very similar ways they used to being performed (Курочкін 1978: 71).

Both *koliadky* and *shchedrivky* have pagan elements in them, and both have been Christianized. They narrated about prosperous future of the family, about rich harvest and catch, about the coming wedding and also about the birth of Jesus Christ. There is one of the most famous Ukrainian folk carols, which tells about a landowner, who is awakened by a swallow and told to make preparations, because three guests are coming to his house: the sun, the moon and the rain. The bird in the *shchedrivka* symbolizes a herald of spring, and the astral elements stand for the main pagan idols, which the ancient Ukrainians used to worship. In the Christianized version of the Christmas song the three guests turned into Jesus Christ, St. Nicholas and St. George. Now this Ukrainian carol, which a famous Ukrainian composer Mykola Leontovych set to music, is widely known as a very popular in the United States song “Carol of the Bells”. Though originally it is an ancient Ukrainian *shchedrivka* about a swallow which visits a householder.

Usually it were guys who sang Christmas carols. Caroling required careful preparations. Guys gathered in groups, each of them had a leader. One of the guys was dressed as a goat, with a goat mask on his face. Another one was a bag carrier, who had to collect gifts, which people gave them for their caroling. The other guy carried a five- or seven-pointed star attached to a long stick with a light in its center, which according to the Christian traditions symbolized the Star of Bethlehem or the rebirth of the new Sun according to the pagan belief (Українці 1999: 308). In some regions of Ukraine guys had even musical instruments.

Tradition Ukrainian caroling included not only simple singing of Christmas songs; it was a kind of folk performance. The carolers came to the house and had to ask the owner of the house for permission to sing. If the answer was yes, the group of guys entered the house and sang carols for each member of the family, even for the smallest child. They had also to present a humorous skit with a goat. In the pagan times the goat represented the god of fertility. The skit narrated about the goat dying and then being brought back to life, which symbolized the death of winter and the birth of spring. The caroling always ended with short well-wishing poems for all members of the family. The family usually gave the guys sweets, money and something from the Holy Supper table.

The other tradition related to Christmas in Ukraine was the *vertep*. *Vertep* was

actually Ukrainian Christmas puppet theater and had originated from the XVII century. The puppet theater consisted of a miniature two-storied structure, which served as a stage, where the performance was shown. The puppets were made mostly of wood. Each puppet had a wire attached to its legs so that it could move. The play itself had two separate acts that were not connected to each other. The first act took place in the upper floor of the vertep and was dedicated to religious themes related to the birth of Jesus Christ. The second act of the play was performed on the lower floor of the theater. It consisted of variety of humorous short scenes, which had to amuse viewers. These scenes were based on real life situations of ordinary people and performed in colloquial language and dialects that was why they were really popular among Ukrainian villagers. During the Christmas holidays the performers of vertep went from town to town, from village to village, from house to house with their shot scenes and puppet theaters and gave performances (Brama 2013).

The celebration of New Year in Ukraine was traditionally associated with two feasts, when two saints of the Orthodox Church were commemorated. Despite that fact, the scientist claim (Курочкін 1978: 87), that New Year was the most secular of all winter holidays in Ukraine. As far as the church did not propose an elaborated Christian legend which explained the origin of the new year, the traditions of its celebration in Ukraine were based completely on folk carnival culture and rites. The celebration of the traditional new year in Ukraine included the feasts of St. Melania and of St. Vasyl, which were also known by their folk names *Маланки* and *Василя*. Malanka was a Ukrainian folk holiday celebrated on the January 13th, in accordance with the Julian calendar. Malanka commemorated initially Saint Melania the Younger. The feast of St. Vasyl was celebrated on the next day, the 14th of January. Although it was widely believed that Vasyl had been Malanka's husband, the history proved that St. Vasyl or Saint Basil the Great and St. Melania could not even meet each other because they lived in different centuries. This fact reveals actually the deep pagan origin of the folk feast Malanka and Vasyliia. In pagan times the two feasts had also been held one after another. The first one had been dedicated to the ancient Slavic goddess Makosha, who had been associated with female activities and motherhood, and on the next day the major Slavic supernatural force Veles had been commemorated, who had been responsible for cattle. The phonetic similarities of the words Malanka and Makosha, as well as Vasyl and Veles can only prove, that these events have common origin in Ukrainian culture.

Feast of Malanka was actually time, when kutja for the second time was cooked. That was the second kutja in Ukrainian winter calendar. All members of a family gathered together for a supper. That supper was called generous or rich kutja, because the fast ended on the Christmas Day,

and a variety of meat dishes were allowed to be served.

It was widely believed, that the night on the Day of St. Vasyl was a special one, when miracles could occur, when the sky could open its clouds and people could ask the God whatever they wanted, and the God would give them that. After the supper the folk festivities titled *Malanka* began. Usually it were fellows, who were wearing elaborated costumes and masks which depicted different social characters, such as Devils, Bears, Goats, Warriors, Police, Witches, Old Women and Men, Death, Blacksmith, Jews, Gypsies, Turks, a Peasant, who was sowing wheat, a Peasant, who was plowing his field and some others. Among all the characters, the role of Malanka was usually played by a young man who was parodying a girl. He was wearing woman's clothes, straw wigs, woman's shoes. That crowd of people moved from house to house and performed their short plays and improvisations for those who wanted to see that. They were playing loudly music, they were very noisy, the guys could play jokes on members of a family and passerby — but no one ever felt insulted. Since it was a kind of carnival and everything was allowed. Malanka as a main character in the performance was an intentionally clumsy lady. She could overturn things or knock them all down, spill water and also did some preposterous things like whitewashing the furniture instead of the stove, she could litter, and did everything one should avoid doing. All that was done to encourage people to be as diligent and careful as one ought to be. The group of funny dressed young fellows gave performances not only in houses, they poured out into the streets encouraging spectators to have fun with them, which could last even till the midday of the next day. On that night carolers traditionally went from house to house singing their carols called *щедівки*, which actually were well-wishing poems for a householder, for his wife, children and cattle as well.

And on the next day, the 14th of January, the Feast of Saint Vasyl was held. Actually that holiday had not much to do with any religious traditions and was celebrated initially as the first day of a new year. On that day villagers were gathering somewhere in the center of their settlement and were having marry dances, wearing funny costumes and bright masks, especially the young guys. That kind of folk party was called *схід, пляс*, or *данець*. Besides that folk parties it was a common tradition in Ukraine on the first day of a new year to say good bye to the old year and to welcome the new one. That rite survived completely and now it has become an impotent element of modern celebrations of the New Year in Ukraine. In ancient times, a man in old clothes symbolized an old year came into a house; a householder usually invited him to the table and then insisted on his going away. Instead of him a young boy in new clothes came then into a house and he was greeted generously. Nowadays the

first glass of champagne on the new year party is usually drunk in the old year and the next one in a coming year.

On the new year day in some regions of Ukraine people used to steal some things, just for making fun, which their owners could buy back as soon as they had paid enough for them. Besides that jokes the new year eve and the first new year day were taken very seriously concerning its meaning for the future. Usually girls were trying to predict what waited for them in the coming year. There are also a variety of traditional proverbs and omens about the weather, clouds, wind and snow on these two days which helped the peasants to predict the weather in summer and spring. Thus it was believed, that when the clouds were moving from the North, the rich crop of winter wheat could be expected (Воропай 1993: 107). It was also time of marry carols, when the guys were not just singing their carols and wishing in this way the householder and his wife and their children be healthy and wealthy in the new year but were also sowing the grains in the houses, the rite, that was called *засівати, носівати, носунати*. That rite was of Slavic origin and was viewed as a kind of sacrifice that should bring rich crop in the coming year (Курочкин 1978: 106).

The other important feast in the winter calendar of the ancient Ukrainians was the Epiphany or Theophany, or in Ukrainian tradition, the Jordan which traditionally felt on January, the 19th. Epiphany is a Christian feast day when the baptism of the Lord is celebrated and thus is much more religious. The evening before the feast was called the Second holy evening or the hungry kutja (*другий Свят-вечір, голодна кутя*), because people were not allowed to eat either meat or fish. People always believed that on that day water became holy and was imbued with supernatural powers, which could help them to get rich of evil spirits and to bless their bodies and houses for the better life. Usually Ukrainians cut cross-shaped holes in the ice of lakes and rivers. They bathed in the freezing but holy water, being sure, that it could make them healthy for the whole year. Participants of the ritual could dip themselves three times under the water, washing symbolically away their sins in order to experience rebirth via the holy powers of the water. They usually took the holy water from rivers and lakes as well as from the wells near churches to their houses and sprayed it everywhere in their homes and on the cattle. They kept the holy water carefully for the whole year using it for different magical rituals as well as for treatment of some diseases.

The second part of the Feast of Epiphany Ukrainian peasants implied usually a lot of fun. People used to sledge with much revelry and jokes. Besides that the fights among the strongest men in a village were held on that day. In some regions of Ukraine the fighters were wearing costumes

and masks, so that “the bear fight” were performed (Курочкін 1978: 110). The rules could be different, for example, it could be a wrestling contest, but the winner in the contest was greeted as the bravest man in a village for the whole year.

The last feast of the Ukrainian winter holidays was Masliana or Masnytzia, also known as Butter Week or Pancake week. In Russian folk tradition the feast is usually called Maslenitsa, but in Ukraine the name Masnytzia is more common. It was celebrated during the last week before the Great Lent. Masliana has its origins in both pagan and Christian traditions. In Slavic mythology, Masnytzia was a celebrating as a feast of the imminent end of winter, when the new sowing season should begin. On the first day of the Butter Week people were not allowed any more to eat meat. It was also the last week when milk, cheese and other dairy products were permitted. The traditional food on Masliana was *mlynzi* (pancakes). It was round and golden pancakes, made from the rich foods, butter, eggs and milk, they symbolized the Sun, which managed to defeat the winter.

Traditional Masliana included also snowball fights, sledding, riding on swings and plenty of sleigh rides. In some regions, each day of Masliana implied some special rites to be performed: one day was for sleigh-riding, on the other day sons-in-law usually visited their parents-in-law, yet another day was for visiting the godparents, etc. The mascot of the celebration was a scarecrow of winter which on Sunday evening that is on the last day of the Butter week was put on flames just as old stuff from the household. The ashes of the bonfire were buried in the snow on order to fertilize the crops.

Many of the rites of the traditional Masliana were matrimonial. It were married couples or on the contrary not married girls and guys, that usually were participating in the rites of Masliana. According to the ancient tradition in Ukraine young but unmarried women used to tie a small stock *колодка* to their legs, so that everyone knew, that she had not been married yet.

These are the main feasts in the Ukrainian winter calendar. Its profound analysis proves that winter holidays in Ukraine combine four main elements: the most ancient ones are Indo-European elements, Slavic elements as well as pagan elements are much younger, and the Elements which are rooted in Christianity, which are the youngest among all. Some of the traditions and rites of winter holidays in Ukraine could survive and now we have them in somehow transformed forms, which pass our age. Some of the traditions are known just due to the ancient books, archives and special research. The others manage to revive and now become important part of the modern traditions of celebration winter holidays in Ukraine. But it is already a subject for the next research.

Bibliography:

Воропай 1993: Воропай, О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ, Оберіг, 2003.

Курочкін 1978: Курочкін, О.В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. Київ, АН УРСР, Ін-т мистецтвозн., фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського, Наук. Думка, 1978.

Сапіга 1993: Сапіга, В.К. Українські народні свята та звичаї. [Online] Київ, Т-во «Знання України». 1993. Available from: http://www.sviato.in.ua/texts/sapiga_winter.php#mykola [Accessed: 23.02.2013].

Українці 1999: Українці: Історико-етнографічна монографія. Т. 2. Опішне: Українське народознавство, 1999.

Франко 1898: Франко, І. Людові вірування на Підгір'ю. Етнографічний збірник. Т. V. Львів, 1898.

Brama 2013: Brama. Gateway to Ukraine. (2013) Ukraine and Ukrainian Christmas [Online] Available from: <http://www.brama.com/art/christmas.html> [Accessed: 23.02.2013].

Winter solstice 2013: Winter solstice. Wikipedia. (2013) The free Encyclopedia [Online] Available from: http://en.wikipedia.org/wiki/Winter_solstice/ [Accessed: 23.02.2013].

Інформація про автора:

Гайдученко Лідія Василівна (Lidiia Gaiduchenko) – кандидат філологічних наук, мол. науковий співробітник відділу мистецтва і народної творчості зарубіжних країн Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Україна, Київ

E-mail: lidaua@mail.ru

КОМУНИКАЦИОННИ ПРОСТРАНСТВА НА УКРАИНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ В НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК

Таня Матанова

Abstract: The main focus in this text is on the communication spaces of the Ukrainian migrants in Bulgaria. After shortly informing the reader with the migration and the demographic characteristics of the Ukrainians in Bulgaria, are presented the contemporary Ukrainian organizations and associations on the Bulgarian territory, including also a youth Ukrainian migrant formation. These institutions appear to be not only places for communication but also spaces for the preservation of the Ukrainian cultural heritage, very clearly observable in the cultural feast calendar of the community. Some attention is paid also to the Ukrainian migrant media in Bulgaria, as it is an important information source for news about Ukraine and the Ukrainian diaspora in Bulgaria and other countries, and as such a significant space for communication with the native culture and community.

Keywords: Ukrainian organizations, communication spaces, migrant feast calendar, Ukrainian migrant media.

Формиране на украинската общност

За присъствието на украинци, като Юрий Венелин, Виктор Григорович, Иларион Свенцицки и други, на територията на България е известно още от началото на XIX век. Въпреки това се смята, че първата украинска миграционна вълна протича в края на XIX век и е представена от малка група украински интелектуалци (Якімова 2011: 53), в това число проф. Михаил Драгоманов, Лидия Михайлова (Иванова) Драгоманова (Шишманова) и Леся Украинка, Михайло Парашчук и др. Представителите на втората вълна, в периода между двете световни войни, се опитват да се отличават от другите източнославянски етнически миграции, ползвайки термина „украински“ за назоваването на своите организации (Кьосева 2001: 2), вследствие на което се създават украински центрове и запорожко-казашки общества. Третата вълна пристига в България в годините на социалистическия режим, за която украинецът В. Жукивски твърди, че представителите ползват предимно руския език за комуникация, въпреки че знаят и изпълняват украински песни на общи мероприятия. Четвъртата вълна на украинската миграция е от края на XX век, в която мигриращите са младежи с висока квалификация (Якімова 2011а: 94).

Националното пребояване от 2001 г. показва, че българските граждани с

украински произход в България са 2 489. По данни на проведеното през 2011 г. преброяване, в България пребивават 3 064 души с украинско гражданство (с 675 души повече от 2001 г.). Освен тях живеят 1 789 души, които се смятат за принадлежащи към украинската етнична група, т.е. общият им брой възлиза на 4 853 души. Към това число според украинския консул към посолството на Украйна в София, О. Кравченко, трябва да бъдат включени и украинските граждани от български произход, които ре-мигрират в България след разпадането на Съветския съюз. Той смята, че „в България живеят и работят постоянно – кой с украинско, кой с руско, кой с българско гражданство – приблизително около 7 000 украинци“ (Кравченко 2012).

Организации и дружества

На територията на България действат няколко правителствени организации и културни дружества, като на някои места връзката между тях е по-силно изразена поради активното взаимодействие относно извършваните културни дейности.

Дипломатически представителства на украинската държава в България са отворени в София (посолство), Варна, Русе и Пловдив (консулства). Украински сдружения са основани в тези градове на територията на страната, където украинската общност е с по-висока численост. От 2000 г. до сега са регистрирани общо шест такива: „Мати Украина“ (София), „Диаспора-Украйна“ (Бургас), „Добруджа-Украйна“ (Добрич), „Украински дом“ (Силистра), Украинско-българското сдружение „Пловдив“ (Пловдив), „Черноморие“ (Варна). От март 2013 г. те са обединени в Сдружение на украинските организации в България „Мати Украина“ (СУОБ). Други градове в България с по-малобройна украинска общност са Плевен, В. Търново, Търговище, Шумен, Враца и Силистра (Билък 2006; Жукивский 1998; Якімова 2011: 97), но в тях не функционират чисто украински сдружения.

Дружеството „Украински дом“ (2004) в гр. Силистра се развива от ежесъботните срещи на украинките в града, нуждаещи се от опора за социалните проблеми (Коларова 2011: 95). В годините след учредяването членовете помагат на новодошлите украинци за установяването им и в подготовката и оформлението на документите, изучаването на българския език и опознаването на обичаите в България. Същевременно, за украинците изпитващи носталгия по Украйна и украинското, то организира свои общи вечери: „кой ще донесе вареники, кой пирожки, кой *деруни*, а кой елдена каша, защото тук такова няма (шеговито ги наричаме носталгични храни). Дума по дума и вечерта минава, или свои украински песни пеем, или съветите на по-възрастните слушаме, или си говорим за Украйна“ (Коларова 2011: 95).

Българо-украинското дружество „Черноморие“ (2000) в гр. Варна е създадено с цел да обединява българските украинофили и украинците, живеещи във Варненска област, както и да популяризира украинските културни ценности в България, „подготвяйки почвата“ за отварянето Консулство на Украйна във Варна (КУВ). Поредни две години са проведени безплатни курсове по украински, които са успешно завършени от осем човека. Едноименното Украинско-българско дружество (2004) в града спомага за изграждане на първия и единствен на Балканския полуостров „Паметник на украинските воители паднали за свободата на България“, открит и осветен на 14 април 2006 г. (Савов 2007: 255). С откриването на консулството в Украйна, се провеждат различни културни мероприятия, свързани с годишния календар на Украйна. Децата от украински и българо-украински произход участват в честването на новогодишни и коледни празници или национални годишнини, изнасяйки мини-спектакли (КУВ 2012, КУВ 2013). За възрастните „защитници на родното“ се провеждат музикално-литературни вечери, като „Литературни четения“ (КУВ 2013в), в гр. Шумен – „Наша душа, наша пісня“ (КУВ 2013б), посветени на живота и творчеството на поета, писателя, философ и художник Т. Шевченко. От една страна, тези събития функционират като средство за обединението на местните украинци, за повдигането на националния им дух, както и за изразяването на любовта им към Украйна. От друга страна, чрез провеждането на информационни вечери, в които се представя актуалното развитие на правни и политически въпроси, присъстващите имат възможност да контактуват с други техни сънародници, чрез което се засилва и социалната мрежа вътре в мигрантската общност.

През май 2013 г. във Варна е открито и ново украинско-българско дружество „Славутич“, което допринася за поддържането и разпространението на украинската култура в България чрез различни събития, каквото е „Денят на украинската кухня“, организирано с цел да запознае представителите на младото поколение с някои кулинарни техники (вж. страницата на КУВ във Фейсбук – „Консулство України у Варні“).

Сдружението в гр. Бургас „Украйна-Диаспора“ (2003) през летата на 2008 и 2009 г. организира „Дни на украинската култура в Бургас“, посветени на независимостта на Украйна, и „придружени“ от изложба на известни украински творци. Една година по-късно е организирана среща под надслов „България и Украйна – общи страници от историята им“ съвместно с регионалната библиотека „П. К. Яворов“ (Фокус 2010).

Украино-българското сдружение „Добруджа-Украйна“ (2004) в гр. Добрич е

учредено с подкрепата на Украинското консулство в гр. Варна. То води активна политика за подпомагане на украинските граждани в област Добрич и за развитие на българо-украинските връзки. Въпреки че към ноември 2007 г. сдружението включва близо сто украинци, живеещи на територията на област Добрич, според представителя на дружество, първите организирани концерти и събития посещават едва около тридесетина души, като с течение на времето броят им намалява: някои напускат България, други загубват интерес към срещите на дружеството, а трети придобиват българско или руско гражданство. В тази връзка тя пояснява: „Гражданството не е от значение, по-важно е дали членовете искат да общуват с украинците и украинското“. През 2013 г. заедно с Консулството във Варна е проведена и музикално-литературна вечер „*На крилах пісень*“, посветен на живота на поетесата Леся Украинка (КУВ 2013а; Жукивский 2013).

Членовете на Украинско-българското сдружение „Пловдив“ (УБСП) (2012), повечето от които са свързани с Почетното украинско консулство в града (ПКУП), се срещат по национални и религиозни празници – като например Деня на победата (9 май), Рождество Христово по юлианския календар (Здравкова 2013), но и при откриването на художествени и фолклорни изложби на украинска тематика (Здравкова 2012, ПКУП 2013). Те участват също активно с изпълнения на песни и танци в международни мероприятия в града, каквито са Денят на етническа толерантност (Георгиева 2013), празникът на „Светлината и надеждата“ (Георгиева 2012а), Денят на майчиния език (ПКУП 2012) и др. От 2012 г. е поставено начало и на честването на „Венелински дни“ като израз на признателност към великия украински учен Юрий Венелин. Там участниците изнасят лекции, представящи живота и дейността на твореца (Георгиева 2012).

Фондацията „Мати Украина“ (2000) се води за най-влиятелната българо-украинска организация в България, която чрез самофинансиране се опитва да обедини украинците, да повдигне националното им съзнание, да разпространява културните ценности на украинската общност, да приобщава украинците към културните традиции на българския народ и да спомага за икономическия, културния и научния обмен между България и Украйна (Коцева 2003). Освен това тя поддържа и международни контакти със Световния украински форум, Европейския конгрес на украинците (ЕКУ) и други организации на украинската диаспора. През 2001 г. е основана и украинска библиотека към Фондацията, след като е дарена личната библиотека на известния български украинист Петко Атанасов (ПУРБ б.г.в).

Украинците дълго време се борят за създаването на Украински информационен

център (УКЦ), който „би съдействал за обединяването на диаспората и би дал възможност на българските украинци да четат украински печатни издания, да гледат украинска телевизия, да се събират, общуват на роден език, да се срещат с представители на украинската култура“ (Билык 2006), както и да се представят новоиздадени книги, свързани по някакъв начин с Украйна. Временен изход от ситуацията (към 2006 г.) е ползването на заседателната зала в украинското посолство в столицата, функционираща от 2011 г. като Културно-информационния център при Посолството на Украйна в страната (КИЦПУ). Създаденото СУОБ цели откриването и финансиране на друго, по-подходящо помещение в София.

Младежкото обединение на украинската общност – БУКИ

Основната цел на Младежкото обединение на украинската общност – БУКИ – е да бъде популяризирана украинската култура сред младите украинци и приятелите на Украйна в България. За тази цел организаторите се стремят да запознаят младежта с историята, културата, фолклора, етнографията и географията на Украйна.

Като част от съвременния свят младежкото обединение се възползва от предлаганите устройства и начини на комуникация и съответно извършва социалната си дейност не само във физическа среда, но и в неделимото от останалите аспекти на човешкия опит и дейност виртуално пространство, „имагинерна ноосфера“ (Попова 2012; Семерджиев 2000). За желаещите да членуват в БУКИ „няма ограничение на възрастта. Организацията се смята за младежка и който се чувства млад е добре дошъл. Иначе неписано е правилото че около 35 (години – Т. М.) е максималната възрастова граница“. Въпреки че официално по думите на лидера към (българо-)украинското младежко отделение членуват около 100 души, списъкът с приятелите на общността в тяхната фейсбук група („Українці Болгарії – Украинци в България – Ukrainians in Bulgaria“) към края на 30 юни 2013 г. наброява 168 души. Към приятелите на групата принадлежат млади украинци, които живеят или следват в България; представители на украинската общност в Сърбия, Унгария, Естония, Румъния (най-многобройна група); едноцифрен брой бесарабски и таврически българи, както и българи проявяващи особен интерес към Украйна и украинското общество; българо-руснаци и една трета, една втора и три четвърти украинци в България и други страни по света. Членовете на БУКИ комуникират по-често във виртуалното, отколкото във физическото пространство. От публикации в първото става ясно, че някои от представителите на украинската младежка група следят и се включват в празничния календар на украинската общност в страната (вж. по-долу).

Украинската младеж няма локални групи по градовете, където има украински клубове на възрастните. Причина за това би могла да бъде ниската численост на възрастните и младите украинци в отделните области. Членовете на БУКИ се срещат сравнително най-вече по празници и на събития, организирани от организацията-майка или на мероприятия на Украинското посолство, респективно на консулствата на Украйна в България. Така например, младите представители на украинската общност в Пловдив се срещат най-често с по-възрастните представители и приятели на почетното украинско консулство в града и се включват в техни екскурзии и излети.

Някои представители на младежкото обединение участват и в Международната научна конференция „Драгомановски студии“. Част от живеещите в София посещават и други мероприятия, организирани от дружеството „Мати Украина“ и Украинското посолство по време на украински национални и религиозни празници.

За поддържането на групата и колективната идентичност на младите украинците се организират пътувания до чужбина, пример за което са осъществените посещения на футболни срещи в подкрепа на украински отбори. Други подобни дейности са посещението на украински традиционен бал, проведен през 2010 г. в гр. Нови сад (Сърбия), както и организирането на пикници с украински ястия и с културно-развлекателна програма.

Някои членове на групата поддържат връзката с Украйна чрез провеждането на дни на украинската кухня – например като „Вечер на варениките“ – заедно със студенти-украинисти от Софийския Университет „Св. Климент Охридски“. Една друга акция, свързана със сплотяването на младежката част на украинската общност, но и с опознаване на историята и културата на Украйна, е посещението на конна база „Аспарух“ (Софийска област), с цел да бъде преподаден урок за живота на казаците, допълнен с възможността за пробна езда.

За какво ползват Фейсбук стената приятелите в групата на украинската младежка организация БУКИ? Участващите във виртуалното пространство на украинската младежка организация, и най-вече председателят на общността, представят *информация* в областта на образованието, науката и културата: за образователни курсове, двустранни изследователски проекти, изложби на украинска тематика, и изяви в медиите (като например, в предаването „Минута е много“ (март 2011 г.). Чрез Фейсбук стената се публикуват и известия за официални срещи на украинската общност в България, свързани с историята и фолклора на Украйна. В групата се публикуват снимки, знамена и картини с национална символика по всяко

време в годината. В такъв контекст те служат за „подхранване“ и засилване на връзката на младежите с Украйна и на украинската общност с тяхната страна, език и култура на произход.

Съхраняване на културното наследство и съвременни културни практики

Сред украинската общност най-силно изразените изяви, ориентирани не само към украинската общност, но и към българите, са организирани конференции, изложби, литературно-музикални вечери и седмици с украинско кино. В различни музейни пространства в София, Пловдив и Варна са излагани творби (картини, икони, рисунки, снимки, исторически портрети и други художествени изображения) на съвременни украински художници, на български ученици (например, от българското езиково училище „ДРИТА“ в гр. София) и на деца от Украйна, участвали в международни конкурси за детски рисунки, а Българо-украинското дружество „Добруджа“ в гр. Добрич с цел информиране на местното българско население представя и изложба „Украйна, личности, книги, история“. Също така в рамките на различни концерти, фестивали и други събития се изпълняват известни украински песни и танци или класически композиции от хор „Троянда“, триото украински бандуристски „Ориана“ и др. (Жукивський 2011 б). Към това, през лятото с подкрепата на генерални консулства на Украйна са организирани различни мероприятия, водени от идеята за културен обмен. Например, през 2012 г. и 2013 г. се провежда Международен фестивал на младите таланти „Златна перла“ (к-с „Златни Пясъци“) – целящ да създаде условия за формиране на културни ценности у подрастващите, да открие и подкрепи талантлив младежи и да осигури възможност за запознанство и приятелство между творчески колективи от различни държави по света и пр. – както и първия Международен младежки футболен турнир „Черно море 2012“ (гр. Варна) с участие на деца и юноши от Украйна, България и Молдова. Тези примери могат да се разглеждат като един положителен опит на украинците да се интегрират достойно в българско общество, отговаряйки на съвременните европейски практики.

В България се провеждат и Дни на Украйна в България – през 1996 г. и 2013 г. Общото и при двете събития е, че идват не само представители на управлението, но и украински дейци на изкуството и културата, които представят своите умения в организирани литературни и музикални вечери, концерти и спектакли (вж. Жукивський 2013а). Те са посещавани от украинци, живеещи в България, но и от българи, интересувачи се от украинската култура и

народ.

На последно място, но не по значение, трябва да бъде отбелязано, че през 2006 г. в чест на 165-годишнината от рождението на М. Драгоманов, е стартирана научната конференция „Драгомановски студии“, която се провежда вече седем пъти, предимно с подкрепата на Украинското посолство в България, фондацията „Мати Украина“ и специалността „Украинска филология“ във Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ с идеята в нея наред с учени и студенти да се изявяват и българо-украинци и от представители на украинската общност.

Преса

От началото на XX век в годините на независимост на украинската държава (т.е. когато територията на Украйна не е била под властта на някоя от съседните държави), **украински медии** информират с подкрепата на Украинското посолство в България емигрантите в страната. Днес най-информативното и най-поддържано украинско издание в България е вестникът „Украински вести/Болгарські вісті“. От август 1994 г. той се разпространява на хартиен носител под името „Украйна прес“, а от юни 1998 г. – само в интернет. Освен събирането на база данни за украински и български важни личности, вестникът се опитва да допринесе за взаимното опознаване на двата народа. За тази цел чрез интернет-страницата се разпространяват новини, коментари, интервюта, материали от украинската и българската история, както и материали, изпращани от украинските организации по света (ПУРБ, б. г. а.). Тъй като те са винаги достъпни за интернет потребителите, то информационният портал, съставен от публикациите на вестника, може да се разглежда като родно пространство, допринасящо за поддържането на етничната идентификация сред нейните ползватели. С други думи, украинците в България контактуват с Украйна, следейки новините за това какво се случва в родината им, какво се случва с други украинци в България и т.н.

Празничен календар

Празничният календар на украинците в България – освен дати свързани с украински дейци в България – включва също национални, религиозни, народни и други световни и международни празници (Якімова 2011б).

Украинците в България посрещат формално на 1-ви януари *Новий рік*/Новата

година, а неформално на 14-ти януари, назовавайки празника *Старий Новий рік*/Старата Нова година. На предишната *Щедрий вечір*/Щедра вечер, известна и като *Маланка* (от честваната в този ден св. Мелания) всички домакини се стремят празничната трапеза да е богато отрупана. Между тези дни – в съответствие с украинската празнична система – членовете на Украинската общност „Мати Украина“ по традиция, възникнала с откриването на украинското посолство в София през 1993 г., се събират на 7 януари, за да отпразнуват Рождество Христово (*Різдво Христове*) със свои сънародници, студенти украинисти и други български приятели. Традиционен гост (до 2012 г.) е детският хор „Бодра смяна“, „подгряващ“ гостите с украински и български песни за провеждането на весела и приятна вечер. Те са последвани винаги от публиката, която пее *колядки* и други песни. Украински традиции се спазват и в областта на кухнята. Рождественската маса е покрита с подсладено *кутъя* и други домашно приготвени специалитети: „Всичко, което виждате по масите, е приготвено от самите участници на срещата. Имаше салата *оселедець під шубою*, *канапки* и по-точно, от черен хляб със сланина и чесън, пирожки със всякаква плънка, бисквити, сладки, бяло и червено вино...” (Жуківський 2008 а). Към зимния цикъл на украинския фолклор спада и рождественския куклен театър „*Вертеп*“, изнасян по традиция от грамотни еснафи, дякони, ученици и църковните певци до XVII век по къщите в деня на Рождество Христово (ПУРБ б.г. д). Негов съвременен вариант е театралната сценка със същия сюжет, изпълнена досега веднъж от украинисти от Софийския университет.

Украинците в България са запознати с посрещането на „Баба Марта“, но по-важна за тях се явява украинската традиция, свързана с прогонването на зимата и началото на Великия пост, чрез едноседмично опрощаване и заговяване, известно като *Масляниця*, *Масляна*, *Сирна Неділя*. В този период Украно-българското сдружение „Добруджа-Украйна“ в Добрич провежда специални вечери като „Традиции на зимни празници в Украйна“ (2008) и „Мартенски празници в България и Украйна“ (2011), на които понякога се готвят украински ястия: „Ние сами приготвихме украинския ястия – борш с *пампушки* и чесън, салати, ... *вареники* (тестени „пакетчета“ с пълнеж) с картофи, зеле с гъби, сарми с елда, а също и варено жито“ (Жуківський 2008).

Въпреки че краят на Великия пост, празникът *Пасха* (Великден/Възкресение Христово), не се посреща според украинския пролетен фолклор, т.е. с *веснянки*, играни след излизане от празничната пасхална служба, украинците в България се събират във формални или неформални украински пространства, за да се поздравят за празника с *писанки* (великденски

айца) и купени български козунаци или по украински домашно-изпечени *паски*.

Други важни украински национални празници, отбелязвани от украинската общност в България, са Денят на Единството и Свободата на Украйна (22 януари), Денят на Победата (9 май), Денят на украинската Конституция (28 юни) и Денят на Независимостта (24 август), който се смята за главен национален празник, свързан с одобряването на постановлението „За обявяване на независимостта на Украйна“ от Върховната Рада на Украинската ССР. Като друг важен празник се отбелязва и Денят на украинския език и писменост (9 ноември), свързан с честването паметта на Нестор-летописец (Якімова 2011 а). Официално отбелязването на 24 май в Украйна като Ден на славянската писменост е въведено през 2004 г., въпреки че съществуват сведения, че още през 1918 г. Ив. Шишманов като пълномощен министър в Украйна изпраща писмо до министъра на просвещението на България (П. Пешев), с молба да поздрави украинския си колега по този повод. Съвременната украинска общност почита този ден по своему като публикува информация за празника в своите медии (вж. Якімова 2009) или участва в събития, организирани във връзка с празника. Така например, украинците в София, членуващи във фондацията „Мати Украина“ се събират пред паметника на Т. Шевченко на 22 май, където всяка година отбелязват годишната от погребението му.

От международните празници, украинците в България почитат Международния ден на жената (8 март), Световния ден на авиацията и космонавтиката (12 април), Международния ден на детето (1 юни), Международния ден на преводача (30 септември), Световния ден на учителя (5 октомври) и др. (вж. и Якімова 2011б).

С особена почит, т.е. с отслужване на панихида, посещавана от млади и възрастни украински мигранти, украино-българи и украинофили, се отбелязва паметта на загиналите по време и вследствие на Чернобилската авария от 26 април 1986 г. в Чернобил, както и на 26 ноември – паметта на загиналите седем до десет милиона души при Голодомора през 1932-33 г. (ПУРБ б.г. в).

Украинците в различните градове в България участват и в празнични мероприятия на обществото-домакин. Например, Украинско-българското сдружение „Пловдив“ се включва в отбелязването на Международния ден на родния език (21 февруари) с няколко украински песни и кратка история за украинския език, а Дружеството на украинците в Силистра участва в деветнадесетчасовия Маратон „1900 (прочетени) страници за Силистра“, проведен на 19 април 2006 г. във връзка с 1900-годишнината от основаването на града.

От една страна почитането на български празници показва уважение на другоетничната общност към традициите на местното население и желанието ѝ за интеграция, т.е. процесите на наблюдение, сравнение и съзнателно избиране на по-доброто от приемащото общество чрез съпоставка със своите културно-нравствени позиции, извършвани от отделните представители на мигрантската общност. От друга страна, празничният календар на изследваните дружества и центрове на украинската и руската общности обединява отделните празници от съответния национален, религиозен и фолклорен календар, чието утвърждаване допринася и за емблематизирането на датите в живота на мигрантите и за формирането на съответната етнокултурна идентичност на младото поколение (вж. и Ганева-Райчева 2004: 63).

Заклучение

Представените начини и пространства за комуникация създават впечатлението, че и младите и възрастните украинци в България (и техните потомци) общуват най-често по време на културните събития, провеждани в България в градове с правителствени или неправителствени украински институции. Лични и други наблюдения показват, че съществуват локални различия в начина на организиране на украинската общност. Според българин, общуващ няколко години с представители на украинската общност „във Варна украинците може да имат организации, обединяващи диаспората там, но само на теория. Практически там не се събират, поне не по този начин и толкова често, колкото в София и Пловдив. (...) Във Варна повечето живеят отделно сами за себе си. Най-много да имат един-двама украински приятели, а останалите им социални контакти са с българи“. Председателят на едно от българо-украинските сдружения в България също споделя подобно мнение: „Украинците в София и Пловдив са по-сплотени, защото са по-малко. Във Варна, където са по-многобройни, общността се среща само на приятелска основа, по две-три семейства, но не като при „Мати Украйна“.

Създадените групи („Почесне консулство України в місті Пловдів“; „Українці Болгарії – Украинци в България – Ukrainians in Bulgaria“) и профилите („Консулство України у Варні“; „Българо-украинско дружество „Добруджа – Украйна“) във Фейсбук допринасят за бързото разпространяване на информация, засягаща украинците в България. Те предоставят възможност за изграждането на нови социални контакти за украинските мигранти, което от своя страна води до разширяването на тяхната социална мрежа, не само във виртуалното, но и във

невиртуалното пространство. Така и двете сфери на комуникационните пространства на украинците в България функционират като средство за общуване на роден език с родната страна, култура и история.

Библиография:

Билык 2006: Билык, Александър. Актуальное интервью. Болгарские украинцы на пути объединения. – Украинское национальное информационное агентство – УКРИНФОРМ. <<http://www.ukrinform.ua/rus/order/?id=48054>>, 4.03.2011 г.

Ганева-Райчева 2004: Ганева-Райчева, Валентина. Българите в Унгария: проблеми на културната идентичност. София: АИ „Марин Дринов“.

Георгиева 2012: Георгиева, Кристина. Украинци отбелязаха 210 години от рождението на твореца Юрий Венелин. 19/11/2012. <http://www.consulukr-plovdiv.bg/index.php?step=module_action, 6.05.2013 г.

Георгиева 2012 а: Георгиева, Кристина. Коледната елха грейна с бижу препасано с триколюр на Украйна. 3/12/2012. <http://www.consulukr-plovdiv.bg/index.php?step=module_action>, 5.05.2013 г.

Георгиева 2013: Георгиева, Кристина. Ден на етническата толерантност в Пловдив. 18/02/2013. 5.05.2013 г.

Демокрация 2001: Пръв по рода си документален каталог („Украинската емиграция в България след Първата световна война“) събра в София българи и украинци „под една шапка“. – Демокрация 155, 18-19.

Жукивский 1998: Жукивский, Васил. Москаленко, Виталий. „Отивам си, за да се върна след време“. След почти 5-годишен мандат в София украинският дипломат Виталий Москаленко заминава. – В: Българо-украински вести. Февруари 1998. <<http://www.ukrpressbg.com/p-moskalenko98.html>>, 9.06.2012 г.

Жукивский 2002: Жукивский, Васил. Жертвите на украинския холокост са 7 млн. души. – В: Българо-украински вести. <<http://www.ukrpressbg.com/his-ukr-golod.html>>, 9.06.2011 г.

Жукивский 2004: Жукивский, Васил. Изложба „Не подлежи на забравя“. – В: Българо-украински вести. <<http://www.ukrpressbg.com/his-ukr-golod-izlozba04.html>>, 9.06.2013 г.

Жукивский 2007: Жукивский, Васил. Панихида в памет на жертвите на голодомор в Добрич. – В: Българо-украински вести. <<http://www.ukrpressbg.com/ar-diaspora-2007.htm>>, 9.06.2011 г.

Жукивский 2011: Жукивский, Васил. Преди 20 години Украйна и България установяват дипломатически отношения. – В: Българо-украински вести. <<http://www.ukrpressbg.com/amb-20111213-20godini.html>>, 9.12.2012 г.

Жукивский 2013: Жукивский, Васил. В Добрич украинците организираха вечер, посветена на Леся Украинка. – В: Българо-украински вести, 12.04.2013. <<http://www.ukrpressbg.com/dia-20130412-Vecher-Lesya-Dobrich.html>>, 14.05.2013 г.

Жукивский 2013 а: Жукивский, Васил. Ето как в. „Украйна прес“, излизал от август 1994 г. до март 2001 г., отрази през декември 1996 г. първите Дни на Украйна в България. – В: Българо-украински вести, <<http://www.ukrpressbg.com/bol-19961212-Dni-UKR-v-BG.html>>, 15.06.2013 г.

Жукивський 2013 б: Жукивський, Васил. Українците най-много обичат Великден, а най-малко – 1 май. 25.04.2013 г. – В: Българо-украински вести, <<http://www.ukrpressbg.com/ukrtoday.html#20130610ukr>>, 15.06.2013 г.

Жукивський 2008: Жукивський, Василь. Українки Добруджи організували вечір українських традицій. – В: Българо-украински вести. <<http://ukrpressbg.com/dia-080203dobrich.htm>>, 15.05.2011 г.

Жукивський 2011 а: Жукивський, Василь. Українці Софії пом'янули жертв голодомору. – В: Българо-украински вести. <<http://www.ukrpressbg.com>>, 11.03.2012 г.

Жукивський 2011 б: Жукивський, Василь. Посольство заробило понад 800 лв. на благодійні ціл, на базарі дебютував місцевий український хор „Троянда“ з „Ти ж мене підманула“. – В: Българо-украински вести. <<http://www.ukrpressbg.com/amb-20111205-bazar.html>>, 11.06.2012 г.

Здравкова 2012: Здравкова, Евелина. Українка представя Петриківската живопис в Пловдив. 23/06/2012. <http://www.consulukr-plovdiv.bg/?step=module_action&modname=blog&modaction=view&blog_id=96&template=consul&lang=2>, 5.05.2013 г.

Здравкова 2013: Здравкова, Евелина. Кутя, вертеп и много настроение на украинската коледа в Пловдив. 11/01/2013. <http://www.consulukr-plovdiv.bg/index.php?step=module_action>;30.05.2013 г.

Коларова 2011: Коларова, Тамара. „Український дім“ у Сілістр. – В: Якімова, Антонина 2011. Українці в Болгарії: філософія історичного буття. София, 95-96.

Кониский 1991[1846]: Кониский, Георгий, архиепископ Белорусский. История русовъ или Малой России. Киев: РІФ „Дзвін“ (Москва, Университетска типографія).

Коцева 2003: Коцева, Олена. Україна є там, де є бодай один українець – В: Българо-украински вести. <<http://www.ukrpressbg.com/i-koceva030623.html>>, 23.06.2011 г.

Кравченко 2012: Кравченко, Олександр. Українці в Болгарії. Консульський розріз питання [Українците в България, консулски преглед на въпроса]. Запис на непубликуван доклад. – В: Шести и седми „Драгомановски студии“. София. (под печат)

КУВ 2012: Консулство на Украйна във Варна. Новорічна ялинка. 22/12/2012. , 8.05.2013 г.

КУВ 2013: Консулство на Украйна във Варна. 199-а річниця від дня народження видатного українського поета, письменника, художника, філософа Тараса Шевченка. 9/03/2013. <<http://varna.mfa.gov.ua/ua/news/consular-news/10763-199-a-richnitsya-vid-dnya-narodzhennya-vidatnogo-ukrajinsyko-pojeta-pisymennika-khudozhnika-filosofa-tarasa-shevchenka>>, 9.05.2013 г.

КУВ 2013 а: Консулство на Украйна във Варна. Музично-літературний вечір «На крилах пісень», присвячений Лесі Українці. 12/04/2013. <<http://varna.mfa.gov.ua/ua/news/consular-news/11555-muzichno-literaturnij-vechir-na-krilah-piseny-prisvyachenij-lesi-ukrajinci>>, 5.05.2013 г.

КУВ 2013 б: Консулство на Украйна във Варна. Музично-літературний вечір „Наша душа, наша пісня“, присвячений життю і творчості видатного українського поета, письменника, художника Т. Г. Шевченка. 16/04/2013. <<http://varna.mfa.gov.ua/ua/news/consular-news/11757-muzichno-literaturnij-vechir-nasha-dusha-nasha-pisnya-prisvyachenij-zhittyu-i-tvorhosti-vidatnogo-ukrajinsyko-pojeta-pisymennika-khudozhnika-tgshevchenka>>, 5.05.2013 г.

КУВ 2013 в: Консулство на Украйна във Варна. Літературні читання. 23/04/2013.
<<http://varna.mfa.gov.ua/ua/news/consular-news/11787-literaturni-chitannya>>, 5.05.2013 г.

Кьосева 2001: Кьосева, Цветана. Русская эмиграция в Болгарии. – В: Русское слово 3, 1-2.

ПКУП 2012: Почетно Консулство на Украйна в гр. Пловдив. Украински песни в Деня на майчиния Език. 22/02/12.
<http://www.consulukr-plovdiv.bg/index.php?step=module_action&modname=blog&modaction=view&blog_id=88&template=consul&lang=2>, 5.05.2013 г.

ПКУП 2013: Почетно Консулство на Украйна в гр. Пловдив. Фотоизложба „Украинско село“ в Пловдив. 14/01/2013. , 5.05.2013 г.

Попова 2012 [2005]: Попова, Мария. Виртуалният човек. Медии и Цивилизации. Второ издание. София: Фабер [Изток-Запад].

ПУРБ, б.г.: Посолство на Украйна в Република България. Държавни празници.
<<http://www.mfa.gov.ua/bulgaria/bl/publication/content/23252.htm>>, 15.11.2011 г.

ПУРБ, б.г. а: Посолство на Украйна в Република България. Медиите на украинската диаспора.
<<http://www.mfa.gov.ua/bulgaria/bl/24286.htm>>, 15.11.2011 г.

ПУРБ, б.г. б: Посолство на Украйна в Република България. На 7 март 2009 година се проведеха поредните занятия на Украинското неделно училище.
<<http://www.mfa.gov.ua/bulgaria/bl/news/detail/21398.htm>>, 15.11.2011 г.

ПУРБ, б.г. в: Посолство на Украйна в Република България. Празници.
<<http://www.mfa.gov.ua/bulgaria/bl/publication/content/290.htm>>, 15.11.2011 г.

ПУРБ, б.г. г: Посолство на Украйна в Република България. Сътрудничество в културно-хуманитарна сфера. <<http://www.mfa.gov.ua/bulgaria/bl/24276.htm>>, 15.11.2011 г.

ПУРБ, б.г. д: Посолство на Украйна в Република България. Фолклор.
<<http://ns.ukraine.be/bulgaria/bl/publication/content/292.htm>>, 15.11.2011 г.

Савов 2007: Савов, Николай. Паметник на украинските воени. – В: Савов, Николай. Паметник. Паметниците на Варна. Варна: Агенция Барс, 251-255.

Семерджиев 2000: Семерджиев, Ц. Глобализация – модели и интереси. – В: Българска историческа библиотека 4.

Якімова 2011: Якімова, Антоніна. Українці в Болгарії: філософія історичного буття. София.

Якімова 2011 а: Якімова, Антоніна. 9 листопада – День української писемності та мови. Про перший номер видання „Украинско слово“ в Софії. – В: Българо-украински вести. <<http://www.ukrpressbg.com/his-ukr-Ukrainsko-slovo-2011.html>>, 22.03.2012 г.

Якімова 2011 б: Якімова, Антоніна. Календар Українців в Болгарії – 2012 рік. София.

Информация за автора:

Таня Матанова – гл. ас. Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей (ИЕФЕМ) при БАН

E-mail: tmatanova@gmail.com

ПРОБЛЕМА СПОРІДНЕНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА БАЛКАНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПІСЕННОСТІ У ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ СТУДІЯХ ІВАНА ФРАНКА

Ірина Мельничук

Анотация: В статията се разглеждат въпроси, свързани с дейността на Иван Франко като учен фолклорист. Вниманието е насочено към онези трудове на изследователя, които са посветени на епическото творчество на балканските народи, на търсенето на генетични връзки на южнославянското историческо песенно творчество с украинските думи и исторически песни.

Ключови думи: народен епос, историческо песенно творчество, балада, юнашки песни

Безмежно обдарований, працездатний, наділений феноменальною пам'яттю, Иван Франко досі залишається неперевершеним як збирач, організатор і дослідник фольклорних записів, автор багатьох студій, присвячених питанням народної поетичної творчості, виконавець і видавець фольклорних творів. Спектр його фольклористичної діяльності не обмежувався дослідженням лише пісенної творчості. У численних дослідженнях вчений виступає як знавець народних оповідань, народної апокрифічної традиції, пареміографії та пареміології.

Але найбільше зацікавлення викликало одне з найскладніших у фольклористиці питань – питання про закономірностей розвитку народного епосу. Вивчення героїчного епосу та історичної пісенності одного народу дозволяє встановити різноманітність жанрів, пов'язаних тематикою та поетичною образністю з подіями історії даного народу. Аналіз цих жанрів дає змогу гіпотетично встановити етапи розвитку народного епосу. У випадку, коли дослідження обмежуються творчістю одного народу, гіпотези часто залишаються недоведеними. Лише історико-порівняльний аналіз фольклору, що виявляє одні і ті ж етапи розвитку поетичної творчості у різних народів, дає підставу зробити висновки про закономірності появи, розвитку та відмирання тих чи інших форм відображення дійсності. Епос слов'янських народів і став для І. Франка благодатним матеріалом щодо з'ясування процесів розвитку народної творчості і розкриття того, як ускладнювалася і змінювалася образна система, поетична мова мистецтва. Саме з його діяльністю пов'язаний новий етап у розробці питання зв'язків української та

південнослов'янської епічної творчості.

Особливо важливим є внесок Івана Франка у розробку методологічних основ порівняльного вивчення народної уснопоетичної творчості, а також критика тверджень представників так званої історичної школи, які вважали, ніби в руках дослідника кожна епічна пісня є яскравою ілюстрацією певних історичних подій, діяльності конкретних осіб. Франко не заперечує тієї істини, що народна пісня дійсно є важливим джерелом вивчення культури, історії народу, але до досліджень її слід залучати не апріорно, а за допомогою докладного критичного розгляду, аналізу. Нагромаджені фольклорні матеріали «являють таку масу суперечностей і подібностей, оригінальних рис і зворотів чи мотивів, спільних різним, далеко один від одного розташованим народам», що тільки їх порівняльне вивчення «відкрило перед дослідниками цілий світ таємних духовних зв'язків вікових течій, впливів і взаємних стосунків, до того часу мало досліджених чи навіть не підозрюваних. Виявилось відразу, що в тій «святій скрижалі» не якийсь окремих народ, а цілі століття найрізноманітніших впливів і зв'язків склали свої крихти і що це є радше великий геологічний поклад, де всуміш зберігаються чи то в цілості збережені, чи то до невпізнання поруйновані і твори місцевого життя, і тисячні мандруючі пам'ятки, занесені морем і суходолом, вітрами і хвилями і льодовиками, засимільовані більше або менше, так що повністю розмотати той закручений клубок в межах одного краю і народу неможливо без одночасного здійснення такої праці справді у всіх народів нашої раси і навіть інших рас, з якими історія зводить нас у стосунки. До здійснення такої велетенської праці ще дуже далеко – перед нами окреслюються її контури, хоч велика маса дослідників невтомно працює над нею» (Франко 1955: 54). Тому вивчення українського фольклору І. Франко не мислив поза його порівняльним вивченням із усною словесністю інших народів світу, передусім – слов'янських.

Уже в одній з ранніх робіт – «Сербські народні думи та пісні», що є рецензією на збірку перекладів українською мовою сербських юнацьких пісень, видану М. Старицьким – дослідник помічає, що вся сила народної фантазії була спрямована на те, щоб звеличити останню добу сербської свободи та героїчну боротьбу Сербії з навалом турецьких загарбників. Величну і глибоко задуману картину являє собою сербська пісня «Косове поле», яка, на думку Франка, сформована пізніше і поєднує в собі частини більш давніх дум косовського циклу. Пісню про Косове поле Франко називає «Іліадою» сербів» (Франко 1980: 54) Вже сам заспів настроює нас поважно, готує до великої і глибоко трагічної розв'язки:

Ой блискоче блискавка з Єдреня,

Грім гуркоче з Цареграда саме,
Гроновиця на Косове паде,
Розгрімляє Неманича царство.
То не грім б'є блискавками з неба,
Ох, то турків грецький цар впускає
З Медини у свою державу,
Щоб від сербів боронити греків,
Воювати Неманича царство!
Тільки ж тяжко грек себе одурить,
Одігіре в пазусі гадюку,
А гадюка їхнє царство згубить,
Їхню силу, їхню славу знищить!
Вражі турки взяли шлях-дорогу,
У державу Константина славну
Щоб боровся віки вічні місяць
З християнським православним миром!
(Франко 1980: 55)

Як відомо, у кінці XIII століття у північно-західній частині Малоазійського півострова, на території колишньої держави турків-сельджуків утворилося невеличке володіння на чолі з войовничим князем Османом. Об'єднавши під своєю владою племена, голова тепер вже Османської держави прийняв титул султана.

Провадячи бойові дії з Сербією та Болгарією, Візантія нерідко зверталася по допомогу до османів. Лише вузька протока відділяла турків від європейського берега, переправляючись через неї, турки-османи стали здійснювати грабіжницькі набіги на Балканський півострів. Переконавшись у слабкості балканських країн, османи перейшли від набігів до завоювань. Вони захопили значну частину візантійських володінь у Європі та перенесли свою столицю до міста Адріанополя.

Сербські та болгарські князі намагалися об'єднати свої сили, щоб протистояти османській експансії. Наймогутнішим з них був Лазар Хреблянович, що підкорив собі більшу частину Сербії. У 1382 році турки на чолі з султаном Мурадом I почали завоювання Сербського князівства, було взято Цателіцу та Ніш. Лазарю вдалося зібрати армію, що нараховувала близько

двадцяти тисяч воїнів, залучивши сили феодалів Боснії, Угорщини, Болгарії та Албанії, приєднались також невеличкі загони поляків та волохів.

Вирішальна битва відбулася 15 червня 1389 року на Косовому полі поблизу міста Пріштини, і після цілоденного кровопролиття закінчилася поразкою військ Лазаря. В результаті перемоги на Косовому полі османи досягли гегемонії на Балканах. Поразку ж сербського війська прискорило і те, що угорський король та болгарський цар відрядили для підтримки незначні сили, а Візантійська імперія на цей раз залишилася осторонь від антитурецької коаліції. Після розгрому війська Лазаря усі ці держави були порівняно легко завойовані турецькими султанами.

Отже, початком нещастя в пісні бачиться те, що греки закликали турків у Європу, щоб захиститися від могутніх сербів та інших слов'ян, бо відомо, що серби, особливо їх цар Стефан Душан, та болгари на чолі з Сімеоном часто воювали з греками і навіть погрожували взяти Царгород. Опис Косова поля в пісні також вражає багатством поетичних порівнянь та гіпербол. Довго тяглася кривава битва. Турки перемогли завдяки зраднику, царському зятю Вуку Бранковичу, убито Лазаря, помирає Мурат. Міліца шукає на полі тіла чоловіка, батька Юга-Богдана та братів, відбувається поховання Лазаря. Сумно закінчується розповідь про велику битву.

Болгарський варіант опису Косовських подій поступається сербському в художності та величності зображення. Присутні в ньому і сцена бенкету, і Міліца так само прохає Лазаря залишити хоч одного брата, і гине відважний Мілош з побратимами, але немає розлогих описів поля бою, незчисленного турецького війська, самої битви. Про поразку сербів Міліца дізнається від сокола, що «изтърсува едно бело писмо» та в подробицях від незнайомого юнака-воїна, що поранений несе гірку звістку:

Наша войска вече да не питаш,

Наша войска кърви потопаи

И загина сръбски ми цар Лазар,

И загина Милош Кобиличин;

Проклет да е Юже Бранковиче,

Он предаде наше силна войска.

(Българско народно творчество 1961: 182)

Він попереджає, що скоро турки прийдуть і на Болгарську землю «скоро, скоро

турци че да дойда». Дійсно, після Косовської поразки ніхто вже не мав змоги чинити опір наступу турків на Балканському півострові.

На думку вченого, щодо форми і тону сербські пісні більше нагадують билини великоруські – спокій, детальність опису, крайня об'єктивність, що творить пісню, не залишаючи в ній ніякого індивідуального забарвлення. Але з іншого боку, з огляду на зміст та історичне значення, сербські юнацькі пісні дуже відрізняються від великоруських, і їх скоріше можна порівняти з українськими козацькими думами. Як висновок І. Франко висловлює думки про подібність українського та південнослов'янського епосу, що відзначаються оригінальністю, сміливістю, полемічним запалом. Ця подібність, на його думку, пояснюється умовами творення і побутування епосу цих народів: зосередженість народного життя на боротьбі за свою віру, волю і народність, творення епічної пісенності під час походів у ворожий край, існування пісень та дум як могутнього виховного фактору, що вливав у молодь геройський дух, яким жили батьки.

Праця «Студії над українськими народними піснями» і сьогодні становить найґрунтовніше дослідження джерел і зв'язків українського та південнослов'янського епосу. Початкові розділи «Студій...», де подається аналіз двадцяти п'яти пісень, що хронологічно належать до XV-XVI ст., логічно продовжують порівняльний аналіз і вивчення генези українських пісень, розпочате в коментарях до «Історичних пісень малоруського народу» М. Драгоманова. Найдавніший цикл українських пісень, як вважає Франко, можна було б назвати циклом пісень про турків. Дослідник зараховує до нього пісню про смерть королевича в битві з турками, пісню про Стефана-воєводу та про Івана та Мар'яну. Пісню про смерть королевича у битві з турками можна вважати найдавнішою пам'яткою битви під Варною 1444 р. У тій битві, крім польських та руських вояків, брали участь угри, серби і болгари. Останніх, правда, було небагато, бо цей район обезлюднів внаслідок турецької колонізації, під яку потрапив першим. Тому цю битву не без підстави називали спробою всеслов'янського воєнного походу проти турків. Важливо, що звістка про смерть «сина крілевського» подається з чуток, від якогось чоловіка «з-за Дунаю», що свідчить про мандрі Україною сербських та болгарських співців, які приносили до нашого краю пісні та політичні новини. Аналізуючи пісню про Івана та Мар'яну, Франко зазначає, що деякі подробиці побуту у пісні виразно вказують на XV-XVI ст., коли ті риси ще відповідали дійсності, особливо на південних та східних територіях, що знаходилися поблизу турецько-татарських кордонів. Але у пісні присутні і такі подробиці, що ніколи не відповідали українській історичній дійсності. Турчин приїжджає до Івана як знайомий до

знайомого, чи, точніше, як пан до підлеглого. Він хоче купити жінку, яка йому сподобалась, і тільки в тому випадку, коли Іван не погодиться, погрожує розправою. Це наводить на думку про стосунки у завойованому краї, де турки – пани і мають право поводитися з християнами так, як їм заманеться. Такі стосунки були характерні для Сербії і Болгарії XV-XVII ст. Отже, основа цієї пісні виникла не на українському ґрунті, а була занесена з південнослов'янських земель мандрівними співаками. Звертає увагу вчений і на низку пісень-балад з турецькими мотивами: чоловік карає жінку за зраду з турком, батько продає дочку туркові, брат продає сестру туркові, турок купує сестру-полонянку, теща в полоні у зятя. З притаманною йому науковою скрупульозністю І. Франко відшукує генетичні витoki цих пісень і доводить, що за суспільними стосунками між героями, логікою подій, частково – поетикою, джерелом цих балад є південнослов'янські пісні, «занесені до нас сербо-болгарськими співаками та музиками і тут перетворені на підставі нашого народного життя» (Франко 1984: 80)

І в інших фольклористичних працях при зіставленні українського та південнослов'янського фольклору І. Франко виходить з наявності у минулому широких зв'язків між носіями епічних традицій України і слов'янського Півдня. Чимало пісень, на його думку, були занесені в Україну сербськими і болгарськими «захожими співаками, про яких гостювання в нашій краю маємо немало писаних свідоцтв із XV та XVII в.» (Франко 1984: 62). І. Франко, як і М. Драгоманов, шукає українсько-південнослов'янські пісенні паралелі і зв'язки майже виключно у жанрі історичної балади, але не заперечує цих зв'язків і в інших жанрах.

Але вплив балканського фольклору не обмежується подібністю тем, мотивів, сюжетів та образної системи. Вбачається подібність і в ритмічній будові: розмір пісні про Стефана-воєводу – 12-складовий вірш з цезурою [6+6] – популярний сербський вірш, пісня про Байду первісно також була складена таким самим трохеїчним розміром, як і група пісень про турецьку неволю, тобто була позначена впливом балканської поетичної творчості.

Вартим пильної уваги І. Франко вважає і факт побутування в Сербії коломийкового розміру, адже коломийка, «беручи ритмічно, та сама сербська юнацька пісня, тільки розширена в першій половині». Наявність у сербів ще й мелодій карпатських коломийок, а на Україні – розміру сербських пісень з усією наочністю показує, «що ся подібність не є випадкова і варто було б дошукуватись її джерел» (Франко 1981: 16).

У дослідженні про поетику коломийок І. Франко не раз порушує це питання. Генезу української коломийки він шукає в 10-складовому вірші козацьких пісень лірико-епічного

змісту, а сербських та болгарських – у їхніх епічних піснях, утворених цим же 10-складовим віршем. Зважаючи на те, що таким розміром на Україні, крім багатьох історичних пісень, складені колядки і щедрівки, а на Балканах – переважна більшість пісенного фольклору, – «мусимо припустити існування спільного джерела поетичної творчості у різних слов'янських племен, що в різних часах викликає в них повстання пісень різного змісту з однаковим розміром» (Франко 1955: 99). Отже, зміст цих пісень І. Франко трактує як автохтонне явище у фольклорі південних і східних слов'ян, а їх форму – як загальне надбання цих народів, що сягає праслов'янської спільності. У цьому дослідженні І. Франко впритул підходить до пояснення генетичних зв'язків і витоків уснопоетичної творчості східних і південних слов'ян, що виявилися у широкому побутуванні в них пісень з 10-складовим віршем та коломийковою формою.

І. Франко був одним з перших, хто відгукнувся на статтю М. Дашкевича про зв'язок українських дум і сербських юнацьких пісень. Він вважав її цікавою і корисною у систематизації матеріалів, які свідчать про перебування в Україні сербських «колоністів, вояків, гайдуків, музиків та співаків», котрі, очевидно, занесли на Україну прототип бандури. Але в розробці основної проблеми стаття М. Дашкевича не дає ніякої підстави до твердження про такий чи інший вплив сербських чи болгарських народних пісень на зміст і форму українських дум. Та це ще не означає, на думку Франка, що такого впливу не існувало зовсім, його ще потрібно шукати шляхом детального порівняння. Зіставивши записану на Покутті пісню про Івана та Мар'яну з сербською піснею про Груя Новака, вчений робить висновки про взаємовплив українських і південнослов'янських уснопоетичних творів, що позначився насамперед на пісенному жанрі і меншою мірою – на думках.

Студії вченого переконують, що за всієї самотності фольклор українського та південнослов'янських народів зберіг наявність генетичних, історико-культурних зв'язків і чи не найповніше виявлену типологічну схожість. Виявлення І. Франком таких спільностей допомагає зрозуміти духовну близькість слов'янських народів, яка бере початок із загальнослов'янської спільності, триває впродовж віків, допомагає кращому осмисленню усної поезії кожного народу окремо.

Література:

Българско народно творчество 1961: Българско народно творчество в 12 т. Т.3 Исторические песни / ред Хр. Вакарелски. София, 1961.

Франко 1955: Франко, І. До історії коломийкового розміру. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955.

Франко 1980: Франко, І. Сербські народні думи та пісні. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.26, К.,1980.

Франко 1984: Франко, І. Студії над українськими народними піснями. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 42, К., 1984.

Франко 1981: Франко, І. Українська пісня в Сербії. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 32, К., 1981.

Франко 1955: Франко, І. Як виникають пісні? Вибрані статті про народну творчість. К., 1955.

Інформація про автора:

Мельничук Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету

E-mail: romeo287412@yahoo.com

ПЕРША ХВИЛЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ ДО БОЛГАРІЇ

Валерій Власенко

Annotation: The article deals with the first stage of the formation of interwar Ukrainian political emigration in Bulgaria. The above information is to determine the characteristics of the formation of the Ukrainian emigration in this country.

Keywords: Balkans, Bulgaria, prisoners of war, Ukrainian emigration, wave of emigration.

Перша світова війна, революційні події 1917-1920 рр. в Україні та Росії змусили сотні тисяч українців, які не погоджувалися з новими суспільно-політичними умовами та більшовицьким режимом, залишити Батьківщину. Вони розселилися майже по всіх континентах, проте основна частина емігрантів залишилася в Європі. Саме тут сформувалися політичні центри еміграції, діяли політичні партії, перебували лідери української політичної еміграції, колишні керівники і члени українських урядів, академіки і професори, генерали й адмірали, церковні і культурні діячі, письменники і митці. Проте основну масу емігрантів складали прості люди: військові, робітники, селяни, дрібні торговці, студентська й учнівська молодь, технічна та творча інтелігенція.

В історичній літературі розкриті різноманітні сторони життєдіяльності української еміграції на рівні континенту, його регіонів та окремих країн. Але якщо її існування в країнах Центрально-Східної Європи висвітлено більш-менш широко, то в південно-східній частині континенту, зокрема в Болгарії – недостатньо. Окремі дані про українську еміграцію в цій балканській країні наводяться у монографіях з історії міжвоєнної української політичної еміграції в Європі (Трошинський 1994; Наріжний 1993; Політична історія України 2003; Піскун 2006), українсько-болгарських відносин (Павленко 1995), військовополонених та інтернованих (Срібняк 2000). Різноманітні аспекти життєдіяльності еміграції показані у численних статтях української наукової періодики.

У російській історіографії українську еміграцію в Болгарії або взагалі не виокремлюють з російського емігрантського загалу, або розглядають її як невід'ємну складову

російської еміграції. Такої ж точки зору дотримується і сербський спеціаліст з історії російської еміграції на Балканах М. Йованович (Йованович 2005: 136-139). Лише в деяких роботах звертається увага на існування так званого «українського питання» у середовищі російської еміграції взагалі та на Балканах зокрема (Косик 1999; Шнирельман 2002).

Серед болгарських дослідників російської еміграції про наявність у міжвоєнній Болгарії українських організацій та преси вказували Д. Даскалов та Ц. Кьосева. При цьому перший автор називає керівників українських організацій діячами російської еміграції, які насправді були її опонентами (Даскалов 1996: 89-91; Даскалов 1997: 161-166). Другий автор відзначає національну відокремленість українців від російської еміграції (Кьосева 2002: 16). У 2011 р. вийшла книга болгарського журналіста П. Мангачева, присвячена українській еміграції міжвоєнного періоду, в тому числі її громадським організаціям та пресі (Мангачев 2011). Проте поза увагою автора залишилося питання прибуття до Болгарії українських емігрантів.

Інформацію про українську еміграцію містять довідкові архівні видання – документальний каталог (Украинската емиграция 2000) та науково-інвентарний опис особистого архіву професора М. Паращука у Центральному державному архіві Болгарії (Хакова 2007). У першому виданні подано перелік документів з історії еміграції, які зберігаються у фондах кількох болгарських архівів та Національному літературному музеї). Друге видання – опис архіву професора, скульптора, громадсько-політичного діяча й одного з лідерів української політичної еміграції у Болгарії.

Проте поза увагою дослідників залишилося питання виїзду на Балкани української політичної еміграції. Під цим поняттям ми розуміємо ту частину емігрантського загалу, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена, організаційно структурована та сповідувала ідеї відновлення незалежної та суверенної України у різних її формах. Тому автор ставить собі за мету показати початок процесу формування міжвоєнної української політичної еміграції у Болгарії, а саме першої її хвилі. Під хвилями еміграції ми розуміємо повторювані масові еміграційні потоки.

Події 1917-1920 рр. на території колишньої Російської імперії взагалі та України зокрема призвели до того, що емігрантські хвилі, в яких тією чи іншою мірою брали участь українці, розходилися в різні напрями. У російській і зарубіжній історіографії виділяють три основні напрями: північно-західне, південне та далекосхідне. У межах першого напрямку емігранти прямували до скандинавських і прибалтійських країн, Англії, Польщі,

Чехословаччини, Німеччини та Франції, другого – з України або через неї до Туреччини, балканських і північно-африканських країн та середземноморських островів, третього – через Сибір і Далекий Схід до північно-східного Китаю, Кореї та Японії. Далі міграції відбувалися вже поза межами Батьківщини.

Найбільшу кількість українських емігрантів дали евакуації та перехід через кордон, що були пов'язані з поразками Армії УНР та білих армій на території України. Тому джерелами формування української політичної еміграції в Південно-Східній Європі були, з одного боку, особи, які опинилися в цьому регіоні внаслідок кількох евакуацій російських протибільшовицьких військових формувань, з другого боку, у складі військових частин Армії УНР, що перетнули румунський кордон. Разом з військовими частинами Україну залишили і цивільні особи.

У рамках міжвоєнної хвилі української еміграції можна виділити декілька менших хвиль або етапів. Головні критерії їх визначення – характер еміграційних потоків, причини прийому емігрантів країнами-реципієнтами, діяльність державних і громадських інституцій, що займалися прийомом і розміщенням новоприбулих біженців.

Перша хвиля охоплює період з другої половини 1918 р. і до кінця 1919 р., коли до балканських країн прибули окремі представники заможних верств суспільства, військові та цивільні особи після поразки військ Антанти у квітні 1919 р. (так звана «*французька*» евакуація Одеси). Зауважимо, що в зарубіжній історіографії зустрічаються й інші точки зору щодо кількості та хронологічних меж хвиль еміграції (Даскалов 1997: 13-16; Кьосева 2002: 5-6). Друга хвиля припала на зиму-весну 1920 р., коли внаслідок низки поразок армії Денікіна з Одеси та Новоросійська були евакуйовані військові та цивільні особи. Третя і наймасовіша хвиля відбулася восени-взимку 1920 р. після розгрому армій УНР та генерала Врангеля. Впродовж 1921-1922 рр. відбувалася рееміграція, тобто переїзд емігрантів до інших країні перебування.

У межах першої хвилі до початку масового організованого виходу з Одеси навесні 1919 р. у Болгарії вже перебували піддані колишніх Австро-Угорської та Російської імперій, уродженці або жителі України:

1. *Вояки російської армії, які потрапили у полон і перебували на території Австро-Угорщини, Болгарії, Німеччини та Туреччини.* На кінець 1917 р. військовополоненими Росія втратила 3,409 тис. осіб (Россия 1925: 4). Відчутною серед них була частка українців. Внаслідок підписання у 1918 р. у Брест-Литовську мирних договорів УНР (9 лютого) та РСФРР

(3 березня) з державами Четверного союзу став можливим обмін військовополоненими і цивільними інтернованими (Дорошенко 2002: 294, 297). На початку 1919 р. в європейських країнах перебувало більше 500 тис. полонених українців (Срібняк 1998: 116). Один із основних шляхів повернення військовополонених із Німеччини: з Гамбурга до Дунаю і водним шляхом через балканські країни, в тому числі Болгарію, до Одеси та Миколаєва (Соловйова 2006: 289-291).

Частина військовополонених колишньої російської армії розміщувалася в таборах на території балканських країн. У 1918-1919 рр. у Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС) їх було 4-5 тис. осіб (Йованович 2005: 85), Болгарії – 5 тис. (Панайотов 1982: 102), Румунії – кілька сотень або тисяч (ГАРФ Р-5766-1-274: 283). Головними шляхами повернення військовополонених українців були з КСХС через Варну (Болгарія) до Одеси та з Туреччини до Одеси безпосередньо або через транзитний табір у Варні. Внаслідок ускладнення військово-політичної ситуації в Україні наприкінці 1918-1919 рр. військовополонені затримувалися місцевою владою у Болгарії та Румунії. Іноді термін перебування у транзитних таборах сягав 6 місяців (ЦДАВО 3696-2-215: 1-1об).

На Балканах опинилися й військовополонені українці з австро-угорської армії. Так, у липні 1919 р. в таборах у Константинополі та його околицях перебувало близько 300 українських вояків австро-угорської армії, які потрапили в полон у Македонії. Декілька сотень військовополонених українців були вивезені із західного фронту (з Німеччини) до Константинополя (Лотоцький 1966: 118; ЦДАВО 3696-1-126: 6-7). Згодом майже усі вони повернулися додому через Болгарію та Румунію.

До кінця революційних подій в Україні 1917-1920 рр. основна маса військовополонених повернулася на Батьківщину, у Болгарії залишилося лише декілька десятків осіб.

2. Співробітники дипломатичних представництв Української Держави й УНР, громадських та кооперативних організацій, що мали свої представництва за кордоном. Незважаючи на те, що ця група була нечисленною, вона відіграла важливу роль при розселенні українців у Болгарії, оскільки представляла їхні інтереси перед урядом країни-реципієнта та міжнародними організаціями, які опікувалися біженцями.

Першою дипломатичною установою України на Балканах було Українське посольство в Болгарії. Спочатку його очолював Олександр Шульгин, потім – Федір Шульга та

Василь Драгомирецький. Одразу після від'їзду О. Шульгина з Софії за дорученням уряду УНР цим дипломатичним представництвом опікувався Посол України в Туреччині Олександр Лотоцький (ЦДАВО 3696-1-351: 4). Співробітниками представництва були Іоаникій Додул, Микола Лаврик, Юліан Налисник, Петро Сікора, Дмитро Шелудько, по військовому найму – Юліан Вільчинський, військовим агентом (аташе) – генерал Борис Бобровський (Налисник 1938: 164-165; Історія дипломатії 2010: 206-207). Планувалося відкрити генеральне консульство в Софії та віце-консульство у Варні, проте через брак коштів справа не була реалізована. Рішення про ліквідацію посольства було прийнято у листопаді 1920 р., тоді ж керуючим справами дипломатичного представництва України в Болгарії призначили голову Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії професора Костя Мацієвича. 10 березня 1921 р. він вручив вірчі грамоти прем'єр-міністру Болгарії А. Стамболійському. Обов'язки дипломатичного агента в Болгарії виконував В. Драгомирецький (ЦДАВО 3696-2-308: 51, 113). На початку 1920-х років усі співробітники Посольства України в Болгарії, крім Д. Шелудька, реемігрували до інших країн Європи.

У 1919-1920 рр. у балканських країнах діяло Українське Товариство Червоного Хреста (УТЧХ) на чолі з Д. Дорошенком. Згодом уповноваженим УТЧХ в Австрії, Італії та балканських країнах був д-р Андрій Окопенко. У Болгарії до складу тимчасового комітету УТЧХ входили Василь Драгомирецький, Володимир Леонтович, Михайло Парашук, Федір Шульга, Василь Филонович, професори Василь Зав'ялов, Лучев, Михайло Попруженко (ЦДАВО 3696-2-308: 56зв; Мангачев 2011: 34) та інші.

3. *Окремі особи, які залишили Батьківщину після жовтневого перевороту 1917 р. у Петрограді.* Вони прямували за кордон індивідуально й окремими групами. Так, після захоплення більшовиками Києва у січні 1918 р. до Туреччини почали прибувати біженці з Криму. З відновленням Української Центральної Ради частина біженців повернулася на Батьківщину. Наприклад, така група у складі 56 осіб, в тому числі дітей і жінок, прямувала з Туреччини через Болгарію і Румунію в Україну. Друге захоплення Києва більшовиками у січні 1919 р. змусило також частину прихильників Директорії УНР виїхати за кордон. Одна частина з них осіла в Болгарії, а друга намагалася через Белград, Відень, Прагу потрапити в Галичину, де не було влади більшовиків (Павленко 1992: 25-26).

Загальна кількість тих, хто до масової еміграції опинився у Болгарії, не перевищувала декількох десятків чоловік. Для країни-реципієнта вони не складали великої

проблеми. Згодом ці люди повернулися додому або реемігрували до інших країн.

Перша масова організована хвиля еміграції з України та півдня Росії відбулася на початку квітня 1919 р. Її зумовив провал інтервенції військ Антанти на півдні України та в Криму.

Наприкінці 1918 р. відбулися події, що призвели до військово-політичної напруги в країнах Центральної та Східної Європи. Підписання Німеччиною й Австро-Угорщиною капітуляції у жовтні 1918 р. та наступні революційні події в цих країнах змусили вояків німецької й австро-угорської армій покинути Україну. Протигетьманське повстання призвело до зміни політичної ситуації в Україні. Директорія проголосила відновлення Української Народної Республіки, а невдовзі розпочався наступ військ Червоної армії на Україну з північного сходу та білогвардійців – з південного сходу.

З метою посилення боротьби проти більшовиків та контролю Азовсько-Чорноморського регіону правлячі кола країн Антанти спрямували свої збройні сили на територію колишньої Російської імперії. Наприкінці листопада – у грудні 1918 р. у Севастополі, Одесі та Новоросійську висадився військовий десант країн Антанти. У січні-лютому наступного року були взяті під контроль Херсон та Миколаїв. Основу багатотисячного військового контингенту складали французькі, англійські, грецькі та румунські частини. Війська Армії УНР змушені були відступити до лінії Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон. Під час перебування військового контингенту Антанти в Україні велися переговори між його керівництвом, представниками Директорії УНР та Добровольчої армії про спільні дії проти більшовиків. Вони проходили в Яссах, Бірзулі та Одесі. Проте на початку березня 1919 р. на Півдні України активізувалися дії Українського фронту більшовиків, зокрема 1-ої бригади 1-ої Задніпровської дивізії (командир М. Григор'єв). Командування французького контингенту вирішило не вступати у широкомасштабне військове протистояння в регіоні і спочатку залишило Херсон і Миколаїв, а 3-6 квітня відбулася евакуація військ Антанти з Одеси.

Організацію евакуації очолив французький генерал д'Ансельм. Французькі і грецькі військові були відправлені кораблями до Константинополя, румунські – до Констанци. Одночасно були евакуйовані цивільне населення та вояки Добровольчої армії. Одну частину відправили до Новоросійська, де формувалися Збройні Сили Півдня Росії (ЗСПР) на чолі з генералом А. Денікіним, другу – до Константинополя, третю – до Констанци. Крім того, евакуація біженців до Константинополя відбувалася також із Севастополя та Новоросійська.

Вона здійснювалася французькими й англійськими військовими кораблями. Всього навесні 1919 р. з України, Криму та півдня Росії емігрувало 15-20 тис. осіб.

Внаслідок цих евакуацій до Туреччини прибуло декілька тисяч біженців. Згодом вони реемігрували до інших країн Європи, в тому числі до Болгарії. Наприкінці 1919 р. у Туреччині перебувало близько 1 тис. біженців (Йованович 2004: 189). Найбільша кількість емігрантів опинилася у Румунії. Через приймальний пункт у м. Тульча пройшло 12330 вояків із Одеської стрілецької бригади на чолі з генералом Миколою Тимановським та декілька тисяч цивільних осіб. Ставлення румунської влади до перебування на її території такої кількості біженців було негативним і тому вона заборонила в'їзд нових груп. Через це та намагання військового командування країн Антанти використати цих вояків у боротьбі проти більшовиків, а також наказ А. Денікіна про повернення усіх військовослужбовців до лав Добровольчої армії більша частина солдат та офіцерів виїхала на кораблях Антанти до Новоросійська (ГАРФ Р-5680-1-65: 14-17). Інша частина реемігрувала до КСХС та Болгарії. У 1919 р. у Румунії залишилося близько 1,6 тис. емігрантів з України та Півдня Росії (Йованович 2005: 87).

Крім того, у 1919 р. до Румунії з України прибували невеликі групи біженців й окремі особи. Про перипетії перебування в цій країні йдеться у доповідній записці полковника 4-го Українського піхотного полку Олексія Бохановського (ЦДАВО 3696-1-65: 36-40зв). Опинившись у Румунії і не бажаючи вступати до армії А. Денікіна з наступною відправкою до Новоросійська, він змушений був реемігрувати до Болгарії.

Після завершення Першої світової війни Болгарія опинилася у складній внутрішньо- і зовнішньополітичній ситуації. Бідність населення, економічна криза, інфляція, важкий тягар репарацій призвели до посилення ролі партій лівого спрямування – Болгарського землеробського народного союзу (БЗНС) та Болгарської робітничої соціал-демократичної партії (БРСДП). Радикальне крило другої партії (тісні соціалісти) виступило співзасновником тільки-но створеного російськими більшовиками Комуністичного інтернаціоналу, а в травні 1919 р. БРСДП (т.с.) була перейменована у Болгарську комуністичну партію (т.с.). За результатами серпневих виборів до Народних зборів 7 жовтня 1919 р. БЗНС сформував коаліційний уряд на чолі з Александром Стамболійським. Саме він підписав Нейїський договір. У таких умовах Болгарія намагалася налагодити зв'язки як з урядом генерала А. Денікіна, так і з представниками радянської Росії. З білою Росією уряд А. Стамболійського мав економічні та військово-політичні зв'язки, що виявилися у двосторонньому товарообміні, продажі Болгарією

зброї та формуванні на її території частин з російських військовополонених для відправки до ЗСПР. З одного боку, це робилося під тиском країн Антанти, з другого боку, з власної ініціативи, оскільки болгарський уряд сподівався на відродження старої Росії – природного союзника Болгарії на Балканах (Спасов 1999: 18; Кьосева 2002: 29).

Внаслідок першої хвилі еміграції з Одеси, Севастополя, Новоросійська та Константинополя 1919 р. до Болгарії прибуло близько 1 тис. біженців. Серед них переважали представники заможних верств суспільства та інтелігенції. Згодом більшість з них реемігрувала до КСХС та країн Західної Європи (Даскалов 1997: 13).

В цілому болгарська громадськість ставилася до прибульців з Росії прихильно. З одного боку, це була вдячність за визволення Болгарії з-під османського іґа, з другого – *«покаяння»* перед своїми визволителями за участь Болгарії на боці противників Росії у Першій світовій війні. Допомога біженцям здійснювалася громадськими організаціями та церквою. Опікою біженців безпосередньо займалося Слов'янське товариство. На його заклик допомогти біженцям грошима, їжею, одягом та житлом відгукнулися Болгарська академія наук, бібліотека-читальня *«Слов'янська бесіда»*, Болгарське Товариство Червоного Хреста, виконавчий комітет Македонського товариства, Болгарський жіночий союз, Товариство болгарських журналістів, інші громадські організації і навіть Рада Міністрів. У багатьох містах країни відкрилися місцеві відділення Слов'янського товариства. До кінця 1919 р. було зібрано 749141 лев (Кьосева 2002: 42).

Через відсутність на той час у Болгарії Російської дипломатичної місії Товариство взяло на себе турботу і про формалізацію справи перебування біженців в країні (паспорти, візи тощо) або їх транзиту до інших країн. Про благодійну діяльність Слов'янського товариства йдеться у доповіді полковника О. Бохановського міністру закордонних справ УНР від 29 жовтня 1919 р. Український військовий, прямуючи до Відня, у Софії звернувся за допомогою до Українського посольства, проте через брак коштів її не отримав. Тоді він звернувся до Слов'янського товариства, яке і надало йому тимчасове безкоштовне помешкання та забезпечило харчуванням (ЦДАВО 3696-1-65: 136-363в). За даними Товариства, у 1919 р. через Болгарію до інших країн виїхали 872 особи, в тому числі 650 чоловіків, 95 жінок та 127 дітей. Допомогу біженцям надавав Священний синод Болгарської православної церкви. З цією метою збиралися спеціальні пожертви, влаштовувалися молебні тощо (Кьосева 2002: 43).

Актуальною для Болгарії залишалася проблема військовополонених колишньої

російської армії. Керівництво країн Антанти намагалося використати їх у боротьбі проти більшовиків. Після закінчення Першої світової війни у Болгарії перебувало близько 5 тис. військовополонених. Вони були розміщені у таборах для військовополонених у Видині, Пловдиві, Слівені, Софії, Ямболі та інших місцях. Проте точна їх кількість не була відомою, оскільки частина військовополонених прибула зі штабом військ Антанти та з Німеччини. Крім того, у 1919 р. до Болгарії прибували нові партії військовополонених колишньої російської армії, які через Болгарію намагалися повернутися додому. Незважаючи на те, що військовополонені в Болгарії постійно змінювали місце свого перебування, найбільше їх проживало в таких містах: Варна – 300 осіб, Велико-Тирново – 100, Враца – 30, Горна Оряховица – 900, Лом – 120, Одрин – 76, Перник – 250, Плевен – 100, Пловдив – 154, Стара Загора – 60, Фердинанд (Михайловград) – 50, невстановлені населені пункти – 2160 полонених. Болгарський історик П. Панайотов припускає, що до цих даних не внесено військовополонених етапного (пересильного) табору у Варні, куди прибували полонені з різних країн з наступною відправкою більшості з них до армії генерала Денікіна (Панайотов 1982: 102).

За свідченням О. Бохановського, який особисто перебував у варненському таборі, більшість серед військовополонених складали уродженці Волині, Катеринославщини, Полтавщини, Харківщини та інших регіонів України. Він відзначив їхній низький рівень національної свідомості, пояснюючи це браком інформації про події на Батьківщині, пасивністю Українського посольства в Болгарії (через брак коштів), активною пропагандою представників армії А. Денікіна та сприяння їм у цьому з боку французького й англійського військового командування в Болгарії, а також розкладовою роботою більшовицьких агітаторів. Українське посольство не спромоглося домовитися з військовим командуванням країн Антанти в Болгарії про виокремлення українців із загалу військовополонених колишньої російської армії. У самому посольстві між його співробітниками почалися непорозуміння, що не могло не позначитися на ефективності його роботи. Ф. Шульгу звинувачували у русофільстві, В. Драгомирецького – у полонофільстві. Військовополонені з варненського табору виконували різного роду роботи в англійських і французьких військових відділах, за що отримували одяг та їжу. А по закінченні або відсутності роботи їх могли примусово відправити пароплавами до Новоросійська у Добровольчу армію. Інші військовополонені українці перебували у різних місцевостях країни, де працювали чорноробами, кравцями, перевізниками, офіціантами, заробляючи собі на прожиття. Проте, побоюючись участі військовополонених у з'їзді БКП (т.с.), болгарська влада змушена

була зібрати військовополонених у м. Тирново. Всього, на думку О. Бохановського, таких було близько 9 тис. осіб (ЦДАВО 3696-1-65: 36зв-37зв). Окремі дослідники стверджують, що у 1919 р. в Болгарії перебувало 12 тис. військовополонених. Імовірно, йдеться про загальну кількість тих, хто пройшов через Болгарію при повороті додому (Шкаровский 2009: 54).

Справами військовополонених опікувалися державні інституції та громадські організації. Кошти на утримання таборів виділялися військовому міністерству з державного бюджету. Допомогу надавало і Слов'янське товариство. Воно забезпечувало військовополонених харчуванням, одягом, ночівлею, надавало медичну допомогу. А місцеве відділення Товариства у Варні виділяло мешканцям пересильного табору грошову допомогу, тютюн та мило. Вагому роль в організації допомоги відіграв митрополит Варненський Сімеон. За його ініціативи у липні 1919 р. у місті був створений благодійний комітет допомоги військовополоненим і біженцям. До середини листопада того ж року ним було зібрано на потреби військовополоненим 47473 леви (Кьосева 2002: 35-36).

До справи повернення в Україну військовополонених українців прилучилися українські та болгарські дипломати. Це стало можливим завдяки підписанню Брест-Литовського мирного договору УНР з країнами Четверного союзу. У квітні 1918 р. у Києві було відкрито Дипломатичну місію Болгарії на чолі з професором Іваном Шишмановим (Павленко 2010). З самого початку перебування болгарського посла в Україні він обговорював із керуючим Міністерством закордонних справ Української Держави Д. Дорошенком широке коло питань, в тому числі й обмін військовополоненими. Саме за сприяння І. Шишманова у жовтні 1918 р. український пароплав «*Євфрат*» двічі доставив на батьківщину по 200-300 військовополонених болгар, а при поверненні в Україну – стільки ж українських військовополонених (Спасов 2008: 34, 36).

У Болгарії справою повернення військовополонених українців безпосередньо займалося Українське посольство. Посол О. Шульгин неодноразово відвідував табори. На початку вересня 1918 р., відповідно до умов Брест-Литовського мирного договору, була створена спеціальна комісія у справах репатріації військовополонених українців. До її складу увійшли співробітники посольства О. Шульгин, Ф. Шульга, В. Драгомирецький, П. Сікора, представник військового міністерства капітан Балтов, начальник Софійської інспекції у справах військовополонених Іванов та секретар Бюро у справах військовополонених при болгарській армії. В середині вересня того ж року Українське посольство надіслало військовому міністерству

Болгарії ноту, в якій звинуватило болгарську сторону у незадовільному забезпеченні військовополонених одягом і харчами, важких умовах їх праці, знущаннях над ними наглядачів, антисанітарному стані бараків тощо. Наслідком цього стало покращення ситуації щодо умов утримання військовополонених.

На початку жовтня 1918 р. з Одеси до Варни прибула спеціальна комісія українського військового міністерства у складі полковника Андрусенка, сотника Янкіна та лікаря Григоренка. У Болгарії їх супроводжував співробітник посольства П. Сікора. Енергійні заходи комісії привели до того, що на початку листопада 1918 р. усі військовополонені українці були евакуйовані з Болгарії. У 1918 р. Українське посольство на допомогу військовополоненим витратило 24824 крб. (Павленко 1992: 24-25). Проте наступного року до Болгарії прибували нові групи військовополонених.

У 1919 р. за порадою УТЧХ на Балканах Українське посольство в Болгарії займалося справою спрощення процедури перетину кордону із КСХС та Румунією військовополоненими, які поверталися в Україну. Так, до 15 листопада 1919 р. цим скористалося 6 старшин і 89 вояків. При цьому посольство забезпечило їх одягом, харчуванням, невеликою сумою грошей та надало необхідну медичну допомогу (Срібняк 2000: 190-191).

Отже, характерною рисою першої хвилі міжвоєнної української еміграції у Болгарії була її мобільність. Після нетривалого перебування у цій балканській країні біженці або поверталися додому, або реемігрували до країн Центральної і Західної Європи. Внаслідок цього в Болгарії залишилося лише декілька десятків емігрантів. У цей період збільшився і потік військовополонених, які через Балкани поверталися на Батьківщину. Одна частина потрапила в Україну завдяки дипломатичному представництву УНР в Болгарії й УТЧХ на Балканах, друга – до Новоросійська, де влилася до ЗСПР, третя частина залишилася у таборах для військовополонених.

Література:

ГАРФ Р-5766-1-274: Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф. Р-5766, оп. 1, д. 274.

Даскалов 1996: Даскалов, Д. Издательская деятельность русской эмиграции в Болгарии. – В: Славяноведение, М., 1996, №5.

Даскалов 1997: Даскалов, Д. Бялата емиграция в България. София, 1997.

Дорошенко 2002: Дорошенко, Д.І. Історія України, 1917-1923. В 2 т., Т. 1: Доба Центральної Ради. К., 2002.

Історія дипломатії: Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917-1924 рр.): Документи і матеріали. К., 2010.

Йованович 2004: Йованович, М. Обзор переселения русских беженцев на Балканы. – В: Русский исход, СПб., 2004.

Йованович 2005: Йованович, М. Русская эмиграция на Балканах: 1920-1940. М., 2005.

Косик 1999: Косик, В.И. Украинский вопрос и проблема “балканизации” России в среде русских эмигрантов в 1930-е годы: в связи с выходом в свет сборника документов “Чему свидетели мы были”. – В: Славяноведение, М., 1999, № 4.

Кьосева 2002: Кьосева, Ц. България и руската емиграция 20-те – 50-те години на XX в. София, 2002.

Лотоцький 1966: Лотоцький, О. Сторінки минулого. Ч.1: В Царгороді. (Б. м.), 1966.

Мангачев 2011: Мангачев, П. Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни (1918 г. - 1944 г.). София, 2011.

Налисник 1938: Налисник, Ю. Перше посольство Української Держави в Болгарії (спогад з-перед 20-ти років). – В: Історичний календар-альманах «Червоної калини» на 1939 рік, Львів, 1938.

Наріжний 1999: Наріжний, С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). К., 1999.

Павленко 1992: Павленко, В. Дипломатична місія Української Народної Республіки (1918-1920 рр.). – В: Український історичний журнал, К., 1992, № 12, 18-31.

Павленко 1995: Павленко, В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. К., 1995.

Павленко 2010: Павленко, В. Іван Шишманов – повноважний посол Болгарії в Україні. – В: Міжнародні зв'язки України, К., 2010, вип.19, 59-70.

Панайотов 1982: Панайотов, П. Българо-съветски отношения и връзки 1917-1923. София, 1982.

Піскун 2006: Піскун, В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття). К., 2006.

Політична історія України 2003: Політична історія України. XX століття: У 6 т., Т. 5: Українці за межами УРСР (1918-1940). К., 2003.

Россия 1925: Россия в мировой войне 1914-1918 гг. (в цифрах). М., 1925.

Соловйова 2006: Соловйова, В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921 рр. К., 2006.

Спасов 1999: Спасов, Л. Врангеловата армия в България 1919-1923. София, 1999.

Спасов 2008: Спасов, Л.Й. България и СССР 1917-1944 г. (политико-дипломатически отношения). Велико Търново, 2008.

Срібняк 1998: Срібняк, І. Полонені та інтерновані вояки-українці в Румунії (1919-1923 рр.). – В: Пам'ять століть, К., 1998, № 5.

Срібняк 2000: Срібняк, І.В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в

країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.). К., 2000.

Трощинський 1994: Трощинський, В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К., 1994.

Українська еміграція 2000: Українська еміграція в Българія след Първата световна война: Документален каталог / автори и съставители В. Москаленко, Е. Хакова. София, 2000.

Хакова 2007: Хакова, Е., Москаленко, В. Проф. Михайло Иванович Парашчук. Українски скулптор и обществено-политически деец (1878-1963): Научно-инвентарен опис на личния архив на проф. Михайло Парашчук ЦДА на Р.Б. Ф. 1717К. София, 2007.

ЦДАВО 3696-1-65: Централний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 3696, оп. 1, спр. 65.

ЦДАВО 3696-1-351: ЦДАВО, ф. 3696, оп. 1, спр. 351.

ЦДАВО 3696-2-215: ЦДАВО ф. 3696, оп.2, спр.215.

ЦДАВО 3696-2-308: ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308.

Шкаровский 2009: Шкаровский, М. История русской церковной эмиграции. СПб., 2009.

Шнирельман 2002: Шнирельман, В.А. Русские, нерусские и евразийский федерализм: Евразийцы и их оппоненты в 1920-е годы. – В: Славяноведение, М., 2002, № 4.

Інформація про автора:

Валерій Власенко – кандидат історичних наук, доцент

Кафедра історії Сумського державного університету

вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40007

E-mail: v_m_vlas@ukr.net

МИНИАТЮРЫ РАДЗИВИЛОВСКОЙ ЛЕТОПИСИ: ПРОБЛЕМЫ ПРОЧТЕНИЯ

Игорь Данилевский

Анотация: Въз основа на критически анализ от предния опит в изучаването на древноруските миниатюри, които съпровождат летописните текстове, в статията се предлагат нови подходи към коректното описание и изследване на значението и смисъла на визуалните източници на ретроспективната информация.

Ключови думи: древноруска летопис, миниатюри, ретроспективна информация

Миниатюры древнерусских лицевых летописных сводов, в частности, Радзивилловской летописи (далее – РЛ), долгое время не привлекали внимания историков. Нельзя сказать, что это было следствием недоступности рукописи исследователям. Довольно точная копия ее была сделана для личной библиотеки Петра I¹ и после смерти императора поступила в Библиотеку Академии наук². Туда же в 1761 г. попал и оригинал, который в 1758 г. был вывезен из занятого в ходе Семилетней войны Кенигсберга. После этого с летописью работали А.Л. Шлёцер (Schlözer 1768, Schlözer 1802-1809), Х.А. Чеботарев, Н.И. Чернов, М.Н. Муравьев, А.Н. Оленин, Н.М. Карамзин, А.И. Ермолаев, но их интересовал только текст (как вариант Лаврентьевской редакции). Лишь А.Н. Оленин высказал мнение, что при публикации текст РЛ можно сопровождать «некоторыми из любопытнейших рисунков, относящимися к древним обычаям» (Шахматов 1902: 15-16). Однако такое издание, подготовленное А.И. Ермолаевым, не увидело свет. Только в 1902 г. появилась первая небольшая статья, специально посвященная миниатюрам РЛ (Кондаков 1902). Однако и после нее на протяжении нескольких десятилетий исследователей интересовали в основном вопросы, связанные с происхождением миниатюр и их художественными особенностями (Сизов 1905, Айналов 1908, Артамонов 1931).

1 Впервые Петр, судя по всему, увидел ее еще в 1697 г., когда в составе Великого посольства посетил Королевскую библиотеку в Кенигсберге. Во время второго посещения Кенигсберга в 1711 г. Петр приказал снять копию с заинтересовавшей его летописи. В 1713 г. копия была доставлена в Петербург.

2 С Петровской копией работали И.-В. Паус, Г.-З. Байер, В.Н. Татищев, Г.-Ф. Миллер, М.В. Ломоносов. Текст ее был опубликован (Летопись 1767).

Возможно, виной тому была «примитивность» летописных изображений, несоответствие их художественным вкусам второй половины XVIII – XIX в. Во всяком случае, они явно не воспринимались как исторический источник, открывающий дополнительные возможности для познания прошлого.

Лишь в статье В.И. Сизова было обращено внимание на возможность символического истолкования некоторых изображений. В частности, речь шла о «пририсовках» — изображениях животных, появление которых на миниатюрах невозможно было объяснить ни текстом, который они сопровождали, ни композицией самих миниатюр; напротив, эти «лишние» фигуры сплошь и рядом нарушали общую композицию, как бы насильно «втискиваясь» «в и без того тесное пространство» (Подобедова 1965: 74). Долгое время догадки В.И. Сизова о смысле этих изображений неоднократно повторялись в литературе, но практически никак не развивались.

Наконец, в 1944 г. появилась работа, в которой миниатюры РЛ были рассмотрены как источник ретроспективной информации (Арциховский 1944). Классическая монография А.В. Арциховского на многие годы определила магистральное направление анализа древнерусских миниатюр, сопровождающих летописные тексты: сравнение визуальных образов с археологическими реалиями. Такой путь позволил сделать ряд важных выводов относительно датировки миниатюр. В частности, удалось доказать, что часть миниатюр восходит к гипотетическим визуальным «протографам» XII в. Однако он же оказался тупиковым направлением в понимании изображений, как своеобразного визуального текста, оставленного нам неизвестными художниками-летописцами. Дело в том, что миниатюры РЛ — один из немногих образцов «нарративных» изображений, тесно связанных с текстом. Однако, во-первых, сам летописный текст неоднозначен. Во-вторых, неясными оставались пути и методы, которыми следовал древнерусский миниатюрист при перекодировке вербальной информации в визуальные образы.

Тем не менее, первый шаг в работе с древнерусскими визуальными источниками был сделан.

С тех пор миниатюры РЛ постоянно привлекают внимание историков. Прежде всего, они «историчны»: это едва ли не единственные древнерусские визуальные образы столь преклонного возраста. Правда, чаще всего их используют в качестве простых иллюстраций к

историографическому нарративу. «Очевидность» значений и смыслов этих изображений сыграла при этом не последнюю роль. Прямые ассоциации стали основным инструментом в работе с ними — и основным препятствием на пути понимания языка древнерусских изображений. До недавнего времени единственной сложностью их восприятия представлялось освоение современным исследователем особенностей «внешних» пространственно-временных форм изображений XII–XV вв. А.В. Арциховский не сомневался, что содержание миниатюр полностью соответствует летописному тексту: «иллюстратор следовал тексту настолько точно, что даже почти все мелкие аксессуары соответствуют тем или иным словам летописца». Расхождения между текстом и изображениями, по мнению исследователя, в основном сводились к мелким несоответствиям («например, меч вместо сабли, сабля вместо меча»). Смысл лишь двух или трех изображений казался ему не вполне ясным (Арциховский 2004: 31).

В основе такого прочтения лежало представление о том, что «художник аскетически воздерживается от сообщения зрителю чего-то такого, чего нет в тексте летописи» (Лихачев 1979: 47). Скорее всего, это действительно так. Вопрос лишь в том, насколько сложен сам вербальный текст древнерусских летописей. Д.С. Лихачев настаивал на одноплановости летописных сообщений, которые, по его словам, представляли собой светский жанр литературы, и являлись «моментом историко-юридическим», лишь «в какой-то степени» представляя художественное сознание (Лихачев 1979: 65). Между тем, есть все основания утверждать, что текст летописи многослоен и полисемантичен, причем количество смыслов вряд ли поддается точному учету (Данилевский 2004).

Как бы то ни было, центральным был и остается вопрос о соотношении вербальных и визуальных текстов, проблема их корреляции.

Даже представление о буквальном следовании миниатюристов вербальному тексту не могло снять проблемы необходимости символического истолкования летописных миниатюр (на это, в частности, наталкивали отмеченные А.В. Арциховским, «мелкие несоответствия» текста и изображения под ним³). Однако попытки раскрыть символические

3 Характерным примером такого рода является изображение убийства Андрея Боголюбского, на котором ясно видно, что у Андрея отрублена левая («шуя») рука, а не правая («десная»), как указано в тексте летописи (РЛ 1989: 138; ср.: РЛ 1994: 215в.). Здесь и далее *в.* обозначает верхнюю миниатюру на листе, а *н.* — нижнюю. Если на листе помещена только одна миниатюра, дополнительное указание не дается.

смыслы изображений, сопровождающих летописный текст, — при всей их, подчас, соблазнительности и внешней убедительности — со всей очевидностью показали отсутствие достаточных оснований для верификации получаемых результатов.

Наиболее яркими образцами в этом отношении стали работы столь непохожих друг на друга исследователей, как Д.С. Лихачев и Б.А. Рыбаков. Анализируя одни и те же миниатюры, их детали и отдельные сюжеты, эти ученые пришли к заключениям, которые, несмотря на всю их видимую близость, существенно расходились. При ближайшем рассмотрении становится ясно, что противоречия в этих выводах проистекают, прежде всего, из произвольности предлагаемых интерпретаций визуального текста. Характерным примером является истолкование ими изображений трубачей, сопровождающих целый ряд миниатюр.

л. 207 [Рис. 1]

129 л. РЛ [Рис. 2]

Так, Д.С. Лихачев пришел к выводу, что в РЛ «обозначением мира служат трубачи, трубящие в трубы». При этом он, судя по всему, опирался на прямые указания текста на л. 207 [Рис. 1], предворяющие изображение двух трубачей, стоящих по разные стороны реки: «И иде Глѣбъ к Переяславским половцем на снемъ, а другим половцем Корсуньским посла река: “Пождите мене ту. Иду к Переяславию, и умиряся с тѣми половци, и прииду к вам на миръ”» (РЛ 1989: 133). В то же время Д.С. Лихачев отметил: «Если трубит *только один трубач* — это символ сдачи города» (Лихачев 1979: 41; курсив мой. — И.Д.). К сожалению, это утверждение никак не аргументируется. Мало того, буквально на той же странице при анализе миниатюры на обороте 129 л. РЛ [Рис. 2] сам исследователь между прочим заметил, что на ней изображено, как «с башни *два трубача* трубят в трубы, знаменуя сдачу» (Лихачев 1979: 41; курсив мой. — И.Д.).

Судя по всему, автор «Поэтики древнерусской литературы» даже не заметил противоречия в собственных определениях символического смысла анализируемых миниатюр.

л. 169 [Рис. 3]

л. 196 об. (н.)

Между тем, ни содержание миниатюр, ни сопровождающие их тексты не позволяют полностью согласиться с первоначально предложенной Д.С. Лихачевым символической трактовкой образа трубачей. Так, на л. 169 [Рис. 3] изображение трубача сопровождает сообщение о походе Ярополка Владимировича во главе объединенного войска на Чернигов в 1138 г.⁴ Другим примером такого рода может быть миниатюра на л. 196 об. (н.). На ней трубач сопровождает изображение совещания галицкого князя Ярослава Владимировича со

своими боярами в связи с наступлением киевского князя Изяслава Мстиславича и его братьев на Галич [Рис. 4]. Согласно статье 6661/1153 г., которую она «иллюстрирует», галичане вовсе не собирались сдаваться. Напротив, речь шла о том, кто должен участвовать в предстоящем сражении⁵. Любопытно, что Б.А. Рыбаков произвольно трактует эту миниатюру как изображение приема боярина Петра Бориславича князем Ярославом Осмомыслом (Рыбаков 1984: 221-222; Рыбаков 1991: 162-163; ср.: Данилевский 2001: 334).

Рис. 4

4 «[В] то же лѣто яша Олговича Святослава, бежача из Новагорода, и прииде вѣсть ко Ярополку, отоле болши поча воевати Олговичи, и приведоша полови множество, и взяша Прилуку, хотя поити х Киеву, оже Ярополкъ доспѣлъ со братьею своею и идоша опять к Чернигову» (РЛ 1989: 109).

5 «На ту же зиму Изяславъ, совокупивъся со братьею, поиде на Володимировича на Галичъ. И пришедшю ему к Тербовлю, здумавше бояре Володимировича, и рѣша князю своему: “Княже, ты еси у нас одинъ. Аже ся тобѣ что сотворить, что нам дѣяти? Поѣди, княже, к городу, а мы ся бѣемъ сами со Изяславом. А кто нас будет живъ, а прибѣгнем к тобѣ. А тогды ся с тобою затворим в городъ”» (РЛ 1989: 125).

В то же время, сам Д.С. Лихачев совершенно справедливо подчеркивает, что «зрительно представленное повествование требовало некоторого однообразия в «обозначениях»» (Лихачев 1979: 42). Другими словами, если какой-то визуальный образ на одной миниатюре является символическим изображением, то он должен иметь тот же смысл на всех миниатюрах. Поскольку это правило в данном случае явно не соблюдается, предлагаемые Д.С. Лихачевым интерпретации символического смысла, которым миниатюрист якобы наделяет фигуры трубачей, не имеют достаточных оснований.

В отличие от Д.С. Лихачева, Б.А. Рыбаков считает, что изображения трубачей связаны не с установлением мира или сдачей города, а являются своего рода пояснениями, «своим» или «чужим» досталась победа в том или ином сражении. Соответственно, в РЛ, как считает Б.А. Рыбаков, изображения трубачей дифференцированы.

Так, по его мнению, на л. 169 [Рис. 3] «не без иронии пририсован трубач на миниатюре, изображающей поход Ярополка на Всеволода Ольговича в 1136 г.: Чернигов, где закрепился Ольгович, был обложен буквально со всех сторон, как красный зверь на облавной охоте»: «художник, остроумно оценив ситуацию, изобразил не обычного трубача — “герольда”, а юношу-загонщика, трубящего в огромный турий охотничий рог» (Рыбаков 1984: 217). Эта интерпретация, связанная с заменой на миниатюре «традиционной» трубы «охотничьим рогом», казалось бы, вполне логична. Однако она теряет значительную часть своей убедительности, если обратить внимание на то, что это — не единственное изображение «рога»: он присутствует также на лл. 194 [Рис. 5] и 234 об. [Рис. 6] и связан в первом случае с возвращением Изяслава в Киев после заключения мира с польским королем в 1152 г. (трубач изображен, судя по всему, на киевской стене) (РЛ 1989: 124), а во втором — с бегством Игоря Святославича из половецкого плена в 1186 г.; причем, в рог трубит вовсе не «загонщик»-половец, а один из спутников Игоря (РЛ 1989: 152).

лл. 194 [Рис. 5]

234 об. [Рис. 6]

л. 167 [Рис. 7]

При победах «Володимеричей над Ольговичами» трубачи на полях миниатюр якобы всегда «трубят горделиво, подбоченясь, подняв трубу вверх» (Рыбаков 1991: 191). Вообще, считает Б.А. Рыбаков, трубачи «всегда символизируют победу великого князя Ярополка над “заратившимися” Ольговичами или над их союзниками половцами» (Рыбаков 1984: 217). Однако при обращении к миниатюрам оказывается, что в ряде случаев так изображается трубач как раз при победе Ольговичей (напр., на л. 167 [Рис. 7])⁶, когда, если следовать предложенной Б.А. Рыбаковым трактовке, «труба [должна быть] опущена к земле» (Рыбаков 1991: 191). Для того, чтобы связать (как это делает Б.А. Рыбаков) данное символическое изображение (и всю миниатюру) со *следующим за ним* текстом, в котором действительно речь идет о победе Владимировичей, необходимо специально доказать наличие отступления миниатюриста от общепринятого порядка связи изображения с текстом. Однако практически во всех случаях (так считают все без исключения исследователи и публикаторы РЛ) оно *следует за* «иллюстрируемым» текстом, а не предваряет его.

К тому же и сам Б.А. Рыбаков когда-то придерживался прямо противоположного мнения. Тогда он полагал, что «трубачи как бы символизируют фанфаронство Ольговичей» (Рыбаков 1946: 327).

Так, комментируя только что упоминавшуюся миниатюру с трубачом на л. 167 (н.), исследователь отмечает, что на ней «трубач трубит в горделивой позе, подбоченясь» (Рыбаков 1946: 327).

л. 168 [Рис. 8]

Продолжая комментарий, он обращает внимание на то, что после летописного сообщения о взятии Ольговичами и половцами Треполя и Халепа, и прихода их к Киеву следует миниатюра (л. 168 [Рис. 8]), на которой «трубач трубит под деревом», прославляя победы Ольговичей (Рыбаков 1946: 327). Через 45 лет

6 Ср.: «В том же лѣтъ почаша опять О[л]говичи рать въздвизати, и начаша воевати села и города по Сулѣ, и приидоша к Переяславу, и многи пакости сотвориша, и устие пожгоша, и отъидоша, и стаха на Супои» (РЛ 1989: 108).

настроение этого трубача под пером Б.А. Рыбакова резко изменится: «Ярополк уклонился от боя. Художник тонко осудил его — трубач понуро трубит, опустив трубу» (Рыбаков 1991: 192).

л. 169 (в.) [Рис. 9]

сообщающем о крушении этих планов: «оже Ярополкъ дспѣлъ со братьею своею и идоша опять к Чернигову» (РЛ 1989: 109).

л. 169 об. [Рис. 10]

Точно такой же трубач на л. 169 (в.) [Рис. 9] получил

совершенно иную характеристику: он «дудит в землю; рука скорбно поддерживает лицо» (Рыбаков 1991: 192; прежде он «закрывал рот рукой»: Рыбаков 1946: 327). Для того, чтобы и на этот раз изменить настроение трубача, Б.А. Рыбакову пришлось связать его с текстом, повествующем о том, что Ольговичи еще «болши поча воевати... и приведоша половци множество, и взяша Прилукъ, хотя поити х Киеву». При этом исследователь не обратил внимания на то, что миниатюра следует не за процитированным текстом, а за его продолжением,

Впрочем, изменение

«принадлежности» символического трубача той или иной из борющихся сторон не всегда вело к изменению трактовки его «настроения». Так, на л. 169 об. [Рис. 10] «трубач приветственно [в более поздней версии — «торжественно»] трубит над сидящим князем» — независимо от того, как трактовать этот сюжет: как то, что «Всеволод

Ольгович под давлением черниговцев оставил свое “высокоумие” и “сотвориша мир” с Ярополком» (Рыбаков 1946: 327), или как то, что «Ярополк победил Всеволода Ольговича “и сотвориша мир”» (Рыбаков 1991: 192). Речь в данном случае, видимо, идет лишь о том, какое имя присвоить изображению князя, над которым трубит трубач.

Приведенные примеры показывают, что символическая интерпретация визуальных источников не может опираться на удачно найденную трактовку одного сюжета, одной миниатюры. Лишь систематическое изучение всего визуального ряда может дать достаточно надежные основания для того, чтобы понять смысловые связи между вербальными и визуальными текстами, уловить и обосновать символическое наполнение зрительных образов. К

сожалению, до сих пор мы не то что не имеем ответов на подобные вопросы — не разработан сам вопросник, который позволил бы подойти к выявлению и пониманию таких связей. Грандиозная работа, проделанная предшествующими поколениями историков, искусствоведов и культурологов по анализу древнерусских книжных миниатюр, позволяет сегодня предпринять некоторые шаги в этом направлении.

Первое требование, которое, на наш взгляд, необходимо соблюдать при интерпретации отдельных сюжетов или деталей изображения, — учет всех без исключений подобных случаев. Только это может обеспечить надежность и верифицируемость полученных результатов: найденное решение должно быть справедливо (или возможно) для всех учтенных эпизодов. Так, Б.А. Рыбаков, предлагая свое толкование символическим изображениям трубачей, исходит из того, что трубачей в РЛ всего пять: «один... мальчик, трубящий в турий рог» и четыре «герольда»: «трубача с длинной трубой, с саблей и в короткой одежде», которые «изображаются только там, где описываются действия Всеволода Ольговича и его братьев» (Рыбаков 1946: 326). Все эти изображения приходятся на период с 1136 по 1139 г.: «они исчезают со времени вокняжения в Киеве Всеволода Ольговича» (Рыбаков 1946: 325). «Трубачи, — утверждает Б.А. Рыбаков, — впервые появляются только на 167-м листе (1136 г.) и встречаются на нескольких миниатюрах подряд (л. 167 н.; 168 в.; 169 в.; 169 в. [? видимо, ошибочно вместо «н.»]; 169 о[б].)» (Рыбаков 1984: 217). Отсюда, собственно, и следует вывод о связи изображений трубачей с победами Ярополка над Ольговичами.

Рис. 11

Рис. 12

На самом деле трубачи появляются на страницах РЛ гораздо раньше, начиная с

миниатюры, связанной с сообщением 6410/902 г. о походе императора Леона на Болгарию [Рис. 11]. Да и исчезают они лишь в самом конце летописи, под 6706/1198 г., на изображении возвращения великого князя во Владимир после победы над половцами [Рис. 12]. Всего же в РЛ 26 миниатюр с изображениями трубачей (лл. 14 н. [Рис. 11]; 15 н. [Рис. 13]; 35 об. в. [Рис. 14]; 37 об. [Рис. 15]; 43 об. [Рис. 16]; 129 об. в. [Рис. 2]; 134 [Рис. 17]; 144 об. [Рис. 18]; 145 в. [Рис. 19]; 167 н. [Рис. 7]; 168 в. [Рис. 8]; 169 в. [Рис. 9], н. [Рис. 3]; 169 об. [Рис. 10]; 173 об. н. [Рис. 20]; 185 н. [Рис. 21]; 194 н. [Рис. 5]; 196 об. н. [Рис. 4]; 203 об. н. [Рис. 22]; 207 об. в. [Рис. 1]; 225 об. [Рис. 23]; 227 об. в. [Рис. 24]; 234 об. н. [Рис. 6]; 236 об. в. [Рис. 25]; 243 [Рис. 26]; 243 об. в. [Рис. 12]).

15 н. [Рис. 13]

35 об. в. [Рис. 14]

37 об. [Рис. 15]

43 об. [Рис. 16]

134 [Рис. 17]

144 об. [Рис. 18]

145 в. [Рис. 19]

173 об. н. [Рис. 20]

185 н. [Рис. 21]

203 об. н. [Рис. 22]

225 об. [Рис. 23]

227 об. в. [Рис. 24]

236 об. в. [Рис. 25]

243 [Рис. 26]

Если провести частотный анализ слов, присутствующих в текстах, непосредственно связанных с указанными миниатюрами⁷, выявится довольно любопытная закономерность. Лишь 3 слова оказываются четко связанными с изображениями трубачей: *прийти / идти* (41 упоминание); *град / город* (35 упоминаний) и *князь* (21 упоминание). За ними с заметным отставанием следуют слова: *свои* (17 уп.), *есть/быти* (17 уп.), *Бог* (17 уп.) и *мы/наши* (16 уп.). Все прочие слова встречаются менее чем в половине случаев. Таким образом, у нас есть некоторые основания полагать, что изображения трубачей сопровождали летописные сообщения о въезде князя в свой город⁸.

Большинство из рассмотренных нами трубачей явно отличается «по внешнему виду» от «герольдов», о которых пишет Б.А. Рыбаков. Однако более внимательное знакомство с миниатюрами позволяет утверждать, что, по крайней мере, еще на трех миниатюрах, не принятых Б.А. Рыбаковым во внимание (лл. 196 об. н.; 203 об. н.; 207 об. в.), изображены

⁷ Для «чистоты эксперимента» при расчетах брался весь фрагмент летописного текста, помещенного между предыдущей и интересующей нас миниатюрой, поскольку не всегда с полной уверенностью можно утверждать, что изображение, смысл которого мы пытаемся выявить, связано лишь с той или иной частью этого фрагмента. При этом учитывалось, что миниатюры связаны именно с предшествующим им текстом.

⁸ В данном элементарном подсчете не учтены случаи упоминания конкретных городов, а также других глаголов, обозначающих пространственные перемещения, что сделало бы картину еще более наглядной.

типологически близкие им трубачи, имеющие вполне отчетливую связь с «германизмами» так называемого «второго миниатюриста» (Подобедова 1965: 72–80). В связи с этим возникает вопрос, отличаются ли «герольды» от всех прочих трубачей, либо их отличия связаны только с индивидуальными манерами мастеров-миниатюристов и не затрагивают символической наполненности этих образов?

Попытка отдельного обсчета текстов, связанных только с «герольдами», не дала возможности выявить сколько-нибудь существенных отличий их от других трубачей. В восьми случаях встречено 23 упоминания глагола *идти* (в различных формах), 10 упоминаний слова *князь*, 9 упоминаний *половцев* (включая прилагательное *половецкий*) и по 8 упоминаний *Бога*, *мира* (в том числе, в формах *замиритися*, *смиритися*) и глагола (*со-*, *с-*, *за-*)*творити*. Все прочие слова явно уступают им по частотности употребления.

Приведенные подсчеты, естественно, можно рассматривать лишь как первый шаг в разработке методик, позволяющих получить верифицируемые результаты в интерпретации визуальных источников. Пока же авторы чаще исходят из собственных априорных представлений о том, что может и должно изображаться на миниатюре. Реальные принципы и механизмы перекодировки вербального текста в визуальный ряд чаще всего подменяются «здравым смыслом» современного исследователя.

Особенно ясно это становится при интерпретации уже упоминавшихся символических изображений животных. Следуя традиции, заложенной еще в начале прошлого века В.И. Сизовым, О.И. Подобедова, Б.А. Рыбаков и другие исследователи привычно истолковывают их как аллегорические. Однако смысл этих аллегорий так и остался неясным, а трактовки — сугубо произвольными.

Обычно исследователи ограничиваются, так сказать, персональной идентификацией того или иного изображения животного, исходя из внешнего сходства и «здорового смысла», в основе которого лежали интуиция и внешние аналогии с изображениями, возникшими в другое время и в других культурных традициях, и основания определения которых, как правило, не уточняются (Гладкая 2003: 22–34, 41 и др.). Хорошо известно, однако, что интуитивные попытки определить животное, изображенное на миниатюре или на рельефе, для древнерусских (как, впрочем, и для западноевропейских средневековых) визуальных источников далеко не всегда дают удовлетворительный результат (Белова 2000: 64–65, 95, 148 и

др.). Даже гораздо более «сюжетные» изображения человеческих фигур с трудом поддаются интуитивным идентификациям. Показательны, скажем, расхождения в трактовке центральной человеческой фигуры в фасадной пластике Рождественского храма в Боголюбове, на трех фасадах храма Покрова на Нерли и трех же фасадах Дмитриевского собора во Владимире. Только открытие в 1974 г. резной надписи рядом с рельефом в западном тимпане закомар Дмитриевского собора (Гладкая Скворцов 1976: 42, 43) позволило отказаться от интерпретации этих фигур — вслед за Н.П. Кондаковым (Толстой Кондаков 1899: 31; Кондаков 1899: 22–23; ср.: Малицкий 1931: 33; Вагнер 1969: 74–76, Рис. 40, 87, 90, 105, 180, 181, 278 и др.) — как изображений Соломона и признать их изображениями царя и пророка Давида (Вагнер Воробьева 1997: 196; ср.: Прохоров 1875: 46; Косаткин 1914: 5; Некрасов 1937: 114; Рыбаков 1951: 455; Лазарев 1953: 412–414; Воронин 1961: 437; Даркевич 1964: 46–53, и др.).

Между тем, именно на внешних («видовых») признаках основываются символические трактовки образов животных, украшающих страницы РЛ.

Так, по мнению О.И. Подобедовой, медведь на л. 155 об. «иллюстрирует известие о походе Ярослава на ятвягов (в данном случае медведь — символ леса, лесной области ятвягов)», обезьяна, изображенная на л. 158, «явно имеет аллегорическое значение и, очевидно, обозначает здесь легкомыслие и растерянность врага, прельстившегося “сладостью мира сего” (сладостный плод, который грызет обезьяна) и потерпевшего поражение», изображение кошки с мышью на л. 161 (мин. № 371) — иронически комментирует сообщение о походе Мстислава на кривичей «четырьмя путями» («мастер уподобил эти действия расправе кошки с мышью»), а лев на л. 165 является эмблемой незаконно севшего в Переяславле Юрия Долгорукого («лев был в XII–XIV веках эмблемой суздальских князей в их гербе»): «После такой пририсовки становилось понятным, против какого города и по какому поводу выступила рать...» (Подобедова 1965: 74, 78).

Б.А. Рыбаков же считает, что «весь “звериный” комплекс 1111–1132 годов связан с победами Мономаха, Мстислава и одного из сыновей Мстислава: «Звери на полях миниатюр символизируют то лесную природу покоренных краев (медведи), то пугливость кочевников, “мятущихся сде и онде” (обезьяна), то ситуацию внезапного удара (кошка и мышь), то свару (собака), то содержат грубоватую, в средневековом духе иронию: Юрий Долгорукий потерял Переяславль, прокняжив там всего лишь одну неделю, и художник пририсовывает к

стандартной схеме миниатюры геральдический символ Юрия — льва — и воина, прогоняющего царственного зверя суковатой дубиной» (Рыбаков 1984: 291).

Такой подход к истолкованию смысла миниатюр, по ироничному замечанию А.П. Толочко, приводит всякий раз — в зависимости от того, как исследователь понимает и оценивает иллюстрируемую миниатюрой ситуацию — к подбору новых смыслов одного и того же изображения: «У Рыбакова, например, медведь символизирует то “Литовское Полесье”, то Полоцк, то полоцкого князя; “убегающая собака” — то половцев, то “русского князя”; для Подобедовой обезьяна служит символом “легкомыслия и растерянности”, для Рыбакова — пугливости. Исследователи, впрочем, солидарны в том, что лев... есть несомненный и легко узнаваемый герб Юрия Долгорукого, но это очевидное недоразумение: никаких гербов и даже геральдических символов домонгольская Русь не знала» (Толочко 2005: 66-67).

Сам А.П. Толочко предложил весьма оригинальную трактовку нескольких изображений зверей, опираясь на композиционное сходство их изображений с аллегорическими фигурами «Видения четырех погибельных царств» из пророчества Даниила (Дан 7 1-8), помещенными в медальоне на западной арке среднего нефа Успенского собора во Владимире-на-Клязьме и приписываемые Андрею Рублеву. Такое сопоставление позволило ему высказать гипотезу, что «собака» на л. 155 является изображением льва — символа Римского царства, медведь на л. 162 — символом Вавилонского царства, неизвестное парнокопытное животное зелено-голубого цвета, определяемое обычно как «баран» (л. 164), — символом царства Антихриста, а лев на л. 165 — на самом деле «барс», символ царства Македонского (Толочко 2005: 67-76).

При всей соблазнительности и, на первый взгляд, убедительность такой трактовки она не может быть признана вполне доказанной. Если согласиться с интерпретацией, предложенной А.П. Толочко, то как тогда объяснить изображение «собаки» на л. 157? И что делать, скажем, с уже неоднократно упоминавшимся изображением обезьяны? Вполне справедливо сам автор этой гипотезы пишет: «Приходится признать, что ключ к прорисовкам не найден. Некоторые из изображений, не исключено, так и останутся неистолкованными» (Толочко 2005: 67).

Тем не менее, путь интерпретации древнерусских летописных миниатюр, намеченный в самом начале прошлого века, представляется вполне актуальным и плодотворным

и сегодня, столетие спустя. Необходимо лишь не останавливаться на поисках внешних аналогий, а искать «точку опоры», которая позволила бы сделать следующий шаг в понимании языка древнерусского миниатюриста. Ею может стать и изучение «визуальной текстологии» (поиски «протографов» летописных изображений), и выявление корреляций вербальных и визуальных источников, возможно, с применением элементов контент-анализа – не только вербального, но и изобразительного текстов древнерусских лицевых рукописей. Для этого, видимо, следует заняться «анатомированием» как тех, так и других, с последующей статистической обработкой аналитического материала и установлением устойчивых связей между отдельными элементами словесных и изобразительных информационных сообщений.

В самом общем виде проблемы, которые возникают при решении таких задач, были сформулированы А.А. Амосовым: «Главным препятствием в создании целостной историко-культурологической картины [при изучении летописных миниатюр] является колоссальная сложность совокупности лицевых рукописей как системы: система эта включает огромное количество уровней, каждый из которых образован труднообозримым числом узлов и почти непредставимым множеством связей между узлами как компонентами системы. Поясню тезис одним лишь примером. Первая из сохранившихся до наших дней лицевая русская хроника – Радзивилловская летопись – включает более 600 миниатюр; как правило, каждая миниатюра представляет два, а подчас и более, эпизода-события, то есть число эпизодов существенно превышает 1200; в каждом эпизоде-событии действуют несколько персонажей и помещены несколько иных объектов, не будет поэтому большим преувеличением утверждение о присутствии в миниатюрах более чем 6000 данных элементов; в графической структуре каждого персонажа или объекта можно выделить не менее десятка различного рода реалий, следовательно, их количество перейдет за 60000; наконец, количество связей, возникающих между отдельными реалиями как элементами композиций, будет еще как минимум на порядок выше. Между тем Радзивилловская летопись далеко не самая обильная по количеству миниатюр, а композиции ее иллюстраций сравнительно просты. Создававшийся же столетием позднее Лицевой летописный свод уже на первом уровне – то есть по количеству миниатюр – представляет собой систему почти в тридцать (!) раз более сложную. И эта сложность будет возрастать в геометрической прогрессии при переходе к каждому следующему уровню: эпизоду-событию, персонажу либо объекту, реалии и т. п.» (Амосов 1998: 228).

Несомненно, подобная работа требует существенных затрат времени, сил и материальных средств. Тем не менее, она, очевидно, обязательно должна быть проведена.

Литература:

Айналов 1908: Айналов, Д.В. О некоторых сериях миниатюр Радзивилловской летописи – Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук, 1908, 13, 2.

Амосов 1998: Амосов, А.А. Лицевой летописный свод Ивана Грозного. Санкт-Петербург, 1998.

Артамонов 1931: Артамонов, М.И. Миниатюры Кенигсбергского списка летописи – Известия Государственной академии истории материальной культуры, 1931, 10, 1.

Арциховский 1944: Арциховский, А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. Москва, 1944.

Арциховский 2004: Арциховский, А.В. Древнерусские миниатюры как исторический источник. [2-е изд., доп.] Томск.; Москва, 2004.

Белова 2000: Белова, О.В. Славянский бестиарий: Словарь названий и символики. Москва, 2000.

Вагнер 1969: Вагнер, Г.К. Скульптура Древней Руси: XII век. Владимир. Боголюбово. Москва, 1969.

Вагнер Воробьева 1997: Вагнер, Г.К., Воробьева Е.В. Архитектурный декор Руси X–XIII веков – В: Древняя Русь: Быт и культура. Москва, 1997.

Воронин 1961: Воронин, Н.Н. Зодчество Северо-Восточной Руси XII–XV веков. Москва, 1961, 1: XII столетие.

Гладкая 2003: Гладкая, М.С. Каталог белокаменной резьбы Дмитриевского собора во Владимире: Центральное прясло северного фасада. Владимир, 2003.

Гладкая Скворцов 1976: Гладкая, М.С., Скворцов, А.И. Новое о рельефах Дмитриевского собора – Декоративное искусство СССР, 1976, 11.

Данилевский 2001: Данилевский, И.Н. Русские земли глазами современников и потомков: XII–XIV вв. Курс лекций. Москва, 2001.

Данилевский 2004: Данилевский, И.Н. Повесть временных лет: Герменевтические основы изучения летописных текстов. Москва, 2004.

Даркевич 1964: Даркевич, В.П. Образ царя Давида во владимиро-суздальской скульптуре – Краткие сообщения Института археологии АН СССР, 1964, 99.

Кондаков 1899: Кондаков, Н.П. О научных задачах истории древнерусского искусства. Санкт-Петербург, 1899.

Кондаков 1902: Кондаков, Н.П. Заметка о миниатюрах Кенигсбергского списка начальной

летописи – В: Радзивилловская, или Кенигсбергская летопись. Санкт-Петербург, 1902, 2: Статьи о тексте и миниатюрах рукописи.

Косаткин 1914: Косаткин, Н.В. Дмитриевский собор в губ. гор. Владимире. Владимир, 1914.

Лазарев 1953: Лазарев, В.Н. Скульптура Владимиро-Суздальской Руси – В: История русского искусства. М., 1953, 1.

Летопись 1767: Летопись Несторова с продолжателями по Кенигсбергскому списку до 1206 г. Библиотека Российская историческая, содержащая древние летописи и всякие записки, способствующие объяснению истории и географии Российской древних и средних времен. СПб., 1767, 1.

Лихачев 1979: Лихачев, Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Москва, 1979.

Малицкий 1931: Малицкий, Н.В. Fanina W. Halle. Die Bauplastik von Wladimir-Suzdal Russische Romanik. Berlin, 1929 – Сообщения Государственной академии истории материальной культуры, 1931, 2.

Некрасов 1937: Некрасов, А.И. Древнерусское изобразительное искусство. Москва, 1937.

Подобедова 1965: Подобедова, О.И. Миниатюры русских исторических рукописей: К истории русского лицевого летописания. Москва, 1965.

Прохоров 1875: Прохоров, В. Археологический обзор древнейших архитектурных памятников во Владимире и Суздале – Христианские древности и археология, 1875, 1–2.

РЛ 1989: Полное собрание русских летописей. Ленинград, 1989, 38: Радзивилловская летопись.

РЛ 1994: Радзивилловская летопись: Факсимильное воспроизведение рукописи. Санкт-Петербург; Москва, 1994.

Рыбаков 1946: Рыбаков, Б.А. Окна в исчезнувший мир: По поводу книги А.В. Арциховского «Древнерусские миниатюры как исторический источник» (М.: Изд. МГУ, 1944) – В: **Арциховский 2004** [впервые опубликовано: Доклады и сообщения исторического фак-та МГУ, 1946, 4].

Рыбаков 1951: Рыбаков, Б.А. Прикладное искусство и скульптура – В: История культуры Древней Руси: Домонгольский период. Москва; Ленинград, 1951, 2: Общественный строй и духовная культура.

Рыбаков 1984: Рыбаков, Б.А. Миниатюры Радзивилловской летописи и русские лицевые рукописи X–XII веков – В: Рыбаков Б.А. Из истории культуры древней Руси: Исследования и заметки. Москва, 1984.

Рыбаков 1991: Рыбаков, Б.А. Петр Бориславич: Поиск автора «Слова о полку Игореве». Москва, 1991.

Сизов 1905: Сизов, В.И. Миниатюры Кенигсбергской летописи: Археологический этюд – Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук, 1905, 10, 1, 1–50.

Толочко 2005: Толочко, А.П. Пририсовки зверей к миниатюрам Радзивилловской летописи и проблема происхождения рукописи – Ruthenica, 4, 2005.

Толстой Кондаков 1899: Толстой, И.И., Кондаков Н.П. Русские древности в памятниках искусства. СПб., 1899, 6: Памятники Владимира, Новгорода и Пскова.

Шахматов 1902: Шахматов, А.А. Описание рукописи – В: Радзивилловская, или

Кенигсбергская летопись. Санкт-Петербург, 1902, 2: Статьи о тексте и миниатюрах рукописи.

Шмитт 2002: Шмитт, Ж.–К. Историк и изображения – Одиссей: Человек в истории. 2002. Слово и образ в средневековой культуре. Москва, 2002.

Schlözer 1768: Schlözer A.L. Probe russischer Annalen. Bremen–Göttingen, 1768.

Schlözer 1802–1809: Schlözer A.L. Нечто: Russische Annalen in ihrer slawonischen Grundsprache verliehen, übersetzt und erklärt. 1–5. Göttingen, 1802–1809.

Информация об авторе:

Данилевский Игорь Николаевич, доктор исторических наук, ординарный профессор, заведующий кафедрой истории идей и методологии исторической науки Национального исследовательского университета Высшая школа экономики (Россия, г. Москва)

E-mail: viddanin@mail.ru

НОВІТНІЙ МІФ ПРО ПОДІЇ 1932-1933 РР. У СВІТЛІ ФАКТІВ З УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

Ірина Магрицька

Annotation: By means of the facts from territory of Lugansk region the author discredits a new Russian-imperial myth that Holodomor of 1932-1933 was not a genocide of the Ukrainian people, and the general tragedy of all people of the USSR.

Keywords: starvation, Holodomor, genocide of the Ukrainian people, the Ukrainian villages, the Russian villages, sackery (departure for food (products) in areas where there was no starvation), historical myths, historical truth, historical forgetfulness.

Сконсолідувати народ у політичну націю неможливо без подолання історичного безпам'ятства й відновлення поваги до могил дідів-прадідів, без надання справедливої оцінки окупаційним режимам, що панували на його території. Повернути народові правдиву історію – завдання не лише істориків, а й політиків, які будують цивілізовану, демократичну державу.

Мета ж фальсифікаторів історії, або лжеісториків, зовсім інша – допомагати авторитарним режимам маніпулювати свідомістю своїх співгромадян, тримати їх у сліпоті й покорі.

На тему голоду 1932-1933 рр. тоталітарною радянською владою на довгі десятиріччя було накладено табу. Повна відсутність у тогочасній історіографії будь-якої інформації про масове винищення українського селянства, його замовчування є, по суті, підґрунтям першого міфу про відсутність голоду як такого (Чи не таким самим заперечним за своїм характером є царсько-російський міф про українську мову: «Не было, нет и быть не может»?).

Пригадаймо в контексті цього міфу виступ на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 10 жовтня 1983 р. радянського історика І. Хмеля, члена редколегії «Истории Украинской ССР», і його заяву про те, що голод в Україні 1933 р. – ніщо інше, як вигадка українських

буржуазних націоналістів, які служили Гітлеру в період Другої світової війни, пізніше переїхали в США і з метою виправдання своєї присутності там стали поширювати брехню про голод (Маняк, Коваленко: 1990). Уторить йому професор філософії Г. Ткаченко: «Міф про голодомор – це складова «гарвардського спецпроекту», створеного для інформаційно-психологічних диверсій проти Радянського Союзу, а потім і Росії. У ньому чітко простежується спрямованість – розпалювання націоналістичних пристрастей і передусім ворожнечі й ненависті до Росії та російського народу» (Ткаченко).

19 листопада 1986 р. комуністичний історик І. Курас у передачі на українському радіо зізнався: «Дійсно, у 32-33 роках ми відчували нестачу продовольчих товарів. З одного боку, це було викликано засухою, що вразила десятки мільйонів гектарів на Середній і Нижній Волзі, на Північному Кавказі, на Україні та інших регіонах... Зі сказаного вимальовується дійсна підкладка кампанії імперіалістичної реакції з приводу так званого голоду 32-33 років, а разом з цим і справжня ціна цинічного моралізування навколо міфічних жертв більшовизму».

Отож, історик від влади сформулював другий радянський міф про голод 30-х років: він був зумовлений несприятливими погодними умовами. Відтоді комуністичні вчені називають Голодомор «трагічною подією», тобто таким собі нещастям, яке сталося поза людською волею.

Під силою неспростовних доказів про Голодомор, які проникали в Україну з-за кордону, долаючи «залізний мур», а також під тиском української громадськості ЦК КПУ ухвалив 1990 року спеціальну постанову «Про голод 1932-1933 рр. на Україні та публікацію пов'язаних з ним матеріалів». Названа постанова вже демонструє винайдення комуністичною владою іншої вигадки: «Архівні матеріали розкривають, що безпосередньою причиною голоду на початку 30-х років у республіці стало примусове, з широким застосуванням репресій, проведення згубної для селянства хлібозаготівельної політики» (цит. за Кульчицький: 2004). Цей уже третій міф наголошує на економічних прорахунках радянського керівництва.

Іще один комуністичний історик В. Солдатенко (який нині очолює Український інститут національної пам'яті) виправдовує репресивну політику влади, бо вважає, що конфіскація в населення сільськогосподарської продукції була необхідним кроком для модернізації СРСР (Солдатенко 2003). Він стверджує, що радянські лідери були вимушені проводити колективізацію, яка й призвела до голоду, для посилення обороноспроможності

країни.

Підручники з радянської історії однією з причин «незначного підвищення смертності» у 30-х роках минулого сторіччя, окрім цього, називали ще «куркульський саботаж». Нібито так звані куркулі ховали хліб від односельців і навіть від власних сімей. Ця четверта вигадка від «керівної і спрямовуючої» має, як і попередні, виправдувальний для тодішньої влади характер.

А ще відомі байки від провладних міфотворців про те, що той голод був засобом загнати незговірливих українців до колгоспів і що Голодомор зроблений руками самих українців (оскільки вони були в складі тодішнього радянсько-партійного керівництва УРСР). Лунають твердження і про те, що в Україні жертвами голоду були не лише українці, а й представники національних меншин, які тоді тут проживали.

Визнання 2006 року Верховною Радою України Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом українського народу викликало хвилю протесту в Російській Федерації. Так, 19 листопада 2007 р. департамент інформації та преси МЗС Росії поширив коментар, у якому таке визнання назване «однобоким викривленням історії на догоду сучасним кон'юктурним політико-ідеологічним настановам». 2 квітня 2008 р. Держдума 356 голосами з 450 висловила протидію такої кваліфікації голоду українськими колегами і в офіційній заяві підкреслила, що «жертвами голоду 30-х років минулого століття стали не лише українці». А 4 грудня 2008 р. прем'єр-міністр РФ В. Путін назвав Голодомор «надуманою проблемою».

Нашвидкуруч російські історики створюють новий міф про голод 30-х років: нібито тоді голодували не лише українці, а всі народи СРСР. Так, професор історії О. Яковлев стверджує: «Це трагедія всього радянського села. І ця трагедія повинна не роз'єднувати, а об'єднувати народи колишнього СРСР» (Яковлев). Категорично відкидає націленість політики Сталіна та його оточення на знищення українського народу або його частини й професор В. Кондрашин, а тому вважає саме питання геноциду абсурдним. Він намагається довести, що це була спільна трагедія народів СРСР, зумовлена результатами сталінської аграрної політики (Кондрашин).

27 квітня 2010 р. Президент України В. Янукович, виступаючи перед депутатами Ради Європи у Страсбурзі, в унісон з російськими істориками заявив, що «визнавати Голодомор як факт геноциду щодо того чи іншого народу... буде неправильно, несправедливо».

Це була трагедія, спільна трагедія держав, що входили до СРСР»¹.

Міністр освіти і науки Д. Табачник, усупереч своїй же доповіді на спеціальному засіданні Верховної Ради 14 травня 2003 р. (тоді він сказав: «Ми мусимо довести світові, що штучні голодомори радянської епохи були нашим українським Голокостом. Це був свідомий геноцид українського народу, який наклав свій безжальний відбиток на всю нашу історію, на національну свідомість»), 1 вересня 2010 р. заявив, що визначення Голодомору як геноциду українського народу є вигадками закордонних істориків. Він запропонував підготувати резолюцію, в якій слова «геноцид українського народу» слід замінити словами «геноцид народів України, Росії, Казахстану й Молдови», і висловив упевненість, що цю резолюцію підтримає Організація Об'єднаних Націй та інші міжнародні організації.

Немає сумніву, що наведені сентенції щодо кваліфікації подій 1932-1933 рр. мають політичне підґрунтя, яке не дозволяє їхнім авторам подивитися на ці події об'єктивно, крізь призму наявних документальних матеріалів.

Нашим завданням є наведення історичних фактів, які спростовують цей останній міф, що сьогодні панує не лише в російській, а й українській – надто політизованій – історіографії. Емпіричним матеріалом нам слугуватиме книга документальних свідчень очевидців Голодомору з Луганської області (Магрицька 2008) – області, північні, східні та південні райони якої межують із Белгородською, Воронежською та Ростовською областями Російської Федерації.

Чимало опитаних нами свідків тих подій пригадували, як, рятуючись від голоду, вони ходили в сусідні російські села. Отож, наведемо кілька таких свідчень мешканців Луганської області (при посиленні на першоджерело позначатимемо в дужках номер його сторінки; курсивом подаємо запитання інтерв'юєрів).

Біловодський район

Село Бараниківка

Воротникова Ганна Іванівна, 1917 р. н.: «У голодовку з Божою допомогою вижили... Дідусів приятель з Донщини² допомагав: то гречки-січки підкинув, то кукурузки мучної» (Магрицька 2008: 38).

Гавриленко Ганна Іванівна, 1919 р. н.:

¹ З приводу цієї заяви ми підготували Відкритий лист Вікторові Януковичу – <http://www.2.maidan.org.ua/n/free/1273673803>, на який від Президента відповіді так і не було.

² Донщина – це територія колишнього Війська Донського, сьогодні це частина Ростовської області Російської Федерації; інша частина заселена етнічними українцями.

«— *А мати ваша не ходила на Донцину міняти?*

— Уперед ходила, шось тамечки... Відро якогось зернечка приносила, виміняли. Приносили...

— *На Донщині голоду не було?*

— Ну, бачите, якщо виміняла відеречко, це ж таки такого ж не було! А в нас же ж тут страшно...» (Магрицька 2008: 40-41).

Горбаньов Іван Павлович, 1907 р. н.:

«У 27-му ми поженилися з Ганною. Сім'я в нас була великою, а вона – сирота. От і запросив нас до себе жити бездітний батьків дядько. І ми переїхали до нього в Карпівку (Ростовська область). Це і врятувало мене, мою жінку і моїх дітей від голоду...

А батько, мати, дві сестри і брат, які залишились тут, померли з голоду. Жили вони в совхозі «Квітка», на буграх, а там майже всі люди вимерли. А на Донщині колективізація була не такою страшною. Там земля була панська, одрубів у людей, як у Бараниківці, не було. От і перейшли вони безболісно від панщини до колгоспу. Хоча за свого пана поганого не говорили, здорово не зобіжав він своїх батраків.

У 32-му й 33-му карпівці, никаноровці, хлорівці добре піджилися – з ближніх українських сіл Зеликівка, Бараниківка, Злодіївка, Мусіївка люди валом ішли й несли одяг, посуд, полотно, подушки, щоб обміняти на щось їстівне. За миску пшона можна було тоді виміняти вишиту сорочку. За два-три відра муки – кожух» (Магрицька 2008: 41).

Стариков Андрій Миколайович, 1914 р. н.: «А тоді від брата з Білорусії (він там воєнну службу ніс) лист прийшов. Пише, щоб я терміново приїжджав. Я й поїхав. У Білорусії голоду не було. Брат мене сторожем у частину влаштував. А як узнав брат про голод у нас? Про це ж ні по радіо, ні в газетах не писали. Брат розповідав, що приїхав командир частини з Москви і каже: «Узнай, Стариков, живы ли твои родные на Украине? Там голод разбушевася. Люди селами вымирают». Ото брат відразу і написав мені листа. Я й поїхав. Зберіг брат мене від голодної смерті» (Магрицька 2008: 58).

Шاپовалов Павло Стефанович, 1921 р. н.: «І в Росію ходили. До російської границі тут 12 кілометрів. До Карпівки 7 кілометрів, а тоді ще трохи. Так там, у Росії, люди хліб їли так, як оце в нас сьогодні, і вчора, і год тому назад... У Росії голоду не було, моя тьотка туди ходила, на гроші, на тряпки люди міняли. А було так, що їм набрали мішок пшениці – та Бог з тобою, неси! Є й такі люди» (Магрицька 2008: 70).

Село Гармашівка Кононівської сільради

Троценко Раїса Прокопівна, 1925 р. н.: «Були люди такі, жили на шахтах, на виробстві, а тоді поверталися додому, там же тоже важко. Прийде додому, лахмотинку яку там відтіля ж принесе, а їсти ж нема чого. Бере ту лахмотину, і ото ходили туди – на Вороніж, на Кантемирову, там і макухи виміня чи якоїсь там дерті пороссячої. Там, може, голод і був, ну трошки не такий був. Буряка там – чи столовий, чи сахарний...» (Магрицька 2008: 86).

Село Литвинівка

Гук Ніна Стефанівна, 1919 р. н.:

«– Ваша сім'я виживала тільки завдяки тому, що батько їздив у Ростов?»

– Да.

– А там, на Ростовщині, не було голоду?

– Ну, там не було голоду, там же ж давали пайок. Там де хто робе, тому 300 грам, а кому так і кілограм давали. Ну у нього там були сестри, они ж йому тоже помагали, діти вижили. Ото вони збирали, а тоді сухарики батько привезе, а там оп'ять їде» (Магрицька 2008: 121).

Село Новолимарівка Кононівської сільради

Артюшенко Іван Іванович, 1918 р. н.: «Цей голодомор спеціально зроблено. Сталін хотів видушити Україну, це сталінізм називається. У Москві (це ми на скачки з конних заводів їздили), у Москві – тамечка нічого такого не було. У Росії не було – ні голоду, нічого. А на Україні оце робили, душили спеціально, Голодомор зробили, щоб людей унічтожить» (с. 137);
«Бігали, тікали. Їхать нікуди було, і ні з чим було їхать, а хто чуть-чуть вумніший був – уїхали в Росію» (Магрицька 2008:138).

Білокуракинський район

Село Шовкунівка Дем'янівської сільради

Гринько Андрій Васильович, 1923 р. н.: «Куда-то дід уїжжали обмінять. Бере самовар, і у женщин украшенія билі — крестікі разніє, медальчики, гроші – украшалі, када видавали замуж. Собіралі і вивозілі в Белгородскую область, і там міняли на хліб. Привозили оттуда мішок буханок хліба – готового, а самовари оддавали там, і всьо. Там, у Росії, жилі зажиточно. Возили в основному хліб, нада ж було якось вижить, і туди они езділі» (Магрицька 2008: 178).

Марківський район

Село Веселе Кабичівської сільради

Проненко Марко Сергійович, 1914 р. н.: «Як получився голод? Почалася продрозв'орстка, у крестян вимели все дотла. У нас до зернини все вигребли. А потом почалась колективізація. Забрали в людей все зерно, часть худоби. І крестяни остались ні при чом. Рядом ось тут Росія – 60 кілометрів, там не було цього. Всі ми, з України, все барахло туди одвезли, поміняли за кусок хліба росіянам. І получився голод... голод “закритий”» (Магрицька 2008: 194).

Село Кризьке

Гура Анастасія Федорівна, 1908 р. н.: «Кантамирове – це у Росії, тут недалеко, кілометрів 35 чи 40 від Марківки. Так мій хазяїн поїхав у Кантамирову, на роботу поступив, на машину, і мене туди забрав. І діти в нас уже були – одна була 28-го рожденія, а одна 27-го. Так ото я була в Кантамировім у тридцять першому году.

А до нас люди приїжджали звідси – так ото ті люди, які тут були у тридцять першому, второму, так дуже плохо було. Розказували, шо так плохо, шо, кажуть, люди вмирали од голоду. А в кого було яке-нібудь золото чи сребро, чи шо-то там таке, так у Кантамировім приймали його і давали за те ж добро їм пшоно, там таке, то крупа якась така – вобщім, закупляли. Це не у Кризькому, а в Кантамирові – крижчани туди приходили і міняли, у кого було за шо. А як ні за шо було, так і вмирали» (Магрицька 2008: 197).

Село Просяне

Чала Ганна Олександрівна, 1924 р. н.: «У 32-33-му від голоду вмер мій батько (плаче). Він саме тоді йшов до Кантемировки, на шиї в нього висіли гроші, щоб купити нам поїсти, і по дорозі вмер. Найшли його під стовпом. Нас осталося шестеро дітей, меншому ще й двох год не виповнилося» (Магрицька 2008: 203).

Челапко Наталя Василівна, 1929 р. н.: «Батько мій ще у двадцятих годах работав у магазині, і йому туди, бувало, привозили розпарки, які ніхто не купляв, так він їх у скриню ховав. Мати все сміялася з нього, а він казав: «Підожди, прийде ще время, шо і розпарки нужні будуть».

І от у Голодомор він ці розпарки міняв у Кантемирово на хліб або зерно. Було, він договориться з хлопцями кантемирянськими і виходе на Ковалеву гору, шо вище села отам, і там вони і мінялись, щоб ніхто не бачив і не чув нічого» (Магрицька 2008: 204).

Село Тишківка

Мамай Марія Пантеліївна, 1915 р. н.:

«— А в Кантемировім не було голоду?

— У Кантамирові не було. У Росії хліб був. У Росії ж не було голоду, тіки Україна голодала» (Магрицька 2008: 207).

Новопсковський район

Село Булавинівка

Бахмет Павло Федорович, 1917 р. н.: «Батько запряг коня, поїхав у Воронізьку область і за барахло, за оджогу виміняв чувал квасольної муки. Отим ми доживали» (Магрицька 2008: 231).

Село Ганнусівка Кам'янської сільради

Поволоцький Іван Микитович, 1927 р. н.: «Росіяни... оце Росія, Бондарево від нас, від Ганнусівки, сім кілометрів, так ото були в матерів ліжники, рушники, всяке таке – виносили туди. А там дадуть чи кусочок хліба... Росія не голодувала. От же, прямо рядом, так хто дебелиший, хто на ногах держався – і ото всі рушники, все там – усі кинулись у Росію. Ото наміняють трошки, і ото остались живі. А росіяни... зовсім рядом же, а жили непогано» (Магрицька 2008: 235).

Село Донцівка

Риб'янець Ганна Карпівна, 1920 р. н.: «Батько купив лошадя – і на Вороніж. Привезе, дівчора йдуть такі – милостини просить на Вороніж. Відтіль возили і крупу, і сухарі, і пшеничку, ото туди возили посліднє лахмоття. Батько набере підшалників, кохтів, а я плачу (ще ж дурна!): «Нашо ж Ви мій підшалник узяли?». А сама їсти хочу!

...Мерли люди. У кого більш було лахмоттячка – це не секрет, те й возило більш на Вороніж. Оце ж такі дівчата, як я, трошки, може, на год старші, підуть, та й кажуть: там нам пиріжки дають, там нам і те дають, і те, а я плачу: “Пустіть і мене на Вороніж!”» (Магрицька 2008: 237).

Село Можняківка

Зубахін Григорій Федорович, 1908 р. н.: «В ті часи я був міліціонером. Міліції давали завдання перехвачувати людей, які несли їжу з Росії» (Магрицька 2008: 249).

Онопрієнко Марія Амосівна, 1924 р. н.: «Ходили міняли барахло на врожай у Росію, там було все» (Магрицька 2008: 253).

Тарасенко Іван Митрофанович, 1906 р. н.: «З осені 32-го року по літо 33-го їздили, хто міг, у Росію по харчі. По дорозі додому ховались від активістів, які зустрічали людей

з оклунками і відбирали їх... Сім'я Кузнецова Павла вимерла майже одночасно з ними. Їх усіх укинули в погріб і там засипали землею. Брати Павла, Петро і Юхим Кузнецови, померли з голоду по дорозі в Росію» (Магрицька 2008: 253).

Село Новобіла

Владимиров Тимофій Савелійович, 1917 р. н.: «Ми ходили в Росію заробляти буряки, зерно та крупи, тому наша сім'я (діти) вижила» (Магрицька 2008: 255).

Село Піски

Бублик Марія Харлампіївна, 1910 р. н.: «Почався голод. Хліба не давали нам. То все ми міняли – ходили за границю, у Росію. Там був хліб, а у нас не було. До того домінялися, що вже ні за що купувать» (Магрицька 2008: 269).

Бублик Олександра Лаврентіївна, 1922 р. н.: «Там баракло хороше приймали – рушники такі повишивані носив батько, оце за те й виміня було, там чи муки... Ну хто що дасть. І картошку.... Сорочки такі полотняні, повишивані в матері були. Мати вмерла, сорок сорочок було, рушники були красиві, повишивані. Ото тіки, – ка[же] батько, – за те й виміняєш. Картошку батько приносив, муки пуд принесе. У сусідніх селах теж був голод, а Вороніж хоч і недалеко, а не було там голоду. А в Ростовській області був. Невістка в нас із Ростовської області – тоже розказувала, що там був голод» (Магрицька 2008: 269)³.

Сватівський район

Село Гончарівка

Тарануха Петро Григорович, 1913 р. н.: «Не було ні хліба, ні до хліба. Я тоді в Росію їздив по хліб, купував, міняв, свої рубашки послідні отдавав» (Магрицька 2008: 288).

Старобільський район

Село Проїждже

Слюсар Надія Федорівна, 1919 р. н.: «Як ходили мінять, так принесуть або висівок, або ще чого-небудь. Так поодносили – сорочки повишивані полотняні були, тоді рушники полотняні були, носили, тоді скатерті – скатертини вишивали хрестиком. Це все носили міняли – у Старий Оскіл, Росія це воно було. Принесуть якоїсь шолухи або висівок якихось, або... Колись, правда, принесуть і зернечка. Тоді в кожному дворі були такі драчки – драли. Ну, подеруть, а тоді натовчуть туди...

³ Моя бабуся Сичова Марія Іванівна 1915 р. н. розповідала, як у 1932 році втекла «на Донбас» із свого рідного українського села Верхньогрекове Міллерівського району Ростовської області і тим урятувалася від голоду. Працюючи в їдальні на залізничній станції Родакове Донецької (тепер Луганської) області, вона ще й підгодовувала своїх опухлих від голоду родичів, які приїжджали до неї з української Ростовщини в 1933 р.

– *Що казали люди, був у Старому Осколі голод?*

– Там не було, там не такий... Туди всі наші ходили, носили. Може, й був голод, та не такий. На Дон ходили, до козаків. І мати ходила, і батько їздив, усім доставалося» (Магрицька 2008: 345).

Місто Старобільськ

Ільченко Іван Михайлович, 1927 р. н.: «Батько ховався, щоб у колхоз не йти. Ото, було, пішов на Росію пєша. Приносив нам крупички різної, ще й хлібця принесе, та й сухариків принесе. Батько було каже: «Лучче мені сухарі, їх легше нести, а хліб важче нести». Тоді чувал на плечі – і пішов... Дівчата стали ходять, так якусь крупу приносили, чи кукурузяна... Як батько піде, так немає цілі три неділі. Оце ж поки у Вороніж піде, у Росію. Які ноги треба! Оце піде заробити, Бог його знає, що вони там робили? Було каже, як заробить: “Ви мені сухарів давайте!”... А ми ж які раді! Принесе батько сухариків – тепер все, пішли ми трошки жить... Сам пухлий, і пішов же ж, і принесе. Він каже, хлібом не вигодно, важко, сухарів можна більше принести – вони сухі, легші, а йти-то далеко» (Магрицька 2008: 349).

Троїцький район

Село Бабичеве

Гусаченко Дар'я Василівна, 1914 р. н.: «Так а чого ж у Росії не було голоду? Росія рядом була, там урожай був...» (с. 364); «Оце ж там на Уразівському⁴, оно ж Росія була. Ну, тут брат і невістка і кажуть: «Ходіть, там, може, зерна купимо у сторожів». Ну ладно, пішли ми. Накупили там... то молоко, то грошей трошки назбирали, і масла назбирали, і сиру назбирали, кой-шо. Прийшли до сторожа. Ну, брат же чувал підняв, невістка ж підняла півчувала, а я ж іще менше. І ти знаєш, наносили ми п'ять чувалів зерна» (Магрицька 2008: 366);

«А моя мати сама з Старого Оскола. Так она часто їздила в Старий Оскіл... Ото привезе там то сухарів, то хліба нам привезе. Це ж всю зиму вона шастала... Ну чого це Вкраїну так душили? Га? Ну чого це, чого це не скрізь, а тіки на Україні?» (Магрицька 2008: 372).

Село Високе Тополівської сільради

Лемзякова Зінаїда Лук'янівна, 1915 р. н.:

«– *Ви не ходили міняти речі на продукти?*

Моя мати ходила. У нас же нарядів багато було, ото забирає штук три моїх

4 Селище Уразове належить до Валуйського району Белгородської області Російської Федерації.

платтячок, то штори, то простіні, то таке, і йде. А йде в Росію. А відтіля, із Росії, вона вже принесе і мукички, і пшонця, і картошок. Ну, що в їх є, то їй давали люди.

– Давали?

– Да. І не то, що я оддам задурно їм. А каже: “Моя ж ти дорога, на тобі більш... Ти ж, – питає, – відкіля явилася і принесла ж ти своє барахлишко нам?”» (Магрицька 2008: 380).

Максютенко Пелагея Яківна, 1926 р. н.: «Їздили в Росію тоді, я помню, за картошками, картошки привозили, у Росію їздили, у Старий Оскол.

– Що, там було щось поїсти, харч якийсь?

– У Росії? Ну, канєшно, там уродило. Кажуть, у них дощ був, а в нас не було» (Магрицька 2008: 383).

Село Новочервоне

Божкова Ганна Панасівна, 1920 р. н.: «Ми брали лахмоття – рядна, полотно, ходили в Росію, міняли на зерно. Задурно: за рушник – три-чотири стакана, міняли на сухарі. І те, бувало, не довезеш додому: на дорозі одобрали к чортовій матері. Сама міліція одбирала» (Магрицька 2008: 401).

Клименко Микита Панасович, 1917 р. н.: «Я в Росію поїхав, просив там, а тоді у кого там щось пороблю, що можна, ото так. Поживу – привезу там, що надають. Пішки ходив з Новочервоної, через Троїцький район, і попав я... Старий Оскол, Новий Оскол, ото там. Просив, значить. А люди давали щось, у Росії там було що давать. А сестри брали з дому барахло і тож ішли у Росію, міняли» (Магрицька 2008: 401).

Село Тарасівка

Пономар Уляна Григорівна, 1916 р. н.: «Ходив мій чоловік... Я ще не була за ним замужом, а він ходив просити милостини у Росію. Зайшли, каже, до жінщини, витяга, ка[же], такі паляниці з печі. «Ну що, – каже, – дала вона нам по крихотці, а я у торбинку ж положив і пішов, додому ж понести хоч трошки. А у станції, – каже, – і те в мене забрали. Я положив та заснув, встав, – каже, – нема ні сумки, нема нічого». Це була станція Уразово Белгородської області» (Магрицька 2008: 413).

Шевченко Олена Іванівна, 1919 р. н.: «У голод хто міг, ті возили барахло у Росію – рушники, платки, ну і міняли ото.

– А там не було голоду?

– Та напевно ж, що звідтіл мукичку привозили і... Ото й люди виживали, які дебелишенькі» (Магрицька 2008: 417).

Село Царівка Розпасіївської сільради

Пустинникова Надія Мусіївна, 1926 р. н.: «Оте все новеньке, шо в їх осталося до оцього ж 33-го, все попромінювали за кусок хліба. А там, у Росії, вже трошки люди жили багатше, там не було голоду... Там хліб був... Було, і дедушка піде й каже: «Та я оце в Чорнянці був, там люди живуть!». І оце й милостини напросе, принесе хліба; вони багатше од нас жили. Понесе туди полотна (полотно ткали і «шматками» звали), воно згорнута, і вони все попромінювали в голодовку із скрині, всі наряди.

– А куди носили міняти? На базар?

– Нє, я ж кажу, десь у Росію, воно недалеко тут, кілометров двадцять, там уже Белгородська область» (Магрицька 2008: 431).

Як бачимо, мішечництво (виїзд або похід за продуктами в місцевості, де не було голоду) було поширеним способом виживання селян Луганщини під час Голодомору 1932-1933 рр. Шукаючи порятунку від голодної смерті для себе і своїх дітей, мешканці українсько-російської прикордонної смуги несли все своє «багатство» – рушники, скатерті, сорочки, прикраси тощо в сусідні російські села та міста в надії вимінати їх на щось їстівне.

Зрозуміло, що якби в Росії був такий самий Голодомор, як в Україні, наші селяни туди б масово не ходили.

Наведені свідчення очевидців Голодомору з Луганської області є доказами геноциду саме українського селянства. Причому доказами переконливими, адже опитані нами люди мають різні політичні погляди й не знайомі між собою. Одностайність висновків людей щодо суттєвої відмінності між Голодомором в Україні та голодом у Росії є запорукою їх об'єктивності.

Було б добре, аби історики теж були об'єктивними й у своїх дослідженнях орієнтувалися передусім на гасло французького мислителя Монтеск'є: «Можна просити мене померти за свою батьківщину, але ніхто не змусить мене про неї брехати».

Бібліографія:

Кондрашин: Кондрашин, В. Чи був голод 1932-1933 рр. в Україні «геноцидом українського народу»? Відповідь С.В. Кульчицькому – <http://www.day.kiev.ua/202152/>

Кульчицький 2004: Кульчицький, С.В. Голод-геноцид 1933 року в Україні – В: Голодомор

1932-1933 років: основні дійові особи і механізми здійснення: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції. Київ, 28 листопада 2003 р. К., 2004.

Магрицька 2008: Врятована пам'ять. Голодомор 1932-33 рр. на Луганщині: Свідчення очевидців / Упорядник І. Магрицька. Луганськ, 2008.

Маняк, Коваленко 1990: Маняк, В., Коваленко, Л. Пам'ять не працює. – В: Літературна Україна. 1990, 2 серпня.

Солдатенко 2003: Солдатенко, В. Голодний тридцять третій: суб'єктивні думки про об'єктивні процеси – В: Дзеркало тижня. 2003. № 24.

Ткаченко: Ткаченко, Г.С. Миф о «голодоморе» и манипуляция сознанием – <http://www.km.ru/magazin/view>

Яковлев: Яковлев, А.Н. Голод 1932-1933 гг. – трагедия народов СССР – <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah>

Інформація про автора:

Ірина Магрицька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, голова Луганської обласної філії Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

ВИТОКИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ ПРОФЕСОРА М.П. ДРАГОМАНОВА

АНТОНІНА ЯКІМОВА

Annotation: The article considers the basis of the scientific school of professor M. Dragomanov created in the Sofia University (1889-1895) and names her source – history and philology school of Kyiv University and her founder a well-known Ukrainian encyclopedic scientist M. Maksymovych who made an important contribution to different branches of knowledge: philosophy, philology, history, archaeology, ethnography, study of folklore.

Keywords: the basis of the scientific school, history and philology school of Kyiv University, professor M. Dragomanov, ethnography, philology, history.

Болгарський учений М. Арнаудов вважав, що завдяки викладацькій діяльності у Софійському університеті професор М. Драгоманов створив свою школу (Арнаудов 1968: 381) і виховав плеяду учнів і послідовників, які з часом стали золотим фондом болгарської науки. Серед них відомі болгарські вчені історики, мовознавці, літературознавці, етнографи, фольклористи та вчителі (Якімова 2005 а: 275-277).

Така висока оцінка професорсько-викладацької діяльності М. Драгоманова у Софійському університеті (1889-1895) закономірно спонукає до з'ясування питання про витоки наукової школи самого вченого – випускника історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира (1859-1864).

В «Автобіографічній замітці» М. Драгоманов писав: «З самого вступу до університету, восени 1859 року, я потрапив у гурток студентів, які заснували перші недільні школи в Росії» (Драгоманов 2009: 82). У Києві перша недільна школа відкрилась 11 жовтня 1859 р. в приміщення Київського повітового дворянського училища (пізніше прогімназії) на Подолі (Якімова 2011 а: 9). Про цей період відомий український історик і літературознавець Г. Житецький писав, зокрема: «В подільській школі учителювало 17 університетських студентів та 1 із духовної академії (здається Анат. Свидницький), між учителями найбільш енергійними були К.В. Шейковський, М.П. Драгоманов, Хв.Як. Вороний, бр. Степановичі... » (Житецький 1994: 122).

Ідею недільних шкіл підтримав Тарас Шевченко. У 1860 р. він надіслав із

Петербургу до Києва 50 примірників «Кобзаря» для продажу на користь недільних шкіл, а також написав спеціально для недільних шкіл «Буквар южнорусский», який теж відправив до Києва (Мозгова 2006: 125).

У 1862 р. царський уряд закрив недільні школи, але студентам знайшлася робота у Тимчасовій педагогічній школі, метою якої була підготовка вчителів. М. Драгоманов викладав у цій школі російську історію (Драгоманов 2009: 82). У 1863 р. уряд замінив студентів-викладачів учителями гімназій. М. Драгоманов писав: «Між такими був і я, повторно без будь-якої рації відірваний від улюбленої справи: та ще й тоді, коли я мріяв, ще раз випробувавши свій курс на практиці, друкувати його!» (Драгоманов 2009: 83).

У «Австро-руських споминах (1867-1877)» М. Драгоманов зізнався, що робота у недільній школі і Тимчасовий педагогічний школі (про свою участь в них як і про самі школи він згодом написав у статті «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії», 1877) «все більше затягала мене в одну з практично культурних справ, з котрих складається реальний бік українства, – в справу народної освіти, – і я почав, як міг, пильно студіювати теорію народного елементу в педагогіці, народну мову, словесність, історію» (Драгоманов 2009: 145).

Таким чином, М. Драгоманов визнав сам, що педагогічна діяльність була його «улюбленою справою» і в університеті, буквально з перших кроків, він мав нагоду нею займатися. Педагогічна діяльність підштовхнула М. Драгоманова до вивчення проблеми української народної освіти. Університет розширив його наукові горизонти і важливим поворотом у світогляді М. Драгоманова став його виступ у 1861 р. на прощальному банкеті на честь колишнього попечителя Київського округу М.І. Пирогова. М. Драгоманов писав з цього приводу: «Для мене особисто мій виступ на банкеті Пирогова мав великі наслідки: він відштовхнув у мені інстинкти політичні і водночас познайомив мене з гуртком ліберальних професорів і дозволив мені розширити свої наукові заняття, головним чином із загальної історії, в якій я, займаючись спочатку переважно Римом, зацікавився соціальною боротьбою останніх часів республіки і розвитком християнства, а потім і релігійною історією Давнього світу взагалі» (Драгоманов 2009: 84).

Українські дослідники І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко вважають, що «головним для Драгоманова як студента історико-філологічного факультету залишалося передусім навчання, оскільки він стремів до професорської кар'єри» (Гриценко, Короткий, Томенко: 21). Вони звертають увагу на те, що на початку навчання найбільший вплив

на Драгоманова мав Віталій Якович Шульгін – один з найпопулярніших університетських професорів (Гриценко, Короткий, Томенко: 21). Дослідники зауважують, що «В. Шульгін перший запровадив студентські семінари на зразок тих, що існували в західноєвропейських університетах» (Гриценко, Короткий, Томенко: 21). Дослідники підкреслюють: «Для вихованців В. Шульгіна, які пройшли його науковий вишкіл, методика роботи з джерелами відігравала важливу роль. Недарма чимало з них стали відомими науковцями і громадськими діячами» (Гриценко, Короткий, Томенко: 21).

М. Драгоманов у «Автобіографічній замітці» звернув увагу на те, що професор загальної історії В. Шульгін, виходячи у відставку в 1862 р., рекомендував його Раді університету як майбутнього кандидата у професори і запропонував відправити М. Драгоманова після закінчення курсу за кордон (Драгоманов 2009: 84-85). Отже, захоплення М. Драгоманова педагогічною справою, з одного боку, і потяг до наукових занять – з іншого, були помічені і оцінені університетськими професорами.

В університеті М. Драгоманов вивчав обов'язковий повний курс всесвітньої історії, працював над трактатом про Римську державу в епоху Тіберія, «поглиблено цікавився історією Давнього Сходу, що знайшло відображення в його розвідці «Об учении Зороастра и влиянии его на гражданственность зендов» (Гриценко, Короткий, Томенко: 21).

На початку 1864 р. М. Драгоманов захистив дисертацію «Император Тиберий», яка давала йому право викладати курс історії Сходу, Греції та Риму в Університеті Св. Володимира у якості приват-доцента. У 1869 р. М. Драгоманов захистив магістерську дисертацію «Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит».

В «Автобіографічній замітці» М. Драгоманов відзначив: «Займаючись давньою історією, я звернув особливу увагу на релігію і міфологію арійських народів. Від давніх народів я перейшов до нових і тут зупинився і на народних переказах і словесності слов'ян і між ними, звичайно, українців. 1867 р. я з кількома приятелями вирішили розпочати видання збірників української народної словесності, що нагромадилися у різних осіб з періоду захоплення збиранням етнографічного матеріалу в недавні роки... Незабаром ми видали дві книжки казок і дві пісень, а 1869 р. я разом з проф. Антоновичем засіли за складання зведення українських політичних пісень з історичним коментарем, перші два томи яких видані були в Києві у 1874-1875 рр. під заголовком «Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (Драгоманов 2009: 94). Отже, історичні студії М. Драгоманова

привернули його увагу до усної народної творчості, в тому числі слов'янської і української. Одночасно М. Драгоманов почав займатися і виданням української народної словесності.

М. Драгоманов підкреслив також, що у лекціях і рефератах «налягав на порівняльний метод» (Драгоманов 2009: 105). У Географічному товаристві він прочитав «реферат про точки зіткнення між народними піснями українськими і західними» (Драгоманов 2009: 105). Праця «Відгомін рицарської поезії в російських народних піснях» була надрукована в IV т. «Записок Юго-Западного отдела Русского Географического общества».

У 1874 р., на Третьому археологічному з'їзді, скликаному Південно-західним відділом Російського Географічного товариства, М. Драгоманов прочитав реферат «Пісні і сказання про кровозмішання (Едіп у слов'янській народній словесності) і сказання про розлучених братів і сестер» (Драгоманов 2009: 105). У роботі Київського археологічного з'їзду взяли участь вчені з України, Росії, Сербії, Франції, Чехії. З Франції, зокрема, прибули славіст Луї Леже й історик Альфред Рамбо (Іванова 1971: 163). До Археологічного з'їзду М. Драгоманов і В. Антонович видали перший том «Исторических песен малорусского народа» з порівняльним коментарем М. Драгоманова (Драгоманов 2009: 105).

Південно-західний відділ Російського Географічного товариства у Києві (Київський відділ Географічного товариства) був створений у 1873 р. для збирання географічних, етнографічних і статистичних відомостей у Київській, Подільській, Волинській, Чернігівській та Полтавській губерніях. У роботі відділу брали участь М. Лисенко, М. Зібер, С. Подолинський, П. Косач, П. Чубинський, Ф. Вовк та ін. Відділ видав два томи «Записок» (1874-1875), монографії з питань фольклору та етнографії, почав видання 3-го тому «Записок» і Повного зібрання творів М. Максимовича. Ліквідований Емським актом 1876 року (Драгоманов 2009: 388).

Основи історико-філологічної школи в Київському університеті були закладені вченим-енциклопедистом Михайлом Максимовичем, який був призначений в новоутворений університет Св. Володимира 4 травня 1834 року ординарним професором російської словесності і, одночасно, деканом першого відділення філософського факультету (історико-філологічного), а в жовтні 1834 р. – першим ректором цього університету. Провідною тематикою вченого у Києві була гуманітарна: мовознавча, літературна, історична.

Початки слов'янознавства в Київському університеті співвідносяться з його відкриттям. Заслуговує спеціальної уваги те, що М. Максимович спрямував свою діяльність у

русло східнослов'янських студій з ведучим українознавчим компонентом і виходом у наукову славістику. Кафедра російської словесності, очолювана М. Максимовичем, власне взяла на себе функції кафедри східнослов'янської філології, де органічне поєднання російського і українського матеріалу, порівняльно-лінгвістичні характеристики сприяли формуванню наукової українистики, української русистики, східнослов'янської філології, теми Київської Русі і «Слова о полку Ігоревім».

Ще у 20-і роки XIX ст. в Москві М. Максимович активно включився у літературне життя. У колі його друзів і однодумців були К. Рилєєв, О. Пушкін, О. Дельвінг, П. Вяземський, А. Міцкевич, М. Гоголь, Т. Шевченко та ін. У статті «М.А. Максимович, его литературное и общественное значение» М. Драгоманов, осмислюючи заслуги вченого, зробив висновок: «Якось Пушкін сказав про Ломоносова, що він сам був першим російським університетом. Невтомний трудівник на кафедрі в Києві й потім у хуторі... Максимович був для Київської Русі цілою науковою історико-філологічною установою». Тут же М. Драгоманов навів докази використання пісенного збірника М. Максимовича Олександром Пушкіним у його роботі над «Полтавою» (Драгоманов 1874: 453). Про те, що «Пушкін і Гоголь були в захваті від М-их (Максимовичових – А.Я.) малоруських пісень» згадується у першому болгарському енциклопедичному словнику (1899-1907) Л. Касирова (Касьров 1905: 1213; Якімова 2003).

Перша фольклорна збірка М. Максимовича «Малороссийские песни», яка вийшла в 1827 р., започаткувала українську фольклористику і зробила вченого провідним фольклористом на ґрунті українських фольклорних студій. Беручи до уваги її значення, М. Карпенко підкреслила: «З першою збіркою пов'язана ціла низка наукових інновацій М.О. Максимовича в галузі фольклорно-етнографічній, лінгвістичній, літературознавчій, історичній тощо. Праці наступних періодів концептуально узагальнили ці інновації, згодом успадковані представниками Київської історико-філологічної школи в слов'янознавстві, обох її гілок – історичної та філологічної» (Карпенко 2003 а: 200-210).

У збірці «Малороссийские песни» М. Максимович подав словник, коментарі і примітки до зібраних пісень, а у передмові до збірки першим серед учених поставив і розв'язав низку проблем, найважливіші з яких: відбір і систематизація пісенного матеріалу; порівняння українських і російських пісень; питання українського правопису; термінотворчі аспекти (Максимович 1880: 2, 439-452). Свій мотив зібрати українські народні пісні М. Максимович пояснив так: «Я желал показать доселе еще не совсем известные сокровища

народной поэзии в настоящем виде; посему соблюдал строгий выбор... » (Максимович 1880: 2, 446).

Дослідження М. Максимовича народної творчості, обрядовостей, повір'їв українського народу дали підстави визнати його фундатором етнографічної науки в Україні (Бойко 2001: 85) .

Традиції Максимовича-фольклориста стосовно збирання і популяризації українських пісень продовжили О. Бодянський, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов та ін. Частину зібраних пісень О. Бодянський віддав М. Максимовичу для його збірки «Украинския народныя песни» (1834). М. Костомаров видав книгу «Об историческом значении русской народной поэзии» (1843), П. Куліш – «Украинския народныя предания» (1847), «Записки о Южной Руси» (1856-1857).

Влітку 1866 р. М. Драгоманов зустрічався з М. Максимовичем, про що згадує у статті «Листочки до вінка на могилу Шевченка в ХХІХ роковини його смерті» (Драгоманов 1970: 291-292). У передмові до «Исторических песен малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» автори визнають М. Максимовича своїм попередником, який не тільки підтримував молодих учених, але надав у їх розпорядження і свої рукописні збірки, частина пісень з яких була ними використана.

О. Бодянського вважають одним з перших послідовників М. Максимовича. Завідуючий кафедрою славістики О. Бодянський виховав цілу плеяду болгарських фольклористів у стінах Московського університету. Серед них: С. Палаузов, І. Шопов, Н. Катранов, С. Філаретов, Н. Геров, Л. Каравелов, Р. Жинзіфов, Н. Бончев та М. Дрінов.

Відомо також, що професор О. Бодянський мав величезний вплив на болгарського студента Маріна Дрінова – у майбутньому відомого вченого і професора Харківського університету. О. Бодянський особливо впливав на М. Дрінова через свою викладацьку діяльність і сприяв формуванню його як молодого вченого.

Якщо повернутися до початкового етапу творчої діяльності М. Дрінова і його роботи «Писмо до българските читалища» (1869), в якій молодий вчений підняв проблему болгарського правопису, пропонував розроблені ним «Правила збирання пісень і казок» та «Правила опису старовинних Болгарських рукописів» (Якімова 2008), то вона підтверджує «строгий» підхід автора до згаданих проблем, вироблений ще М. Максимовичем (Максимович: 2, 446) і підтриманий О. Бодянським. Наприклад, у «Правилах збирання пісень і казок» М.

Дрінов рекомендував: «Найкраще записувати по селах і від жінок» /правило 1/; «...записувати так як вимовляє жінка, ...слово в слово...» з тим, щоб у записаних піснях або казках відображалася, як у дзеркалі, місцева вимова з усіма тонкими особливостями і відмінностями слів і звуків» /правило 2/ (Дринов 1909-1915: 2, 261).

Ліляні Мінковій належить найбільша кількість наукових розвідок, присвячених Любену Каравелову і українській фольклористиці. Л. Мінкова зробила спробу з'ясувати місце М. Максимовича у творчості Л. Каравелова і звернула увагу на те, що для Каравелова збірники українського фольклору виявилися найкращим взірцем для наслідування; Каравелов прослідкував розвиток української фольклористики від збірника Максимовича, який вийшов у 1827 році, до досліджень Потебні, що складає майже півстоліття (Якімова 2004: 310-316). Л. Мінкова стверджувала, що Каравелов добре знав твори Максимовича і їх цінував (Минкова 1966: 94). Його діяльність в області фольклористики була тісно пов'язана з М. Максимовичем і П. Кулішем (Минкова 1966: 98). Каравелова зближувало з Максимовичем застосування порівняльно-історичного методу, сприйняття окремих положень міфологічної школи у фольклористиці (Минкова 1966: 95). З методологічної точки зору для Каравелова був важливим підхід Максимовича до викладу матеріалу: не тільки констатація фактів, але і спроба пояснити походження звичаїв у їх зв'язку з міфологією, історією і сучасним трудовим життям народу (Минкова 1966: 95).

Любен Каравелов у своїх українських фольклорних студіях слугував найкращими тогочасними зразками, що підтверджують наукові дослідження болгарських, українських і російських учених. Таким чином, можна стверджувати, що Любен Каравелов був одним з перших, хто познайомив болгарських дослідників з працями Михайла Максимовича.

Л. Мінкова охарактеризувала М. Максимовича як «першого науково підготовленого українського фольклориста» (Минкова 1966: 100).

У статті «Малороссия в ее словесности» (1870) М. Драгоманов назвав М. Максимовича одним з найперших серйозних дослідників давньої української літератури. Вчений займався дослідженням літературних пам'яток Київської Русі, мав багату бібліотеку стародавніх книг. У його дослідженнях «Слово о полку Ігоревім» посідає особливе місце.

Аналіз передмови Райко Жинзіфова до перекладу «Слова о полку Ігоревім» на болгарську мову у книзі «Новобългарска сбирка» (1863) показав, що він ретельно вивчив праці відомого вченого про «Слово». На початку передмови Р. Жинзіфов побіжно згадав про «темні

місця» у стародавній пам'ятці, а пізніше зупинився детальніше, навів той самий витяг із «Слова», що і М. Максимович у статті «Темное место в Песни о Полку Игореве» (1855), супроводжуючи його перекладами Дубенського, Гербеля і Максимовича (Жинзифов 1863: 13-14).

У роботі над перекладом давньоруської пам'ятки «Слова о полку Ігоревім» Райко Жинзифов користувався виданням М. Максимовича «Украинец» (1859); у передмові до свого перекладу «Слова» на болгарську мову подав зауваження М. Максимовича до «Слова» (Максимович 1880 а: 3,631-633), використовував його український переклад «Слова» для ілюстрації прикладів; говорячи про «темні місця» у «Слові» навів витяг із староруського тексту «Слова», з якого М. Максимович починає свою статтю «Темное место в Песни о Полку Игореве»; до свого перекладу на болгарську мову додав староруський оригінальний текст «Слова» за редакцією М. Максимовича. Це дає усі підстави говорити про вплив наукових досліджень давньоруської літературної пам'ятки «Слово о полку Ігоревім» М.О. Максимовича на Райко Жинзифова у його роботі над перекладом «Слова» на болгарську мову (Якімова 2005б: 286-290).

М. Карпенко визначила місце Максимовича не тільки хронологічно, але і по суті справедливо після Востокова і перед Срезневським, в працях якого, а також Бодяньського, Головацького, Даля, Костомарова славістичні ідеї Максимовича отримали відчутний резонанс (Карпенко 2006: 24).

М. Максимовичу належить перше місце у галузі порівняльно-історичних студій української та російської мов. В основі славістичної концепції М. Максимовича лежить «нова схема мов слов'янських». М. Максимович повідомив: «... склав нову, мою особисту схему мов слов'янських, за якою всі вони діляться на дві половини: східну (руську) і західну», а також: «Необхідне відділення руської мови від двох західних в окремий розділ зроблено мною в 1836 році й визнано не мною одним. Те ж визнано й іншими російськими вченими: Надєждіним, Срезневським, Шевирьовим, Буслаєвим, Григоровичем... Із відділенням руської мови в окремий розділ руйнується система Добровського, також, як і система Копитарова» (Максимович 1880 б: 3,475).

Розрізнення спочатку двох (української, російської), а згодом трьох (української, російської, білоруської) східнослов'янських – «нарівні з іншими західнослов'янськими мовами і навіть із більшим правом, ніж мова польська, чеська, словацька,

бо сії останні більш схожі між собою, ніж південноруська з великоруською й навіть із білоруською» (Максимович 1880 в: 3,398-399), – підкреслює специфіку кожної з них. Реалізується виділення східнослов'янських мов як цілісної групи й водночас визнання кожної самотійною, рівноправною з усіма іншими. Саме тому А.М. Лобода підкреслив провідну роль вченого у «прокладанні шляхів новій системі, що незабаром отримала найширше розповсюдження в науці та практиці, обґрунтуванні нині загальноприйнятого поділу слов'янських мов на три групи: східні, південнозахідні, північнозахідні, так що Максимовича не без підстав зараховують до родоначальників цієї теорії поділу» (Лобода 1905: 117).

Михайло Максимович листувався з багатьма вченими: Ю. Венеліним, О. Бодянським, М. Драгомановим, Д. Зубрицьким, М. Іванішевим, О. Котляревським, М. Маркевичем, М. Погодіним, С. Пономарьовим, І. Прижовим, С. Шевирьовим, П. Шафариком (Максимович 2004) та іншими.

П.Й. Шафарик, який досліджував етногенез слов'янських народів, їхні мови, фольклор та історію, був ініціатором листування з М.О. Максимовичем (лист від 25 вересня 1835 р.), схвально оцінив його зусилля щодо видання «скарбів малоруської народної поезії» й звернувся з проханням допомогти «словом і ділом у вивченні малоруської мови», яку П.Й. Шафарик тільки почав учити (Карпенко 2011: 10). Результатом його студій стало те, що він «одним із перших серед європейських учених визнав територію та етнічні межі українського народу й обґрунтував самотійність української мови, зробив систематичний огляд української літератури, що набуло на той час значення захисту національної ідентичності українців», як вважає В.А. Короткий (Максимович 2004: 281).

М. Карпенко, розглядаючи значення першого листа П. Шафарика до М. Максимовича у світлі сучасних славістичних підходів, підкреслила, що листування П.Й. Шафарика з М.О. Максимовичем набуває особливої ваги для характеристики не тільки персоналій (що теж важливо), але і історичних ситуацій, умов становлення, розвитку славістики як комплексної науки з широким діапазоном дії, славістичних традицій Київської історико-філологічної школи (Карпенко 2011: 9).

М. Максимович першим зробив науковий виклад схеми української історії як самотійної. Аналізуючи дослідження історичної спадщини М. Максимовича та їх оцінку такими вченими як С. Пономарьов, О. Пипін, Г. Житецький, М. Грушевський, Л. Коваленко, М. Марченко, Д. Острянін, П. Марков, Н. Бойко зазначає, що київський професор В. Замлинський

одним з перших поставив питання про історичну школу М. Максимовича. На його думку, лише в Київському університеті вказана школа народила таких видатних представників історичної думки, як В. Антонович, М. Драгоманов, Д. Багалій, М. Довнар-Запольський, М. Дашкевич, М. Грушевський (Бойко 2001: 68). Концепція історії України, започаткована М. Максимовичем й розвинута у наукових роботах М. Костомарова, В. Антоновича і М. Драгоманова, вилилася у фундаментальну працю про український народ – багатотомну «Історію України-Руси» М. Грушевського.

Не можна не погодитися з М. Карпенко, яка вважала, що нове прочитання наукової біографії і публікацій М.О. Максимовича – як засновника Київської історико-філологічної школи (КІФШ), першого професора-славіста Університету Св. Володимира, який у 20-40 роки XIX ст. зіграв вирішальну роль в утвердженні ряду славістичних постулатів, нової класифікаційної системи слов'янських мов (і народів), східнослов'янської теми Київської Русі, дозволило М.О. Максимовичу зайняти гідне місце «в ряду універсальних мислителів Європи», як про це сказано у вітанні Московського університету з нагоди 100-річчя «Малороссийских песен» (Карпенко 2011: 8).

М. Карпенко, відстоюючи ідею Київської історико-філологічної школи, яку досліджувала понад двадцять років, в тому числі протягом останніх десяти років через Круглий стіл «Київська історико-філологічна школа у витоках, традиціях, персоналіях: від М.О. Максимовича до наших днів» в рамках міжнародної конференції «Мова і культура» (м. Київ), і вагому роль першого ректора Київського університету М. Максимовича у її формуванні, звернула увагу на те, що серед учнів та послідовників видатного вченого М.П. Драгоманову «належить одне з чільних місць» (Карпенко 2003 а: 200-210). М.О. Карпенко дала глибокий науковий аналіз творчої спадщини М.П. Драгоманова у контексті славістичних наукових поглядів М.О. Максимовича. На думку М. Карпенко М. Драгоманов переніс на терени Софійського університету ідеї Київської історико-філологічної школи (Карпенко 2003 б: 210-216).

У середині XIX століття у Болгарії ідеї Максимовича розповсюджувалися, з одного боку, через твори Венеліна, з іншого – через твори Каравелова, Жинзіфова, Дрінова; у кінці XIX століття – через наукову і викладацьку діяльність Драгоманова в Софійському університеті; у XX столітті – через учнів і послідовників Драгоманова.

Наукова спадщина М. Максимовича найповніше представлена в

Університетській бібліотеці «Св. Климент Охридський»: в Алфавітному каталозі бібліотеки можна знайти дев'ять оригінальних творів М. Максимовича. У Відділі стародруків, рідкісних і цінних видань зберігається три видання «Киевлянина» М. Максимовича (1840, 1841, 1850).

Твори М. Максимовича, які знаходяться в Університетській бібліотеці, стали її надбанням через особисту бібліотеку М. Драгоманова, викуплену Софійським університетом. Це єдина найповніша книгозбірка творів М. Максимовича в Болгарії (Якімова 2012: 38).

М. Арнаудов вважав, що ім'я М. Драгоманова пов'язане з історією болгарського університету і з першими кроками сучасної болгарської науки. Зупиняючись на заслугах видатного вченого і мислителя перед болгарською наукою, він назвав дві найважливіші на його погляд: М.П. Драгоманов створив підґрунтя для нового порівняльного методу, тоді зовсім невідомого болгарській науці, і дав молодій болгарській історичній і фольклорній науці кілька зразкових досліджень, «на яких вчилися і ще вчитимуться нові покоління учених» (Арнаудов 1968: 381, 400).

Повертаючись до твердження М. Арнаудова про те, що М. Драгоманов створив свою школу у першому вищому навчальному закладі Болгарії – Вищій школі (з 1904 р. перейменованій в Софійський університет) і його заслуги перед молодістю болгарською наукою, є усі підстави вказати на витoki цієї школи – Київська історико-філологічна школа, фундатором якої був Михайло Олександрович Максимович – перший ректор Університету Святого Володимира.

Аналіз наукових джерел дозволив окреслити складові, на яких формувалася наукова школа М. Драгоманова у Київському університеті.

У першу чергу варто відзначити прагнення М. Драгоманова до набуття педагогічного досвіду з першого року навчання в університеті: робота у недільній школі і Тимчасовій педагогічній школі. Після закінчення університету М. Драгоманов «прийняв запропоновану йому посаду вчителя географії в Київській 2-ій гімназії» (Драгоманов 2009: 90), а з травня 1864 р. почав викладати у Київському університеті.

По-друге: під час навчання в університеті у М. Драгоманова розвинувся інтерес до наукової роботи. Він почав поглиблено досліджувати давню історію, релігію, усну народну творчість. Можна припустити, що і західноєвропейський досвід проведення семінарів проф. В. Шульгіна (Гриценко, Короткий, Томенко 2009: 21) позитивно вплинув на формування М. Драгоманова як молодого вченого у майбутньому.

По-третє – в цей період М. Драгоманов почав проявляти інтерес до видавничої діяльності. У 1863 р. його спроба виявилася неуспішною, тому що в цьому ж році царський уряд заборонив «друк українською мовою книг духовних (починаючи від Євангелія), а також популярно-наукових і педагогічних» (Драгоманов 2009: 90). Але вже у 1867 р. М. Драгоманов разом з кількома товаришами видали дві книжки казок і дві пісень (Драгоманов 2009: 94).

По-четверте, у лекціях і своїх роботах М. Драгоманов почав активно використовувати порівняльний метод. Прикладом можуть бути його студії у Південно-Західному відділі Російського Географічного товариства (Драгоманов 2009: 105).

По-п'яте – за свідченням М. Драгоманова в «Австро-руських споминах (1867-1877)», він почав цікавитися українською народною творчістю, українською мовою і історією ще в студентські роки, викладаючи у недільній школі (Драгоманов 2009: 145).

Його інтерес поглибився з вивченням давньої історії і нової, де він звернув увагу на перекази і народну творчість слов'ян, в тому числі і українців (Драгоманов 2009: 94). Зацікавленість українською і російською народною словесністю, з одного боку, слов'янською – з іншого, вплинули на формування фольклорно-етнографічних поглядів М. Драгоманова. В результаті, М. Драгоманов і проф. В. Антонович видали в 1874-1875 рр. фундаментальну працю – зібрання українських політичних пісень з історичним коментарем (Исторические 1874-1875), а на Третньому археологічному з'їзді М. Драгоманов виступив з доповіддю «Пісні і сказання про кровозмішання (Едіп у слов'янській народній словесності) і сказання про розлучених братів і сестер» (Драгоманов 2009: 105).

Отже, в студентські роки Михайло Драгоманов виявив нахил до педагогічної і наукової роботи, почав цікавитися видавничою діяльністю.

Професорсько-викладацька діяльність М. Драгоманова у Київському університеті була високо оцінена Радою університету, яка вирішила «відрядити магістра за кордон на два роки як з науковою, так і педагогічною метою», посилаючись «на успішну шестилітню навчальну і наукову діяльність Драгоманова» (Гриценко, Короткий, Томенко 2009: 29). М. Драгоманов користувався також незаперечною популярністю серед студентів – він «був справжнім кумиром студентської молоді» (Гриценко, Короткий, Томенко 2009: 33).

Під час закордонного наукового відрядження (1870-1873) М. Драгоманов продовжив збирати, як він відзначив у «Автобіографічній замітці», «у різних бібліотеках матеріали для порівняльного коментаря до «Історичних пісень малоросійського народу»

(Драгоманов 2009: 97), над якими працював з В. Антоновичем з 1869 р.

У Берліні М. Драгоманов відвідував лекції Теодора Моммзена – історика Античності, який за свою роботу «Римська історія» отримав Нобелівську премію у 1902 р. (Драгоманов 2009: 96; 387). Одночасно, у бібліотеці, М. Драгоманов займався вивченням римської і церковної історії, працюючи над статтями «Духовне панування» і «Боротьба за духовну владу і свободу совісті у XV-XVII ст.». Як зауважив сам учений, «перша глава його праці «Церква і держава в Римській імперії» не була пропущена цензурою в «Знаниі» і загинула у петербурзьких цензурно-редакційних архівах» (Драгоманов 2009: 96).

У Гейдельберзі, восени 1871 р. М. Драгоманов написав статтю «Східна політика Німеччини й обрусіння», підкресливши, що в ній «відправною точкою була думка, що після об'єднання Італії, падіння Наполеона, об'єднання Німеччини наступним історичним моментом повинно бути падіння Туреччини й абсолютизму в Росії» (Драгоманов 2009: 98). Власне, М. Драгоманов передбачив падіння Туреччини за сім років до звільнення Болгарії з-під турецького ярма.

Таким чином, до виїзду за кордон у 1876 р. М. Драгоманов мав успішну професорсько-викладацьку кар'єру в Київському університеті. За збірник «Исторические песни малороссийского народа» М. Драгоманов і В. Антонович отримали Уваровську премію. Аналіз особистої бібліотеки вченого показує, що він уважно слідкував за розвитком вітчизняної наукової думки, а під час закордонного наукового відрядження познайомився ближче з європейською науковою думкою. Завдяки цьому можна стверджувати, що молодий учений і педагог засвоїв як досвід східноєвропейських, так і західних наукових шкіл.

Література:

Арнаутов 1968: Арнаутов, М. Очерци по българския фолклор. С., 1968.

Бойко 2001: Бойко, Н.І. М.О. Максимович: «Не покину, – поки згину, – мою Україну...» Історіографічний нарис життя і творчості М.О. Максимовича. Сміла: ДВПІП «Тясмин», 2001.

Гриценко, Короткий, Томенко 2009: Гриценко, І.С., Короткий, В.А., Томенко, М.В. «Людина земная з печаттю пророка...» – В: Михайло Драгоманов: автожиттєпис / уклали І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. К., Либідь, 2009.

Драгоманов 1874: Драгоманов, М. М.А.Максимович. Его литературное и общественное значение: некролог – В: Вестник Европы. Санкт-Петербург, 1874. Кн. 3.

Драгоманов 1970: Драгоманов, М.П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. Т.2. / [упорядкув., приміт. і вступ І.С. Романченкам редкол.: О.Є. Засенко (голова) та ін.]. Київ, Наукова думка, 1970.

Драгоманов 2009: Михайло Драгоманов: автожитетпис / уклали І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. К., Либідь, 2009.

Дринов 1909-1915: Дринов, М.С. Съчинения. Под ред. на В.Н. Златарски. В 3 т. С., Българско книжовно д-во, 1909-1915. Т.1.

Жинзифов 1863: Жинзифов, Р. Новобългарска сбирка. М., 1863.

Житецький 1994: Житецький, Г. Київська Громада за 60-х років – В: З іменем Святого Володимира. У 2 кн. Кн. 2. К., 1994.

Исторические песни малорусского народа / с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Киев: Тип. М.П. Фрица, 1874-1875.

Іванова 1971: Іванова, Р.П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II половина XIX ст.). Вид-во Київського у-ту, 1971.

Карпенко 2003 а: Карпенко, М.О. Витоки й становлення Київської історико-філологічної школи на терені університету Святого Володимира: «нова схема мов слов'янських» М.О. Максимовича – В: Науковий щорічний журнал «Мова і культура». Випуск 6. Т. V/1. К., 2003.

Карпенко 2003 б: Карпенко, М.О. Наступність розвитку ідей Київської історико-філологічної школи в університеті Святого Володимира: М.О. Максимович і М.П. Драгоманов. Науковий щорічний журнал «Мова і культура». Випуск 6. Т. V/1. К., 2003.

Карпенко 2006: Карпенко, М.А. Киевская историко-филологическая школа: М.А. Максимович как её основатель в университете Святого Владимира – В: Слово. Символ. Текст: Сб. науч. тр., посв. 80-ю проф. М.А. Карпенко / Под общей ред. проф. Е.С. Снитко и проф. Л.П. Дядечко. Киев, 2006.

Карпенко 2011: Карпенко, М.А. Первое письмо П.И. Шафарика М.А. Максимовичу (1835): восточнославянские измерения (к 50-летию публикации) – В: Русистика. Вып. 11. Киев, 2011.

Касъров, Л. Енциклопедически речник. Пловдив, 1905. Ч. II.

Лобода 1905: Лобода, А.М. Заслуги М.А. Максимовича в области языка и словесности – В: Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. К., 1905. Кн. 187.

Максимович 1880: Максимович, М.А. Собрание сочинений. Т. 2. К., 1880.

Максимович 1880 а: Максимович, М.А. Собрание сочинений. Т. 3. К., 1880.

Максимович 1880 б: Максимович, М.А. Отзыв на критику Истории древнерусской словесности, помещенную в Отечественных записках – В: Собрание сочинений. Т. 3. К., 1880.

Максимович 1880 в: Максимович, М.А. История древней русской словесности – В: Собрание сочинений. Т. 3. К., 1880.

Максимович 2004: Максимович, Михайло. Листи / Упор. і вст. ст. В. Короткого. Либідь, 2004, 312; іл. («Пам'ятки історичної думки»).

Минкова 1966: Минкова, Л. Любен Каравелов и украинский фольклор и фолклористика. Литературна мисъл, 1966, кн. 1.

Мозгова 2006: Мозгова, Н.Г. Перші недільні школи в Києві і М.П. Драгоманов – В: Другі Міжнародні драгоманівські читання: Матеріали. 27-28 жовтня 2006 р. / Укл. Г.І. Волинка, Л.Л. Макаренко, О.П.

Симоненко. Випуск І. К., Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006.

Якімова 2003: Якімова, А.М. М.О. Максимович в бібліотеках Болгарії – В: Мова і культура (Науковий журнал). К., Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. Випуск 6. Т. V/1.

Якімова 2004: Якімова, А.М. М.О. Максимович і українські фольклорні студії Любена Каравелова. –В: Мова і культура (Науковий журнал). К., Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. Випуск 7. Т. III.

Якімова 2005 а: Якімова, А.М. Розвиток традицій Київської історико-філологічної школи у Софійському університеті «Св. Климент Охридський» – В: Мова і культура (Науковий журнал). К., Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005.

Якімова 2005 б: Якімова, А.М. Про вплив досліджень «Слова о полку Ігоревім» М.О. Максимовича на переклад Райко Жинзіфовим цієї давньоруської пам'ятки болгарською мовою – В: Мова і культура (Науковий журнал). К., Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005.

Якімова 2008: Якімова, А.М. Романтизм фольклорних розвідок Максимовича, Бодянського, Дрінова – В: Мова і культура (Науковий журнал). К., Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008.

Якімова 2011: До історії бібліотеки М.П. Драгоманова в Софії – В: Мова і культура (Науковий журнал). К., Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. Вип. 14. Т. VIII (154).

Якімова 2011 а: До 150-річчя відкриття недільних шкіл у Києві: М.П. Драгоманов та інтерпретація ідеї недільних шкіл на початку ХХІ ст. – В: Матеріали Четвертої та П'ятої наукових конференцій «Драгоманівські студії». Софія, 2011.

Інформація про автора:

Антоніна Якімова – заступник голови фундації «Мати Україна», м. Софія

E-mail: ds.sofia@abv.bg

МАРКЕТИНГОВІ СТРАТЕГІЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ УКРАЇНИ

Максим Балаклицький

Анотация: Сьвременното протестантско книгоиздаване в Украина се намира на кръстопът между традиционното разбиране за книжното дело като принципно губещо релігійно посвещаване и плахите опити да се комерсиализира като културна дейност.

Ключови думи: книгоиздаване, издаване, книга, протестант, църква.

Проблемі розповсюдження книг протестантські видавці України наразі приділяють чи не найбільшу увагу. Немає законодавчих обмежень на їх друкування та ввіз, брак національних авторів розв'язується на користь перекладів. Важливо знайти читача, готового платити, бо лише стабільний попит уможливорює розвиток галузі. Погоджуємося з тезою О. Гордєєва, що «успіх видавничого бізнесу завжди був і залишається прямо пропорційним загальному рівню добробуту й культури простих людей»(Гордєєв 2010).

1990-і роки були періодом стихійного ринку. Більшість церков регулярно отримувала великий масив безкоштовної літератури з-за кордону. Зберігалися рештки радянської системи: фіксовані ціни на папір і послуги друкарень, дешева логістика. Існував ажіотажний попит на будь-яку інформацію, заборонену в часи СРСР. Практично все це зійшло нанівець у 2000-х роках. Ринок наситився, багато «старих» віруючих мігрувало, відбувається ротація церковних лідерів, церкви поріділи, зник ажіотаж, зросли вимоги до видань – широти асортименту (в першу чергу), якості поліграфічного оформлення та перекладу.

Останнім пунктом нашого опитування було прохання видавцям оцінити динаміку розвитку протестантського книговидання в Україні за останні роки. 22 відповіді створили складну картину: 8 респондентів оцінили загальну динаміку як позитивну, 7 – як негативну, 7 відмітили переваги й загрози для протестантського книговидання.

Головні негативні фактори стосуються:

а) зменшення купівельної здатності читачів унаслідок фінансової кризи й загального зниження рівня життя українців. Забезпечені споживачі неохоче витрачають кошти.

Релігійні організації менше фінансують видання книжок. 5-7 років тому відбулося загальне зниження накладів. Доходи деяких видавництв упали на 30-40%.

На думку одного з респондентів, усі релігійні видавництва України (не тільки протестантські) є дотаційними. Жодне не досягає самоокупності. Якщо врахувати вартість перекладу, редагування, дизайну, друкування й доставки по торгових точках, середня релігійна книжка коштуватиме 80-100 грн. Однак масове сприйняття очікує від подібних видань ціни у 20-40 грн. Це має бути дешева або принаймні недорога книга. Можна поставити наклад у 10.000-20.000 примірників, однак мало видань може цілком розпродатися таким накладом хоча б за два роки. Виняток становлять дотаційні видання, дорогі подарункові (малий відсоток) або наукова, навчальна література, купівлю якої пасторам оплачують їх церкви.

б) зменшення мотивації до придбання християнської літератури через «охолодження» церковної активності та можливість завантажувати електронні версії книжок з Інтернету.

в) (пере)насичено ринок. Для ілюстрації можна порівняти різницю в розмірах накладів «старших» видавництв, указаних у таблиці, в попередні періоди й тепер. У двох випадках різниця середніх накладів у різний час становила 2,5-3 рази, в одному випадку – 5 раз, ще в одному – 10 раз. При цьому ніхто не зазначив зменшення кількості назв, радше навпаки.

г) дедалі складніше знижувати собівартість примірника, ставлячи більший наклад, бо читачі хочуть якнайширшого асортименту. Це змушує видавати якомога більше назв із мінімальними тиражами. «Тиражі колись були більшими, але це не було плюсом, а вимушеним ходом, бо дешевшими виходили затрати на друк і відповідно собівартість не була високою. А на даний час поліграфічні можливості дозволяють видати книгу тисячним тиражем хорошої якості і за помірну ціну. А читачеві ж цікаво отримати побільше новинок». Також відмічають конкуренцію з боку книжок з єретичними ідеями.

г) скаржаться на засилля християнських аналогів популярної літератури з квалірелігійної тематики. На думку цих респондентів, така ситуація доводить, що читацькі смаки багатьох протестантів не зазнали серйозної трансформації під час перебування в церкві. Відсутній або є мізерним нахил широкого кола читачів-протестантів до суто релігійної проблематики: місіонерської діяльності, суспільного статусу церков, релігійної свободи, соціальної роботи. Превалює погляд на релігію як на засіб набуття особистого комфорту.

д) у Російській Федерації податковий тиск для національних книговидавців менший, ніж в Україні.

е) кількість національних авторів не зростає. Українські видавництва перекупувають книжки, випущені в РФ.

є) зафіксовано спроби видавати світську літературу. Ідею завоювання світського книжкового ринку цей респондент сприймає зі скепсисом, підозрюючи в ній необхідність улягати вимогам нехристиянського книговидання: «Така постановка питання нівелює статус видавництва як «протестантського», глашатая євангельської ідеології. Хоча не виключаю того, що життя зажене християнські видавництва у становище, коли їм доведеться створювати відділи з випуску світських книжок. Цьому завжди чинитимуть спротив церкви: будуть співпрацювати з представниками своєї конфесії та з видавництвами, чиї книжки не суперечать їх конфесійним переконанням. За моїми даними в Росії у найбільших (протестантських – М. Б.) видавництв (а вони задають тренди розвитку) частка видань, продаваних на світських ринках, становить 10-20%. Але це християнська, а не світська література. Й вони не займаються виданням світських книжок».

Зазначено й позитивні тенденції:

а) постійно розширюється асортимент. Зросла частка художньої літератури. Збільшувана частка «квазірелігійної» тематики може зацікавити суміжний світський ринок (психологія, сім'я, дитяча література). Зріс професійний рівень підготовки видань. Попит на популярні тематичні напрямки спонукає читачів шукати серйозну богословську лектуру.

б) зросла роль прямих продаж, здійснюваних видавництвами: немає оптових книготорговців, закриваються дрібні книгарні. Більше видають супутні товари: листівки, ручки з написами, тощо.

в) попит залишається, бо книжку можна дарувати. Великі тексти незручно читати на моніторі комп'ютера, й це формує інтерес до електронних книжок.

г) розвивається послуга «книга – поштою».

г) кожне видавництво існує в своїй ніші. Конфесійно близькі видавництва задовольняють попит своїх членів. До того ж література виконує незамінну роль на євангелізаційних заходах.

д) не знижується невеликий, але стабільний попит на спеціалізовані видання – навчальні посібники з окремих видів служінь.

Отже, триває пошук нових методів. Водночас панує відчуття, що немає «панацеї» – фінансової чи маркетингової схеми – для докорінної зміни ситуації. Тому видавці або виходять з гри, або налаштовуються на позиційну роботу – пошук ніші, комплексні рішення, скромні прогнози. Як зазначає М. Фроношук, «більшість маркетингових та промоційних технологій, які є розповсюдженими серед світських видавництв, часто не може бути застосована видавництвами релігійної літератури. Як наслідок, вони опиняються в інших ринкових умовах» (Фроношук 2011: 203).

У цьому підрозділі ми перелічимо звичні й нові, експериментальні методи просування літератури, до яких вдаються окремі протестантські видавництва України. Більшість з них, схоже, не задіює обсягу цих можливостей.

1. Відбулося урізноманітнення видів книгарень. Навряд чи існують громади, які б не мали книжкової ятки, яку розкладають під час богослужінь у орендованих приміщеннях, і / або лавки при молитовному будинку й інших одиницях церковної інфраструктури (освітніх, оздоровчих закладах). Як правило, занепадають «незалежні» магазини суто християнської книги. Можливо, інакшою буде доля мереж книгарень типу «Книжной полки», яку очолює директор видавництва «Книгоноша». Укрупнення книжкового бізнесу уможливорює вирівнювання фінансового стану різних підприємств, що входять до видавничого холдингу.

Набувають значення Інтернет-книгарні – як спеціалізовані сайти для надсилання поштою замовлених онлайн книг, так і офіційні Інтернет-сторінки видавництв, використовуваних у першу чергу для оптових продаж.

Є поодинокі спроби застосування екзотичних пересувних книгарень. 2003 року в одеський порт заходив найбільший у світі місіонерський корабель «Дулос». Бажаючі могли відвідати розташовану на його борту найбільшу в світі плавучу книгарню. 2011 року більше двох тижнів автобус «Bus4life» фінської місії «Operation Mobilization», оснащений під книжковий магазин, переміщався по віддалених населених пунктах Чернівецької та Закарпатської областей, «щоб привезти книгу туди, де церкви не мають власних книгарень». Це спільний проект фінської місії та Асоціації християнських видавців України. Книги для пересувного магазину надали 12 видавництв-членів Асоціації.

2. Зберігають значення оптові закупки книжок для членів церкви, які роблять пастори. Наприклад, священник може, «для початку співробітництва» заповнивши анкету на сайті видавництва «Варух», отримати «безкоштовний пасторський інформаційний пакет».

Розширюється географія книготоргівлі. Видавництва намагаються постійно обслуговувати україно- та російськомовну діаспору. Насамперед це США і Німеччина – країни «першого» світу з відчутним впливом протестантизму на суспільне життя. Більшість наших співвітчизників за кордоном надто розпорошена, щоб створювати власні видавництва. Простіше замовляти книжки невеликим оптом на території України. А друге покоління мігрантів уже читає західних авторів в оригіналі.

3. Видавництва пробують створювати спеціальні приводи для продажу книжок, конструювати події, що дозволяли б актуалізувати практику читання, дарування, придбання християнських книг, а також використовувати світські профільні заходи. Із 1996 року в приміщенні Києво-Могилянської академії проводилися щомісячні *виставки* християнської книги. Там же з 1998 року двічі на рік міся «Абетка життя» організовує *виставки* «Оснащення дитячих служителів».

Для координації зусиль працівників видавничої сфери 2008 року було створено Асоціацію християнських видавців України (АХВУ). До складу Асоціації наразі входять «Християнська просвіта» (Одеса), «Богомыслие» (Одеса), «Маджуга / Християнська книга поштою» (Черкаси), «Ездра» (Олександрія Кіровоградської області), «Тюльпан» (Одеса), «Світло на Сході» (Київ), «Свічадо» (Львів), «Християнська зоря» (Кременчук Полтавської області), «Варух» (Київ), «Рука допомоги» (Київ), «Нова надія» (Львів), «In Lumine Media» (Чернігів). Учасники об'єднання проголосили метою Асоціації сприяння «розвитку цивілізованого ринку продаж християнської літератури». Методи досягнення цієї мети ставилися схожі: «проведення заходів, спрямованих на популяризацію християнської літератури, проведення навчальних семінарів з питань видавничої діяльності, маркетингу й фінансам, проведення зустрічей з представниками закордонних видавництв і асоціацій».

Із 2008 року АХВУ щороку проводить у Вінниці Всеукраїнську різдвяну *виставку-ярмарок* християнської літератури. 2012 року *великодня* виставка вперше пройшла в Запоріжжі. Теперішній президент АХВУ Д. Фімушкін повідомив, що на осінь 2012 року подібну виставку заплановано провести в Чернівцях (лист до автора 13.05.12).

2006 року видавництво Т. Бойка «Книгоноша» стало головним організатором Першого міжнародного *фестивалю* християнської книги (Книгофесту). Захід проходив у приміщенні Києво-Могилянської академії у 2006 та 2007 роках, а у 2008, 2010 та 2011 роках відбувався спільно зі світським книжковим ярмарком «Медвін» (Київ). Учасники Книгофесту

представляли країни СНД, Європи та Північної Америки. Пізніше Книгофест перенесли в регіони: 2011 року він відбувся в Дніпропетровську, 2012 – в Мукачевому, Слов'янську, Краматорську й Донецьку.

Т. Бойко говорить, що ці заходи спрямовано на стимулювання саме вітчизняного видавця та виробника, оскільки до участі в них не допускаються посередники. Це дає можливість: а) відвідувачам придбати продукцію за нижчими цінами; б) видавцям і підприємствам співробітничати між собою; в) «мотивує видавців з інших країн їхати в Україну для обміну досвідом»; г) «ніхто не зможе так яскраво представити власні книжки на ринку, як той, хто їх видає, а це, в свою чергу, стимулює попит на них» (Владелец «Книжной полки» ответил 2007).

У рамках київського Книгофесту працювала Школа християнського книговидання, «створена з метою об'єднання та забезпечення знаннями з маркетингу, фінансів, редагування й дизайну спеціалістів у галузі християнського книговидання, письменників, редакторів, перекладачів». У її рамках у 2010 році працювали майстер-класи доктора філософських наук С.-А. Мадери – з колористики в поліграфічному дизайні, а також співробітників Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка – професора М. Тимошика – з редагування авторських рукописів і перекладних текстів, доцента Є. Афанасьєвої – з авторського права. У 2011 році директор з маркетингу мережі ДЦ І. Дідок навчав маркетинговим стратегіям у книговиданні, журналіст, проповідник нових медіа П. Левушкан описував тенденції випуску електронних книжок, журналіст М. Малуха виступав з теми «Соціальні медіа на службі видавництва». У 2010 році пройшов конкурс християнської літературної критики. Це була практична спроба вивчити потенційний ринок осіб, готових виготовляти рецензії на книжкові новинки. Як головний рекламний хід задумувалися презентації книжок і зустрічі з християнськими письменниками з України та США.

Із 2006 року члени АХВУ беруть участь у львівському *Форумі* видавців. Асоціація взяла участь у Європейському *Форумі* християнських книговидавців і книгорозповсюджувачів «MarketsquareEurope-2011». У програмі були «тренінги для видавців і розповсюджувачів книг, які проводили керівники видавництв і торгових будинків зі США та європейських країн... стосовно маркетингових стратегій у видавництві, значення іміджу компанії, управління фінансами, пошуку авторів і побудови стосунків з ними, створення бізнес-плану, ведення переговорів щодо авторських прав».

Виразну нішу займає один з членів АХВУ видавництво «Колоквіум» (Черкаси). Воно «спеціалізується на завідомо неприбутковій академічній літературі» для семінарій, біблійних коледжів і церковних освітніх програм та заявляє, що oprіч випуску книжок також веде академічну діяльність (котра, як можна бачити, має прозорий маркетинговий зміст). Мета проекту «Богослов року» – «ознайомити читачів з відомими вченими, що зробили значний внесок у розвиток бібліїстики чи богослов'я». У ході планових подій читачі зможуть ознайомитися з найважливішими трудами богослова року, виданими спеціально з цією метою, взяти участь у конкурсах і голосуваннях, вплинути на видавничий портфель, обравши для публікації одну з книжок цього автора. Кульмінацією стане *конференція* з участю богослова, що складатиметься з лекційних та дискусійних зустрічей.

Видавництво «Християнська просвіта» зараховує до свого «Книжкового клубу» осіб, які регулярно замовляють книги цього підприємства, й надсилає їм свій каталог на 70 сторінок, «що поступово перетворюється на журнал». У рамках «Книжкового клубу Колоквіуму» читачам пропонують передплатити новинки видавництва зі знижкою, розмір якої залежить від суми передплатного внеску. Вартість чергових книжок відніматиметься від поточного рахунку читача. Пересилку по Україні оплачує видавництво.

Релігійні книжки є традиційною складовою призів різноманітних *конкурсів*, що проводяться в церковному середовищі.

2010 року АХВУ стала одним з найактивніших жертводавців усеукраїнської *акції* «Подаруй дитині книжку». У ході III Всеукраїнської різдвяної виставки християнської книги (Вінниця, 2011) Асоціація провела *акцію* «Спасіння душі через книгу», у ході якої передбачалося зібрати книжки й з утвореного фонду засновувати християнські бібліотеки при тюрмах і притулках для ВІЛ-інфікованих дітей.

4. Як показано в попередньому пункті, видавництва прагнуть виходу на світський книгоринок. Для цього намагаються використовувати його заходи й комунікаційні канали: фестивалі, форуми, книгарні, сайти; дедалі частіше запрошують на свої тренінги спікерів з-поза протестантських кіл.

Експериментальним напрямком тут є друкування книжок для світської аудиторії. 2011 року видавництво «Брайт Стар Паблішинг» випустило український переклад офіційної біографії засновника компанії «Apple» С. Джобса. Як згадано вище, противники такого підходу побоюються, що орієнтація на світського читача загрожуватиме втратою

«християнського обличчя» релігійного видавництва. Ось як пояснює причину такої публікації директор «Брайт Стар Паблішинг» Д. Кириченко: «Я... впевнений, що християнські книжки є найкориснішими, найважливішими... Якби я міг, то спонукав би увесь світ читати християнську літературу. Та, крім цього, я також хочу служити нехристиянам. ...бачу потребу в хороших, натхненних книгах, які б закликали... думати й розвиватися. Мені особисто цікаво читати книжку про Стіва Джобса, й, думаю, іншим це теж буде цікаво» (Гербиш 2011).

5. Поступ ставить видавництва перед потребою здолати межі друкарської технології, засвоюючи принципово нові формати книжок. Ажіотаж навкруги електронних «читалок» в українських містах-мільйонниках актуалізував освоєння формату електронних книг. Перші християнські електронні книжки випустило 2011 року видавництво «Езра». Третьою в черзі була перша «на пострадянському просторі... електронна християнська книжка мовою оригіналу – «Художниця» української письменниці Н. Гербиш».

А от аудіокниги практично не цікавлять протестантських видавців через складність монетизації перших. Надиктовуванням книжок на мікрофон займаються й приватні особи, як правило, роблячи це безкоштовно. За пострадянський час протестантський інформаційний простір наводнили любительські мультимедійні продукти: аудіо та відеозаписи проповідей та семінарів, а також піратські копії музичних альбомів. Мультимедійні записи набагато легше скопіювати, ніж придбати окремий примірник; споживачі не мають високих технічних вимог до мультимедійних творів «своїх» ораторів і виконавців; навіть посередній комп'ютерний користувач може озвучити скопійований з Інтернету текст за допомогою спеціалізованої програми. Спроби виробників апелювати до авторського права наштовхуються на активну відсіч з позицій колективістського укладу протестантських згромаджень, котрий формує виразний опір спробам комерціалізувати якісь аспекти церковного життя.

Дискусію щодо ціноутворення у видавничій справі гарно ілюструє памфлет тієї ж Н. Гербиш, яка співпрацює з багатьма протестантськими видавництвами, з промовистою назвою «Як християнські видавництва наживаються на людях». Авторка називає міфами й намагається заперечити такі твердження: «Видавництва на нас наживаються», «Задармо отримали, задармо віддавайте. Як ні – маємо право забрати силою», «Електронні книжки мають коштувати менше», «Мені всі винні», «Мета християнських видавництв – просвітництво. Для цього їм гроші не потрібні», «Християнські видавництва живуть на дотаціях церкви», «Наука буває безкоштовною».

Натомість супутні товари, сувеніри, християнська символіка стали неодмінним складником протестантських книгарень.

6. Видавці декларують потребу в інформаційній підтримці новодруків. 2011 року АХВУ провела у Вінниці «круглий стіл» «Християнська література і церква – реальність і перспективи», в якому взяли участь очільники християнських видавництв, пастори, керівники християнських книгарень. Промовці висловлювали наміри створити інформаційне поле книговидавничої сфери: анотації, рецензії, книжкові огляди, Інтернет-ресурси про християнську книгу.

Однак несхоже, щоб система таких послуг послідовно розвивалася. Імовірно, має рацію один з видавців-респондентів нашого опитування, твердячи, що церковні читачі орієнтуються або на рекомендації свого оточення, або на особисті потреби, згідно яких добирають конкретні видання.

Можна підписатися на отримання звичайною та електронною поштою прайс-листів і анотацій про книжкові новинки членів АХВУ й деяких видавництв поза лавами Асоціації. Якщо видавництво має власний сайт, на ньому, як правило, можна завантажити прайс підприємства. Більшість цих сайтів містить (хоча б куці) анотації (бодай деяких) випущених книг. Жоден з них не надає можливості продивитися (окремі) внутрішні сторінки презентованого видання. Тобто читач може дистанційно отримати мінімальне уявлення про асортимент і тематику наявних у продажу книжок.

Жанру книжкової рецензії присвячено окремий підрозділ дисертації.

7. Найбільш оригінальною рисою розповсюдження церковної літератури мінімум з XIX століття залишається робота християнських книгонош. Це єдиний елемент книговидавничої системи протестантів (окрім придбання й читання, звісно ж), розрахований на участь широкої церковної громадськості.

Такому способу поширення літератури особливу увагу приділяють адвентисти: випустили низку книжок із закликами та інструкціями для (майбутніх) книгонош, звіти про роботу українських адвентистів-колпортерів регулярно з'являються на шпальтах журналів «Литературный евангелист» і «Издательское служение» Євроазіатського дивізіону цієї церкви, до складу якого входить Україна.

Ось приклади суперлятивів з адвентистських видань щодо цієї діяльності: це *священна* «місіонерська робота найвищого порядку» (Уайт 1993: 8) нарівні з пасторським

служінням, бо «у відділених місцевостях літературний євангеліст займає місце проповідника» (Уайт 1993: 10). Вона вимагає найвищого морального обов'язку. У ній потрібні масштабність і швидкість дій, усвідомлення її необхідності. Поширення *дорогоцінних* публікацій – «найуспішній шлях, що дозволяє рятувати душі» (Уайт 1993: 29).

Як правило, християнські книгоноші є пенсіонерами чи мають основну роботу й час від часу здійснюють групові виїзди для цільового розповсюдження літератури. Також їх називають літературними євангелістами. Вони сполучають обов'язки місіонера та виїзного продавця книг. Перше завжди передує. «Не очікуйте, що ця діяльність буде економічно прибутковою» (Cook 1959: 319) – попереджають спеціалісти. Книгоноша спілкується з потенційним покупцем, аналізує його потреби, представляє книжки. Може запропонувати помолитися за питання, що хвилюють клієнта. Якщо в останнього немає змоги щось придбати, книгоноша може подарувати роздавальний матеріал, запропонувати зайти пізніше. Методи мотивування покупця полягають в увазі, інтересі до його особистості з боку книгоноші, переконування, формування бажання зробити покупку, прийняття рішення й дії. «Наша зацікавленість у роботі та щирий інтерес до людей допоможуть їм проявити інтерес до вас і до тієї роботи, яку ми здійснюємо для них» (Дженсен 1996: 3) – підкреслює цей автор.

Переваги цього методу книгрозповсюдження – індивідуальний підхід («особистий євангелізм є ідеальним євангелізаційним засобом» (Fife, Glasser 1961: 228) і вплив віруючої особистості, порівняна легкість, гнучкість і дешевизна. Інший автор застерігає: «Не слід вдаватися до роздачі літератури замість вашого свідчення й усного викладу Євангелія. Постарайтеся принаймні зробити хоча б короткий виклад, а потім підкріпити його письмовими матеріалами» (Кеннеди: 130) й закликає не пропонувати літературу, яку сам не прочитав, уникати маніпулятивного, інструментального підходу в цій роботі.

Це демократичне служіння з низьким «порогом входу»: щоб займатися ним, достатньо декількох семінарів, прикладу і практики. Підготовка полягає в ознайомленні з продукцією, виробленням гарних манер, культурі мовлення, акуратній зовнішності й цілеспрямованому характері. Головне – це любов до християнської літератури й готовність «тісно спілкуватися з людьми» (Уайт 1993: 30). Студенти адвентистських семінарій в Україні та Росії нерідко працюють улітку колпортерами, щоб оплачувати своє навчання. За словами таких студентів, особливо дохідною є реалізація церковної літератури на сочинських пляжах і в нафтоносних районах Сибіру. Є одиничні спроби продавати літературу в дальньому зарубіжжі –

наш респондент побував з цією метою в Туреччині й Домініканській Республіці.

Тільки на перший погляд проникність протестантських книжок не особливо відрізняється від інших медіа. Наприклад, в українському парламенті в різний час демонстрували документальний фільм із закликом до усиновлення сиріт, роздавали Біблії (нардеп П. Унгурян (Мирошніченко 2011) і газету «КАМЕНЬ краеугольный»; до числа книг, що їх передали у лютому 2012 року ув'язненому лідеру опозиції, увійшла «Популярная история христианства» баптистського пастора з Одеси С. Саннікова (В «Батьківщині» открестились 2012). Книжки передають у світські бібліотеки, навчальні, виправні, виховні заклади. Безумовно, ця передача відбувається незрівнянно частіше, ніж у випадку з протестантською пресою, не говорячи про складування у таких закладах DVD-дисків з протестантськими теле- і відеопрограмами.

Імовірно, книжки мають більший місіонерський потенціал через їх здатність глибоко й системно викладати тему. Краще усувають релігійне невігластво та в перспективі ефективніше формують громадську думку. Серед українців тих, хто читав або мав протестантську книжку, більше, ніж тих, хто мав газету, журнал, компакт-диск із фільмами (за винятком хіба що голлівудських екранізацій біблійних книг). Книжка не застаріває так швидко, як газета чи новина з Інтернет-сторінки. Історії увірувань через читання релігійної літератури рясніють прикладами, як книжка досягала свого читача через десятиліття, а то й через покоління. Як правило, «момент істини» настає, коли (черговий) власник книжки проходить через життєву кризу. Читання книжки тягне за собою відповідні роздуми, спроби молитися, відвідини церкви, знайомство / поновлення спілкування з практикуючими християнами. Повага до книжки, вихована радянським часом, не дозволяє викинути книжку. Позбутися непотрібної книжки психологічно трохи складніше, ніж компакт-диск, а тим паче газети.

Видавництва-лідери намагаються здолати субкультурний рівень і виходити на міжконфесійний та світський ринок. Така стратегія більше характерна для харизматів і п'ятдесятників. Консервативні баптисти більше держаться суто місіонерських і церковнобудівних завдань. Ніколи не продають свою літературу за межами конфесійних заходів адвентисти реформаційного руху та свідки Єгови. Адвентисти займають середнє становище, ближче до консервативних баптистів: основними шляхами реалізації їх літератури є кіоски при молитовних будинках і робота книгонош.

Тобто «попит на релігійну літературу є незначним, однак доволі стабільним» (Фроношук), де орієнтирами покупців є: а) потреба вірника в «своїй» книжці; б) конфесійний аспект; в) авторитет автора в церковному колі; г) тематика книги; д) рекомендації одновірців і знайомих. Певний відсоток книжок купляють на подарунки, особливо позацерковним знайомим – з місіонерською метою. Ніша протестантської літератури виглядає так (послідовність факторів не має значення): конфесія, відомий читачеві автор, низька ціна, популярний характер, практичне спрямування.

Література:

В «Батьківщині» отхрестились 2012: В «Батьківщині» отхрестились от книг для колонии Тимошенко (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2012/02/20/6959062/>.

Владелец «Книжной полки» ответил 2007: Владелец «Книжной полки» ответил на все вопросы (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.invictory.org/news/story-10489.html>.

Гербиш 2011: Гербиш, Н. Дмитрий Кириченко: «Если бы Стив Джобс был моим другом, я бы... сказал ему: «Слушай, друг, ты гонишь»» (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.slavicvoice.org/ukraine/2011/12/12/steve-jobs/>.

Гордеев 2010: Гордеев, А. «Я уверен, что христианские книги вне церкви не читают только потому, что не знают об их существовании» // Нове життя. 2010, № 18.

Дженсен 1996: Дженсен, П. Пять шагов к успеху: реализация христианской литературы. - Заокский: Источник жизни, 1996. 64 с.

Кеннеди: Кеннеди, Дж. Взрыв евангелизации. – Б. м. : Б. и. 178 с.

Мирошніченко 2011: Мирошніченко, С. С крестом на власть –В: Власть денег. 2011. 20 октября.

Уайт 1993: Уайт Е. Литературный евангелизм. Заокский : Источник жизни, 1993.

Фроношук 2011: Фроношук, М. Тенденції формування репертуару сучасних видавництв релігійної літератури в Україні – В: Наукові записки Інституту журналістики. 2011. Т. 45. С. 203-207.

Фроношук: Фроношук, М. Репертуар сучасних українських видавництв релігійної літератури (рукопис).

Cook 1959: Cook H. Missionary life and work. A discussion of principles and practices of missions. – Chicago: Moody Press, 1959. 382 pp.

Fife, Glasser 1961: Fife E., Glasser A. Missions in crisis. Chicago: Inter-Varsity Press, 1961. 269 pp.

Інформація про автора:

Максим Балаклицький, доцент

Кафедра журналістики

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи 4, ауд. 11-11, Харків, 61077, Україна

E-mail: b@asd.in.ua

КОНЦЕПЦІЯ ПОСІБНИКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: КРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Олег Качала

Анотация: Статията разглежда проблематика, свързана с преподаването на материали по странознание по време на занятията по украински език като чужд. Описва се накратко концептуална схема за представяне на този материал в помагало по странознание. Представен е образец на текст от бъдещото помагало „Місто Лева“ със задачи и коментар.

Ключови думи: странознание, аудиовизуални средства, методи на обучение, учебници и помагала, текст по странознание със задачи.

Іноземні студенти проходять елементарний курс українознавства ще на підготовчому етапі вивчення української мови, читаючи короткі тексти про Україну, її культуру, географію, історію, про місто, в якому вони живуть і навчаються, тощо.

Підкріплена і розширена ілюстративним матеріалом інформація про країну може стати одним із найважливіших джерел країнознавчих знань, якщо відповідатиме вимогам типовості, актуальності, стабільності, новизни, а також буде доступна для розуміння студентів і відповідатиме їхнім пізнавальним потребам і зацікавленням. Така інформація, забезпечуючи змістовний бік навчального процесу, стимулює активізацію мовленнєвої діяльності студентів, сприяє засвоєнню мови.

Викладач мусить чітко з'ясувати, які відомості про країну будуть необхідні його студентам для правильного розуміння написаного і почутого; яку інформацію варто повідомити, вдовольняючи їхнє зацікавлення; у якій послідовності найкраще запропонувати студентам ці знання в перебігу всього навчального процесу і на кожному занятті.

Загальний обсяг і характер країнознавчого матеріалу залежатиме головню від того, наскільки студенти-чужоземці ознайомлені з Україною (її культурою, мистецтвом, традиціями, історією, господарством, політикою, нормами поведінки людей абощо), а також від їхніх зацікавлень тими чи іншими сферами життя українців.

Попередню роботу з відбору інформації можна значно полегшити завдяки

гарним посібникам і підручникам, енциклопедіям, ілюстрованим українським виданням.

Великий обсяг відомостей про Україну можна передати студентам, якщо використовувати на заняттях ілюстративний матеріал – малюнки, схеми, світлини, мапи, картини, як також відео- та аудіозаписи, інформацію на електронних носіях. Важливо підібрати для подання матеріалу якийсь гарний посібник чи довідник. Залучити можна додатковий ілюстративний матеріал: газети і часописи, листівки, плани міст, рекламні проспекти або що.

Досить ефективними методами є не тільки читання відповідних текстів, а й використання аудіовізуальних засобів: перегляд фільмів, відвідування культурно-мистецьких подій, організація екскурсій. Досить цікавими і придатними для використання з іноземцями є зокрема документальні фільми «Наш Львів», фільми серії «Великі українці», 4-серійний «Україна. Становлення нації» Єжи Гоффмана, деякі мультфільми.

Добре знаючи українську дійсність, викладач може порівнювати факти з обох культур – української та країни-батьківщини студентів. У такий спосіб він знімає труднощі у сприйнятті нових реалій ще до початку роботи на занятті. Для цього у попередній розповіді на тему заняття слід пояснити національну особливість тих явищ, про які йтиметься, щоб розширити, поглибити інформацію.

Викладач має розуміти, що студенти можуть по-різному збагнути зображуване. Невідоме зазвичай не бачать або ледве бачать. Потрібно зняти запропоноване нерозуміння, звернувши увагу студентів на національно-специфічне та істотне у зображуваному. Якщо це зробити українською мовою, можна отримати матеріал для авдіювання (лексика і синтаксис мають відповідати рівню володіння мовою слухачів, трохи випереджаючи його). Побутова сценка, скажімо, може допомогти також активізувати мовлення. Для цього, крім розповіді – опису того, що відбувається, варто запропонувати студентам охарактеризувати дійові особи, представити події до або після подій, що відбулися, придумати діалоги тощо. З погляду лінгвокраїнознавства важливо, щоб соціальні типи були правильно схоплені, мотиви поведінки героїв були правильно пояснені, діалоги містили ті фрази, які насправді вживають мовці у тій чи іншій ситуації. Оскільки людина – головний носій досягнень культури народу, правильно її розуміти – означає багато що зрозуміти в культурі.

Слід наголосити на потребі тісного зв'язку між загальноосвітніми та комунікативними моментами у навчальному процесі: використання унаочнень, які адекватно відбивають дійсність, сприяють активізації мовленнєвої діяльності. Наприклад, побутова сценка

моделює зміст спілкування, створює мотив говоріння, зосереджуючись на проблемі, думці (а не на слові), обговорення якої цікавить студента, дає йому нагоду висловити власну оцінку того, що відбувається. Усе це наближує заняття до реального спілкування, що вкрай важливо для підвищення ефективності навчання мови.

Відтак, через цікаві подробиці, типові сценки, яскраві побутові факти, зауважені художником або фотографом, через документальний матеріал іноземці можуть ознайомитися із сучасною українською дійсністю. Розширюючи і доповнюючи цей матеріал, викладач має створювати у студентів правильну уяву про країну, мову, яку вони вивчають.

Отже, чітко сформульована мета навчання має визначати характер та обсяг як мовного, мовленнєвого, так і країнознавчого матеріалу. Країнознавчу інформацію варто повідомляти студентам, зважаючи не тільки на загальноосвітній, виховавчий характер будь-якого навчання, а й на потребу відомостей про культуру для навчання з носієм мови. Немає значення, чи це спілкування є безпосереднім, чи здійснюється через текст.

Інформація про країну, закріплена в мові, має бути доступна студентові, тому викладачеві варто широко використовувати слова, ідіоми, афоризми як джерело пізнання культурних цінностей, що належать українському народові.

Елементи країнознавства більшою чи меншою мірою присутні в низці підручників з української мови як іноземної, як-от: «Розмовляймо українською» Г. Макарової, Л. Паламар і Н. Присяжнюк – у трьох книгах, які вийшли в Києві в 2010-2012 рр.; 384-сторінковий харківський підручник «Українська мова для іноземців» А. Чистякової, Л. Селівестрової і Т. Лагути; перевиданий «Украинский язык для начинающих» львівських авторів З. Терлака та О. Сербенської; підручник для франкомовних «L'Ukrainien: Cours d'initiation pour francophones» Олексія Данильченка, що вийшов 2000 р.; «Modern Ukrainian» Асі Гумеської, опублікований 2001 року в Едмонтоні, та ін.

Якщо говорити про друковані видання, що містять країнознавчий матеріал і з'явилися останніми роками зокрема у Львові, то варто відзначити такі: «Крок 1» (рівень A1 – A2) О. Палінської та О. Туркевич, де він поданий коротко, але ілюстративно; «Українська мова для іноземців. Модульний курс» (рівень B1 – B2) О. Антонів та Л. Паучок, де можемо знайти цікаві та інформативні тексти, як-от «Система освіти в Україні», «Українське народне вбрання», «Вишивка», «Громадський транспорт у Львові», «Подорожуйте замками та фортецями України» тощо; «Мандрівка Україною» авторства колективу співпрацівників Міжнародного інституту

освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка», що власне і є своєрідним посібником з країнознавства, позаяк містить різноплановий інформативний матеріал (про найбільш відомі пам'ятки української культури, занесені до списку ЮНЕСКО), супроводжений завданнями.

Колектив у складі п'ятих викладачів кафедри іноземних мов НУ «Львівська політехніка» (Галина Бойко, Олег Качала, Андрій Моторний, Олеся Палінська, Ірина Юзвяк) розробив посібник із країнознавчими текстами та завданнями для іноземних студентів – зокрема тих, котрі навчаються у вишах міста Львова. Назва навчального посібника – «Місто Лева». Автори мають за мету в цікавій та доступній формі розповісти студентам, котрі вивчають українську мову як іноземну, про минуле і сучасне міста Львова: історію, наукові відкриття, технічні винаходи та художні шедеври, створені тут, познайомити їх із мальовничими куточками міста, які варто відвідати. 14 різнотематичних текстів підібрані таким чином, щоб не лише зацікавити студентів історією та сучасністю міста, але й розширити мовну та граматичну компетенцію, покращити навички читання, аудіювання та спілкування українською.

Кожен текст супроводжує система вправ: коментар до тексту (пояснення нових слів); дотекстові вправи, які дають можливість підготуватися до сприйняття тексту, пов'язати знання і досвід студентів з новою інформацією; післятекстові вправи, які перевіряють розуміння прочитаного тексту, а також формують і закріплюють граматичні навички.

Навчальний посібник призначений для студентів, які володіють українською мовою на рівні B2 відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій стосовно мовної освіти. Згідно з ними студент: розуміє основні ідеї складних текстів на абстрактні і конкретні теми, в тому числі технічні теми, що стосуються його/її спеціалізації; може взаємодіяти з певною мірою побіжності та безпосередності, що робить регулярну взаємодію з носіями мови можливою без напруги для кожної зі сторін; вміє робити чіткі, детальні повідомлення з широкого кола питань і може викласти свій погляд на основну проблему, показати переваги та недоліки різних варіантів.

Тексти в посібнику розташовані за тематичним принципом: загальна інформація, історія, технічні досягнення та винаходи, цікаві місця і події Львова. Вони не пов'язані безпосередньо між собою, тому викладач чи студент може обирати довільний порядок їхнього читання і вивчення. У кінці посібника розташовані ключі до завдань, які дадуть можливість студентам контролювати здобуті знання і використовувати «Місто Лева» як для навчання у групі з викладачем, так і для самостійного навчання.

До комплекту з посібником має увійти компакт-диск, який міститиме аудіозаписи текстів, а також пісні про Львів, поезію та іншу цікаву інформацію про місто, і допоможе студентам тренувати фонетичні навички, покаже різні лексичні і фонетичні варіанти української мови і загалом зробить процес навчання з «Містом Лева» цікавою пригодою. Автори сподіваються, що студенти, які навчаються у Львові, побачать знайоме місто по-новому, дізнаються про нього багато цікавого, а ті, хто ще ніколи тут не бували, захочуть на власні очі побачити Місто Лева.

Пропонуємо зразок тексту (з коментарем та завданнями) з майбутнього посібника.

ТЕКСТ 2.

ВІДОМІ ЛЬВІВ'ЯНИ

КОМЕНТАР ДО ТЕКСТУ

Alma mater – вищий навчальний заклад, у якому ви навчалися.

Венера – планета Сонячної системи, а також одна з богинь у римській міфології.

Грац – місто в Австрії.

Здобуток – те, що хто-небудь здобув, придбав.

Коломия – місто, районний центр в Івано-Франківській області.

Краків – місто на території Польщі.

Марс – планета Сонячної системи, а також один з богів у римській міфології.

Ортогональний – той, що має прямий кут (кути).

Отоларинголог – лікар-фахівець з хвороб горла, носа, вуха.

Наклад – загальна кількість одночасно виданих примірників книги, журналу, газети.

Прага – місто, столиця Чеської Республіки.

Сколе – місто, районний центр у Львівській області.

Суміщати (тут) – робити що-небудь одночасно з іншим.

Шотландський – від *Шотландія* – частина Великої Британії, колись незалежна держава.

1. Вкажіть слово, яке є зайвим у кожному рядку:

- 1) драматург, поет, слюсар, прозаїк;
- 2) конкурс, кав'ярня, бар, паб;
- 3) поляк, єврей, іспанець, пілот;
- 4) доцент, карантин, аудиторія, семінар.

2. Дайте відповіді на запитання:

Які предмети ви найбільше любили у школі (любите в університеті)? Яких предметів ви не любили (не любите)?

Прізвища яких українських вчених вам відомі? Що ви знаєте про їхній внесок у науку?

Які жанри художньої літератури ви знаєте?

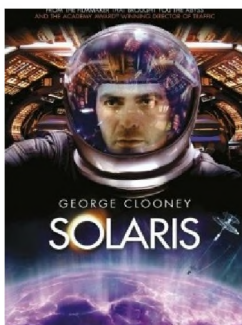
Як ви ставитесь до наукової фантастики?

Імена яких письменників-фантастів ви знаєте?

Чи знаєте ви, коли були Перша та Друга світові війни? Чому вони називаються світовими?

3. Назвіть відомі вам спеціальності лікарів. З якими проблемами до них звертаються?

Проблема	Спеціальність
болять зуби	стоматолог

4. Знайдіть відповідності між колонками.

письменник

країна

книга

Тарас Шевченко

Колумбія

«Алхімік»

Вільям Шекспір

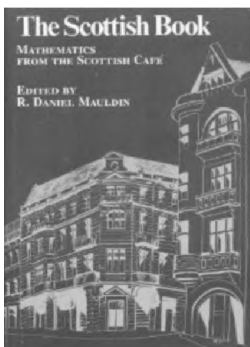
Персія (Іран)

«Кобзар»

Пауло Коельйо	Україна	поезія рубаї
Омар Хайям	Англія	«Сто років самотності»
Станіслав Лем	Бразилія	«Собор Паризької Богоматері», «Знедолені»
Джон Р. Р. Толкін	Велика Британія	«Володар Перстенів»
Габріель Гарсія Маркес	Польща	«Соляріс»
Віктор Гюго	Франція	«Ромео і Джульєтта»

5. До літератури якої країни належать твори письменників Еміля Золя, Гюстава Флобера, Альфонса Доде, батька та сина Дюма? Які з книг цих авторів ви читали?

Біографії багатьох всесвітньовідомих науковців, митців, діячів культури пов'язані зі Львовом. Прочитайте тексти про трьох із них. Під час читання кожного тексту виконуйте завдання до них (6, 7 і 8).

6. Прочитайте текст і вставте на місці пропусків один із запропонованих варіантів (А, В чи С).

- (1) А. деканом В. директором С. дияконом
- (2) А. дії В. дійсності С. діяльності
- (3) А. так звану В. таку звану С. так названу
- (4) А. функція В. посада С. роль
- (5) А. степінь В. ступінь С. стипендію
- (6) А. Захований В. Перехований С. Похований
- (7) А. дискусіями В. обговоренням С. розмовами
- (8) А. запис В. записник С. записування
- (9) А. зробив В. винайшов С. знайшов

(10) А. найбільших В. найглибших С. найдовших

ВЧЕНИЙ-МАТЕМАТИК СТЕФАН БАНАХ

Його називають генієм математики. Він був провідним університетським математиком, а потім і першим (1)А..... фізико-математичного факультету Львівського університету, одержав найвищі наукові звання.

Функціональний аналіз став пріоритетом у науковій (2) вченого, однак фахівцям також добре відомий його внесок у розробку теорій функцій і ортогональних рядів, міри і множин.

Одним зі здобутків львівського математика було унікальне творіння, про яке і сьогодні говорить весь математичний світ. Йдеться про (3) «Шотландську книжку», ініціатором створення якої (у співавторстві з найкращими математиками Львова) став Стефан Банах.

Народився Стефан Банах 30 березня 1892 року в Кракові (Польща). Після закінчення гімназії він переїхав до Львова, де продовжив своє навчання у Львівській політехніці.

Мрією молодого спеціаліста Банаха була (4) асистента математики в його alma mater. Вона втілилась у життя 1920 року, коли професор Антон Ломницький запросив Банаха викладачем на кафедру математики. С. Банах вже тоді був, зокрема, автором роботи про збіжність в середньому часткових сум рядів Фур'є. Цього ж року Стефан Банах написав докторську дисертацію, яка стала його сьомою науковою працею і першою з функціонального аналізу.

Стосовно до Банаха не були дотримані університетські традиції – йому присвоїли докторський (5) (хоча він так і не здобув повної вищої освіти) і відразу ж після захисту дисертації надали посаду професора. На цей час молодому вченому було лише 30 років.

У 1922 році Стефан Банах перейшов на роботу у Львівський університет (нині – ЛНУ імені І. Франка). 1924 року Стефан Банах був обраний членом-кореспондентом Польської академії наук. Пізніше він став членом-кореспондентом Академії наук України.

31 серпня 1945 року великого математика не стало. (6) він на

Личаківському цвинтарі у Львові.

Повертаючись після засідань математичного товариства, львівські математики облюбували для себе «Шотландську кав'ярню», яка була розташована на нинішньому проспекті Т. Шевченка, і проводили там багато часу за (7) математичних проблем та завдань. Їх «матеріальним» відображенням став записник, який отримав назву «Шотландська книжка» і саме під цією назвою став відомим у математичному світі.

Завдання в книжці записували на непарних сторінках, а з протилежного боку залишали місце для майбутніх відповідей. Перший (8) був зроблений 17 липня 1935 року, а 31 березня 1941 року, коли внесли останній, у книжці було зафіксовано 193 математичні проблеми.

Сьогоднішні математики, звертаючись до того часу, кажуть, що важко переоцінити роль «Шотландської книжки» в розвитку функціонального аналізу та інших напрямів математики. Частину складних задач було розв'язано відразу, деякі – після Другої світової війни, але залишилися й такі, відповіді на які ще чекають свого часу. Так, наприклад, на завдання під номером 153, датоване 6 листопада 1936 року, відповідь (9) шведський математик Пер Енфло лише у 1972 році.

Рівень і вплив львівської математичної школи в середині минулого століття був одним з (10) у Європі. Львівських математиків визнавали вчені всього світу, а Стефан Банах, безумовно, був їхнім лідером.

7. Прочитайте текст. У більшості рядків тексту є слово з правописною або граматичною помилкою. Напишіть ці слова правильно навпроти рядків, у яких вони є з помилками. Якщо в рядку нема помилки, поставте □.

ПИСЬМЕННИК-ФАНТАСТ СТАНІСЛАВ ЛЕМ

Для кожного читача ця людина є уособленням ледь	1	...всієї.....
не вської світової фантастики. Але мало хто знає, що за професією	2	
Станіслав Лем – лікар, який, однак, ніколи не працював за	3	
спеціальністю.	4	
Станіслав Лем народився 12 вересня 1921 р. у	5	
Львова на нинішній вулиці Б. Лепкого, 4 у сім'ї лікаря-	6	
отоларинголога. «У чотири роки я навчився писати, а перший лист	7	
написав батькові зі Сколе, куди їздив зі своєю мамою», – згадував	8	
він пізніше.	9	
Після закінчення Другої чоловічої гімназії (тепер це	10	
середня школа №8 на вулиці Підвальной) Лем почав навчатись у	11	
новоствореному Львівському медичному інституті. Під час німецької	12	
окупації Львова (1941-1944) він працював помічником механіка та	13	
зварювальником. Потім продовжив вивчати медицину у Львові, а	14	
1946 року переїхав до Кракова, де закінчив свою освіту в	15	
Ягеллонському університеті.	16	
Станіслав Лем почав друкувати свої твори з 1946	17	
року. Його перший роман «Людина з Марса» був опублікований у	18	
щотижневому журналі «Новий світ пригод». Щоправда, написав	19	
він його лише заради грошей: його родина втратила все своє майно	20	
під час війни. Але вже 1951 року виїшов роман «Астронавти», який	21	
приніс письменникові широку популярність. За ним з'явилися	22	
«Непереможений» та «Магелланова хмара», «Розповіді пілота	23	
Піркса», знаменитий «Соляріс», за мотивами якому було знято два	24	
фільми – радянський і амереканський, – та інші.	25	
Серед нефантастичних творів С. Лема для львів'ян	26	
найбільш цікавою книгою є його збірка спогадів «Високий Замок».	27	
За свою творчість С. Лем отримав велику кількість	28	
міжнародних літературних нагородів, декілька орденів та почесних	29	
наукових ступенів різних країн світу.		
Помер Станіслав Лем 27 березні 2006 року у		

Кракові.

.....

8. Прочитайте текст. Заповніть пропуски словами, утвореними від СЛІВ у правій колонці.

ПИСЬМЕННИК ЛЕОПОЛЬД ФОН ЗАХЕР-МАЗОХ

Леопольд фон Захер-Мазох народився 27 січня 1836 року у Львові в родині начальника поліції Королівства Галичини та Лодомерії Леопольда Захера. Його мати Шарлотта була дочкою професора і тодішнього ректора ...*Львівського*...

ЛЬВІВ

5 університету Франца фон Мазоха. На місці будинку, де народився майбутній письменник, тепер стоїть відомий у Львові «Гранд-Готель».

Захер-Мазох був дуже хорошим студентом. Він вчився в університетах Праги та Граца, де вивчав юриспруденцію, математику та історію, а у віці 19 років став доктором права.

10 1858 року, працюючи на посаді доцента університету в Граці, він публікує свій перший роман «Одна галицька історія. Рік 1846». З того часу Захер-Мазох щорічно створював по книзі, а то й більше, експериментуючи з найрізноманітнішими жанрами. Він писав історичні

АНОНІМНИЙ

15 п'єси, літературно-критичні твори, був також і редактором декількох журналів.

ЛІТЕРАТУРА

ДОСЛІДИТИ

ЗАСНУВАТИ

Певний час Захер-Мазох суміщав викладацьку кар'єру з письменництвом, бо літературна та видавнича діяльність не приносила йому достатнього прибутку. Але після успіху в читачів роману «Дон Жуан з Коломій» (1872), французькою мовою та опублікованого в одному з паризьких журналів, вирішив повністю присвятити себе літературі.

НАПИСАТИ

20 Найбільшу письменникові приніс роман «Венера у хутрах». Провідною темою цього та деяких 25 інших його творів є знущення жінки зі слабого чоловіка. 1886 року

ПОПУЛЯРНИЙ

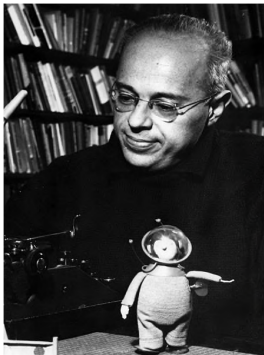
віденський психолог Ріхард фон Крафт-Ебінг називає СЕКС
патологію, що характеризується отриманням задоволення від болю та
підкорення, «мазохізмом».

Захер-Мазох, однак, увійшов до історії літератури
30 не лише як виразник мазохізму. Для німецькомовної літератури він
відкрив народне життя Галичини. Захер-Мазох докладно вивчав
мову, звичаї та перекази її народів. Повісті з НАРОД
життя входять до його збірок «Галицькі оповідання», «Єврейські
оповідання», «Польські єврейські оповідання».

35 Твори Захер-Мазоха перекладали багатьма
..... мовами і видавали масовими накладками. ЄВРОПА
Особливо популярними вони були у Франції. Його творчість високо
оцінювали Еміль Золя, Гюстав Флобер, Альфонс Доде, батько та син
Дюма. 1886 року з рук президента Франції Захер-Мазох прийняв
40 орден Почесного Легіону.

Останні роки свого життя Захер-Мазох провів у
німецькому селищі Ліндгайм, де й помер 9 березня 1895 року.

9. Дайте відповіді на запитання:

- 9.1. У яких галузях математики спеціалізувався С. Банах?
- 9.2. У якому віці С. Банах захистив докторську дисертацію і отримав звання професора?
- 9.3. Чим відома у математичному світі «Шотландська книжка»? Чому вона так називається?
- 9.4. Чим займався С. Лем під час Другої світової війни?
- 9.5. Скільки років С. Лем працював лікарем?
- 9.6. Яку назву має нефантастичний твір С. Лема,

присвячений львівському періоду його життя?

- 9.7. Ким були батьки Л. Захер-Мазоха?
- 9.8. Яким орденом Президент Франції нагородив Л. Захер-Мазоха?
- 9.9. У якому медичному терміні використовують ім'я Л.Захер-Мазоха?

10. З'єднайте початок і кінець речень.

1. Особливо популярними твори а) експериментував з різними літературними
Захер-Мазоха... жанрами.
2. Збірка спогадів Станіслава Лема... б) був лідером львівських математиків.
3. «Венера у хуторах» – ... с) називається «Високий Замок».
4. Стефан Банах... d) були у Франції.
5. Леопольд фон Захер-Мазох... е) відома всьому математичному світові.
6. «Шотландська книжка»... f) найпопулярніший твір Захер-Мазоха.

11. Утворіть прикметники від поданих іменників. Зразок: книжка – книжковий.

фантастика, автор, академія, хутро, посада, зварювання, проблема, лікар, прибуток.

12. У біографіях цих відомих людей є дещо спільне. За допомогою таблиці з'ясуйте, що саме.

Факт з біографії	Стефан Банах	Станіслав Лем	Леопольд фон Захер-Мазох
Народився у Львові		☐	☐
Навчався у Львові			
Працював у Львові			
Помер і похований у Львові			
Не українець			
Писав книжки			
Працював не за освітою			
Жив у XX столітті			

13. Напишіть або розкажіть коротку фантастичну історію, використовуючи слова:

- планета, галактика, космічний корабель, розумні істоти, астронавти;
- подорожувати, досліджувати, увійти в контакт;
- небезпечно, далеко, швидко, корисно.

14. Іноді явища, поняття, структури, методи, предмети називають за іменем людини, що вперше виявила або описала їх або якимсь іншим способом причетна до них, наприклад: мазохізм – від імені Л. фон Захер-Мазоха, «Мерседес» – від імені доньки співробітника автомобільної корпорації Даймлера...

Чи відомі вам значення поданих слів? На честь кого ці речі отримали такі назви?

бойкот

Олів'є

гільйотина

паскаль

джоуль

пастеризація

дизель

рентгенографія

кардиган

саксофон

15. Розкажіть про відомого представника науки, культури, літератури вашої країни.

Використані джерела:

<http://formula.co.ua/biog/stefan-banah-henij-matematyky/>

http://uk.wikipedia.org/wiki/Станіслав_Лем

http://uk.wikipedia.org/wiki/Леопольд_фон_Захер-Мазох

Малюнки і світлини взято з сайтів:

<http://www.maps-of-britain.co.uk/large-map-scotland.htm>

<http://onlinesfilms.com/fantastika/2307-soiyaris.html>

<http://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Banach.gif>

<http://kameniarfranko.lviv.ua/?p=2503>

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Stanislaw_Lem.jpg

<http://biog.i.ua/user/2884987/1143518/>

Ключі до завдань

1. 1) слюсар; 2) конкурс; 3) пілот; 4) доцент.

4.

письменник	країна	книга
Тарас Шевченко →	Україна →	«Кобзар»
Вільям Шекспір →	Англія →	«Ромео і Джульєтта»
Пауло Коельйо →	Бразилія →	«Алхімік»
Омар Хайям →	Персія (Іран) →	поезія рубаї
Станіслав Лем →	Польща →	«Соляріс»
Джон Р. Р. Толкін →	Велика Британія →	«Володар Перстенів»
Габріель Гарсія Маркес →	Колумбія →	«Сто років самотності»
Віктор Гюго →	Франція →	«Собор Паризької Богоматері»,

«Знедолені»

5. Франції. Ваша відповідь.

6. (1) – А; (2) – С; (3) – А; (4) – В; (5) – В; (6) – С; (7) – В; (8) – А; (9) – С; (10) – А.

7. 3 – спеціальністю, 4 – у Львові, 5 – □, 6 – перший, 7 – □, 8 – закінчення, 9 – □, 10 – Львівському, 11 – механіка, 12 – медицину, 13 – □, 14 – □, 15 – друкувати, 16 – опублікований, 17 – щотижневому, 18 – □, 19 – вийшов, 20 – ним, 21 – □, 22 – якого, 23 – американський, 24 – □, 25 – цікавою, 26 – творчість, 27 – нагород, 28 – □, 29 – березня.

8. ЛЬВІВ – Львівського; АНОНІМНИЙ – анонімно; ЛІТЕРАТУРА – літературними; ДОСЛІДИТИ – дослідження; ЗАСНУВАТИ – засновником; НАПИСАТИ – написаного; ПОПУЛЯРНИЙ – популярність; СЕКС – сексуальну; НАРОД – народного; ЄВРОПА – європейськими.

10. 1 – d); 2 – c); 3 – f); 4 – b); 5 – a); 6 – e).

11. фантастика – фантастичний, автор – авторський, академія – академічний, хутро – хутряний, посада – посадовий, зварювання – зварювальний, проблема – проблемний, лікар – лікарський, прибуток – прибутковий.

12.

Факт з біографії	Стефан Банах	Станіслав Лем	Леопольд фон Захер-Мазох
Народився у Львові		□	□
Навчався у Львові	□	□	
Працював у Львові	□		
Помер і похований у Львові	□		
Не українець	□	□	□
Писав книжки		□	□
Працював не за освітою		□	
Жив у ХХ столітті	□	□	

14.

БОЙКОТ – спосіб політичної або економічної боротьби, що полягає в повній або частковій відмові від стосунків з особою, організацією, державою, від участі в роботі, заходах тощо. Походить від прізвища управителя мастку в Ірландії Ч. Бойкотта, щодо якого в 1880 р. орендарі вперше застосували таку форму протесту.

ГІЛЬЙОТИНА – знаряддя для виконання смертних вироків через відтинання голови засудженим. Походить від прізвища французького лікаря Ж. Гільйотена, який запропонував це знаряддя в період

Великої французької революції.

ДЖОУЛЬ – одиниця енергії. Роботи і кількості теплоти в Міжнародній системі одиниць (СІ). Походить від прізвища британського фізика Дж.-П. Джоуля (1818–1889).

ДИЗЕЛЬ – двигун внутрішнього згоряння, що працює на рідкому паливі. Походить від прізвища німецького інженера і винахідника Р. Дізеля (1858–1913).

КАРДИГАН – в'язаний шерстяний жакет по фігурі, без коміра, з глибоким вирізом, на гудзиках. Названий на честь англійського графа Кардигана, якому приписують винахід цього предмета одягу з метою утеплення форменого мундира.

ОЛІВ'Є – популярний в країнах колишнього СРСР салат, який вважають святковим і традиційним новорічним. Назву отримав на честь свого творця, шеф-кухаря Люсьєна Олів'є, який тримав у Москві на початку 60-х років XIX століття ресторан паризької кухні «Ермітаж». За кордоном відомий під назвою «Російський салат», «Картопляний салат» (Potato salad, правда, без м'яса і горошку).

ПАСКАЛЬ – одиниця тиску і механічного напруження в Міжнародній системі одиниць. Походить від прізвища французького математика, фізика Б. Паскаля (1623–1662).

ПАСТЕРИЗАЦІЯ – метод знезараження та консервації рідких харчових продуктів, за якого продукти нагрівають до температури, яка не досягає 100°C. Походить від прізвища французького вченого Л. Пастера (1822–1895).

РЕНТГЕНОГРАФІЯ – метод рентгенологічного дослідження, за допомогою якого на спеціальній плівці або пластинці одержують зображення (рентгенограму). Походить від прізвища німецького фізика В.-К. Рентгена (1845–1923).

САКСОФОН – духовий музичний інструмент, здебільшого у вигляді вигнутої параболічної труби. Походить від прізвища бельгійського майстра, винахідника А. Сакса (1814–1894).

Література:

Антонюк 2011: Антонюк, Н.В., Мальська, М.П. Теоретичні основи країнознавства: Підручник. Львів, 2011.

Верещагин 1990: Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Рус. яз., 1990.

Качала 2013: Качала, О. Елементи країнознавства у викладанні української мови як іноземної // Міжнародна наукова конференція «Теорія і практика викладання української мови як іноземної». Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 3-4 квітня 2013 р. (подано до друку).

Корженко 2002: Корженко, В.Я. Українська мова для іноземних студентів. Країнознавство: навч. посіб. для іноземних студ. Вінниця, ВДТУ, 2002.

Сорока, Драгулева 2011: Сорока, О.Б., Драгулева, В.А. Роль літератури та культури при вивченні української мови як іноземної. – В: Драгоманівські студії. Софія, 2011.

Шумейко 2008: Шумейко, Н. Країнознавчий аспект у викладанні української мови та формування комунікативної культури в іноземних студентів. – В: Теорія і практика викладання української мови як

іноземної. Вип. 3, 2008.

Інформація про автора:

Олег Качала – Закінчив слов'янське відділення ЛНУ ім. І. Франка 2001 р. Викладач кафедри іноземних мов НУ «Львівська політехніка» (українська мова як іноземна, за сумісництвом – українська мова за професійним спрямуванням). Наукові зацікавлення: порівняльне мовознавство, практична стилістика і культура мови, розробка навчальних посібників з української мови для студентів-іноземців. Автор низки доповідей на конференціях і статей у фахових виданнях. Володіє англійською, польською, сербською/хорватською мовами.

Кафедра іноземних мов НУ «Львівська політехніка»

E-mail: olek.lviv@gmail.com

СУЧАСНІ ОСВІТНІ ПАРАДИГМИ ФОРМУВАННЯ ДИСКУРСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТА ВИЩОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

Наталія Місник

Анотация: В статията се разкрива значението на дисциплината „Украински език (по професионално направление)“ във формирането на професионалната комуникативна компетентност на бъдещия специалист.

Ключови думи: специален език, комуникативна компетентност, терминологична работа.

Пріоритетним завданням сучасного освітнього процесу є підготовка висококваліфікованого конкурентоспроможного фахівця, зорієнтованого на постійне самовдосконалення та професійний пошук. Це завдання є найбільшим об'єднавчим фактором для систем освіти різних країн. Останнє десятиліття засвідчує тенденцію у напрямку уніфікації програмних вимог і методів оцінювання рівня знань у вищих навчальних закладах світу, на що істотно впливає глобалізація та прискорений розвиток міжнародних відносин.

Ясна річ, у цих умовах для академічної спільноти корисним є обмін досвідом роботи, зокрема, у напрямку формування професійної комунікативної компетентності майбутнього спеціаліста. Сучасна університетська освіта потребує суттєвих змін інноваційного характеру у відповідь на нові, щоразу вищі вимоги до освітньої та професійної кваліфікації випускника, що їх постійно висувують реалії життя. Організація і моделі навчального процесу працюють на те, щоб дати змогу молодим фахівцям не лише оволодіти теоретичними знаннями в повному обсязі, але й вільно застосовувати їх на практиці, адаптуватися у складних професійних умовах, якісно і творчо розв'язувати найрізноманітніші робочі проблеми. Разом з цим, здатність вільно володіти необхідними комунікативними навичками, знання норм усного й писемного літературного мовлення безперечно є тими чинниками, які формують найважливіші професійні якості фахівця.

З огляду на це в українських університетах (нефілологічного профілю) з-поміж дисциплін, які залучені до підготовки спеціалістів різних напрямків і профілів і є обов'язковими для вивчення вітчизняними студентами упродовж першого року навчання, чільне місце посідає

курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Ця дисципліна має професійно-прикладне значення. В системі вищої медичної освіти воно є найпоказовішим, оскільки повною мірою реалізується і на етапі підготовки майбутнього спеціаліста, коли формується рівень його мовної компетентності, і на етапі практичної діяльності медичних працівників, коли від мистецтва мовного спілкування суттєво залежать результати лікування.

Презентуємо курс «Українська мова (за професійним спрямуванням)» як обов'язкову навчальну дисципліну освітнього стандарту України за результатами досвіду роботи кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (м. Київ). Структура навчальної дисципліни: практичні заняття – 40 академічних годин, самостійна позааудиторна робота студентів – 50 академічних годин. Навчання й оцінювання знань студентів здійснюється відповідно до вимог Болонської системи, в навчальний процес інтенсивно впроваджуються технології у системі ECTS.

На сьогодні головне завдання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у медичному університеті – дати цілісне наукове уявлення про фахову мову в системі української літературної мови; визначити її функції, склад і специфічні ознаки; забезпечити студентів необхідними науково-теоретичними знаннями для практичної роботи зі спеціальними текстами, самостійного і кваліфікованого розв'язання труднощів слово- і терміновживання в сучасному дискурсі.

Робота в цих напрямках допомагає запобігти серйозним помилкам у мовленнєвій практиці майбутніх медиків, навчає правильному використанню лексико-семантичних ресурсів мови залежно від мети і змісту висловлювання. Освоєння граматико-орфоепічних норм (написання, вимова, наголос) на матеріалі сучасної наукової медичної літератури є важливим компонентом професійного мовлення медиків. Здійснюється воно на базі чинних орфографічних і орфоепічних норм сучасної української мови із урахуванням останньої редакції «Українського правопису» (К., 1996).

Під час проведення практичних занять викладачі дотримуються загально-дидактичних принципів навчання, поєднують навчальну та дослідницьку діяльність, здійснюють викладання на комунікативно-діяльнісному та функціонально-стилістичному принципах. Основними методами навчання є діагностування, інформування, практична робота, самостійна робота, операційний метод та ін. До найефективніших форм роботи можна віднести такі: групове навчання, розв'язання комунікативних ситуацій, тестування, творчі та самостійні

роботи, виконання тренувальних вправ та завдань, дослідження наукових та інформаційних джерел. На практичних заняттях аналізуються типові помилки у писемному й усному мовленні медиків, даються певні пояснення, рекомендації, застереження про неправильне або невдале використання термінів у тому чи іншому контексті. Актуалізуючи здобуті раніше мовні знання, студенти можуть не лише проаналізувати чи узагальнити, але й практично реалізувати окремі фрагменти відповідно до особливостей характеру обраної професійної діяльності.

Майбутні лікарі оволодівають фаховою термінологією протягом усіх років навчання, але важливо, щоб термінологічна робота набула систематичного і цілеспрямованого характеру з перших кроків навчання студента в університеті, ґрунтувалася на чітких наукових і методологічних засадах сучасного термінознавства, створювала надійний фундамент із теоретичних знань і практичних навичок, необхідних студентам. Зауважимо, що традиційне вивчення основ клінічної (греко-латинського походження) термінології студентами-першокурсниками медичних університетів у рамках курсу «Латинська мова» не передбачає достатнього ознайомлення з особливостями української медичної терміносистеми. З огляду на це науковцями кафедри україністики Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця була розроблена і впроваджена концепція презентації питомої медичної термінології в обсязі курсу української мови (за професійним спрямуванням). Результатом реалізації цієї інноваційної технології – профілізації – є створення й апробація затвердженого ЦМК МОЗ України підручника «Фахова мова медика» (Литвиненко Н.П., Місник Н.В. Фахова мова медика: Українська мова за професійним спрямуванням. Київ, 2010) та навчальних посібників (Литвиненко Н.П., Місник Н.В. Медицина в термінах і визначеннях. Київ, 2011 та ін.). Книги покликані об'єднати різні аспекти вивчення базової медичної термінології як основи професійної мови лікаря. Студенти досліджують термін у лексичному та граматичному аспектах. З'ясування етимології медичної лексики допомагає орієнтуватися у структурі термінів, у загальних питаннях їх творення та функціонування. Аналіз фахових текстів сприяє розширенню інформації про контекстуальне вживання термінів.

Важливість дослідження української медичної термінології зумовлена тим, що це найдавніша термінологіка, на прикладі якої можна простежити шляхи становлення, розвитку та вдосконалення термінів, реалізацію семантичних процесів, певні тенденції, способи і засоби словотворення, а також функціонування цих засобів саме в галузі медицини.

Українська медична термінологія є складною динамічною системою, що має

чіткі межі в лексичній системі української мови. Висока комунікативна значущість досліджуваної терміносистеми засвідчена взаємозв'язками з літературною мовою, загальнонауковою та іншими термінологічними системами, а також активним уживанням у нефаховій сфері. Поповнюючись новими термінами у зв'язку з розвитком відповідних галузей науки й техніки, постійно вдосконалюючись, медична термінологія є відкритою, незамкненою системою, здатною до тих чи інших інновацій.

Основний підхід до вивчення фахової термінологіки полягає в тому, щоб розглядати її у процесі історичного розвитку. Тому найважливішими питаннями, пов'язаними із засвоєнням української медичної термінології, є питання її генезису, джерел поповнення, основних етапів історії, шляхів і напрямів еволюції. Враховуємо також те, що на розвиток і становлення сучасної української медичної термінології як однієї з підсистем наукової мови впливали як загальні тенденції розвитку мов, так і позамовні фактори.

Важливим у мовному курсі є також питання про місце медичної термінології у словниковому складі національної мови та її відображення в лексикографії та термінографії. Виходимо з того, що лексикографічний принцип є загальновизнаним принципом нормативності. Нормування термінології проводиться насамперед шляхом її ґрунтового лексикографічного опрацювання, результатом чого є створення чітко вивіреного реєстру терміноодиниць, а потім і термінологічного словника. Термінологічний словник розглядаємо як нормативний документ, де зафіксовано кодифіковані терміни у контексті рекомендованості/нерекомендованості широкого використання в науковій мові. Знайомство студентів з різними типами фахових словників, висвітлення питань, пов'язаних зі специфікою опису медичних термінів у тлумачних, енциклопедичних і перекладних словниках – обов'язковий компонент аудиторної роботи з мови.

Наслідком такої роботи є розуміння студентами того, що удосконалення терміновживання в сучасній медицині має відбуватися шляхом узгодження національного і міжнародного компонентів, звільнення від синонімії, варіантності, усунення порушень лексичних, морфологічних і синтаксичних норм української мови.

Численні лексикографічні праці, створені на кафедрі, стали результатом постійної роботи над пошуком нових методів і прийомів, нових матеріалів, які б забезпечили умови для вирішення проблеми мовної комунікації лікарів-практиків із пацієнтами, викладачів зі студентами, сфери спілкування під час ділових контактів. Разом з тим робота зі словниками (Російсько-українсько-англійський базовий словник студента-медика / За ред. Г.О. Золотухіна.

Київ, 2001) уможливило розвиток міжпредметних зв'язків, розширюються і зміцнюються знання студентів із базових дисциплін – анатомії, біології, гістології, вдосконалюються навички фахової дискурсивної поведінки, які поступово стають якостями особистості.

У результаті всього комплексу навчальної роботи студенти розуміють, що функціональне дослідження термінології передбачає орієнтацію на її комунікативну роль.

Стає очевидним, що лінгвістичний аналіз термінів у напрямку дотримання відповідних мовних норм обумовлений практичними потребами у щоденному фаховому спілкуванні, спеціальній освіті, документації, друкованій продукції.

Як бачимо, вивчення програмного курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищих навчальних закладах уможливило розвиток творчих навичок, формування основ мовної компетенції та вдосконалення комунікативної майстерності майбутніх спеціалістів. Без реального опанування мови, без вимогливого дотримання мовленнєвої культури важко говорити про висококваліфіковану, творчу, всебічно обізнану, духовно багату особистість, справжнього фахівця. Найкраще розкрити себе, свій таланти людина може через спілкування, а найвищий рівень володіння мистецтвом комунікації досягається за умови досконалого знання мови. Отже, об'єктивна потреба у фаховій, професійно-диференційованій комунікації вимагає формування всебічно компетентної особистості, яка здатна ефективно реалізувати свій творчий потенціал відповідно до можливостей своєї професії задля потреб держави.

Інформація про автора:

Наталія Володимирівна Місник – кандидат філологічних наук, доцент кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

E-mail: nataliamisnyk@gmail.com

КРОКУЄМО РАЗОМ

РЕЦЕНЗІЯ: О. Палінська О., Туркевич. *Крок 1. Українська мова як іноземна. Елементарний /основний рівень А1-А2, Львів, Артос – 2011., 100 с.*

Ольга Сорока

Проект *Крок 1: Українська мова як іноземна. Елементарний / основний рівень А1-А2* досить відрізняється від усіх виданих до 2010 року підручників з української мови як іноземної. Адже це не лише зібрані та скомпоновані звиклі граматичні коментарі та вправи до них, – це вдало обдумана комплексна розробка, яка складається з чотирьох компонентів, важливих для успішного діалогу викладача зі студентом: *книги для студента, книги для викладача, комплекту карток з лексичними та граматичними вправами та компакт-диску із записами текстів, діалогів та слів*. Кожна окрема частина комплекту однаково важлива, доповнює іншу та укладена так, щоб бути максимально корисною для того, хто нею користуватиметься. А разом вони усі відображають цілісну картину необхідних компонентів, потрібних для оволодіння українською мовою студентом-іноземцем.

Центральне місце у комплексі *Крок 1* займає *Книга для студента*. Вона відповідає усім найбільшим очікуванням та вимогам до посібників такого типу. Основна частина підручника вміщена у тридцяти двох уроках, розподілених у десяти блоках, кожен з яких складається з різних типів вправ та завдань, позначених відповідними символами, серед яких: *слухати, говорити, граматики, читати, розмовляти, писати, домашнє завдання*.

Відомо, що найкращим методом вивчення іноземної мови є перебування у мовному середовищі. Напевно, тому автори *Кроку 1* побудували *Книгу для студента* на розповідях і діалогах сімейно-побутового та загально-пізнавального характеру, які дають можливість зануритися у природне та комфортне для людини середовище та імітувати готовий комунікативний матеріал. Ще одним важливим моментом є те, що книга має героїв, історії котрих простежуються від початку до кінця книги. Тобто це не вирвані з контексту клаптики реальності, а побудована у формі розповіді історія життя однієї родини та їхніх друзів, з усіма їхніми захопленнями, хобі, вподобаннями у фразах. Це можуть бути окремі фрази, діалоги і різноманітні прогнозовані чи непрогнозовані комунікативні ситуації. Кожен з уроків

починається текстом на певну тематику, кожен з текстів є розповіддю одного або кількох героїв книжки. Добре скомпонований лексичний матеріал, вдало використаний у підібраних текстах, поєднаний з комунікативними коментарями і граматичними та вправами. Вивчений у комунікативних завданнях матеріал перегукується з граматиною і дає можливість для систематизації певних правил, а також допомагає студентові самостійно робити висновки.

Зберігши послідовність викладу, автори розподілили поданий матеріал так, щоб частини кожного уроку були рівноцінними за вмістом практичного та теоретичного матеріалу, що, безперечно, свідчить про високий науково-методичний рівень рецензованої праці.

Ця частина підручника *Крок 1 Книга для студента*, окрім усіх інших її переваг, є окрасою не лише комплекту, а й самого процесу навчання студента-україніста. Окрім набору фундаментальної лексики та фразового матеріалу, потрібного для обміну інформацією загальновідомої тематики, автори запропонували ряд інформативних текстів, пов'язаних із сучасністю та культурним реаліями, досягненнями відомих українців, історією України, її традиціями, обрядами і звичаями, знаковими місцями та містами, видатними діячами культури та політики, історичними фактами, – усе це разом узятє є чи не найважливішим стимулом і фактором так званого «захоплення» студента без мотивації, адже часто студенти, що вступають на славістику, майже нічого не знають ані про країну, мову якої вивчатимуть, ані про саму мову. Тому така інформація є дуже цінною.

Окремо варто відзначити наочний матеріал, зокрема світлин та малюнки, які вдало вписуються в текстовий матеріал. Це світлин відомих українських музикантів, спортсменів, політиків, простих людей, а також міст, сіл, будинків, природних пейзажів, пам'яток архітектури, культових споруд, церков, карт, українських свят, та пов'язаних з ними звичаїв, традицій, страв, символів, народного одягу. Такий виклад матеріалу сприяє не лише засвоєнню лінгвістичного матеріалу, а й формуванню народознавчих знань. Поєднання народознавчого матеріалу з практичним, граматичним, як свідчить практика, є запорукою доброго результату в процесі вивчення іноземної мови. Не випадково, мабуть, вміщені у підручнику вірші українських авторів та популярні українські народні пісні. Адже українська мова не мислима без пісні, а за висловлюваннями іноземців, українець – це той, хто співає. Також, відомо, з піснею легше засвоїти мелодію мови, вимову, завчити наголос. Вправляння та засвоєння вимови добре поєднано із скоромовками, що є чи не найкращими тренувальними вправами з орфоєпії. Засвоїти добре вимову допомагає проставлений наголос, хоча певний

досвід викладання болгарської та української мови, які не мають постійного наголосу, підказує, що це не є необхідною умовою правильного засвоєння і мови і наголосу. Це є перевагою лише за умови самостійного праці студента з підручником. Справді цінними для засвоєння мелодії мови і наголосу є записи слів, текстів, діалогів, виконані носіями мови, подані авторами у *Компакт-диску* з аудіофайлами.

У кінці підручника автори вмістили додатки: *Контрольні завдання та Граматику в таблицях*. Остання є особливо важливою для студентів, рідна мова котрих не має відмінкової системи (*болгарська*), бо цілісна парадигма відмінювання, допомагає легше адаптуватися до послідовного засвоєння теоретичного і практичного матеріалу про категорію відмінка.

Засвоєнню базових знань сприяє вміло розроблений *Комплект карток* із вправами та творчими завданнями для закріплення вивченої лексики та граматики. Він дуже зручний і скомпонований так, що студенти можуть дуже швидко перевірити себе ключем поясненням на звороті картки.

Книга для викладача дає унікальну можливість швидко зорієнтуватися у граматиці, що розглядається в уроці, скористатися підказками, запропонованими в кожному з уроків, та за максимально короткий термін адаптуватися до системи та структури запропонованого підручника. Також підручник для викладача дає можливість вдосконалювати методику, доповнювати, додавати щось нове, адже робота викладача – це постійне навчання, накопичення досвіду, бо кожне заняття по-своєму унікальне і в чомусь повчальне, пізнавальне і проходить по-іншому і непередбачувано. Вміщена у книзі для викладача зменшена копія книги для студента є прекрасною ідеєю і зручною для використання.

У роботі, звичайно, є дрібні огріхи, напр. казус *с. 16, впр. 3: «Чоловік ... /сина»*, неправильний наголос напр. *с. 39: привéзла* замість *привезла́*, *с. 46: вантажі́вка* замість *вантажівка*, *с. 80-81: Укра́їна* замість *Украї́на*, *кра́їна* замість *краї́на*, *с. 81: здола́ємо* замість *здола́ємо* та ін., але вони не применшують важливості цієї праці.

Дворічний досвід у використанні рецензованого підручника в болгарськомовній студентській аудиторії дає підстави визнати, що комплексна розробка *Крок 1* є працею високого лінгводидактичного рівня і чудовою знахідкою для всіх охочих здобути базові знання з сучасної української літературної мови.

35-ГОДИШНИНА ОТ ОСНОВАВАНЕТО НА СПЕЦИАЛНОСТТА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В ЛВОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „ИВАН ФРАНКО“

Лвовският университет с неговата 350-годишна история по право се нарежда в списъка на най-старите висши училища не само в Украйна, но и в Европа. Още от началото на своето съществуване той е сред големите научни центрове за популяризиране на българския език, литература и култура.

В полето на българистиката в Лвовския университет работят бележити украински учени като М. Грушевски – историк и първи президент на Украйна, Я. Головацки – филолог и ректор на Лвовския университет, Ив. Франко – писател и учен, И. Свенцицки – основоположник на научната българистика в Лвов и славист.

С името на професор Иларион Семенович Свенцицки е свързано началото на българистиката в университета. Негови последователи и ученици в тази насока са М. Малиярчук, О. Грибовска, К. Трофимович, В. Моторни, В. Чорний.

Благодарение на огромния труд, всеотдайността и общите усилия на младите учени и колегите им от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ създаването на отделна специалност „Български език и литература“ в Лвовския университет става реалност през 1978 година.

Оттогава до ден-дневен за българистиката в Лвовския университет всеотдайно работят и българските преподаватели Мария Дамянова Спасова, Любка Стоичкова, Върбан Вътов и Гочо Гочев и ентусиазираните лвовски българисти – В. Моторни, В. Чорний, М. Ярмолюк, О. Албул, А. Татаренко, Н. Григораш, О. Лазор, И. Горбань, О. Сливиньски, О. Сорока и др.

През 2013 година Катедрата по славянски филологии в Лвовския национален университет „Иван Франко“ отбеляза 35 години от основаването на специалността „Български език и литература“. Пожелаваме на колегите приятна и спорна работа, нека интересът към българистиката в Лвов да не угасва, броят на студентите да се увеличава и специалността да е отворена за нови търсения, идеи, изследвания.

БОЛГАРИСТИКА В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

О.Р. Чмир, Л.Є. Петровська

Історія болгаристики – вивчення мови, літератури, історії, культури болгар – у Київському університеті супроводжує розвиток усього слов'язознавства аж від самих його початків, що майже збігається із початком існування самого університету: рішення про заснування кафедри «історій та літератур слов'янських нарід» у створеному в 1834 р. Університеті св. Володимира приймається вже у 1842 р.

Із самих початків слов'язознавства в університеті активно досліджуються різні питання, пов'язані з історією, мовою, літературою Болгарії. Викладачі, що працюють на кафедрі, відвідують Болгарію, підтримують як наукові, так і особисті зв'язки з вченими і культурними діячами. Відомості про Болгарію та її культуру через участь в різних наукових і благодійних товариствах популяризують болгарські студенти, що навчаються у Києві. Серед вчених Університету св. Володимира, які досліджували мову, літературу та історію Болгарії слід назвати імена О.О.Котляревського, Т.Д.Флоринського, А.І.Степовича, К.Ф.Радченка, О.М.Лук'яненка, М.Л.Туницького.

На жаль, події поч. ХХ ст. – Перша світова війна, Жовтневий переворот, громадянська війна – призвели до того, що викладання славістичних дисциплін (болгаристичних в тому числі) на тривалий час припинилося.

Відроджує славістику у Київському університеті після закінчення Другої світової війни, у 1946 р., академік Л.А.Булаховський. Під його керівництвом зростали вчені, які успішно розвивали слов'язознавство в Україні на новому історичному етапі. Однак кафедра вела підготовку фахівців недовго – у 1955 р. слов'янське відділення об'єднали з відділенням української мови і літератури. Кафедра продовжувала своє існування, слов'янські мови викладалися факультативно на українському та російському відділеннях. З 1960 по 1971 рік її очолював професор В.І.Масальський (1896-1979) – відомий мовознавець, фахівець з стилістики та лінгводидактики, який зробив багато для того, аби відродити підготовку фахівців за спеціальністю «слов'янські мови і літератури».

Попри те, що болгарська мова і література в університеті не викладалися, дехто з тогочасних випускників пов'язують свою наукову діяльність з болгаристикою. Серед них

відома фольклористка Н.С.Шумада, яка працює в галузі слов'янського, зокрема й болгарського фольклору. Н.С.Шумада веде викладацьку діяльність, укладає енциклопедичні статті про болгарських діячів в українських довідкових виданнях, робить переклади болгарських творів українською мовою. Відзначена болгарським урядом кількома нагородами.

Випускниця філологічного факультету 1949 р. О.В.Шпильова працює в Інституті літератури АН України у відділі західних і південних слов'янських літератур, коло її наукових інтересів зосереджується на тематиці болгарсько-українських літературних зв'язків (1959 р. захищає кандидатську дисертацію «Украинско-болгарские литературные связи 40-70-х гг. XIX ст.»).

Все життя віддала дослідженню болгарської літератури, українсько-болгарських літературних зв'язків випускниця слов'янського відділення, полоністка за фахом В.О.Захаржевська. Її багатолітня творча праця була відзначена орденом Кирила і Мефодія.

Факультативне вивчення болгарської мови на відділеннях української і російської мови філологічного факультету розпочинається 1963 р., коли на запрошення проф. В.І. Масальського в університеті починає працювати *Тетяна Володимирівна Лапинська (Гурська)* (1934-1987). Т.В.Лапинська народилась у Софії, навчалася у Софійському університеті (1953-1955), а потім була направлена на навчання до Ленінградського державного університету, який закінчила у 1959 р. зі спеціальності «Східні мови та літератури (китайська)». Протягом довгих років своєї роботи в Київському університеті Тетяна Володимирівна сприяла становленню київської болгаристичної школи, формуючи інтерес до болгарської мови та культури у численних поколіннях студентів.

У 1967 р. до викладання болгарської мови в університеті долучається проф. *Іван Андрійович Стоянов*, для якого болгарська мова, так само, як і для Т.В.Лапинської, була рідною. Уродженець болгарського села Банівка на Одещині Іван Андрійович 1963 р. закінчує відділення болгаристики Ленінградського університету і вступає до аспірантури Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні Академії наук України. Після закінчення аспірантури працює у відділі загального та слов'янського мовознавства Інституту та за сумісництвом в університеті, спочатку на кафедрі слов'янської філології як викладач болгарської мови (1967-1987 рр.), потім очолює кафедру мов та літератур народів України (1987-1993р.). У 1970 р. І.А.Стоянов захищає кандидатську дисертацію «Семантическая структура и этимологический состав глаголов умственной деятельности в болгарском языке». І.А.Стоянов разом з О.Р.Чмир укладають

«Болгарсько-український словник», який виходить у 1988 р. Автор низки монографій і наукових статей, учасник численних міжнародних наукових конференцій, І.А.Стоянов досліджує питання історії болгарської літературної мови, її лексичної системи, вивчає семантику та етимологію слов'янської лексики, особливу увагу присвячує особливостям мови болгар в Україні та Молдові. Саме цій проблематиці присвячена його докторська дисертація, захищена 1995р.: «Болгарська мова в Україні: проблеми функціонування і розвитку лексики». І.А.Стоянов кілька років викладає українську мову в Софійському університеті, а після повернення до України стає завідувачем кафедри слов'янської філології і деканом Факультету міжнародних відносин і славістики Київського славістичного університету.

Набір студентів за спеціальністю «Болгарська мова і література» уперше було здійснено в Київському університеті у 1973 р.

Підготовку студентів-болгаристів крім Т.В.Лапинської та І.А.Стоянова, вела *Оксана Володимирівна Коваль-Костинська*, випускниця філологічного факультету університету 1970 р. Після закінчення аспірантури та захисту кандидатської дисертації «Лексико-семантична група назв кольорів болгарської мови» вона 1975 р. починає працювати на кафедрі, 1985 р. їй присвоєно звання доцента. За час своєї відданої і плідної праці на кафедрі слов'янської філології (з 1975 по 2011 р.), Оксана Володимирівна підготувала багатьох висококваліфікованих фахівців, серед яких і нинішні викладачі кафедри. О.В.Коваль-Костинська відома як перекладач творів болгарської літератури, автор навчальних посібників з сучасної болгарської мови. У 2003 р. за багаторічну педагогічну діяльність, пов'язану з пропагандою болгарської культури, уряд Болгарії відзначив О.В.Коваль-Костинську медаллю імені Паїсія Хілендарського.

Випускник 1981 р. *Анатолій Васильович Єрема* після захисту у 1990 р. кандидатської дисертації «Болгарські народні загадки: історико-функціональні особливості і поетика» починає працювати в університеті на посаді асистента кафедри слов'янської філології. З 1991 по 1993 р. він обіймає посаду заступника декана філологічного факультету. Пізніше викладає українську мову в Ягеллонському університеті в Кракові (1993-1995 рр.), стипендіат державної стипендії Фулбрайт, професор української мови на відділенні слов'янських мов у державному університеті штату Пенсильванія (м. Стейт Коледж, США). У 1997 р. переходить працювати на українське телебачення, працює телеведучим, а з 2006 р. – генеральним продюсером та головним режисером телеканалу «1 + 1 International».

Сьогодні болгаристичні дисципліни на кафедрі слов'янської філології

викладають доц. О.Р. Чмир, к.філол.н. Л.Є.Петровська, к.філол.н. О.О.Охотна, асист. Т.С.Доценко, лектор доц. д-р М.Гіргінова.

Доцент *Олена Романівна Чмир* працює на кафедрі слов'янської філології з 1996 р. Після закінчення у 1979 р. університету зі спеціальності «Болгарська мова і література» починає працювати у відділі загального і слов'янського мовознавства Інституту мовознавства АН України. Разом з І.А.Стояновим укладає «Болгарсько-український словник» (виданий 1988 р.). Як стипендіат отримує стипендію ЮНЕСКО проходить стажування у Болгарії (1988-89, Софія). З 1996 р. працює на кафедрі слов'янської філології. З 2008 р. на кафедрі починає викладати *Тетяна Степанівна Доценко*. У 1999 р. Т.С.Доценко закінчила Ізмаїльський державний педагогічний інститут, Т.С. Доценко виступає з доповідями на всеукраїнських та міжнародних конференціях, бере участь у роботі літніх семінарів з болгарської мови і культури (2009 р., 2011 р.). Крім педагогічної діяльності в університеті, вона активно займається громадською роботою: болгарка за походженням, Т.С.Доценко з 2009 р. є членом правління Товариства дружби «Україна-Болгарія», підтримує зв'язки з болгарською діаспорою в Україні, бере участь у різноманітних заходах, які організовує болгарська громада.

З 2009 р. на кафедрі слов'янської філології на посаді асистента працює *Леся Євгенівна Петровська*. Випускниця філологічного факультету за спеціальністю «Болгарська мова і літератури» 2001 р., Л.Є.Петровська викладала болгарську мову на кафедрі етнокультурології КНУКІМ (2001/2002 навч.р.) та на кафедрі видавничої справи і редагування київського Відкритого університету «Україна» (2002/2003 навч.р.). Відповідно до міжурядових угод про співпрацю в галузі освіти і науки, у 2003 р. відряджена для викладання української мови в Белградському університеті (2003-2005 рр.), пізніше викладає на відділенні східнослов'янських мов Загребського університету (2006-2008 рр.). У 2006 р. закінчує заочно аспірантуру при кафедрі слов'янської філології Київського університету і того ж року захищає кандидатську дисертацію «Відображення невербальних засобів спілкування у болгарській фразеології».

З 2011 р. на кафедрі почала працювати на посаді асистента *Олена Олександрівна Охотна*. Вона закінчила навчання в університеті 2003 р., здобула кваліфікацію магістра болгарської мови і літератури та української мови і літератури, паралельно закінчила магістратуру Софійського університету. Навчалася в аспірантурі, захистила кандидатську дисертацію «Творчість Алеко Константинова: концепти «ідентичності» та «іншості» (2011).

З січня 2012 р. на кафедрі працює лектор, відряджений Міністерством освіти і науки Болгарії, *Марієта Гіргінова*. Літературознавець за фахом, М.Гіргінова на кафедрі слов'янської філології читає курс історії болгарської літератури, викладає спецкурси, бере активну участь в культурно-громадському житті факультету, організовуючи різноманітні заходи, приурочені до визначних дат й урочистих подій в історії Болгарії.

Значну підтримку у підготовці фахівців-болгаристів у Київському університеті надають лектори, відряджені Міністерством освіти Болгарії на підставі міждержавних угод про співпрацю в галузі освіти і науки. На кафедрі працювали висококваліфіковані фахівці-літературознавці: з 1987 р. – доц. Костадин Дінчев, з 1992 р. – доц. Лідія Терзійська (Софійський університет ім. Климента Охридського); доц. Стиліян Стоянов (Благоєвградський університет) – з 1994 по 1998 р., доцент Маргарита Славова (Пловдивський університет) – з 1998 по 2002 р., доцент Веселін Панайотов (Шуменський університет) – з 2002 по 2006, доцент Христо Манолакев (Софійський університет) – з 2006 по 2011р., з 2012 р – доц. Марієта Іванова-Гіргінова (Інститут літератури БАН).

Болгарські лектори на високому фаховому рівні читають лекційні курси, ведуть практичні заняття, провадять наукові дослідження, беруть участь в організації різноманітних заходів, пов'язаних з популяризацією болгарської культури в Україні.

Сьогодні болгаристика існує у межах кафедри слов'янської філології, яка входить до складу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Набір студентів на спеціальність «Болгарська мова і література» відбувається щодва роки і передбачає підготовку фахівців з болгарської мови і літератури та української мови і літератури як другої спеціальності. Студенти вивчають болгарську мову та історію літератури протягом шести років, слухаючи лекції і відвідуючи практичні заняття з сучасної болгарської мови, історії літературної мови та історичної граматики, курс історії болгарської літератури охоплює період від перших писемних пам'яток аж до сучасності. Крім того, серед основних предметів навчального плану – такі спеціальні предмети, як країнознавство, історія культури, лінгвокраїнознавство, культура мовлення, а також і загальнославистичні дисципліни, як от порівняльно-історична граматика слов'янських мов, слов'янський фольклор. Важливу роль у підготовці спеціалістів відіграють практики, які студенти проходять після кожного курсу. Фольклорна практика проходить у районах компактного проживання болгар в Україні (Запорізька, Одеська обл.), перекладацька – у Посольстві Республіки Болгарії, навчально-

ознайомча – у Софійському університеті імені Климента Охридського у Болгарії. Починаючи з другого курсу студенти, які навчаються на слов'янському відділенні, мають можливість опанувати другу слов'янську мову, для студентів-болгаристів пропонується, як правило, чеська мова. Процес навчання передбачає також включення численних спецкурсів, які дають змогу студентам поглибити свої знання в обраних напрямках. Після чотирьох років навчання студенти отримують кваліфікацію бакалавра, а найуспішніші з них після складання іспитів до магістратури мають можливість вдосконалити набуті знання ще протягом двох років, після чого отримують кваліфікацію магістра.

За 40 років кафедра підготувала понад 150 фахівців зі спеціальності «болгарська мова і література». Багато з них захистили дисертації, стали науковцями та викладачами (Чмир О., Єрема А., Зарицький О., Конєва Я., Казанджієва М., Березовенко А., Задорожнюк Н., Червоножко В., Кавушевська Я., Петровська Л., Макушенко О., Огієнко І.). Так, одразу після закінчення Київського університету у 1978 р. випускник першого набору Микола Олександрович Ярмолюк починає працювати викладачем болгарської мови на щойно створеній спеціальності у Львівському університеті імені Івана Франка. 1998 р. М.О. Ярмолюк переходить на дипломатичну роботу, продовжує розвивати міжслов'янські культурні і політичні зв'язки: на різних посадах працює в Посольстві України в Болгарії (1998-2002 рр.), пізніше – в Посольстві України в Польщі, у Міністерстві закордонних справ України.

Зі здобуттям Україною незалежності на дипломатичну роботу до МЗС перейшли висококваліфіковані болгаристи Ярмолюк М., Зарицький О., Задорожнюк Н., Непоп Л.

Серед випускників кафедри багато відомих журналістів: Б.Костюк, В.Шлінчак, А.Єрема.

Кафедра слов'янської філології підтримує дружні зв'язки з колегами-болгаристами Львівського національного університету ім. Івана Франка. Відповідно до діючих угод, проходить студентський обмін: студенти мають можливість раз на два роки проходити ознайомчу практику в Софійському університеті протягом місяця, натомість болгарські студенти, які навчаються на спеціальності «Українська мова і література» у Софійському університеті, стажуються в Інституті філології у Києві. Щороку Міністерство освіти і науки Болгарії виділяє стипендії для студентів і викладачів кафедри для участі у Літніх семінарах з болгарської мови і культури для іноземних болгаристів, які організовують Софійський університет та Великотирновський університет,

Сьогоднішня болгаристика ґрунтується на багаторічних традиціях, які сягають своїм корінням початків існування слов'янознавства в університеті. І попри те, що спочатку мова і культура Болгарії не вивчалися як окрема спеціалізація, інтерес до них виникає практично одразу. Адже курс історії слов'янської мови чи становлення літературного процесу так чи інакше передбачає звернення до питань спільнослов'янських рис, фактів історії слов'янських земель; а питання, пов'язані з слов'янською літературною мовою, передбачають звернення до діяльності творців слов'янської писемності Кирила і Мефодія. Пройшовши складний шлях свого становлення, сьогодні болгаристика відзначає 40-річчя свого існування в університеті як самостійний напрямок.

У рік 40-річчя започаткування спеціальності з ініціативи та за підтримки Посольства Республіки Болгарії в Україні було створено і 24 травня 2013 р. урочисто відкрито віце-президентом Республіки Болгарії Маргаритою Поповою Центр болгарської мови, літератури, історії та культури. А це свідчить про те, що перед київською університетською болгаристикою відкриваються нові обрії.

ПРИЗНАНИЕ ЗА НАЙ-ДОБРИТЕ ПРЕВОДАЧИ НА СЪВРЕМЕННА УКРАИНСКА ЛИТЕРАТУРА НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Всеки народ, всяка епоха има своя чар и дух, свои идеи и цели, свои герои и събития, своя култура и литература. Всеки народ във всяка една епоха се стреми да разкаже за себе си на другите народи и най-верният му приятел в този случай е Преводачът.

Всеки народ има свои преводачи – те често незаслужено остават в сянката на великите автори, които превеждат, но зад един добър превод се крие дълъг и тежък труд, самостоятелна работа, търсене на думи и техните съответствия, вникване в реалиите и преживяване на историята на един друг народ, откриване на културните особености на един друг чужд, непознат свят, създаване на нов облик на преведеното в най-добрата му интерпретация на родния за преводача език.

Преводът не е просто предаване на думи, това е предаване на идеи, на духа на смисъла, а Преводачът не е просто човек, който превежда, той е магьосник на словото и колкото по-добре владее той тайните на своя магически занаят, толкова по-близко и по-добре ще превежда, толкова по-доволни и по-признателни ще бъдат читателите, толкова повече хора ще се запознаят с едни други народи, истории, личности, един друг живот, един друг свят.

Преводите на украинската литература в България не са новост, но са радост за всеки украинец, който се интересува от родната си литература, култура, език и се старее да ги популяризира. Украинците в България имат голям повод за гордост, защото въпреки че преводачите от украински тук не са много, те са професионалисти, които правят много добри и качествени преводи, те са истински магьосници на словото.

Сред тях се открояват имената на Мария Петкова, Лиляна Минкова, Пенка Кънева, Иван Давидков, Петко Атанасов, Найдено Вълчев, Стоян Бакърджиев, Албена Стаменова, Райна Камберова и много други преводачи, професионалисти в занаята си, невероятни хора.

Отделен повод за радост тази година е това, че преводите на съвременната украинска литература са признати не само от украинци, но и от българи. Тази година Съюзът на българските преводачи в Деня на преводача (30 октомври) награди няколко български преводачи, неуморни посланици на украинската култура в България: Найдено Вълчев, Мария Петкова, Албена Стаменова и Райна Камберова за приноса им в превеждането и популяризирането на

украинската литература.

Найден Вълчев е награден за цялостна преводаческа дейност *от* руски, белоруски и *украински език* и по случай 85-годишния му юбилей.

Мария Петкова получи награда за изключително високи успехи в различни области на превода *от и на руски и украински език*: 30 преведени книги, над 10 хиляди страници публицистика и текстове със специализирана лексика, синхронен и консекутивен превод, превод на научна литература

Албена Стаменова и Райна Камберова са наградени за превод на проза за книгата на известния украински автор Юрий Андрухович „Дванайсетте обръча“.

Отделна и лична благодарност на софийското издателство „Парадокс“, което се ангажира с една достойна кауза – издаването и популяризирането на украинска литература в България, големите заслуги, за което има собственика на издателството Доротея Монова .

Пожелаваме на всички тях много и още по-добри преводи, поводи за награди и много успехи в това трудно, но много благородно дело!

Олга Сорока и признателна Украйна

VIII МЕЖДУНАРОДЕН КОНГРЕС НА УКРАИНИСТИТЕ

21-24.10.2013 г., КИЕВ

Райна Камберова

От 21 до 24 октомври 2013 година в град Киев се проведе VIII Международен конгрес на украинистите. Конгресът, посветен на 200-годишнината от рождението на украинския поет и художник Тарас Шевченко, събра около 700 души участници от повече от 10 страни, сред които Русия, Полша (12), Италия, Белгия, Канада, Унгария, Словакия, Сърбия, Хърватия, Молдова, България и др. Най-голямото научно събитие в областта на украинистиката привлече езиковеди, литературоведи, фолклористи, историци, музиковеди, изкуствоведи и др.

В рамките на конгреса се проведеха 19 секции на обща тема „Тарас Шевченко и световната украинистика: исторически интерпретации и съвременни рецепции”. В рамките на конгреса бяха проведени няколко конференции, сред които „Украинска енциклопедистика“, „Социокултурни трансформации и идентификационни процеси в постсоциалистическите страни“, „Гладоморът в Украйна 1932-1933 година: отражения и интерпретации в историята, литературата и изкуството” и др.

Българската делегация включваше доц. д-р Лидия Терзийска (Софийски университет „Свети Климент Охридски“), която прочете доклад на тема „Тарас Шевченко в програмата по украинска литература в Софийския университет“, доц. д-р Албена Стаменова (Софийски университет „Свети Климент Охридски“), която представи изследването си „Ролята на поета във формирането на книжовния език: Тарас Шевченко, Петко Славейков“, гл.ас. д-р Райна Камберова (Софийски университет „Свети Климент Охридски“) взе участие с две представяния – на „Сайтът и алманахът „Българска украинистика“ и „Тарас Шевченко и преводите му на български език“, доц. д-р Петко Христов от Института по фолклористика и етнография при БАН запозна участниците с „Календарната ориентация като пример за адаптация на празничните практики на мигрантите: украинците в София и българите в Одеса“.